

T.C.
E G E Ü N İ V E R S İ T E S İ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

**POST TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK:
DİJİTAL GAZETECİLİKTE
GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ**

Doktora Tezi

Halide TONGA

Gazetecilik Anabilim Dalı

İZMİR

2021

T.C.
E G E Ü N İ V E R S İ T E S İ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

**POST TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK:
DİJİTAL GAZETECİLİKTE
GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ**

Doktora Tezi

Halide TONGA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şadiye DENİZ

Gazetecilik Anabilim Dalı
Genel Gazetecilik Doktora Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

“POST TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK: DİJİTAL GAZETECİLİKTE GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Halide TONGA

ÖNSÖZ

İletişim bilimlerinde önemli bir yer tutan dijital gazetecilik araştırmalarında, geleneksel basında da olduğu gibi haberin gerçekliği ve doğasına ilişkin tartışmalar sürmektedir. İdiografik ve nomotetik yaklaşımlar, sosyal bilimlerde gerçekliğin mutlak doğruluğuna ilişkin görüşlerde etkili olmaktadır. Dolayısıyla haberin gerçekliğini ararken, öncelikle gerçekliğin ve doğruluğun ne olduğu, tarihsel süreç içerisinde değişen anlamları önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dijital gazetecilikte gerçek ötesi çağı araştırırken öncelikle gerçeklik felsefesinde araştırma yapmak, çalışmayı diğer araştırmalardan önemli ölçüde ayırmaktadır.

Yeni medya araçları nedeniyle hem gazetecilik pratikleri hem de gazeteci konumlanışında önemli farklılıklar meydana gelmiştir. Gerçek ötesi çağın en önemli sorunu haline gelen yalan haberler ise dijital dünya ile birlikte ciddi şekilde artış göstermektedir. Fakat yalan haberlerin tarihi de en az basın tarihi kadar eskidir. Bu anlamda, yalan haberlerin tarihi, mitolojisi, örnekleri ve dijital gazetecilikte müphem hale gelen gerçeklik meselesinin tartışılması tezin araştırma bölümüne ışık tutmuştur. Araştırma bölümünde elde edilen bulgular ise, gerçek ötesi çağda müphem hale gelen gerçekliği gözler önüne sermekte ve konuyla ilgili yapılacak diğer araştırmalar için de zengin bir zemin sağlamaktadır.

ÖZET

POST TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK: DİJİTAL GAZETECİLİKTE GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ

İletişim bilimlerinin haber araştırmalarında, haber metinlerinin doğasındaki hakikate ilişkin çalışmalar önem taşımaktadır. Bu bağlamda, haber metin ve içeriklerinin, dijital gazetecilik alanında önemli ölçüde değiştiği gözlenmektedir. Buradan hareketle, çalışmanın birinci bölümü, dijital gazetecilikle ilgili gerçeklik tartışmalarına ışık tutacağı düşünülerek, Antik Yunan'dan günümüze kadar gelen doğruluk ve gerçeklik tartışmalarına ayrılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü, tezin ana başlığında da geçen post-truth, gerçeklik ve müphem gerçeklik kavramları oluşturmuştur. Dijital gazetecilikte önemli bir yere sahip post-truth ve fake news kavramlarının tarihi ve hakikatle ilişkisi anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, dünyada ve Türkiye'de dijital gazeteciliğin tarihsel doğuşu, dijitalleşmenin gazetecilik pratiklerine etkisi, dijital gazetecilik ve gerçeklik ilişkisi ve bu hızlı değişimlerin sebebiyet verdiği etik sorunlar anlatılmıştır.

Çalışmanın son bölümü, iki yönlü bir araştırma sürecini kapsamaktadır. Birinci yönü, cumhuriyet.com.tr, habertürk.com.tr, hürriyet.com.tr, sabah.com.tr ve milliyet.com.tr adresleri olan ana akım gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında yer alan 2000-2020 yıllarına ait önemli haberdan seçilen toplam 125 yalan habere nitel ve nicel içerik analizi uygulanmıştır. Araştırmanın ikinci yönünde ise, trthaber.com.tr, sabah.com.tr, ntv.com.tr, kanalahaber.com.tr, radyotrafik.com ve sde.org.tr (Stratejik Düşünce Enstitüsü) internet editörleri ile konuyla ilgili yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, nitel ve nicel olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre en fazla sahte habere 2015-2020 yılları arasında, gündem/siyaset ve dünya kategorilerinde rastlanılmaktadır. Haber organizasyonları belirlenememekte ve hepsinde multimedya içerikleri kullanılmaktadır. Haberlerin ana başlık, metin ve görsel uyumunun fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca diğer araştırma sonuçlarına göre, fake news ve hız, multimedya, okur beklentisi, sosyal medya, siyaset, ekonomi ve inançlar

ilişkinine varılmıştır. Ayrıca bu içeriklerin kaldırılmak yerine değiştirildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Dijital gazetecilik bölümlerinde ise bir doğrulama platformu olması ya da olmaması konusunda görüş ayrılıkları tespit edilmiştir. Hem ulusal hem de uluslararası basında sıklıkla üretildiği gözlemlenen bu içeriklerin, yakın gelecekte çözümüne dair öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Post-Truth, Fake News, Dijital Gazetecilik, Gerçek Ötesi Çağ, Haber ve Gerçeklik.

ABSTRACT

POST TRUTH AND THE AMBIGUOUS REALITY: THE SURREAL AGE IN DIGITAL JOURNALISM

In the news research of the communications sciences, studies of the truth in the nature of the news texts are important. In this context, it is observed that news text and content have changed significantly in the field of digital journalism. So, the first part of the study is divided into the discussions of truth and reality from Ancient Greece, with the idea that it could shed light on the discussions of reality about digital journalism.

The second part of the study is post-truth, which included in the main title of the thesis, formed concepts of reality and ambiguous reality. Post truth and fake news of notion, their history and relationship with truth are explained.

In the third part of the study, the emergence of digital journalism world and history in Turkey, digitalisation on practice journalism, digital journalism and reality, and finally all the ethical issues that cause problems of rapid changes that have been described.

The last part of the study includes a two-way research process. The first aspect is the online versions of the mainstream newspapers cumhuriyet.com.tr, habertürk.com.tr, hürriyet.com.tr, sabah.com.tr and milliyet.com.tr. Qualitative and quantitative content analysis was applied to a total of 125 fake news, selected from 8 important news from 2015. In the second part of the study, the semi-structured web editors of trthaber.com.tr, sabah.com.tr, ntv.com.tr, kanalahaber.com.tr, radyotrafik.com and sde.org.tr (Strategic Thinking Institute) the meeting is held. The findings obtained are evaluated

qualitatively and quantitatively. According to the results of the research, a relationship is reached between fake news and speed, multimedia, reader expectation, social media, politics, economy and beliefs. In addition, it is revealed that fake news content is changed rather than removed. Suggestions have been made for the solution of these contents, which are observed to be frequently produced in both national and international media in the near future.

Key Words: Post-Truth, Fake News, Digital Journalism, Post-Truth Age, News and Reality.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
POST TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK: DİJİTAL GAZETECİLİKTE GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
POST TRUTH AND THE AMBIGUOUS REALITY: THE SURREAL AGE IN DIGITAL JOURNALISM	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
HABER GÖRSELLERİ LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ESKİÇAĞDAN GÜNÜMÜZE DOĞRULUK SORUNU	4
1.1. Antik Yunan’da Doğruluk Arayışı	6
1.2. Orta Çağda Doğruluk Anlayışı.....	17
1.3. Yeniçağ Düşünürlerinde Doğruluk ve Gerçeklik Sorunu	24
1.4. Mantıkçı Pozitivist, Fenomenolojik ve Ontolojik Bakış Açlarına Göre Doğruluk Anlayışı	37
1.5. Yirmi ve Yirmi Birinci Yüzyıl Felsefi Kuramlarında Doğruluk/Gerçeklik	50
İKİNCİ BÖLÜM.....	68
POST-TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK.....	68
2.1. Fake News Kavramı ve Tarihi.....	69
2.2. Post Truth Kavramı ve Kısa Tarihi	94
2.3. Post Truth ve Hâkikat İlişkisi	101
2.4. Haberlerde Post-Truth Dönem: Haber Kaynağı; Duygular.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	126
DİJİTAL GAZETECİLİKTE GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ	126
3.1. Dünyada ve Türkiye’de Dijital Gazeteciliğin Doğuşu ve Gelişimi.....	126
3.2. Dijitalleşmenin Gazetecilik Pratiklerine Katkısı	140
3.3. Dijital Gazetecilik ve Gerçeklik	165
3.4. Dijital Gazetecilik ve Etik Sorunlar	171
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	183
DİJİTAL GAZETECİLİKTE HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞ: YALAN HABERLER ÜZERİNE İNCELEME	183
4.1. Araştırmanın Konusu	183
4.2. Araştırmanın Amacı	185
4.3. Araştırmanın Yöntemi	185
4.3.1. Örneklem/Uygulama.....	192
4.3.2. Araştırma Bulguları	193
4.3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	193
4.4. ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	194
4.4.1. Haberlerin Nicel Değerlendirmesi	194
4.4.2. Haberlerin Nitel Değerlendirilmesi	214
4.4.3. İnternet Editörleri ile Fake News İçerikler Hakkında Yapılan Görüşmelerin Bulguları	255
SONUÇ	278
KAYNAKÇA.....	292
TEŞEKKÜR.....	317
ÖZGEÇMİŞ	318

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Haber Sayıları

Tablo 2: Yalan Haber Kategorileri

Tablo 3: Yalan Haberlerin İncelendiği Dönem

Tablo 4: Yalan Haberlere İlişkin Haber Organizasyonu

Tablo 5: Haberlerin İçerik Özellikleri

Tablo 6: Görsellerin Metinle İlişkisi

Tablo 7: Yalan Haberlerin Devamlılığı

Tablo 8: Ana Başlığın Metinle İlişkisi

Tablo 9: Ana Başlıkların Görsellerle İlişkisi

Tablo 10: Yalan Haberlerin Paragraf Sayıları

Tablo 11: Görüşülen Gazetecilerin Listesi

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1: Haber Sayıları Yüzdeleri
- Şekil 2: Yalan Haberlerin Kategori Yüzdeleri
- Şekil 3: Cumhuriyet Gazetesi Yalan Haberlerin Kategorisi
- Şekil 4: Habertürk Gazetesi Yalan Haber Kategorisi
- Şekil 5: Hürriyet Gazetesi Yalan Haber Kategorisi
- Şekil 6: Sabah Gazetesi Yalan Haber Kategorisi
- Şekil 7: Milliyet Gazetesi Yalan Haber Kategorisi
- Şekil 8: Haberlerin Yıllara Göre Dağılım Yüzdelikleri
- Şekil 9: Yalan Haberlere İlişkin Haber Organizasyon Yüzdeleri
- Şekil 10: Cumhuriyet Gazetesi Yalan Haber Organizasyon Yüzdesi
- Şekil 11: Habertürk Gazetesi Haber Organizasyon Yüzdesi
- Şekil 12: Hürriyet Gazetesi Haber Organizasyon Yüzdesi
- Şekil 13: Sabah Gazetesi Haber Organizasyonu
- Şekil 14: Milliyet Gazetesi Haber Organizasyonu
- Şekil 15: Haberlerin İçerik Özellikleri
- Şekil 16: Cumhuriyet Gazetesi Haber İçeriği
- Şekil 17: Habertürk Gazetesi Haber İçeriği
- Şekil 18: Hürriyet Gazetesi Haber İçeriği
- Şekil 19: Sabah Gazetesi Haber İçeriği
- Şekil 20: Milliyet Gazetesi Haber İçeriği
- Şekil 21: Görsellerin Metinle İlişkisi
- Şekil 22: Yalan Haberlerin Devamlılığı
- Şekil 23: Cumhuriyet Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı
- Şekil 24: Habertürk Gazetesi Yalan Haber Devamlılığı
- Şekil 25: Hürriyet Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı
- Şekil 26: Milliyet Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı
- Şekil 27: Sabah Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı
- Şekil 28: Ana Başlıkların Metinle İlişkisi
- Şekil 29: Ana Başlık Görsel Uyumluluğu

Şekil 30: Ana Başlık Görsel Uyumsuzluğu

Şekil 31: Kategorilere Göre Yalan Haberlerin Paragraf Uzunlukları

Şekil 32: Gazetelere Göre Yalan Haberlerin Paragraf Uzunlukları

HABER GÖRSELLERİ LİSTESİ

- Haber Görseli 1: Hürriyet Gazetesi, 8 Aralık 2007
- Haber Görseli 2: Hürriyet Gazetesi, 9 Aralık 2007
- Haber Görseli 3: Habertürk Gazetesi, 31 Mayıs 2020
- Haber Görseli 4: Teyit.org, 1 Haziran 2020
- Haber Görseli 5: Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mayıs 2017
- Haber Görseli 6: Habertürk Gazetesi, 1 Nisan 2020
- Haber Görseli 7: Hürriyet Gazetesi, 27 Mart 2017
- Haber Görseli 8: 16 Eylül, Sabah Gazetesi
- Haber Görseli 9: 16 Eylül, Sabah Gazetesi
- Haber Görseli 10: Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 2020
- Haber Görseli 11: Cumhuriyet Gazetesi, 15 Şubat 2019
- Haber Görseli 12: Habertürk Gazetesi, 7 Mart 2017
- Haber Görseli 13: Hürriyet Gazetesi, 9 Nisan 2017
- Haber Görseli 14: Sabah Gazetesi, 5 Ağustos 2020
- Haber Görseli 15: Milliyet Gazetesi, 14 Temmuz 2017
- Haber Görseli 16: Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 2020
- Haber Görseli 17: Habertürk Gazetesi, 23 Mayıs 2020
- Haber Görseli 18: Hürriyet Gazetesi, 11 Şubat 2020
- Haber Görseli 19: Sabah Gazetesi, 28 Nisan 2020
- Haber Görseli 20: Aamir Khan Twet'i, 3 Mayıs 2020
- Haber Görseli 21: Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 2020
- Haber Görseli 22: Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 2020
- Haber Görseli 23: Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 2020
- Haber Görseli 24: Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 2018, Twitter
- Haber Görseli 25: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 2017
- Haber Görseli 26: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 2017

Haber Görseli 27: Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 2020
Haber Görseli 28: Hürriyet Gazetesi, 11 Nisan 2020
Haber Görseli 29: Hürriyet Gazetesi, 14 Nisan 2020
Haber Görseli 30: Hürriyet Gazetesi, 25 Haziran 2020
Haber Görseli 31: Hürriyet Gazetesi, 11 Şubat 2020
Haber Görseli 32: Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2018
Haber Görseli 32: Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2018
Haber Görseli 33: Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 2017
Haber Görseli 34: Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 2020
Haber Görseli 35: Milliyet Gazetesi, 14 Nisan 2020
Haber Görseli 36: Sabah Gazetesi, 25 Mayıs 2020
Haber Görseli 37: Sabah Gazetesi, 29 Mayıs 2020
Haber Görseli 38: Cumhuriyet gazetesi, 10 Temmuz 2018, Twitter
Haber Görseli 39: Habertürk Gazetesi, 26 Ocak 2019
Haber Görseli 40: Hürriyet Gazetesi, 06.10.2016

GİRİŞ

Gerçekliğin mutlak doğru ve her koşulda doğrulanabilir olduğu düşüncesi, özellikle 19. yy'da bilimlerin kendi aralarında idiografik ne nomotetik olarak ayırma gitmeleri ile güçlenmiştir. Doğa bilimlerinin doğayı tanıma, anlama ve denetim altına almaya çalışan determinik yapısı karşısında; sosyal alanın işleyişi, toplumun gerçekliği ve değişkenliği üzerine sorgulamalar barındıran sosyal bilimler yer almıştır. Sosyal bilimlerin polisemik özelliği bu bağlamda medya çalışmalarına da ışık tutmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, yaş, cinsiyet, eğitim, yer ve zaman farklılığını gözetmeksizin birçok kişinin kullanımında olması beraberinde yalan haberlerin milyonlarca kişinin haber akışında hızla yayılmasına sebebiyet vermektedir. Medya metinlerinin gerçekliği inşa süreci, içsel kanaatler üzerine kurulabilmektedir. Dolayısıyla dijital mecralarda gerçekliğin algısı üzerine bilgi ve inanç karmaşası yaşanmaktadır. Dijital gazetecilik alanında gerçeklik, olgusal problemlerin farkında olarak ya da olmayarak yaratıldığını söylemek mümkündür. Hakikatin yorum olduğu düşüncesi politika, ekonomi, medya, toplum, sağlık ve dahası birçok alanda tartışmalara neden olmaktadır. Doğruluğun nesneye uygunluk olduğu, dışsal ölçüte ve olgusallığa dayanan fikri, günümüzde medya metinleri temelinde inançlara yerini bıraktığı görülmektedir.

Buradan hareketle, tezin birinci bölümü, Antik Yunan'dan günümüze kadar gelen, mutlak hakikat arayışına dair görüşlere ve tartışmalara dayanmaktadır. Hakikatin değişmez, nesnellik ve olgusallığa dayanan, normcu yapıların baskın olduğu fikirlerden, geleneksel hakikat anlayışına yöneltilen eleştirilere kadar farklı yorumlar ele alınacaktır. 'Bilmek' arayışının görmekle eş değer tutulduğu, insanın dış gerçeklikle ilgisinin olmadığı ve maddenin insanı değiştirdiği, edilginleştirdiği gibi fikirlerin hâkimiyetinden, bilginin sezgi, yorum, kavrayış, diyalojik temellere dayanan olgu oluşuna kadarki savunulan ve geleneksel epistemolojinin reddine kadar uzanan birçok felsefi görüş ele alınacaktır. Birinci bölümün amacı, tez konusunun temellendirildiği gerçeklik arayışına dair, tarihselleşmiş bilgi ve görüşleri ortaya koyarak, medyadaki gerçeklik üzerine yapılacak tartışmalara zemin hazırlamasına yardımcı olmasını sağlamaktır.

Tezin başlığında da yer alan post-truth kavramı ise, bir sıfat olarak, ‘nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu’ şeklinde tanımlanmaktadır. Oxford Dictionaries’in İngilizce’de 2016 yılının kelimesi olarak seçtiği ‘post-truth, Türkçe’ye ‘gerçek-ötesi’, ‘gerçek-sonrası’ ya da ‘post-olgusal’ şeklinde çevrilmiştir. Buradan hareketle, tezin konusunu, dijital gazetecilik pratikleri ile dolaşıma sokulan haberlerin müphem gerçekliğini sorgulamak ve bu haberlerin ontolojisini araştırmak oluşturmaktadır. Kamuoyu oluşumunda araçsal faaliyet görevi üstlenen medya metinlerinin teyit edilmeden dolaşıma sokulması nedeniyle inşa edilen gerçeklik, aynı zamanda toplum nezdinde tecessüm etmektedir. Yalan haberlerin sıradanlaşması, çekici hale gelmesi, hatta kamuoyunun belirlenmesinde duygulara karşılık gelmesinin tercih edilmesi, post-truth olarak ifade edilen çağın, dijital gazetecilikte nasıl vuku bulduğunu araştırmak önemli hale gelmektedir.

Tezin ikinci bölümünde, tezin ana başlığında da geçen post-truth ve gerçeklik kavramları anlatılacaktır. Gerçeklik olgusunun salt nesnelliğinden ayrılarak nasıl müphem hale gelerek haber metinlerine yansıdığı tartışılacaktır. Gerek rölativist tavır gerekse nesnel tavırla oluşturulan haber metinleri, bireyler arasında farklı düşünce ve davranış modeli oluşmasına neden olmaktadır. Yeni medya araçları, kullanıcı türevli içeriklerin de ‘haber değeri’ olarak görülmesine ve haber metinleri ile aynı özellikte sunulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde, post-truth ve fake news kavramları, post-truth ve hakikat ilişkisi ve bu ekseninde yeni medya alanında dönüşüme uğrayan haber, haber değeri, kaynakları ve gerçekliği üzerine yaklaşımlar paylaşılacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde, bir önceki bölümde anlatılan post-truth ve gerçek ötesi çağın dijital gazetecilikteki etkilerini ve dönüşümlerini anlayabilmek adına, dijital gazeteciliğin doğuşu, geleneksel gazetecilikten farklı olarak kendi ontolojisi içerisindeki gerçeklik algısı ve yaratılışı ve nihayetinde beraberinde gelen etik sorunlar yer alacaktır.

Tezin dördüncü bölümünde ise iki yönlü araştırma kısmı yer alacaktır. Araştırmanın birinci yönünde, cumhuriyet.com.tr, habertürk.com.tr, hürriyet.com.tr,

sabah.com.tr ve milliyet.com.tr adresleri olan ana akım gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında yer alan 2015-2020 yıllarına ait 117 ve 2000-2015 yıllarına ait 8 önemli haberden seçilen toplam 125 yalan habere nitel ve nicel içerik analizi uygulanacaktır. Araştırmanın ikinci yönünde ise, trthaber.com.tr, sabah.com.tr, ntv.com.tr, kanalahaber.com.tr, radyotrafik.com ve sde.org.tr (Stratejik Düşünce Enstitüsü) internet editörleri ile konuyla ilgili yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilecektir. Elde edilen bulgular, nitel ve nicel olarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Amaç, dijital gazetecilik ontolojisini ve haberlerin inşa edilmiş süreçlerini ortaya koymak ve fake news içeriklerin hem dolaşımı hem de mücadelesi ile ilgili güncel veriler elde etmektir.

Tezin amacı; post- truth kavramı üzerinden, gerçek ötesi çağ olarak görülen bu dönemde, Türkiye dijital basınında haberlerin nasıl inşa edildiğini ve gerçekliğin hangi koşulda, ne şekilde sunulduğunu ve haber üretim sürecinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini, dijital haberciliğin primer deneyimleyicisi olan internet editörlerinin bakış açısıyla ortaya koymaktır ve örneklem olarak seçilen haberler üzerinden bu bakış açılarını desteklemektir. Bu ana amaç ekseninde tez, dijital gazetecilikte haber kaynaklarının önemini, haberlerin dijital mecralardaki sunumu ile geleneksel medyadaki sunumu arasındaki farklılıkları ortaya koymak ve en nihayetinde değişen gazetecilik pratiklerini irdelemek, oluşan etik sorunlar üzerine çözüm önerileri getirmeyi de amaçlamaktadır.

Çalışma, post-truth kavramını dijital gazetecilik pratiklerini gerçeklik felsefesine dayanarak ele alacak olması, Türkiye basınında örnek teşkil edecek post-truth haberleri de araştırma verileri ile gün yüzüne çıkaracak olması nedeni ile sosyal bilimler ve özelinde iletişim bilimleri alanında özgün bir değere sahip olacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİÇAĞDAN GÜNÜMÜZE DOĞRULUK SORUNU

“Eski Çağdan Günümüze Doğruluk Sorunu” başlıklı birinci bölümde, doğruluk ve gerçeklik ile ilgili felsefi önermeler ele alınmıştır. Bu önermeler, tarihsel süreç içerisinde birçok farklı faktörün etkisi ile (siyasi, iktisadi, dini ve diğer toplumsallaşma öğeleri gibi) çeşitlilik, karşıtlık ya da birbirlerine uygunluk göstermiştir. Doğruluk ve gerçeklik ile ilgili tartışmalar, batı felsefesi tarihi özelinde sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda sırası ile antik Yunan, orta çağ, yeniçağ dönemi, mantıkçı pozitivist, fenomenolojik ve ontolojik bakış açılarına göre ve son olarak 20. ve 21. yüzyıl felsefi tartışmalarında ele alınan doğruluk ve gerçeklik kuramları tartışmaya açılmıştır. Bu başlıklar altında ise, görüşlerine başvurulmuş düşünürler açıklanmıştır. Öncelikle çalışmanın bu bölümünde doğruluk ve hakikat kavramlarına ilişkin bir açıklama yapmak, ilerleyen bölümleri anlaşılır kılmak açısından yerinde olacaktır.

Epistemolojide doğruluk veya hakikat kavramlarının anlamı ve özüne dair birçok görüş öne sürülmüştür. Antik Yunan düşünürlerinin felsefe alanındaki temel problemlerinden biri haline gelen doğruluk sorunu, günümüzde de hala aynı önem ve merakla gerek doğa bilimler gerekse de sosyal bilimler alanındaki akademik çalışmalarda yerini korumaktadır. Felsefenin temelinde doğruluğu ya da hakikati arama çabası yatmaktadır. Doğruluk sadece felsefecilerin belli başlı meselesi değil aynı zamanda diğer bilim insanlarının da yani ‘bilgi’ ile uğraşan herkesin ortak meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğruluğa ilişkin sorun kendi salt anlamından ziyade ona yüklenen anlam çeşitliliği ve karmaşıklığı nedeniyle de açıklığa kavuşturulamamaktadır.

Türk Dil Kurumu’nun güncel sözlüğüne göre doğruluk; “düşüncenin gerçeğe uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması¹” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, eski çağlardan beri süre gelen doğruluk sorununa ilişkin tartışmaların temel dayanak noktası olan, en eski şeklinin Aristoteles’te görülen uygunluk kuramına denk düşmektedir. Gerçeklik ise, TDK’de “gerçek olan, var olan şeylerin tümü, hakikat, hakikilik, şeniyet, realite, reellik²” olarak tanımlanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkçe’de hakikat ve gerçeklik birbirlerinin yerine kullanılan sözcüklerdir. Bu

¹<https://sozluk.gov.tr/>Erişim Tarihi: 18.09.2019.

²<https://sozluk.gov.tr/>Erişim Tarihi: 18.09.2019.

tanım, düşüncelerin nesnelerde tecessüm ettiği anlamını taşımaktadır. Felsefe dili ile ilgili kavramların batı dillerinden Türkçe'ye aktarılışında da keşmekeş durum yaşanabilmektedir. Bu kavramların Türkçe'ye nasıl aktarıldıklarına bakmak da bir çözüm önerisi olarak sunulabilir. Doğru kelimesi, “(Fransızca vrai, İngilizce true) gerçeğe uygun olan ve mantıkta düşünme yasalarına uygun olan” olarak felsefe diline kazandırılmıştır. Doğruluk ise; “(Fransızca vérité, İngilizce truth), düşüncenin gerçeğe uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması, verilmiş bir olguyla uyuşması (içeriksel doğruluk), düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çelişik olmaması (biçimsel doğruluk-biçimsel mantıkta) olarak tanımlanmıştır.³” Gerçek kelimesi ise; “(Fransızca réel, İngilizce real) düşünülen, tasarımılanan, imgelenen şeylere karşıt olarak, var olan. Bilinçten bağımsız olarak var olan olarak ifade edilmiştir. Gerçeklik kelimesi ise, (Fransızca réalité, İngilizce reality) gerçek olan, var olan şeylerin tümü. Olanığın karşıtı. Bilimsel araştırmalarda her türlü öznel ögenin karşısında nesnel olarak geçerliliği olan şey” olarak açıklanmıştır⁴. Felsefe alanındaki konulara değinmeden önce, konunun özünde yatan kavramları açıklayabilmek hem felsefenin hem de o konuyu ele alan araştırmacının temel görevi olduğu düşüncesinden hareketle doğru, doğruluk, gerçek ve gerçeklik kavramlarının hem TDK'de hem de felsefe dilindeki anlamları aktarılmıştır. Dil düzeyinde bir çözüm getirilmeye çalışılmışsa da düşünce ve kavramlar arasında bağlantı kurmanın da zorlukları bulunmaktadır. Bu noktada devreye kavramların geçerlilikleri ve neye ilişkin oldukları meseleleri devreye girmektedir. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak, değişen çağlara mutabık şekilde değişen görüşleri ortaya koymak, çalışmanın araştırma kısmına ışık tutmak amacı ile çalışmanın birinci bölümünde doğruluk sorunu ile ilgili Antik Yunan'dan günümüze kadar gelen farklı görüş ve kuramlar aktarılmıştır. Düşünürlerin kendi orijinal metinlerinde soruna ilişkin olarak kullandıkları doğruluk ya da hakikat kelimelerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Nihai sonuçta epistemolojik dönüşümlerin özellikle 19. yüzyıldan sonra dil dolayımında da gerçekleştiği bilinmektedir.

Doğruluğun hem sözlük anlamında hem de en eski ifade ediliş biçimi olan düşüncenin nesneye, gerçekliğe uygun olduğu tanımı, daha sonraları dil ve soyut

³ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2016, s.58.

⁴ Akarsu, **a.g.e.**, ss. 84,85.

düşüncelere ilişkin çeşitli tartışmalardan dolayı aslından uzaklaşmış olsa da doğruluk sorunu hala önemini korumaktadır. Doğru olarak bilinen bilgilerin kesinliğinin ve geçerliliğinin sürdürülebilir olmaması, bilginin nesne ve özneyle ilişkisindeki karmaşıklık, bilginin her koşulda nesnel olma özelliğinin beklentisi, doğru bilgi ile yanlış bilgiyi ayırt etme konusunda ölçütlük sağlanmaya çalışılması ve dahası nedenlerden dolayı “doğruluk” kavramının tarihsel geçmişi ve bugünkü doğruluk kuramlarını tartışmaya açmak önem taşımaktadır. Çünkü doğru ve yanlış bilgi veya neyin bilgi olup olmadığı meselesi yalnızca iletişim araştırmalarında değil, ‘bilgi’ ile uğraşan herkes için yanıt aranılan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.Antik Yunan’da Doğruluk Arayışı

Doğruluk sorunu hakkında güncel bir değerlendirme yapabilmek için, öncelikle bu sorunun geçmişine dair tartışmaları ele almak gerekmektedir. M.Ö.7. yüzyılda felsefe Antik Yunan’da ilk ortaya çıktığında ilgilenilen konu özne değil, nesne olmuştur. Dolayısıyla dönemin düşünürleri doğa filozofları olarak anılmıştır. “Milet okulunun kurucusu Thales her şeyin ilkesinin, arkhesinin, ana maddesinin su, Anaksimandros ‘sonsuz ve sınırsız olan’ (apeiron); Anaksimenes hava olduğunu söylerlerken ilgilerini bilgi değil varlık üzerine yöneltmişlerdi.⁵” Öznenin yetilerine, haklılığına, ölçütlerine ve varlığı bilme konusunda sorgulayıcı temellerine ilişkin soruşturma bu dönemde yapılmamıştır. “Herakleitos, Parmenides, Demokritos, Anaksagoras gibi yine bu ilk döneme ait Yunan filozoflarında bilginin imkânına, kaynağına, sınırlarına, ölçütlerine ilişkin ilk sorular, ilk şüpheler, ilk tartışmalar ortaya çıkmışsa da bilgi konusunun bir daha ayrılmamak üzere felsefi düşüncenin gündemine gelmesi Sofistler⁶” sayesinde olmuştur.

Felsefenin ve diğer bilim alanlarının günümüzde hala sıklıkla doğruluk, gerçeklik ve nesnellik gibi temel sorunlarla karşı karşıya gelmesi, gezgin öğretmenler olarak bilinen sofistlerin bilgi arayışına kadar uzanmaktadır. Sofistlerin tam anlamıyla felsefi bir okul geleneğine sahip olmadıkları düşünülse de ortak olarak paylaştıkları bazı temel noktalar bulunmaktadır.

⁵Ahmet, Arslan, **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, Ankara, 2009, s.18.

⁶ Arslan, **a.g.e**, s.19.

“Sofistler, daha uygun bir biçimde felsefi bir tavır olarak adlandırılabilir bir şeyi, eş deyişle ortak bir kuşkuculuğu, salt bilgi olanağına duyulan bir güvensizliği paylaşmaktaydılar. Bu kuşkuculuk, doğa felsefesinin ulaştığı görüldüğü kördüğümün doğal bir sonucuydu. Bilgi iki şeye bağlıdır: Bizi gerçeklikle ilişkiye sokabilecek yetilere sahip olma ve bilinecek bir durağan gerçekliğin varoluşu.⁷”

Bu kuşkuculuk Antik Yunan’da rasyonel aklın doğuşuna tanıklık etme fırsatı yaratmıştır. Doğal olayların doğaüstü güçlerle değil doğanın salt kendisi ile açıklanabileceği fikri ve özellikle geleneksel din öğretilerine karşı başlayan kuşkuculuk, gerçeklikle ilgili tartışmaların Antik Yunan’dan beri süregeldiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Fakat sofistler, ortak bir akılda buluşmaktan ziyade her konuda görecelik ve kuşkuculuk perspektifi ile özneyi öne çıkararak hareket etmişlerdir. Demokritos’un soğuk ve sıcak kavramlarının kişiden kişiye göre değişebileceği görüşü ya da Arkhelaus’un tıpkı sıcak ve soğuk gibi doğada hiçbir varoluşu olmayan ve insanın kendisini nasıl hissettiği ile ilgili ilintili şeyleri temel alarak, adalet ve adaletsizliğin, doğru ve yanlışın da aynı biçimde gerçek olmayan öznel bir varoluşu olduğunun kabul edilmesi gerektiği fikirleri en bilinen örneklerdendir⁸. Dolayısıyla sofistler, fiziksel nesnelerin duyuusal deneyimlerle anlaşılabilirliği görüşünü benimsemişlerdir. Bu aynı zamanda bilgi (doxa) ve rasyonel bilgi (episteme) ayrımına da karşı çıktıklarını göstermektedir.

Sofistlerin daha çok retorik ve etik sorunlarla ilgilendikleri bilinmektedir. Doğrudan doğru ve gerçek bilgi arayışında olmamış olsalar da bu sorunların çözümünün temelinde de bilgi ve doğruluk konularının açıklığa kavuşturulması yatmaktadır. “Gördükleri ve anladıkları şekliyle hakikatle gerçekten ilgilenen Sofistler, tam bir öznel idealizm ya da mutlak bir öznelcilik içinde, fenomenlerin dışında ayrı bir gerçeklik, görünüşlerden bağımsız bir varlık olmadığını savunarak, var olan her şeyin fenomenlerden ibaret olduğunu söylemişlerdir.⁹” Sofistlerin kuşkucu ve öznelci bakış açılarını en iyi yansıttığı bilinen Protagoras ve Gorgias’tır. Protagoras, insanı ölçüt

⁷William Keith Chambers, Guthrie, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Basın Yayın, Ankara, 1988, s.85.

⁸ Bkz. Guthrie, **a.g.e.**, ss.86-87.

⁹Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi-Felsefe Tarihi 1**, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s.111.

olarak almış ve doğruluğun öznel yapısına vurgu yapmıştır. “İnsan her şeyin ölçüsüdür” ünlü deyişinin sahibidir. Gerçekliğin çelişkili bir yapısı olduğunu kabul etmiştir. “Örneğin Protagoras’a göre, “bana tatlı görünen şarap benim için gerçekten tatlıdır. Şarap söz konusu duyusal deneyimden başka hiçbir şey değildir.¹⁰”Sofistlerin kural tanımaz kuşkuculukları, şeylerle ilgili göreceli yaklaşımları tanrısal kökenli inançların sorgulanmasına bile yol açmıştır. Kısacası, sofistlerin bilgi ve doğrulukla ilgili görüşlerinin temelini göreceliğin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sofistlerin dünyasında doğruluğun göreceli olduğu, onun birden çok olduğu ve uzlaşmış genel geçer bir gerçekliğin olmadığını söylemek mümkündür.

Retorik sanatında ün kazanan, Protagoras’ın çağdaşı ve sofistlerin ilk kuşağının ikinci ünlü ismi Gorgias’tır. Gorgias, gerçekliğin sübjektifliğine karşı çıktığını söyleyebileceğimiz şekilde, şeylerin varlığını tümüyle reddetmektedir. Gorgias’a göre;

“Hiçbir şey var değildir. Herhangi bir şey var olsa bile, insan tarafından bilinemez. Herhangi bir şey bilinebilse dahi, bu bilgi başkasına aktarılamaz. Bilgisine erişebileceğimiz kalıcı bir gerçeklik, başkalarına aktarılacak evrensel olarak geçerli bir hakikat yoktur, daha doğrusu aynı anda değişmez bir gerçeklik ve insan bilgisinin konusu olarak var olan bir şey yoktur; hoş olsaydı bile biz onu bilemezdik, her nasılsa bilebilseydik, bu bilgiyi bir başkasına aktaramazdık. Dolayısıyla, biz hakikatin, bu hakikate ilişkin bilginin, mutlak ölçütlerin olduğu bir dünyada değil de sanının hüküm sürdüğü, hakikati iletmenin değil de, ikna etmenin veya aldatmanın bir aracı olarak logosun büyük bir kudrete sahip olduğu bir dünyada yaşamaktayız.¹¹”

Gorgias, bilginin varlığını tümüyle reddetmekte, insan tarafından bilgisine erişilebilecek genel geçer bir doğru bilginin mevcudiyetine karşı çıkmakta ve olsa dahi temelinde dil ve iletişim ile ilgili güçlülere işaret ederek bu bilginin insandan insana aktarılamayacağını savunmaktadır. Protagoras ise, şeylerle ilgili doğruluğun insandan insana değiştiğini söylemekteydi. Platon’un Gorgias adlı diyalogunda, Gorgias Sokrates’e bilmek ve inanmanın aynı şeyler olmadığını, doğru ve yanlış bilginin de olmadığını söylemektedir. Gorgias aynı zamanda, retorik bilmekten üstün olduğunu

¹⁰ Cevizci, a.g.e., s.111.

¹¹ A.g.e.,s.121.

savunmaktadır. Ona göre retorik, doğru ve yanlış ayırmamakta, sadece inandıran bir inanç sağlamaktadır¹². Dolayısıyla Gorgias, varlık, gerçek ve bilgi yerine hitabeti koymayı amaçlamıştır. Bireysel ve öznel de olsa bilginin imkânlılığını tümüyle reddetmiştir.

Öğretilerine Platon'un eserleri sayesinde ulaşılan ve Antik Yunan felsefesinin en kilit ismi olan Sokrates, etiğin ve politika felsefesinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Sokrates doğa ve soyut felsefe yerine somut ve pratik felsefeye geçişin öncüsü olmuştur. Sokrates, doğru bilgiye eriştiğini düşünen kişilerin aslında bilmediklerini vurgulayarak, herkesin bildiğinden şüphe ettirmeyi sağlayarak felsefi eğitimler vermiştir. En sık kullandığı ve birçokları tarafından bilinen iki ünlü sözü, "Benim tek bildiğim, bir şey bilmediğimi bilmektir" ve "Kendini tanı!"dır¹³. "Bilgi bu anlamda özgür ve soylu bir kişiliğin ayrılmaz parçasıdır. Cehalet ise ancak köleye yakışan bir şeydir. Diğer yandan bunun çağrıştırdığı anlamlardan birisi de bir insanın bilgilenmeye önce kendi evini, yani ruhunu tanıyarak başlamasının gerekliliğidir. Kendi evini tanımayan insanın dış dünya hakkında sağlam bilgiye ulaşması mümkün olmayacaktır.¹⁴" Doğa filozoflarının evrenin somut, maddesel ve geçerli bilgilerine ulaşma çabasının sonuçsuz kalması yönündeki görüşü, Phaidon'da açıkça vurgulanmıştır. Sokrates, Phaidon'da Kebesle olan diyaloglarında fiziğe olan ilgisini ve doğayla ilgili bilgilerini aktarmıştır¹⁵. Fakat daha sonra bilinen doğrulukları değişebildiğini gördükçe, genel geçer bilgiye erişmenin imkânsız olduğunu, bu bilgiye eriştiğini düşünenlerin ise yanıldığını ve yanıldıklarının bile farkında olmadıklarını belirtmiştir.

Sokrates'e göre doğanın bilgisinden çok insanın kendi bilgisine erişmesi önem taşımaktadır. Delphoi tapınağı kâhinin de en bilge kişi olarak ifade ettiği Sokrates, insanların kendilerinden emin şekilde bildiklerini sandıkları konularda aslında bilmediklerini, hiçbir şey bilmediğini düşünen insanların ise bilgiye erişebilecek yetilerinin olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. İnsanların böbürlenerek bilgili

¹² Platon, **Gorgias**, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2011, ss.56,57.

¹³ Platon, **Sokrates'in Savunması**, çev. Niyazi Berkes, Çağdaş Matbaa, İstanbul, 1998, s.20.

¹⁴ Şamil, Öçal, "Sofistler ve Sokrates", **Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Antikçağ Yunan Düşüncesi, Ortaçağ Düşüncesi**, Proje Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s.131.

¹⁵ Platon, **Phaidon**, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015, ss.99,100.

olduklarını düşünmelerine karşın Sokrates, onların bilgisizliklerinin farkında bile olmadıklarını ifade etmiştir. Ona göre; “Kimsenin bir şey bilmediği bir durumda bilmediğini bilmek ise bilinçtir, bilgeliktir veya en azından bilgeliğin başlangıcıdır.¹⁶” İnsanın ve hayatının anlamını sorgulayan ve tüm bilimlerin amacının insanın mutlu ve iyi olmasını sağlamasının olduğunu belirten Sokrates, insanın kendi hayatını yönetmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sofistler gibi Sokrates de kuşkuculukla hareket etmiştir. Fakat onu sofistlerden ayıran en önemli özelliği şüpheyi, şüphecilikten kurtarmak için bir araç olarak kullanmasıydı. Hatta Aristoteles’e göre, “Sokrates’e mal edilebilecek iki başarı vardır: Tümevarımsal konuşmalar ve tanım.¹⁷” Kısacası Sokrates’i sofistlerden ayıran temel özellikler, doğadan çok insanla ilgilenmesi ve bunu özellikli bir yöntemle gerçekleştirmesiydi.

Sokrates, doğru bilgiye ulaşıldığında doğru ahlak ve erdeme ulaşıldığını savunmuştur.

Ona göre; “İnsanın doğasını gerçekleştirmesini ve gerçek amacına ulaşmasını sağlayan tek bilgi, iyi ve kötüye, neyin gerçekten iyi ve neyin kötü olduğuna ilişkin bilgidir. Onun spohia ya da phronesis adını verdiği bu bilgi, tek gerçek bilgi ve bilgeliktir. Bu bilgi, bir insanın birçok bilgi türü arasında, ilgisini çekiyorsa kendisine yönelebileceği, kendisini ilgilendirmiyorsa da onunla uğraşmayı başkalarına bırakabileceği, bir bilgi türü değildir. O, bütün kısmi araçları ve sözelimi sağlığa, fiziki güvenliğe, refaha, politik iktidara götüren bütün bireysel sanatları aşan bilgi olarak, insan yaşamının nihai hedefine, gerçek amacına ilişkin bilgidir.¹⁸”

Ona göre, insanın amacı doğaları gereği mutluluğa erişmek olduğu için, neyin iyi ve neyin kötü olduğuna ilişkin üzerinde karar verilmiş bir bilgi nihai sonuçta mutluluğa götürecektir. “Erdem bilgidir” ünlü sözüyle Sokrates aynı zamanda, kişinin kendisine ve gerçek benliğine ilişkin bilgiden de söz eder. Ona göre, insanı mutluluğa ulaştıran en iyi araçtır ve “erdem, salt erdem olarak her insanda mevcuttur ve üstelik her insan erdemli olmaya eğilimlidir, bu yüzden hiçbir insan bilerek ya da kasten yanlış

¹⁶Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, ss.93,94.

¹⁷ Arslan, **a.g.e.**, s.89.

¹⁸ Cevizci, **a.g.e.**, s.162.

yapmaz.¹⁹” Sokrates, erdemın ne olduğu, tek mi yoksa birden fazla mı olduğu konularıyla yakından ilgilenmiş ve ahlak konusunda da doğal olarak ‘insanı’ temel noktasına almıştır. “İnsanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran mümeyyiz (ayırt edici özelliği) vasfı, onun akıl ve bilinç sahibi bir varlık olmasıdır. Böylelikle Sokrates’in insan tanımı veya insan idealini tek bir cümle ile ifade etmek istersek, bunun kesin olarak ‘bilinçli insan’, ‘bilinçli kişilik’ olduğunu söyleyebiliriz.²⁰” Sokrates’e göre insanlar mutluluğun (eudamonia) peşinde koşmaktadırlar ve mutluluğun kaynağı bilgi ise, mutsuzluğun kaynağı da bilgisizliktir. “Sokrates bilgiyi, sırf bilmek için bilmeyi en yüksek iyi veya mutluluk olarak teklif edemeyecek kadar pratikle ilgili bir insandır. Sokrates’in amacı bilmek değil, eylemektir. Onun derdi hakikat için hakikat veya kendisi için hakikat değildir; ona göre doğru bilgi veya hakikat, doğru eylem veya davranışın gerçekteştirilmesinin tek yolu olduğu için iyidir.²¹” Sokrates, örneğin meslek sahibi kişilerin mesleki yetilerinin bilgisinden bahsetmemekte, insanın insan olarak, ahlaki bir varlık olarak kendisinin ve hayatının bilgisinden bahsetmektedir. Mutluluğun kaynağının bilgi olduğunu belirten Sokrates’e göre, bilmek insani davranışların gerçekteştirilmesinin de kaynağıdır.

Platon, idealar kuramı ile bilgi felsefesi tarihinde ilk büyük filozof olarak görölmektedir. Platon öncesi ve sonrası düşünüş biçimlerine etki eden sofist geleneği de göz önünde bulundurulduğunda, özellikle Sokrates’in sofistlere karşı çıkması Platon’un görüşlerinin de temellenmesine sebebiyet vermiştir. Öncelikle idea’nın kelime anlamı; “Platon’da değişmez öz, şeylerin ilk örneği. Uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan; duyularla değil, yalnızca tinsel olarak anımsama yoluyla kavranabilen, duyularla yalnızca görüngeleri (gölgeleri) algılanabilen asıl gerçeklik.²²” Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, idealar değişmez, gözle görülemez, duyularla algılanamaz bir doğuştan bilgidir. Sadece ruh içerisinde bir hatırlama gerçekteşebilir. Dolayısıyla bu anlayış aynı zamanda yaşam öncesi hayatın da varlığına inanışı göstermektedir.

¹⁹Çiđdem Dürüşken, **Antikçağ Felsefesi-Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni**, Alfa Basım, İstanbul, 2016, s.155.

²⁰ Arslan, **a.g.e.**, s.128.

²¹**A.g.e.**, s.129.

²² Akarsu, **a.g.e.**, s.99.

Platon duyularımızla algılanabilen ve algılanamayan şeyler arasında kesin çizgi çizmiştir. Platon’a göre, her nesnenin kavranabilir bir ideası vardır.

“Kavram ve gerçek düşünce birbirlerinden farklı iki ayrı nesneyse de bunların tek varlıkları vardır. Bunlar duyularımızla değil de aklımızla kavranan şeylerdir. Fakat başka bazı insanların da söyledikleri şekilde gerçek düşünce ve kavrama arasında bir fark yoksa o zaman duyu organlarımızla kavradığımız nesnelerin en güvenilir nesneler olduğunu söylememiz gerekir.²³”

Platon’a göre, idealar bir özün nedeni, fenomenlerin veya görünüşlerin varlık sebebidir. Şeyler yani duysal nesneler varoluşunu ideaya borçludur. Platon’a göre gerçeklik idealar evreninde vuku bulmaktadır. Dış dünya ise idealar evreninin tezahürlerinden oluşmaktadır. “Platon, nesneleri ve onların ait oldukları evreni birbirinden ayırmaktadır: İdealar soyut ya da kavramsal, fakat gerçek olan idealar evreni; sanılar, somut ya da algılanır olan yarı gerçek nesneler evrenidir. Bunlardan ilki bilgiyi (epistemeyi) karşıladığı halde, ikincisi sanıyı karşılamaktadır.²⁴” Platon, idealar evreninin, algısal dünyada herhangi bir şeyle özdeşleştirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Aslında doğal dünyanın ebedi örnekleri idealar evreninde bulunmaktadır. Soyut ve kavramsal olan idealar evreni ebedi gerçekliğe sahiptir ve kendi başlarına var olurlar, anlamak için ruhu harekete geçirmek gerekmektedir. Algılanabilir nesnelerden oluşan evren ise yarı gerçekliğe sahiptir. Platon, *Politeia*’da gerçekliğin ruhun özünde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre;

“Hakikatin (doğrunun) ve varlığın aydınlattığı şeye dayandığında ruh (gerçeği) kavrar ve bilgiye ulaşır ve aşikâr bir şekilde düşünme gücüne sahip olur. Oysa karanlık ile karışmış, olmakta-olan ve geçen (değişen) dünyaya (yukarıdan) baktığında sadece salt sanıya (kanaatlere) sahip olur ve körleşir; görüşlerini kâh şöyle kâh böyle değiştirir ve akıl’sız (anlama yetisini) yitirmiş izlenimi uyandırır.”

Dolayısıyla, birey doğruya ruhun gerçekliği kavrama yetisiyle ulaşmakta ve nihayetinde düşünme gücüne sahip olmaktadır. Ruhun görüp algılayabildiği her şey aydınlık, göremediği ise karanlık ve ustan uzak olmaktadır.

²³ Platon, *Timaios*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015, diyalog 52, s.64.

²⁴ Abdullah, Demir, “**Platon Felsefesinde Bilgi Sorunu**”, Ed.Çetinkaya, **a.g.e.**, s.192.

Platon, Phaidon diyalogunda da, doğru düşünme biçimine ve gerçekliğe ancak ruhun bir şeyi incelemesi ile ulaşılabilirliğini söylemiştir.“...Oysa ruh bir şeyi kendi başına incelerse o zaman sonsuz ve asla değişmeyen şeylere doğru yönelir. Bu türden şeylere olan yakınlığından dolayı, başka bir engel olmadığı sürece her zaman onların yanında kalır. Başı dönmeksizin diğer şeylerle beraber bozulmaksızın diğerleriyle bir arada ve olduğu gibi kalır. İşte bizim düşünme dediğimiz şey bu değil mi?”²⁵ Platon, ruhun sanki bedene girmeden önce idealarla tanıştığını ve şeylerin bilgisine ancak ruhun incelemesi ile ulaşabileceğimizi belirtmektedir. Ruh kendi içinde bildiği şeyle benzer bir doğaya sahip olmalıdır. Aksi takdirde bilgi ile gerçeklik arasında engeller doğabilir. Bu noktada Platon, değişmez ebedi bilgileri içeren ruhun bedenden önce idealar dünyası ile tanıştığını söylemektedir.

Platon, bilme ile ilgili olarak iki âlemin varlığından söz etmektedir; görülebilir olan ve bilinebilir olan. Platon, kavrananlar alanında ideanın oynadığı rolü aynı zamanda görülen şeyler arasındaki güneşin etkin rolüne benzetmektedir.

“Şimdi, iki ayrı uzunlukta, ortasından kesilmiş bir çizgi düşün. Bu iki parçadan biri görülen dünya, öteki de kavranan dünya olsun. Parçalardan her birini aynı orantıyla yeniden ikiye böl. Nesnelerin aydınlık ve karanlık derecelerine göre görülen dünyada bir parça elde edeceksin: Yansılar parçası. Yansı dediğim şey, önce gölgeler, sonra suda ya da parlak düzeylerde görülen şekiller ve onlara benzer bütün daha başka görüntülerdir. ... Görünen dünya sahte ve gerçek diye ikiye ayrılır. Bir şeyin yansı, kopyası, ondan ne kadar ayrıysa, sanıyla bilgi de birbirinden o kadar ayrıdır.”²⁶

Platon, gölge yoluyla yansıyan şekillerden önce salt düşünce ile ulaşılacak ilk örneklerin bilgisinin edinilmeye çalışıldığını ve doğru bilginin de o olduğunu savunmaktadır. Görüntüler olarak algılananlar aslında gölgelerin doğurduğu yansılardan ibarettir ve bize yansıyan bu kopyalar asıl nesnelerin birer görüntüsü değildir, bu görüntülere ancak ruh ile ulaşılabilir. Görüntülerin gerçek hayatta çizimleri oluşmadan önce örneğin geometri şekilleri vb. zihinde bir düşünce tasavvuru gelişmektedir. Bu görünüm zihinde oluşan ve doğada karşılığı aranan yansılardır.

²⁵ Platon, **Phaidon**, diyalog 79d, s.76.

²⁶ Platon, **Devlet**, çev: Sabahattin Eyüboğlu; M. Ali, Cimcoz, Diyalog:509d-510a., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, ss.226,227.

Kısacası düşünülenler alanı ideadır. Duyularla algılanabilen kavrananlar alanı ise episteme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon’a göre bilgiye ancak doğru ve eksiksiz bir düşüncenin ürünü olarak ulaşılabilir. Doğru bilgi aynı zamanda en aydınlık olana yakın olan yerde bulunmaktadır.

Aristoteles’te de Platon’un doğruluk görüşlerine benzer görüşlere rastlanmaktadır. Aristoteles idealar evrenini tümüyle reddetmese de Platon öğretisine eleştiride de bulunmuştur. Ona göre; “Gerçekten bilimlerin varlığından çıkarılan kanıtlara göre, bilimi olan tüm şeylerin ideaları olması gerekir.²⁷” Özün varoluşa önceliğinin kabul edildiği idealar evreninde Aristoteles, idealardan pay alınan başka var oluşları sorgulamaktadır. “İdeaların var olduğu kabul edilse bile, hareket ettirici neden olmaksızın onlardan pay alan varlıklar meydana gelemezler.” Aristoteles, tözün, tözü olduğu şeylerden ayrı var olmasının imkânsız olduğunu savunmaktadır. Şeylerin tözü olan ideaların da onlardan ayrı var olamayacaklarını ifade etmektedir.

Aristoteles’e göre; “varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur. Dolayısıyla herhangi bir şeyin var olduğunu veya var olmadığını söyleyen ya doğru veya yanlış bir şey söylemiş olacaktır.²⁸” Aristoteles, çelişik önermeler arasında bir aracı varlığın kabul edilmesi gerektiğini, öznenin yüklemi ne olursa olsun olumlamak ve değillenmek zorunda olduğunu vurgulamıştır. Ona göre; “İster çıkarsamalı, isterse sezgisel düşünce söz konusu olsun, her türlü düşünce doğru ve yanlış olduğu her seferinde konusunu ya olumlar, ya da değiller (bu, doğru veya yanlış yargının tanımının apaçık sonucudur).²⁹” Yani, oluşla yok oluş arasında başka bir tür değişim söz konusu olmaktadır. Bir cümleyi evetlemek ya da hayırlamak o cümle sonucuna yargı olma özelliği katmaktadır. Aynı zamanda da bir yüklemde değillenmesi başka bir yüklemde olumlanması anlamına da çıkmaktadır.

Aristoteles’e göre doğruluğu ele almak kolay olduğu kadar aynı zamanda güçlüğe de sahiptir.

²⁷ Aristoteles, **Metafizik Cilt1**, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2012, Diyalog: 990b, s.173.

²⁸ Aristoteles, **a.g.e.**, Diyalog: 991b, s.175.

²⁹ **A.g.e.**, Diyalog:1012a, s.153.

“Hiç kimsenin tam olarak onu elde edememesi, ancak öte yandan tümüyle de ondan uzak olmaması bunu gösterir. Her filozofun Doğa üzerine söyleyeceği bir şey vardır. Bu şeyin kendisi doğru ile ilgili olarak kuşkusuz bir hiçtir veya çok az şeydir. Ancak bütün düşüncelerin toplamı verimli sonuçlar meydana getirir. Bundan dolayı doğru ile ilgili durum, atasözünde söylenen şeye benzer: «Bir kapıya kim nişan alıp da isabet ettiremez?»³⁰”

Kısacası, doğa üzerine her konuşan filozof aslında doğrulukla ilgili bir noktaya işaret etmektedir. Aristoteles, salt doğru ve genel geçer bilgiye erişimin imkânsız olsa da bu durumun tümüyle doğruluk arayışından vazgeçilmeyi gerektirmediğini vurgulamıştır. Aristoteles’e göre, doğruya tümüyle sahip olmak aynı zamanda hedeflenen noktaya isabet ettirmeyi mümkün kılmamaktadır. Birtakım güçlükler bulunmaktadır ve “güçlüğün kaynağı da şeylerde değil bizim kendimizde bulunmaktadır. Çünkü ruhumuzda bulunan aklımızın tüm şeyler içinde doğaları gereği en apaçık olanları karşısındaki durumu, yarasanın gözlerinin gün ışığı karşısındaki durumuna benzer.³¹” Doğru bilginin kaynağı kanılarda bulunmamaktadır. “Bilimde söz konusu olan kanılar değil, şeylerin gerçekliğidir. Başka deyişle hakikatin kaynağı veya dayanağı insanların konuşmaları veya kanıları değil, eşyanın kendisinin doğası ve bu doğayı dile getiren yargılardan aklın kendi gücüyle çıkarılan zorunlu sonuçlardır.³²” İnsanların kanıları Aristoteles’e göre tamamen değersiz olmasa da diyalektik akıl yürütme biçimine önem vermiştir. Aristoteles, diyalektiği bilim olarak görmekten ziyade, bilim bilgisi için ilk ilkeleri keşfetmeye yarayan bir araç olarak görmektedir.

Aristoteles’in doğrulukla ilgili uygunluk kuramının temellerini oluşturduğu açıkça söylenebilmektedir. Zira o, “Doğruluğu zihindeki bir yargının eşyanın kendisindeki ilişkilere uyması, onları doğru, uygun bir biçimde yansıtmaları olarak tanımlamaktadır.³³” Ona göre doğrulukla nesne arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Aristoteles bu durumu şu örnekle açıklamaktadır:

“Doğruluk ve yanlışlık nesneler açısından onların birleşme ve ayrılımlarına tabidir; öyle ki ayrı olanı ayrı olan olarak, birleşik olanı birleşik olan olarak

³⁰A.g.e., Diyalog:993a-b, s.112.

³¹A.g.e., Diyalog:993b, s.112.

³² Arslan, a.g.e., s.108.

³³A.g.e.,s.93.

düşünen doğru düşünmekte, düşünmesi nesnelerin durumuna aykırı bir durumda olan ise yanlış düşünmektedir. Doğru bir biçimde senin beyaz olduğunu düşündüğümüz için sen beyaz değilsin, ancak sen beyaz olduğun içindir ki senin beyaz olduğunu söylerken bir doğruyu söylemiş oluruz³⁴”.

Aristoteles aslında özne ve yüklem birleşik olma durumunda bir doğruluktan bahsedilebileceğini vurgulamıştır. Yani düşünülenin eylemsel ve maddi karşılığı da bulunmalıdır. Bunların birbirlerinden ayrı olması durumu ise yanlışlığı ifade etmektedir. Nesnenin belirli bir tarzda var olması önemlidir, eğer var olma durumu yoksa doğruluktan da söz edilememektedir.

Aristoteles’te doğruluk görüşünün ontolojik yanı da mevcuttur. Şeylerin yapı özelliklerini ortaya koymak, bu özellikleri olduğu gibi ya da olduğundan farklı göstererek yargıya erişmek önemli bulunmaktadır. Genel olarak kabul edilen kanılardan yola çıkılarak yapılan bir akıl yürütme diyalektik tarzı yansıtmaktadır. Aristoteles’e göre; Aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye, aynı bakımdan hem ait olması, hem de olmaması imkânsızdır.³⁵ Dolayısıyla bir şeyin bilgisine ulaşmak için her şeyden önce onunla ilgili öze ulaşmak gerekmektedir. Her türlü varlığı bilmek de bu gerçeği bilmekten geçmektedir. “Sorumuz her zaman şudur: ‘Maddeyi özel, belli bir şey kılan nedir?’ Cevabı ise şudur: Bu özel şeyin özünün varlığı. Bu öz, bu şeyde ne onun maddi öğelerine eklenen başka bir öğedir, ne de bu öğelerden meydana gelen bir şeydir. O, bazı öğeleri et, diğerlerini bir hece kılan şeydir.³⁶” ‘Onu o şey yapan nedir?’ sorusunun cevabı maddeci anlayıştan uzak bir tutumu sergilemektedir. Aristoteles, özün tamamen maddi bir bileşen kaynak olmadığını ve maddi bileşenlerin yanında var olan bir bileşen de olmadığını ifade etmiştir. “Aristoteles, öz olarak soyut bir tarzda tasvir ettiği şeyin, somut olarak göz önüne alındığında bazen ereksel, bazen fail bir neden olduğunu söyleyerek daha gerçek bir açıklamanın yolunu açar.³⁷” Aristoteles, yapıyı işlevle açıklamaya çalışmıştır fakat ilk önce yapının varlığına ilişkin doğru bilginin özde saklı olduğunu vurgulamıştır.

³⁴ Aristoteles, **Metafizik** Cilt2, Çev: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1993, Diyalog 1051b, s.53.

³⁵ Aristoteles, **a.g.e, Cilt1**, Diyalog 1005b, s.134

³⁶ David, Ross, **Aristoteles**, Çev: Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011, s.270.

³⁷ Ross, **a.g.e.**, s.271.

Aristoteles öte yandan özellikle Sokrates'ten etkilenererek geliştirdiği tündengelim yaklaşımını da tanıtlama (apódeixis) terimi ile açıklamaya çalışmaktadır.

“Eğer akıl yürütmenin kendilerinden yola çıktığı ilk öncüller ilk ve kesin bilgiler ise ya da onlara ilişkin bilgimiz bu tür öncüllerden geliyorsa, bu akıl yürütme bir demostrasyon (tanıtlama)dur. ... Tanıtlamalı bir akıl yürütmenin sonucu kesin bilgi olabilir iken, diyalektik bir akıl yürütmeden çıkabilecek sonuç, ulaşılabilecek bir kanı, genel bir kanı olmaktan öteye geçmez.³⁸”

Kanılar ve kesin bilgiler arasındaki farklılık, nesne ve düşünce arasındaki mantıksal bağda vuku bulmaktadır. Aristoteles'in her konuda yürüttüğü ontolojik bakış açısı, kendisinden sonra bu alanda var olan filozoflar için yol açıcı olmuştur. Aristoteles aynı zamanda gerçeklikle ilgili olarak, zihinde var olan şeylerin maddi olarak doğada tezahürünün bulunduğuyla ilişkin uygunluk kuramının da temellerini oluşturmuştur.

1.2.Orta Çağda Doğruluk Anlayışı

Günümüz kültür ve düşünce geleneklerinin temellerinin atıldığı, Antikçağ kültürünü kendine özgü yorumuyla yorumlayan, inanç, bilgi, akıl, tanrı ekseninde tartışmaların yer aldığı bu çağ, ‘karanlık çağ’ olarak adlandırılmış olsa da tarih içerisinde farklı imgeler, düşünce tasarımları ve en nihayetinde keşfedilen yeni yönler ve yönelimlerle yeniden doğuşa aracılık eden bir dönemdir. “Yaklaşık yirmi altı yüzyıllık oldukça uzun bir döneme tekabül eden felsefe tarihinin antik felsefe ile modern felsefe arasında kalan yaklaşık bin yıllık dönemine, felsefeye tarihsel bir sınıflama kaygısıyla yaklaşan hemen herkes tarafından Orta çağ felsefesi adı verilmektedir.³⁹” Buradan da anlaşılacağı üzere, ortaçağ felsefesinin zeminini Yunan felsefesi oluşturmaktadır. Zira o dönemde sadece Yunan felsefesi değil aynı zamanda Hristiyan, İslam ve Yahudi felsefeleri de gelenekleri ile orta çağ felsefesinin bütünü oluşturmaktadır. Teoloji her türlü düşüncede egemen olmuş olsa da, bilginin kaynağı ile ilgili yapılan sorgulamalar epistemoloji içerisinde oldukça önem taşımaktadır.Bu bölümde, hakikat kavramını ele alıp tartışan Aurelius Augustinus, Aziz Anselmus ve

³⁸Harun,Tepe;Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2016, s.42.

³⁹Ahmet, Cevizci; Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Asa Kitabevi, Bursa, 2008, s.11.

düşünce tarihinin en önemli düşünürleri arasında yer alan Aquinolu Thomas'ın önermelerine yer verilmiştir.

Batı düşüncesini anlamanın yolunun orta çağı bilmekten geçtiğini söyleyen Etienne Gilson'a göre, orta çağda "Batıda bütün entelektüel girişim yalnız kiliseye ve mirasçılara aittir. Manastırlar, okullar, katedraller ve üniversitelerdeki bilim ve felsefe, doğaüstü olaylarla ilgilenme, yalnızca kilisenin kendisine gerekli gördüğü ölçüde yapılabilmektedir."⁴⁰ 11.yüzyıl ve sonrasında felsefi üstünlüğe sahip kişiler ortaya çıkmış olsa da Augustinus'un Tanrı ve hakikati eş değer görmesi ve Platon öğretisi çağa ilişkin görüşlerin şekillenmesinde oldukça önem taşımıştır. İnanç ve bilmenin sınırlarının belirsizleşip neredeyse yok olduğu orta çağ döneminde Augustinus, inanmanın bilme sonucunu doğurduğu önermesi ile ön plana çıkmıştır. Kısacası bilgi ile inancın iç içe geçmesine aracılık etmiştir ve felsefesinde Platon öğretileri egemendir. Ona göre, "ruh bedenseldir ve ruhun Tanrı tarafından yaratıldığından emin olmak gerekmektedir."⁴¹ "Aziz Augustinus, felsefeyi bağımsız bir disiplin olarak görmeyip, büyük ölçüde Hristiyanlığın hala uygun içeriğini kavrayabilmek için bir araç olarak değerlendirmişti. O, işte bundan dolayıdır ki; 'inanabilmek için anla, anlayabilmek için iman et!' demektedir."⁴² Ona göre, Tanrı'nın bilgisi tek hakikattir. Hakikati aradığını söyleyen aslında Tanrı'yı aramaktadır ve felsefenin görevi diğer filozoflarda da olduğu gibi Augustinus'ta da mutluluğa erişmek için doğru bilgiye, hakikate erişmeyi sağlama düşüncesidir. Augustinus, hakikat, Tanrı ve mutluluk arasında özdeş bir bağ kurmaktadır.

Augustinus'a göre, mutlak bilgi Tanrı'nın bilgisidir ve değişmezdir. "Augustinus, Tanrı'ya bilgi konusundan hareket ederek ulaşmıştı. Bundan dolayı, onu en fazla meşgul eden iki soru, 'bizim bir şeyi bilip bilemeyeceğimiz' ve 'biz insan varlıklarının kesinliğe ulaşip ulaşamayacağımız, ulaşabildiğimiz takdirde de ona nasıl ulaşabileceğimiz' soruları olmuştur."⁴³ Erişilen nesnelerin bilgisi geçicidir ve geçici olan bilgiler yitip gitmektedir yani değişen varlıklara ilişkin gerçek bilgilerden söz etmek

⁴⁰Etienne, Gilson, **La philosophie du Moyen Âge**, Édition de 1949, Édition électronique (ePub) v.: 1,0: Les Échos du Maquis, 201,s.9

⁴¹ Gilson, **a.g.e.**, s.18.

⁴² Cevizci, **a.g.e.**, s.52.

⁴³**A.g.e.**, s.59.

mümkün olmamaktadır. Oysa “tam anlamıyla bilmek, değişmeyen bir objeyi, nesneyi düşünme aracılığıyla kavramaktır, asıl bilgi budur. Asıl bilgiler değişmez, sürekli ve zorunlu olana ilişkin bilgilerdir. Augustinus, Tanrı’nın varlığını dünyanın zorunlu olmayan varlığı ile gösterir. Asıl bilginin konusu olan Tanrı her şeyin üstündedir. Tanrı, yeni Platoncuların iddia ettiği gibi evrene yayılmış değildir.⁴⁴” Dolayısıyla ona göre, zorunlu olmayan gerçekliklerin arkasında Tanrısal düşünceler yani ideler bulunmaktadır.

Augustinus, bilgiye ulaşmanın yollarını da açıklamıştır. “Bilgiyi duyuşal bilgiden önce rasyonel bilgiye, sonra da gerçek tefekkür ya da sezgiye dayalı dolaylımsız bilgiye yükselecek şekilde üçe ayırır. Buna göre, o bilgide zaman içindeki değişen şeylerin, bu dünyanın ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan bilgisi olarak inanç ya da duyuşal bilgiden amacı gerçek tefekkür, konusu akılla anlaşılabilir idealar olan hakiki bilgeliğe doğru bir yükseliş olduğunu öne sürer.⁴⁵” Augustinussapientia (üst akıl) ve scientia (alt akıl) arasında bir ayırmadan hareket etmektedir ve ona göre sapientia ile bilgeliği, scientia ile bilgiyi elde etmekteyiz⁴⁶. Fakat Augustinus’un ilk bilgi düzeyi duyuma karşılık gelmektedir ve değişime mecburidir. Dolayısıyla bu bilgi düzeyi geçicidir ve ancak sanı olarak kalabilmektedir. İkinci bilgi düzeyi eylem amaçlıdır ve diğer bilgi türlerinin ortasında kalmaktadır. Platon’un idealar düşüncesine karşılık gelen bir önerme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgi düzeyinde, idelerin maddi olarak karşılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla burada aklın katkısı bulunmaktadır. “Üçüncü bilgi türü, en yüksek bilgi türü olarak, cisimsel olmayan, ezeli-ebedi ve değişmez gerçekliklerin, zorunlu doğruların temaşaya dayalı doğrudan bilgisidir.⁴⁷” İnsan kesin bilgiye bu aşamada erişmektedir ve duyumsal hiçbir şey içermemektedir. Bu aşamada hakiki bilgelik elde edilir ve ruh rasyonelleşir. Dolayısıyla Augustinus’ta, gerçek bilginin temeli sezgi ile başlar, idealarla devam eder ve en nihayetinde ruhun özünde, Tanrı’nın bilgisinde gerçekliğine kavuşur.

⁴⁴Betül, Çotuksöken; Saffet Babür, **Ortaçağda Felsefe**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.74.

⁴⁵Cevizci, **a.g.e.**, s.61.

⁴⁶ David, Knowless, “**The Evolution of Medieval Thought**”, London, Longman, 1988, s.41, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.553368/page/n41> Erişim Tarihi; 10.12.2019.

⁴⁷ Cevizci, **a.g.e.**, s.62.

‘İkinci Augustinus’ olarak adlandırılan Aziz Anselmus, 1033-1109 yılları arasında yaşamış, Ortaçağ düşünce geleneğinin, özellikle de erken Skolastik felsefenin en önemli filozofu olarak karşımıza çıkmaktadır. Onu diğer filozoflardan ayıran en önemli özelliği, Tanrı’nın varlığı ile ilgili ontolojik bir kanıt sunan kişi olmasıdır.

“Çağının diyalektikçilerine karşı olumsuz bir tavır takınan Anselmus’a göre akıl ve inanç bilginin iki kaynağı olmakla birlikte insan bilgisi duyularla başlar, ancak duyular hakikati olduğu gibi vermez; fakat bunda duyuların bir suçu yoktur, duyuların insana yanlış bilgi vermesi, ulaşabildikleri her şeyi insana ileten duyulardan dolayı değil, iç duyunun (sensusinterior) yanıltması yüzündendir.⁴⁸

Anselmus, “Hakikat Üzerine (De Veritate)” adlı eserinde çırak ile gerçekleştirdiği hakikat üzerine diyaloglarda ise, hakikatin ne olduğu ve hangi nesnelerde söz konusu olduğu üzerinde durmuştur.

Anselmus, doğruluğa giden yolun hakikatten geçtiğini vurgulamaktadır ve hakikatin başının, sonunun olmadığını düşünmektedir. Hakikatin tanımıyla ilişkili olarak ise eserinin ilk bölümündeki diyalogunda hakikatin başlangıç ve sonuç noktaları ile sınırlanamayacağını ve hakikatin genel geçer bir tanımının olmayacağını şu şekilde açıklamıştır:

“Hakikat olmaksızın doğru bir şey olamaz. Öyleyse hakikat olmadan önce hakikat vardı, hakikat bittikten sonra da hakikat olacak; bu da düpedüz saçma, ister hakikatin başının, sonunun olduğu söylensin; ister olmadığı anlaşılsın, hakikat bir başla ya da sonla sınırlanamaz. Hakikatin tanımını bulmuş olduğumu anımsamıyorum ama istersen hakikatin bulunduğunu söylediğimiz değişik nesneler aracılığıyla hakikatin ne olduğunu soruşturalım.⁴⁹”

Anselmus doğruluğu ilk olarak anlatımlarda aramaktadır. Anselmus’un bir anlatımın ne zaman doğru olduğuna ilişkin çırağın verdiği cevap; “Anlattığı evetlemiş olsun, değillenmiş olsun, olduğunda. Olmayanın olduğunu yadsıdığına bile anlattığı şeyden söz ediyorum; çünkü durumun nasıl olduğunu böyle anlatır.⁵⁰” Yani buna göre; durumun nasılsa onu öyle yansıtan anlatımların doğru olduğu söylenmektedir. Bir

⁴⁸ Çotuksöken, Babür, a.g.e., s.166.

⁴⁹ Anselmus, *De Veritate*, Frommann, Stutgard, 1966’dan aktaran, Çotuksöken, Babür, a.g.e., s.178.

⁵⁰ Anselmus, a.g.e., s.179.

anlatım içerisinde olmayanın olduğunu yadsımak da doğru olarak görülmektedir, nihayetinde var olan durum anlatılmaktadır.

Anselmus, doğruluktan yani sağınlıktan söz etmiştir ve bu konunun üzerinde fazlasıyla durmuştur. Ona göre doğruluk, düşüncelerin nesnelere uygunluğu değildir. Doğruluk, sözün ve nesnenin özünde bulunmaktadır. “Söze, olmayanın olduğunu imlediğinde genellikle doğru denmez, ama yine de gerekeni yaptığı için, bir hakikati, sağınlığı vardır. Ancak, olanın olmadığını imlediğinde, gerekeni iki yönden yapar; çünkü hem imlemeyi üstlendiği şeyi hem de ne için kullandıysa onu imler.⁵¹” Dolayısıyla, imleme için hakikat sağınlıkla aynı şey olmaktadır. Olmayanın olmadığını ya da olduğunu imlemek de bir gerekenin yerine getirilmiş olmasıdır. Kısacası, yalan söylendiğinde bile bunun kaynağında bir hakikat bulunmaktadır.

Anselmus, sanıların hakikati üzerine geliştirdiği önermede ise, düşüncedeki hakikatin sağınlıktan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. “Usla ya da bir başka biçimde, olduğunu düşündüğümüz şey olduğunda düşünceye doğru, olmadığına yanlış deriz.⁵²” Dolayısıyla, olanın olduğunu düşünmek gerekeni düşünmekle aynıdır, bunun sonucunda o düşünce sağın olmaktadır. Anselmus, anlatım ve sanıların özündeki doğruluğun yanında nesnelerin özündeki doğrulukla da ilgilenmiştir. Ona göre; “Demek her nesne orada ne ise o olduğunda göre, besbelli ne olması gerekiyorsa o.⁵³” Yanlış olan bir nesne bulunmayacağından dolayı en yüksek hakikatin de aynı zamanda yansımasını içermektedir. Dolayısıyla, hakikat gibi sağınlık da nesnelerin özünde bulunmaktadır ve var olan her şey sağın olarak görülmektedir. Anselmus, De Veritate adlı eserinin on birinci bölümünde ise, nihai sonuç olarak hakikati;”anlık algılanabilen sağınlık” olarak tanımlamaktadır⁵⁴. Kısacası, Anselmus’ta doğruluğa giden yol hakikatten geçmektedir. Hakikat ise sağınlık yani doğruluk kuralına uygun olmaktır. Bu yalnızca duyularda, nesnelerde ya da usta bulunmaktadır. Olanların olduğunu veya olmadığını, olmayanların olmadığını ya da olduğunu ifade etmek de hakikat içermektedir. Doğru olan ise, anlatımdaki durumdur. Nesneler ise en yüksek hakikati taşımaktadır çünkü görme duyusu ile varlıkları kanıtlandığından yanlış olma ihtimalleri

⁵¹ A.g.e., s.182

⁵² A.g.e., s.182.

⁵³ A.g.e. , s.188.

⁵⁴ A.g.e., s.196.

bulunmamaktadır. Fakat sadece nesnelerin varlığı değil aynı zamanda us görüşü de hakikati yansıtmaktadır.

Orta çağ ve Hıristiyan felsefesinin en önemli ismi sayılan Thomas Aquinas'ın ise, günümüz uygunluk kuramının temelini atan kişi olduğu söylenebilmektedir. O Anselmus'un doğruluk ve hakikati aramasından da öte bilginin kaynağı ile doğrudan ilgilenmiştir. Ona göre bilginin iki temel kaynağı akıl ve inançtır. Dolayısıyla bilginin kaynakları arasında, duyular, sezgi ve vahiy de sayılabilmektedir.

Aquinas, *Summa Contra Gentiles* (Kafirlerle Karşı) adlı yapıtı ile Hıristiyanlığın ve Tanrı'nın doğruluğuna ilişkin kanıtlamalar geliştirmiştir. Nihai hedefi Tanrı bilgisine ulaşmaktır fakat bilginin imkânı, kaynağı ve aklın potansiyeli üzerine ifade ettiği düşünceler değer taşımaktadır. Thomas'ın bilgisi Aristoteles'in bilgi temeline dayanmaktadır. Bertnard Russell'a göre, "Sanctus Thomas bir öğretiyi reddetmek istediğinde önce onu çok kez büyük bir yetenekle ve daima büyük bir dürüstlikle açıklar. Onun kanıtları ayırt edişindeki kesinlik ve açıklık akıldan türemiştir ve vahiyden türeyen kanıtları hayranlık vericidir. Aristoteles'i iyi tanır ve iyi anlamıştır."⁵⁵ Bu özelliği ile diğer Katolik filozoflardan da önemli ölçüde ayrılmaktadır. Thomas Aquinas'a göre, "insan aklının bilgisinin başlangıcı duyulardır ve burada Tanrı'nın izleri mevcuttur. Anlamlarla ilgili bilgimizin bu kaynağı, duyuyu aşan şeyler için de geçerlidir."⁵⁶ Aquinas, plüralist bir perspektife sahiptir. Sadece Tanrı'nın bilgisi ile ilgilenmemiştir. Doğruluğun salt kendisi ve nesnelerle olan ilişkisi üzerine de önermeler getirmiştir.

Bilginin temeli zihne yani düşüncelere dayanmaktadır. "Bilginin amacını yetkinleşmede bulan Aquinas'a göre en önemli bilgi zihinsel olan bilgidir. Çünkü insanı insan kılan yönler, yöneten yönler zihinsel yönlerdir. En önemli bilim de maddeden en çok ayrılan bilimdir; bu bilimin konusu ilk düşünülendir (primumintelligibile); bu, duyular varlığı aşmaktadır. Bir Aristotelesçi için bir şeyi bilmek onun ilk nedenlerini bilmek olduğuna göre, bu primumintelligibile, ilk nedenlerin birliğidir ya da ilk nedendir."⁵⁷ Dolayısıyla, insan bilgisinin temeli duyulara dayanmış olsa da insani

⁵⁵Bertnard, Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, çev.Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 2000, s.191.

⁵⁶ Thomas, Aquinas; **Summa Contra Gentiles Book One: God**, Translated, With an Introduction and Notes by Anton C. Pegis, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1955, s.4.

⁵⁷Çotuksöken, Babür, **a.g.e.**, s.237.

bilginin temeli zihin yani düşünölenlerle duyular arasındaki ortak iş birliğine dayanmaktadır.

Aquinas, Summa Contra Gentiles adlı eserinde, doğruluğun sadece zihindeki birleştirme ve ayırmalarda mı olduğu sorusuna ilişkin olarak; “Daha önce de belirttiğim gibi, doğruluk birincil olarak zihindedir. Şimdi her şey doğasına uygun bir biçimde, zihin bilme esnasında, bilinen şeye benzerliğe sahip olduğu sürece doğrudur. Bu nedenle doğruluk, uygunluk olarak tanımlanır, bu zihnin ve şeyin uygunluğudur. Bu uygunluğu bilmek, doğruluğu bilmektedir⁵⁸” şeklinde cevap vermiştir. Bu aynı zamanda, “Bilgi, bilende bilinen şeye bağılı olarak oluşmaktadır⁵⁹” önermesini de açıklamaktadır. Nihai sonuç olarak, Thomas Aquinas, doğrulukla ilgili olarak, doğruluğu nesne ile düşünce arasındaki tam uygunluk olarak görmektedir.

Aquinas, doğruluğu zihnin bilebildiğı kadarıyla gerçekleşebileceğini ve hakikatin aynı zamanda varlık temelli olduğunu belirtmektedir.

“Thomas Aquinas bir yandan, varolanın ve Tanrı’nın hakikatinden, Tanrı’nın hakikatin kendisi, en yüksek ve ilk hakikat olmasından söz ederek, doğruluğun varlıksal boyutunu ya da ontolojik doğruluk (hakikat) görüşünü ilk dile getiren kişi olmuş; böylece Aquinas, özellikle Hegel ve Heidegger gibi filozofların da katkılarıyla, günümüzde de olabildiğince yoğun biçimde görölen, varolan ile düşünölenin ya da dile getirilenin özdeşleştirilmesine kadar giden kimi düşüncelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁶⁰”

Özetle, Aquinas’ın bilgi görüşüne göre, bilgiler duyulardan bağımsız şekilde vuku bulmamaktadır. Etkin akıl, duyular tarafından algılanan nesne veya şeylerin imgelerini oluşturup yansıtmaktadır. İnsanlar doğuştan ide veya kavramlarla donatılmış değildir, bu ide ve kavramlara erişmek için her aklın bir potansiyeli bulunmaktadır. Doğruluk, düşünölenin nesneye benzerliği ölçütünde yatmaktadır. Düşünölen ile var olan nesneler arasındaki benzerlik, uygunluk durumu aynı zamanda Aquinas’a göre doğruluğun tanımı olmaktadır.

⁵⁸Aquinas, **a.g.e.**,Q16,A2.

⁵⁹**A.g.e.**, Introduction and notes.

⁶⁰ Tepe, **a.g.e.**, s.47.

1.3.Yeniçağ Düşünürlerinde Doğruluk ve Gerçeklik Sorunu

Avrupa’da kilisenin her alanda tahakkümünün olduğu orta çağ döneminden sonra gelen ve Fransız İhtilali’na kadar süren dönem yeniçağ olarak kabul görmektedir. Bu dönemde felsefe, din adamlarının tekelinden kurtulmuş, Rönesans ile çeşitli sosyal gruplardan da filozoflar yetişmiştir. Felsefe; din ve Tanrı’ya ilişkin bilgilerin kanıtlanma aracı olmasından ziyade, her insanın ilgilenebildiği çeşitli düşüncelerin üretilebildiği bir yola girmiştir. Bu dönemde kilisenin otoritesi azalmış, bilimin otoritesi ise artmıştır. Felsefe seküler bir yapıya kavuşmuştur. Bu başlık altında, felsefenin bağımsız yapısına kavuşmasına ışık tutan Rene Descartes, Wilhelm Leibniz, David Hume, Immanuel Kant ve Friedrich Hegel’in doğru bilgi ve gerçeklik üzerine önermeleri ele alınmıştır.

İlkçağ ve orta çağdan beri devam eden bilginin doğruluğu, kesinliği ve gerçekliği üzerine olan merak ve tartışmalar modern çağda da devam etmiştir. Modern felsefenin kurucusu olduğu düşünülen 1596-1650 yılları arasında yaşamış, Fransız filozof Descartes, kendi felsefesinin ağırlık merkezini kesin ve doğru bilgi üzerine oturtmuştur. Descartes, o zamana kadar ifade edilen ve doğru kabul edilen bilgilerden şüphe etmiştir ve hatalı olduklarını görmüştür. Şüphe etmeyi, doğru ve kesin bilgiye erişmenin bir yöntemi olarak görmüştür.

Descartes kendisinin katkıda bulunduğu matematik ve geometriden bile şüphe ederek işe başlamaktadır. Ona göre şüphe etmek aynı zamanda varlığımızın da kanıtı olmaktadır.

“Var olmasaydık kuşku duyamazdık, bu da edinebileceğimiz ilk doğru bilgidir. ... Ancak aynı biçimde tüm bu şeylerin gerçekliğinden kuşkulandıkça var olmadığımızı varsayamayız. Çünkü düşünen nesnelerin, düşünürken gerçekten var olmadığını kavramak bize o denli aykırı geliyor ki en şaşılası varsayımlara karşın şu “düşünüyorum, o halde varım” sonucunun doğru olduğuna ve bunun, düşüncelerini bir sıra içinde yönlendiren ve yöneten bir kimseye görünen ilk doğru sonuç olduğuna inanmaktan kendimizi alıkoyamıyoruz.”⁶¹

Descartes, şüphe edebiliyor olmamızın nedenini var oluşumuza bağlı olarak görmektedir. Ona göre, bilinç nesne düzeyindeki doğruluğunu kendi var oluşu ile

⁶¹ René, Descartes, **Felsefenin İlkeleri**, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 2018, s. 71.

birlikte yakalamaktadır. Gerçekliğin bilgisine cogito düşüncesi ile sezgisel bir önermede bulunmaktadır. Descartes, kuşkuyu doğru bilgiye erişmek için bir yöntem olarak görmektedir. Peki, bu kuşkuculuk nasıl sonlanabilir? Kuşkuculuk, bir insanın kendi varlığından emin olma durumunda, zihinsel kavrayışı ile Tanrı ile bağlantı kurması yoluyla sonlanabilir. Tanrı varsa dış dünya da vardır ve Tanrı mükemmel bir varlıktır. Dolayısı ile Tanrı'nın insanı aldatması mümkün değildir. "Zira her denli aldatılma becerisi insanlar arasında bir zekâ inceliği ve belirtisi olsa da aldatmak istemek, her zaman bir kötülük, düzen, korku ya da düşkünlükten doğar. Dolayısıyla tüm bunlar Tanrı'ya yüklenemez."⁶² Descartes, kuşkulanılmaması gereken tek unsur, dış dünyanın varlığını kanıtlayan mükemmel Tanrı anlayışına dayandırmaktadır. Fakat bu yine de doğruluğa ulaşmak için yeterli değildir. Önemli olan açık ve seçik olarak kavranılanlardır.

Descartes, ancak açık ve seçik olarak kavranılan şeyler üzerine yargıda bulunduğumuzda aldanmanın söz konusu olmayacağını şu şekilde açıklamaktadır:

"Ancak açık ve seçik olarak kavradığımız şeyler üzerine bir yargıda bulunduğumuz sürece, hiçbir zaman yanlışlığı doğru yerine koymayacağımız kesindir. Çünkü hiçbir zaman aldatıcı olmadığı için Tanrı'nın bize verdiği bilme gücünün yanlışması olanak dışı olduğu gibi istemek gücünün de onu bildiğimizden öteye götürmediğimiz sürece yanlışlama olasılığı yoktur. Hatta bu gerçek kanıtlanmamış olsa bile, yine açıkça gördüğümüz şeylerden onları bu biçimde gördüğümüz anda kuşkulanmayız, zira açıkça gördüğümüz şeylere inanmaya doğal olarak pek eğilimliyiz."⁶³

Descartes'e göre yanlışlar bu ilkelerin ihlali nedeniyle meydana gelmektedir. Les Meditations Metaphysiques Touchant La Premiere Philosophie (İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler) adlı eserinde, yanlışların nedeninde yetkin bir varlık olan Tanrı'nın değil, insanın eksikliği olduğunu belirtmektedir. Descartes, insanın "Tanrı ile yokluk arasında orta bir varlık gibi olduğunu, yani bu suretle üstün varlık (Souverain Être) ile yokluk (non être) arasında yerleşmiş bulunduğunu" belirtir ve aldanmanın Tanrının insana verdiği doğruyu yanlıştan ayırt etme gücünün insanda sonsuz olmadığı"

⁶² Descartes, **a.g.e.**, s.85.

⁶³ **A.g.e.**, s.93.

yönündeki düşüncesini ifade eder⁶⁴. Ona göre, bir şey hakkında açık ve seçik idrak edilmeyen durumda, peşin hüküm verilmemesi insanı asla yanıltmaz⁶⁵. Kişiyi, doğru bilgiye götürecek yol da buradan geçmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse; Descartes, felsefesinin temeline doğru bilgiye ulaşmak amacı ile kuşkuyu yerleştirmektedir. Doğruluk, kesinlik ve açık seçik olma kavramları, doğru bilgiye erişmede iç içe geçmiş önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre kesinlik, kuşkudan geçmektedir. Ve insan kuşku ettiği sürece düşünmektedir ve düşündüğü sürece de var olmaktadır. Her ne kadar matematik ve fizik biliminden yararlanmış olsa da doğru bilgiye ulaşma yöntemi olarak, düşüncenin karşıtı olan kuşku duymayı temellendirmiştir. Bu durum, Descartes'e göre, "doğrunun bilgisine ulaşmamızı engelleyen tüm güçlüklerin ve yanlışların üstesinden gelmeye çalışmak gerçekten savaş vermektir⁶⁶" Ona göre, aslında Aristoteles'in doğanın bilgisine eriştiği kadar insanların kaynaklarındaki açıklıkların farkına varmaları ve kendilerini bilgisiz bırakmamaları gerekmektedir. Açık ve seçik olan şeylerin kesin bilgisine erişilebileceğini belirtmiştir. Fakat 'seçik' olarak kavranılanların hangileri olduğuna dair saptamalarda güçlük olduğunu kendisi de belirtmiştir⁶⁷. Descartes, kesin bilginin temeline matematik ve mantık bilimini oturtmuş olsa da onlardan da şüphe edilmeyeceği anlamını yansıtmamıştır. Deneysel doğrulamalardan ziyade, doğru bilginin kesinliği Descartes'e göre var oluşumuzun kusursuz kanıtı düşünmekten, yani şüphe etmekten geçmektedir. Özetle, düşünmenin var olmakla eş değer tutulduğu bu 'idea innate⁶⁸' (doğuştan ideler) anlayışı, düşünme ile algı arasında bağ kurmayı reddetmektedir.

Rasyonalist felsefenin bir diğer önemli düşünürü 1646-1716 yılları arasında yaşamış olan, Alman filozof Leibniz'de, düşünme ile algı arasındaki bu bağ, Descartes'teki gibi tamamen kopuk ve bağımsız değildir. Leibniz, Platon gibi, bilgiye zihnimizde bulunan idealar sayesinde erişilebileceğini düşünmüştür. Platon'un idealar anlayışında, insan ruhu zaten idealar dünyası ile tanışmıştır ve bunların fenomenler

⁶⁴Descartes, **İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler**, çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbaası, Ankara, 1942, ss.159,160.

⁶⁵Descartes, **a.g.e.**,s.168.

⁶⁶Descartes, **Metot Üzerine Konuşma**, çev. Afşar Timuçin, Yüksel Timuçin, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.63.

⁶⁷Descartes, **a.g.e.**, s.63.

⁶⁸Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. <https://www.britannica.com/topic/innate-idea> Erişim Tarihi:05.02.20.

dünyasında vukuu bulması hatırlama yolu ile olmaktadır. Leibniz, ruhun eskiden hazır bilgilerle donatılmış olabileceği düşüncesi ile Platon'dan ayrılmaktadır. Leibniz'e göre, insan ruhu, dış dünya ile bağlantı kurarak doğru bilgiye erişebilir. Yani ona göre, doğru ve yanlış idealar vardır. "İdeaların kötüye kullanılması birçok hataya sebebiyet vermektedir. Çünkü her düşünülen var demek değildir. Söz konusu şeyin, mümkün olup olmamasına göre doğru idealar ve yanlış idealar bulunduğu söylenebilir. Öyleyse, yalnızca bir şeyin imkânından emin olunca onun bir ideasına sahip bulunduğumuzla övünebiliriz."⁶⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere, Leibniz doğruluğa ulaşmak için, idelerin geçerlilikleri olması gerektiğini vurgulamıştır. Leibniz ile Platon'un ayrıldığı diğer önemli husus ise, Platon'un değişmez idealarına karşılık Leibniz'in "tabii değişimlerinin içsel bir ilkedен ileri geldiğini" savunan Monadlarıdır⁷⁰. Sözü edilen Monad, "bileşiklere giren, yalın/basit bir cevherden başka bir şey değildir; yalındır, yani kısımları yoktur."⁷¹ Leibniz, "Tabiatın ve inayetin akla dayanan ilkeleri" diye tercüme edilebilecek başlığı taşıyan risalesinde, "monad" teriminin kökeninin Yunanca'daki "monas" kelimesi olduğunu ve bunun da "birlik" ya da "bir olan" anlamına geldiğini belirtir.⁷² Yani, uzamsız, şekilsiz ve dışsal bir değişime kapalı olan Monadlar, Leibniz'de aslında cevher/tözdür. Ve bu cevher kusursuzca Tanrı tarafından yaratılmıştır. Descartes'in ruh ve bedenden oluşan iki tözüne karşılık, Leibniz'de sonsuz töz anlayışı bulunmaktadır.

Leibniz, kesin bilginin kaynağı ile ilgili olarak saf aklın kendisine özgü düşünme yeteneklerinin bulunduğunu, fakat anlayış yeteneğinin tek başına yeterli gelemeyeceğini belirtmiştir. Duyu verilerine de kesin bilgiye ulaşmak için tek başlarına güvenilemeyeceğini düşünse de John Locke'un tabularasa düşüncesine de karşı çıkmıştır. Locke'a göre, herhangi bir nesne türünün karmaşık idesi ne olursa olsun, onunla ilgili kesin bilgimiz deneyimlerden öteye geçemez⁷³. Fakat Leibniz'e göre, "hangi surette alınırsa alınsın, bütün mefhumlarımızın "dışsal" denen duyulardan

⁶⁹Gottfried Wilhem, Leibniz; **Monadoloji- Metafizik Üzerine Konuşma**, çev: Doç. Dr. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019, Diyalog XXIII, s.103.

⁷⁰Leibniz, **a.g.e.**, s.41.

⁷¹**A.g.e.**, s.39.

⁷²**A.g.e.**, Dipnot 19, s.39.

⁷³John, Locke; **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev: Vehbi, Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.342.

geldiğini söylemek daima yanlıştır, zira kendimiz ya da düşüncelerimiz hakkında bizde bulunan mefhumlar ile varlık, cevher, faaliyet/eylem, aynılık ve daha birçok mefhum içsel bir tecrübeden gelir.⁷⁴”Leibniz, insan fikirlerinin öncesel olduğunu düşünmektedir. İnsan ruhu başlangıçta Locke’un sandığının aksine boş değildir, ruh kendinde fikirleri taşımaktadır ve gerçek bilgiye ulaşmak için kendine kapanmak zorundadır. Platon öğretisine dayanan bu fikirde temel bilgiler, duyulardan bağımsız şekilde zihinde vukuu bulmuşlardır. Bu durumda, insan duyu verileri ile ilgili olarak sadece sağlam önermeler oluşturabilmektedir. Peki, bu önermeler nasıl oluşturulabilir?

Leibniz, Manodoloji adlı eserinde, muhakemelerimizin iki büyük ilke üzerinde temellendiğini belirtmiştir; çelişme ve yeter sebep ilkesi.

“İçinde çelişki taşıyanın yanlış, ya da yanlış ile çelişik olanın ise doğru olduğuna onun sayesinde hükmettiğimiz çelişme ilkesi. Ve yeter-sebeplere icabı da neden başka türlü değil de böyle olduğunun bir yeter-sebebi bulunmaksızın, hiçbir olguyu hakiki ya da mevcut ve hakkındaki hiçbir beyanı da doğru sayamayacağımızı düşünürüz. Her ne kadar bu sebepler çoğunlukla bize hiç malum değilse de.”⁷⁵

Leibniz, hakikate ilişkin ise, iki tür hakikat olduğunu söylemektedir; muhakemeden gelen hakikatler ile olgu hakikatleri. “Muhakemeden gelen hakikatler zorunludur ve karşıtları imkânsızdır. Olgu hakikatleri ise olumsaldır ve karşıtları mümkündür. Bir hakikat zorunlu olduğunda, onun akli sebebi (raison) analiz yoluyla en ilksel (primitives) olanlarına varıncaya kadar daha yalın idealara ve hakikatlere çözümleme yoluyla bulunabilir.”⁷⁶”Leibniz’e göre, doğruya ulaşma yolu insan aklının muhakeme yapmasıdır. Fakat bu muhakemeler çelişmezlik ve yeter sebep ilkeleri temelinde gerçekleşmektedir. İçinde çelişme barındıran kavramların karşıtları pekâlâ mümkündür fakat çelişme barındırmayanların karşıtları mümkün değildir. Yargıların doğruluğu için bu ölçüt tek başına yeterli değildir. Akli sebeplerin analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Nihai sebep ilişkisine ulaşıldığında, insan aklının sınırlı bilgisine de ulaşılmış olunur. Hakikatin bilgisine ilişkin bu ölçütler, neyin doğru veya yanlış olduğuna ilişkin fikir vermemeleri açısından yetersiz kalmalarına rağmen bilimsel

⁷⁴Leibniz, a.g.e., s.111.

⁷⁵A.g.e., s.47.

⁷⁶A.g.e., ss.47,48.

bilginin temeli için oldukça önem taşımaktadır. Çünkü bilimsel bilgi ne kadar çelişkiden uzaklaşırsa o kadar kesinliğe yaklaşır. Leibniz'in yeter sebep ilişkisi ise, şeylerin nedenlerine ilişkin, neden ve nasıl meydana geldiklerine ilişkin hakikatlerin kaynağını oluşturmaktadır. Bunlar ise, deney ve tecrübedir. Bu tür hakikatlerin karşıtları pekâlâ mümkün olmaktadır.

Leibniz'e göre, bu muhakemeler ile de zorunlu ve ebedi hakikatlere erişilmektedir. Leibniz, doğuştan zihinde bulunan idelerin yani hakikatlerin zorunlu hakikatler olduğunu ve karşıtlarının mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu akıl hakikatleri, algıların, olayların değişmesinden azade şekilde daima varlıklarını sürdürmektedirler. Aynı zamanda insan aklı, çıkarsamalarda da bulunmaktadır. Şeylerin hakikati ve adlandırılması ile olabilirlikleri a priori veya a posteriori olarak ortaya konabilmektedir. Leibniz için a priori bilginin daha önemli olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Salt akıldan kaynaklanan kesin bilgilerin peşinde koşan Leibniz, bu alanın bilgisini kendisi matematik dışına çıkaramamış olsa da kendisinden sonra gelen yeniçağ rasyonalistleri için (David Hume ve Immanuel Kant vd.) önemli bir dayanak noktası olmuştur.

Modern felsefenin önemli temsilcilerinden olan İskoç filozof Hume ise, 1711-1776 yılları arasında yaşamış, empirizmin temel tezlerini savunmuş, olgulara ilişkin sorunlarla ilgilenmiş ve olgu sorunları hakkında emin olmak için 'delil'in peşine düşmüştür. Hume, bilginin mahiyeti, sınırlılığı, kaynağı ve gerçekliğine ilişkin sorunlara empirizm temelinde yaklaşmıştır. Empirizm, "bilgimizin biricik kaynağının deney olduğunu savunan bilgi öğretisidir. Bu öğretiye göre, bütün bilgilerimiz deneyden gelir; anlıkta deneyden gelmeyen hiçbir şey yoktur."⁷⁷ Zihnin boş bir levha olduğunu ve ancak deneylerle elde edilen bilgilerle doldurulabileceğini savunan Locke, bu anlayışın temelini atmış olsa da Hume izlenimler ve ideler arasındaki ayrımı ortaya çıkararak bu önermeyi daha da ileri götürmüştür.

Öncelikle Hume, insan bilgisinin sınırlılığı ve kaynağı hakkında, o güne kadar yapılan doğruluk ve hakikat tartışmalarını, bu konulardaki birçok felsefi öğretinin çöp yığını olduğunu ve ateşe atılıp yakılması gerektiği görüşünü dile getirmekle işe başlamıştır. "Elimize bir cilt, söz gelişi bir din bilim ya da okul metafiziği kitabı

⁷⁷Akarsu, a.g.e., s.52.

aldığımızda, soralım: İçinde nicelik ve sayı üzerine deneysel akıl yürütmeler mi var? Yok. Peki, olgu sorunu ve varoluş üzerine deneysel akıl yürütmeler? O da yok. Atın öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safсата ve kuruntudan başka bir şey olamaz.⁷⁸ Görüldüğü üzere Hume, Leibniz gibi doğruluktan çok kesinlik arayışı içerisindedir ve ona göre felsefenin asli görevi tecrübelerle elde edilebilecek sonuçlara odaklanmaktır. Fakat buradan insan aklının sınırsız olduğu değil, tam tersine dar sınırlar içerisinde bulunduğu anlaşılmalıdır. Zira Hume’a göre;

“zihin gücü, tecrübe yoluyla alınan malzemenin, terkip edilmesi, yer ya da sırasının değiştirilmesi, arttırılması ya da azaltılmasıyla sınırlıdır. Bir başka ifadeyle düşüncemizin tüm malzemesini kaynağı itibariyle tecrübe yoluyla alınanlar oluşturmakta, zihin ise söz konusu malzemeyi çeşitli şekillerde düzenleyip ilişkilendirmektedir.⁷⁹”

Akıl ve zihnin işlevleri farklıdır ve insan aklı öğretiler oluştururken şeylerin nedenlerini araştırmaktan ziyade, tecrübe ve gözleme dayalı bir öğreti oluşturulmalıdır. Belirsiz kurgu ve düşüncelerden uzak durulmalıdır. Hume, “Din Üstüne” adlı eserinde bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: “Biz bu dünyaya, her olayın gerçek kaynak ve nedenlerinin bizden bütünüyle gizlendiği büyük bir sahneye çıkarılır gibi yerleştirilmişizdir; (...) işleyişleri çoğu kez beklenmediktir ve hiçbir zaman açıklanamaz.⁸⁰” Yani, nedenlerin kaynakları konusunda çaba sarf etmek nedenlerin sonuçlarına ilişkin öğretilerin anlaşılmasına ket vuracağından, filozofun görevi, tecrübe gözlemlere odaklanmak olmalıdır. Ancak bu sayede daha yararlı ve doğru neticelere erişilebilecektir.

Hume’a göre insan aklına veya soruşturmasına konu olabilecek objeler idea ilişkileri ve (relations of idea) ve olgu sorunları (matters of fact) olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk kategoriye giren bilgi türleri, aritmetik, geometri, cebirsel önermeler, kısacası sezgisel yahut kanıtsal olan bütün kesin doğrulamalardır. “Örneğin üç kere beş otuzun yarısı eder” şeklindeki bir önerme bu neviden olan bir önermedir. Bu tür önermeler düşüncenin salt işleyişiyle, kâinat içindeki objeleri hesaba katmaksızın

⁷⁸David, Hume; **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma**, çev: Oruç Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 135.

⁷⁹Hume, **a.g.e.**, s.14.

⁸⁰David, Hume; **Din Üstüne**, çev. Mete Tuncay, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1995, s. 41.

keşfedilebilir. Hakeza, tabiatla hiçbir zaman bir daire veya üçgen mevcut olmamış olsaydı bile Euklides (M.Ö.III.yy) tarafından ispatlanmış önermeler her zaman için kesinlik ve apaçıklıklarını korurlar. Fakat aklın inceleme (understanding) alanı içerisine giren ikinci türden konular, yani olguya ait şeylerde ise durum farklıdır. Bunlara yönelik bilğimiz aynı kesinlik ve apaçıklığı göstermezler. Apaçık görünseler bile tabiatları farklıdır. Olgusal şeylere ilişkin bilimizin zıddı herhangi bir çelişme içermez. Şöyle ki, “Güneş yarın doğmayacaktır.” önermesi, “doğacaktır” önermesinden daha az anlaşılabilir değildir ve böyle bir iddia herhangi bir çelişme de içermez⁸¹. Kısacası Hume’a göre, ancak ve ancak matematiksel önermeler a priori olup kesinlik değeri taşımaktadırlar. Bilgimizin kaynağı izlenimler ve tecrübeler olduğuna göre, olgusal önermeler kesinlik değeri taşımamaktadır. Olgusal sorunlara ilişkin kesin bilgiye ulaşılamayacağına göre, varlıklar hakkında kesin bilgiye nasıl ulaşılacağı sorusunu ise, Hume’un nedensellik ilkesi ile açıklamak mümkündür. Hume’a göre nedensellik, “bir olayın tüm benzerlerinin bir başkasının tüm benzerlerince izlenmesidir. Onun sözünü ettiği olaylar, yani nitelik oluşumları fiziksel değil deneysel şeylerdir⁸²”

Nesnelere dair kesin bilgiler, sebep etki bağlantısı üzerine kuruludur fakat kesinliği ancak deneysel yollarla saptanabilmektedir. Çünkü nesneler, salt halleri ile kendi bünyelerinde herhangi bir bilgi barındırmazlar ve dolayısıyla bunu iletemezler de. Çünkü a priori bilgi, Hume’a göre sadece matematiksel önermelerde vuku bulmaktadır. Kant, bu noktada Hume’a karşı çıkar ve a priori bilginin sadece matematiksel önermelerde değil aynı zamanda doğa bilimleri ve felsefede de olduğunu söyler.

Kant, 1724 ve 1804 yılları arasında yaşamış, Alman felsefesinin kurucu isimlerinden ve rasyonalizm ve empirizme verdiği yanıtlar nedeniyle eleştirel felsefenin önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Kant, transzendental bilgi kuramını geliştirmiş ve modern felsefenin gelişim seyrinde önemli bir yer edinmiştir. Kant, transzendental bilgi kuramında, doğru bilgiye yani doğruluğa ilişkin genel ve güvenilir olma ölçütleri üzerinde durmuştur. Kant, doğruluk kavramı ile ilişkili olarak, aslında klasik uygunluk kuramından farklı bir şey söylememektedir. Ona göre; “Eğer bir yargı bir nesneyle uyuyorsa o halde bütün yargılar da aynı nesneyle ve kendi aralarında

⁸¹Hume, a.g.e., 1976, ss.20-23.

⁸²Arda, Denkel; **Anlam ve Nedensellik**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992, s.191

uyuşmalıdır.⁸³ Dolayısıyla herhangi bir nesnenin varlığına ilişkin doğruluktan söz etmek için, onun dış dünyadaki tezahürü ile uyum içerisinde olması gerekmektedir. Kant, “‘transcendental’ kavramını; deneyimde verilenin, apriori tasarımlarımıza zorunlu tabi oluşunun ilkesini ve aynı şekilde apriori tasarımların zorunlu olarak deneyime uygulanışının ilkesini niteler.⁸⁴” Bu kavram, nesne ile anlama yetisi arasındaki olanağın koşulları ile ilgilidir. Yargıların kaynağına mantıksal biçimlerle erişilebilir ve insan aklı için mümkün olan her bilginin doğruluğunun temeline dayanmaktadır.

Kant, doğruluk kavramının ne olduğuna ilişkin tanımdan ziyade, doğruluk ölçütleri ile yakından ilgilenmiştir. Doğru bilgiyi açıklamanın tek başına yeterli gelemeyeceğini ve doğru bilgiye erişmek için kabul edilmesi gereken güvenirlik ve geçerlik üzerine de kafa yormuştur. Kant, doğruluğun mantıksal ölçütünü anlama yetisine dayandırmaktadır. Deneysel yöntemlerle elde edilen bilgiler, genel geçer yargılar oluşturma konusunda yetersiz kalmaktadır. Kant bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Öyleyse nesnel geçerlik ve zorunlu genel geçerlik (herkes için geçerlik) birbirinin yerini alabilecek kavramlardır ve biz kendi başına nesneyi bilmiyorsak da eğer bir yargıyı genel geçer, dolayısıyla zorunlu kabul ediyorsak, bundan nesnel geçerliğini anlıyoruz demektir. Bu yargı aracılığıyla, verilmiş algıların genel geçer ve zorunlu bağlantılılığı aracılığıyla nesneyi biliyoruz (başkaca, yani kendi başına nasıl olduğu bakımından, bilinmez kalıyorsa da). Ve bu, tüm duyu nesnelerinde böyle olduğu için, deney yargıları nesnel geçerliklerini nesnenin dolaysız bilgisinden değil (çünkü bu olanaksızdır), sırf deneysel yargıların genel geçerliğinin koşulundan alırlar; bu koşul hiçbir zaman deneysel, hatta duysal koşullara değil, saf bir anlama yetisi kavramına dayanır. Nesneyse, kendi başına her zaman bilinemez olarak kalır; ama eğer anlama yetisi kavramı aracılığıyla, onun duysallığımıza verdiği tasarımların bağlantılılığı genel geçer olarak belirlenirse, nesne bu ilişki aracılığıyla belirlenir ve yargı nesnel olur.⁸⁵”

⁸³Immanuel, Kant; **Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena**, çev: İonna, Kuçuradi; Yusuf, Örnek; Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2011, A78, s.48.

⁸⁴Gilles, Deleuze, **Kant’ın Eleştirel Felsefesi**, Çev: Taylan Altuğ, Payel Yayınları, İstanbul, 1995, s. 51.

⁸⁵Kant, **a.g.e.**, 2011, s.49, A80.

Kant, genel geçer yargıların duyulara dayandığı bilgisinden tamamıyla ayrılmaktadır. Bilgi ve nesne ilişkisi birbirinden kopuk ve bağımsız değildir.

Kant, anlama yetisinin bilgi koşullarının nesneye ilişkin bilgi koşullarını sağlıyor olmasını vurgulasa da ona göre; “sırf saf anlama yetisinden ya da saf akıldan edinilen bütün bilgi, kuruntudan başka bir şey değildir, ancak deneyde doğruluk vardır.⁸⁶” Çünkü sadece doğruluğun ne olduğu bilgisine erişmek yetersiz kalmaktadır. Deneyle elde edilen doğru bilginin güvenilirliği için ölçütler bulunmalıdır. Kant, anlama yetisinin kavramlarının nereden geldiklerinin ve nasıl zorunlu bir nedenselliğe dönüştüklerine ilişkin sorgulamalar yapar. Nesnel yargıları olanaklı kılan nicel ve nitel olmak üzere kategoriler bulunmaktadır. “Anlama yetisinin kavramlarından niceliğine göre, bulunan kavramlar şöyledir; birlik, çokluk ve tümlük. Nitelik ana başlığının altında ise şu kavramlar bulunmaktadır: gerçeklik, olumsuzlama ve sınırlandırma. İlişkiye göre bulunan kavramlar ise töz, neden ve birlikteliktir. Son olarak kipliğine göre olan kavramlar ise olanak, varoluş ve zorunluluktur.⁸⁷” Bu kategoriler a priori kavramlardır, doğuştan sahip olunan idelerin aksine duyu deneyiminden bağımsız olmadıklarını ifade etmektedir.

“Şimdi a priori kavramların ayrıca bir şeyin sezilmesini olmasa da genelde nesne olarak düşünülmesini sağlayan koşullar olarak önceden bulunup bulunmadıkları sorusu doğmaktadır. Bu durumda nesnelerin tüm görgül bilgileri zorunlu olarak böyle kavramlarla uyumlu olacaklardır, çünkü onlar varsayılmaksızın hiçbir şey deneyim nesnesi olarak olanaklı değildir.⁸⁸”

Dolayısıyla insan aklının bilgi yapısı, kendiliğinden var olan ideler değil, onun kavrama ve anlama yetisi üzerine kuruludur. Sonuçta, “Kant’a göre, deneysel doğruluğu ya da daha geniş olarak bilgilerimizin doğru olmalarını olanaklı kılan şey, saf anlama yetisidir. Her türlü doğruluk kaynağını burada bulmaktadır.⁸⁹” Kant, doğruluğun ‘doğruluk’ olarak kabul görmesi için onu olanaklı kılan şeyin ne olduğunu araştırmaktadır. Dolayısıyla doğruluğun olanaklarının peşinden gitmektedir. Nesne ile anlama yetisi arasındaki ilişkinin görmezden gelinemeyeceğini belirtmektedir.

⁸⁶ A.g.e., s.265, A206.

⁸⁷ A.g.e., ss.53,54; A86.

⁸⁸ Immanuel, Kant; **Arı Usun Eleştirisi**, çev: Aziz, Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.84, A93.

⁸⁹ Tepe, a.g.e., s.63.

Kant, dünya bilgisini anlamlandırmak için iki kanatlı bir ayırım yapmaktadır. Birincisi analitik ve sentetik, ikincisi ise; a priori ve empirik. Metafizik bilimsel bilginin olanaklılığı konusunda böyle bir ayırma giden Kant'a göre, analitik yargılar bilgilerin çözümlemesine yardımcı olmaktadır. Yüklemin aynı zamanda öznenin bir bölümünü oluşturduğu yargılardır.

“Örneğin “Bütün nesneler yer kaplar” önermesi bu minvalde önemlidir. Nesne kavramı ne zaman düşünülürse düşünölsün insan aklı ister istemez onun yer kapladığını düşünmektedir. Burada yüklem olan yer kaplar sözcüğü dile getirilmeden de özne olan nesne sözcüğünün içinde bulunmaktadır. Yer kaplar sözcüğü nesne sözcüğüne ek bir bilgi eklememektedir. Kant bu tür yargılara analitik yargılar demektedir⁹⁰”

Kant'a göre; “bütün analitik yargılar tamamıyla çelişme ilkesine dayanırlar ve onların malzeme olarak kullandıkları kavramlar deneysel olsa da olmasa da doğal yapıları gereği a priori bilgilerdir.⁹¹” Çünkü zaten yargının yüklemi, öncesinde öznenin zihninde vuku bulmaktadır. Sentetik önermeler ise, analitik olmayan dünya bilgisine ilişkin önermelerdir. Deney, matematik ve hakiki metafizik yargıların hepsi sentetiktir. Bu yargıların, sadece deney ve deneyimle elde edildiği fikri Kant'a göre yetersiz kalmaktadır. Bu durumda Kant, ikinci bir ayırma gitmiştir.

Kant'ın ikinci ayırımı, “a posteriori” ve “a priori” önerme ayırımıdır.

“Deneyim hiç kuşkusuz bize neyin var olduğunu söyler, ama zorunlu olarak başka türlü değil de öyle olması gerektiğini değil. Bu yüzden de bize hiçbir gerçek evrensellik vermez ve bu tür bilgi üzerinde öylesine direten us onun tarafından doyurulmaktan çok uyarılır. Böyle aynı zamanda iç zorunluluk ırasını da gösteren evrensel bilgiler deneyimden bağımsız olarak kendilerinde açık ve seçik olmalıdırlar; buna göre a priori bilgiler olarak adlandırılırlar; ama karşıt olarak, yalnızca deneyimden ödünç alınmış olan ise, söylenegeldiği gibi, yalnızca a posteriori ya da görgöl olarak bilinir⁹².”

Kısaca açıklamak gerekirse, a priori ve a posteriori bilgi türlerini, deneyimlenmiş ve deneyimlenmemiş bilgi türleri olarak değerlendirmek yerinde

⁹⁰Frederick, Copleston; **Felsefe Tarihi Kant**, çev: Aziz, Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2004, s.54.

⁹¹Kant, **a.g.e.**, 2011, s.15, A26.

⁹²Kant, **a.g.e.**, 1993, s.37, A1.

olacaktır. A priori bilgiler, deneyden önce ve deneyden bağımsız şekilde aslında zihinsel süreçlere ait bir deney türüdür. A priori bilgiler, kesin, deneyi yapılamayan dolayısıyla karşıtı veya doğruluğu mümkün olan yargılar bütünüdür. A posteriori bilgiler ise, tam tersi şekilde deneyle elde edilen, deneyime dayanan ve dünya bilgisini anlamlandırmada temel alınan bir yargı türüdür. Bu bilgiler, her deneyde aynı sonucu olarak genel geçer yargılara ulaşmada ölçüt olarak kullanılmaktadır.

Düşünsel anlamda oldukça zengin bir dönem olan 19. yüzyılın kendine özgü felsefesi ile tanınan bir diğer düşünürü Hegel'dir. Diyalektik ve fenomenoloji kavramlarına ilişkin önermeleri, epistemolojik yaklaşımlara ışık tutmuştur. Mantık ve felsefe tarihine ilişkin önemli çalışmaları bulunmaktadır. Kant ile varlık ve bilgi konusunda düşünce ayrılıkları bulunmaktadır. Hegel, doğrudan bir gerçeklik ya da doğruluk kuramı peşine düşmüş olmasa da felsefi önermelerinde hakiki olanın ciddi bir yeri vardır. Hegel, Kant'ın nesnelerin dünyasına sadece deney veya deneyimle ulaşılacağına dair fikrine karşı çıkmaktadır. Hegel'e göre duyumsal deneyim ile elde edilenler; hakkında bilgimiz olan dünya, olanaklı deneyim nesnelerinin dünyasıdır. "Kendi içlerinde halleriyle şeylerden ayrı ve insanın bilişsel yetilerinden bağımsız olan "fenomenler" (görüngüler) dünyası. Fakat pratik ve moral yaşam amaçları ile – hatta bilimin kendisinin yürüyebilmesi için- nesneleri duyumsal deneyimin ötesinde bulunan fikirler olmaksızın edemeyiz: Tanrı, istem (irade) özgürlüğü ve ruhun ölümsüzlüğü gibi fikirler.⁹³" Tüm bunları bilginin nesneleri olarak değil, inanç kavramı olguları olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla, Kant'ın a priori bilgi anlayışının benzeri Hegel'de bulunmamaktadır. Hegel, "Kant'ın bilgi kuramını "bilgiyi bilmeden önce bilgiyi bilme arzusu" olarak eleştirir. Çünkü Kant'ın a priori kavram ve kategorilerinin anlamsız ve içeriksiz olduğunu ileri süren Hegel'e göre, bilginin kaynağındaki özne-nesne ikilemini "mutlak" olanın birliğinde irdelenmek gerekir.⁹⁴" Dolayısıyla varlık ve düşüncenin birliğine dikkat çeken Hegel, aynı zamanda bilgi kuramını "kendinde-şeylerin" dogmatikinden de kurtarmaktadır.

⁹³Tom, Bottomore; **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev: Metin, Tuncay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss.312,313.

⁹⁴A.Kadir, Çüçen; "Kant's Theory of Knowledge and Hegel's Criticism", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2, Sayı:2, s.2.

Hegel, muhtemel olan ile gerçek olan arasındaki ayrım ile ilgilenmiştir. Bununla ilgili olarak Hegel, en ünlü şu ifadesini kullanmıştır: “Ussal olan gerçektir ve gerçek olan ussaldır.⁹⁵” Bu ifade, var olan şeylerin ussal ve meşru olduğuna ilişkin bir anlam vermektedir. Fakat Engels’in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, aslında Hegel’in kastettiği şey bir nevi çelişme ilkesidir. Engels, Hegel’in bu ifadesini şöyle açıklamaktadır: “İnsanların kafasında olan her şey, görünüşteki mevcut gerçeklikle ne kadar çelişik olursa olsun, gerçek haline gelmeye yönelir. Hegelci düşünce yönteminin tüm kuralları gereğince, gerçek olan her şeyin ussallığı önermesi kendisini bir başka önerme haline getirir: Var olan her şey yok olmayı hak eder.⁹⁶” Hatta bunları açıklarken, Roma Cumhuriyeti’nin Roma İmparatorluğu tarafından, Fransız İmparatorluğu’nu ise Fransız Devrimi tarafından yıkıldığını hatırlatarak çeşitli örnekler vermektedir. Yani Hegel’e göre akıl ve gerçeklik özdeşdir. Ve gerçek olan her şey kendisinin sonlu yapısını meydana getirmektedir.

Hegel, diyalektik düşünme metodunun işleyişini de tarih, doğa ve felsefe bilimleri açısından oldukça ileriye götürmüştür. Felsefeyi bilimsel bir biçime sokma çabasına girişmiştir. “Hegel’e göre dialektik, her türlü zorunlu hareketi belirleyen ilkedir.” Diyalektik düşünme ilkesi ise, Hegel’in “A, A olmayandır” düşüncesini ifade eden çelişme ilkesidir. ... “Dialektik, sonlu olanın yapısını meydana getirir: Kendine özgü belirlenmesine bakılırsa dialektik, daha çok anlama yetisinin belirlemelerinin, şeylerin ve genellikle sonlu olanın kendi hakiki yapısıdır.⁹⁷” Hegel, bu yapı özelliğinde, gerçekliğin ortaya çıkma ve ortadan kalkma ilkesine dayalı olduğunu sarıh bir biçimde ifade etmektedir. Hakiki yapıların sonluğu, dışarıdan gelen kuvvet veya etkilerle değil de kendi yapısı gereği kendini ortadan kaldırmasına bağlı olmaktadır.

Hegel, aynı zamanda gerçek olan şeylere göreli kavramlar yüklemektedir. Gerçeği zorunlu kavrama ilkesi olarak gördüğü diyalektiğin düşünme ilkesini çelişme ilkesi olarak görmektedir. Fakat buradaki karşıtlık, aslında “bir şeyin karşıtından, kavramca karşıtını kastettiğidir. Böylece söz gelişi insan ölümlüdür denir ve ölmek,

⁹⁵Georg Wilhelm Friedrich, Hegel; **Hegel’s Philosophy of Right**, Çeviri ve Basım: Oxford University Press, İngiltere, 1952, s.10.

⁹⁶ Karl, Marx; Friedrich, Engels; **Seçme Yapıtlar Cilt 3**; çev: M. Kabagil, A. Gelen, K. Somer, V. Erdoğan, Ö. Ünal, M. Belli, S. Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, ss.338,339.

⁹⁷Ioanna, Kuçuradi; **“Felsefede Bilim Ya Da Bilimsellik Böyle Bir Şey Olsa Gerek”**, Çağın Olayları Arasında, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2016, s.117.

nedenini dış koşullarda bulan bir şey olarak görülür ki, böyle bir görme tarzına göre canlı ve aynı zamanda ölümlü olmak insanın iki ayrı özelliğidir.⁹⁸” Hegel, diyalektik düşünme biçiminin etraftaki her şeye ilişkin bir örneği yansıttığını düşünmektedir. Aslında sonu olanın zorunlu bir hareket içerisinde olması söz konusu olmaktadır. Hegel’in gerçeği görme tarzı, bu yolu ve metodu diyalektikten geçmektedir. Gerçekliğin kavramlara da yüklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Kavramları ortaya koymak mantığın görevi veya kendisidir. “Bilimin sistemini kurmaksa, hakikati ortaya koymakla, yani düşünmenin (idenin, Geist’in) tarih içindeki hareketinin zorunluluğunu göstermekle olur. Çünkü hakiki olan bütündür. Bütün ise, kendi gelişmesiyle kendini tamamlayan özdür. Mutlak için şöyle demek gerekir; o, özünde sonuç olarak ortaya çıkandır; o, ancak sonunda, hakikaten olduğu şey olandır.⁹⁹” Hegel, matematik gibi rastlantısal başlangıçların yapıldığı ve tam kesinlik elde edilemeyen çıkarımlar yerine; ‘A, A olmayandır’ ilkesinde olduğu gibi zorunlu bir başlangıç noktası belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Ve her zorunlu hareketin ve görünüşün gerçekliğin meydana gelmesi aynı zamanda kendi kendisini yok etmesi demektir. Hegel’in felsefi önermelerinde ağırlık özneye kaymıştır. Özne ve nesne arasında bağımsız bir gerçeklik bulunmadığı görülmüştür. Tek bir gerçekliğin aslında iki ayrı görünümü olarak ele alınmıştır. Hakiki olan ise bir bütün olarak görülmüştür. Bu bütün ise kavramsal olmak zorundadır. Herhangi bir nesne veya gerçeklik hakkında, ona yüklenen kavramlar yoluyla bilgi sahibi olunabilir. Hegel’de felsefe, bilimsel bir biçimle ele alınmıştır ve kendine özgü usulü günümüzde de önemini korumaktadır.

1.4.Mantıkçı Pozitivist, Fenomenolojik ve Ontolojik Bakış Açlarına Göre

Doğruluk Anlayışı

Yirminci yüzyıl dönemi felsefesine gelindiğinde, Kant’ın metafizik önermeleri ve bilginin kesinliğine dair görüşlerinin yoğunlukla sorgulandığı, bilginin kesinliği ve bilgi sorunlarının felsefenin temel meselelerinde bulunduğunu görülmektedir. Bu döneme mantıksal pozitivist ve fenomenolojik bakış açıları, iki ana akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, yirminci yüzyıl felsefi akımları içerisinde kendisini

⁹⁸Kuçuradi, a.g.e.,s.118.

⁹⁹Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Vorrede’den akt.; Kuçuradi, a.g.e., s.121.

kabul ettirmiş Nicolai Hartman ve Martin Heidegger, yeni ontolojinin önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başlık altında ayrıca, mantıkçı pozitivist yaklaşımının önemli temsilcileri Ludwig Wittgenstein ve Rudolf Carnap'ın, fenomenolojik yaklaşımın kurucusu kabul edilen Edmund Husserl'in ve son olarak ontoloji yaklaşımına ve özellikle Heidegger'e eleştiriler getiren ve felsefenin asıl sorununun gerçekliği yeniden inşa etmesi gerektiğini savunan Alain Badiou'nun görüşlerine yer verilmiştir.

Felsefe problemlerini bir dil problemine indiren, gerçekliği dil ve düşünce arasındaki uygunluk olarak tanımlayan Wittgenstein, mantıksal pozitivist yaklaşımın en önemli temsilcisidir¹⁰⁰. Wittgenstein, *Tractatus* adlı eserinin önsözüne, düşünmeye değil de düşüncelerin dile getirilişine, yani dilin içinde sınırların çizilebileceğini belirterek başlamaktadır¹⁰¹. Wittgenstein'a göre, "Bütün felsefe dil eleştirisidir. Tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır. Tümce, gerçekliğin, biz onu nasıl düşünüyorsak, öyle bir taslağıdır.¹⁰²" Buna göre, düşünce anlamlı bir tümcenin ifadesi olmaktadır ve tümceler mantıksız değildir. Her tasarım, doğru ya da yanlış olarak gerçeklik ile ortaklaşa bir halde bulunmaktadır. Tasarım aynı zamanda bir olgunun olanaklılığı üzerinde kuruludur.

"Tasarım gerçeklik ile uyur ya da uyuşmaz; uygun ya da uygunsuz, doğru ya da yanlıştır. Tasarım, ortaya koyduğunu, kendi doğruluk ya da yanlışlığından bağımsız olarak, tasarım kurma biçimi yoluyla ortaya koyar. Tasarımın ortaya koyduğu, anlamıdır. Anlamının gerçeklik ile uyuşması ya da uyuşmamasından oluşur, doğruluğu ya da yanlışlığı. Tasarımın doğru mu yanlış mı olduğunu bilmek için, onu gerçeklik ile karşılaştırmamız gerekir.¹⁰³"

Wittgenstein açıkça şunu belirtmektedir; herhangi bir tümcenin yani aynı zamanda tasarımın dış dünyadaki gerçeklikle uyuşması ya da uyuşmaması onun doğru veya yanlış olduğu hakkında bilgi vermektedir. Wittgenstein, felsefedeki asıl problemin dil sorunu olduğunu söylerken, gerçekliğin dile yansıdığı ve dış dünyada tasarımlarının

¹⁰⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz., Tepe, **a.g.e.**, s.66.

¹⁰¹ Ludwig, Wittgenstein; **Tractatus**, çev: Oruç, Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.11.

¹⁰² Wittgenstein, **a.g.e.**, s.47.

¹⁰³ **A.g.e.**, s.27.

bulunduğu sürece doğruluk veya yanlışlıktan bahsedilebileceğine dair olasılıkların, özsel olarak tümcelerle ifade edildiğini belirtmek istemesidir.

Wittgenstein, bir tümcenin olgu bağlamını betimlemesini ve dış dünyada nesne ile uyuşmasını şu şekilde açıklamaktadır: “Tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır: Çünkü tümceyi, anladığımda, onun ortaya koyduğu olgu durumunu tanırım. Ve tümceyi de anlamı bana açıklanmaksızın, anlarım. ... Tümcenin olanaklılığı, nesnelerin imlerce temsil edilmeleri ilkesine dayanır.¹⁰⁴” Tümce yalnızca mantıksal olduğu sürece bir olgu durumunun tasarımını ifade etmektedir. Yani aynı zamanda gerçekliğin tasarımı yansıtmaktadır. Peki, bu doğruluğa erişmenin koşulları nelerdir? Wittgenstein, bu koşulları yineleme ve çelişik ilkeleri ile şu şekilde açıklamaktadır: “Olanaklı doğruluk koşulları kümeleri içinde, iki uç durum vardır. Birinci durumda, tümce, temel tümcelerin bütün doğruluk olanakları için doğrudur. Deriz ki, doğruluk koşulları yineleyicidir. İkinci durumda, tümce, bütün doğruluk olanakları için yanlıştır: Doğruluk koşulları çelişiktir. Birinci durumda tümceye bir yineleme, ikinci durumda bir çelişme deriz.¹⁰⁵” Kısacası, yineleme ve çelişme bir tür simgelemedir. Yineleme koşulsuz olarak kabul edildiği, çelişmenin ise hiçbir koşul altında doğru olmadığı belirtilmektedir. Fakat şu nokta büyük önem taşımaktadır ki, Wittgenstein’a göre, yineleme ve çelişme gerçekliğin tasarımları değildir. “Yineleme gerçekliğe bütün-sonsuz-mantıksal uzamı bırakır; çelişme ise bütün mantıksal uzamı doldurur, gerçekliğe hiçbir nokta bırakmaz. Bu yüzden ikisi de gerçekliği herhangi bir yolla belirleyemezler.¹⁰⁶” Gerçeklik, bizim onu tasarladığımız şekilde bir taslak olarak belirlemektedir. Tümce aynı zamanda, dış dünyadaki tezahürü olan nesnenin mantıksal yapısı ile doğru veya yanlış olarak değerlendirilmelidir. Felsefenin bir öğreti değil de bir etkinlik olduğu düşüncesini benimseyen Wittgenstein, geleneksel uygunluk kuramının temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefi sorunun temeline dili alarak, dilin sınırları olduğunu fakat düşüncelerin sınırları olmadığını, dolayısıyla, mantıksal olarak dile getirilen düşüncelerin, tasarımların dış dünyadaki uygunluğu bulunduğu sürece gerçekliğe erişilebileceğini belirtmiştir. Tümcelerin doğru veya yanlış olduğu sonucu ise, onların yineleme ve çelişme ilkelerine göre değerlendirilmeleri neticesinde elde edilmektedir.

¹⁰⁴ A.g.e., s.51,53.

¹⁰⁵ A.g.e., s81.

¹⁰⁶ A.g.e., s.83.

Yirminci yüzyıl başlarında Viyana ve çevresi olarak anılan ve metafizik karşıtı önermeler getiren düşünürlerin başında, Carnap gelmektedir. Bu çevrenin asıl amacı, felsefenin çözölemeyen metafizik sorunlarına karşılık çözülebilir sorunlarla ilgilenmek ve felsefeyi bilimsel modele yaklaştırmaktır. Mantıkçı pozitivist olan Carnap, diğer çevre düşünürleri gibi felsefeyi bilim modeline göre tekrar kurma isteği ile hareket etmiştir. Carnap, bilginin doğrulanıp onaylanabilmesini öne çıkarmak için çalışmıştır. Bunun için de mantıksal çözümleme işlevi ile ilgilenmiştir. Bu işlev; “tüm bilgiyi, bilimin ve gündelik yaşamın tüm savlarını, her bir savın anlamını ve bu savlar arasındaki bağları açığa çıkarmak için çözümlemek”tir¹⁰⁷. Dolayısıyla, bu çözümleme işlevi yeniden bir bilgi üretmek kaygısı taşımamakta aksine var olan bilgiler üzerindeki iddiaları sorgulamaya ve onları onaylamaya ya da onaylamamaya yönelik bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Carnap, ifadelerin doğruluğu ile ilgili olarak, bu ifadelerin doğruluğu ya da yanlışlığından nasıl emin olunabileceği sorunsalını öne çıkarmıştır. Carnap’a göre doğruluk ve onaylanma problemleri birbirlerine karıştırılmamalıdır.

“Örneğin birisi “şöyle şöyle bir ifade bugün doğrudur” (dün doğrudu; yarın da doğru olacaktır.) türünden bir bildirimde bulunmamasına rağmen, sadece ‘ifade doğrudur’ bildirimini söyler. Buna karşın ‘onaylanmış’ kavramı zamana bağlıdır (time-dependent). Biz “şöyle şöyle bir ifade gözlem aracılığıyla yüksek derecede onaylanmıştır” dediğimiz zaman (‘ifade doğrudur’ tümcesine) ‘şu zamanda’ diye bir ekleme yapmalıyız. Bu onay derecesi pragmatik (faydacı) bir kavramdır. Bir ifadenin deliller (evidence) sunan, diğer ifade ile ilgili onaylama derecesinin anlamsal kavramı (semanticalconcept) yine zamansal yönden bağımsızdır. Biz bu anlamsal kavramı kullanmakla önceden varsayılan onaylama derecesinin belirlenen sonuçları olan analitik veya mantıksal doğruluğu kast ederiz (asserting).¹⁰⁸”

Dolayısıyla, Carnap doğruluğun değişmezlik ilkesine değil zamana bağlı olma ilkesine vurgu yapmaktadır. Carnap ayrıca, C.S. Peirce, J. Dewey, Reichenbach ve Neurath’ın doğruluğun bilimsel verilerin dışında bırakılması düşüncelerine karşı

¹⁰⁷Carnap, Rudolf; **Philosophy and Logical Syntax**, Thoemmes Press, Bristol, 1996, ss.9-10.

¹⁰⁸Carnap, Rudolf; **“Doğruluk ve Onaylama”**; çev: Ercan Salgar, Dört Öge, 1:3, 2013, s.175.

çıkarak, doğruluğun dilde nesne ve semantik boyutuna ilişkin anlamları olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda da Alfred Tarski'ye katıldığını belirterek; “Eğer ki ‘doğru’ terimi doğruluğun anlamsal (semantical) kavramı bağlamında ele alınırsa, eşdeğerlik kesinlikle geçerli olur (hold). Bu bağlamda Tarski'nin ‘doğru’ sözcüğünün çoğunlukla hem günlük yaşamda hem de bilimde kullanıldığı görüşlerine katılıyorum” ifadesini kullanmıştır¹⁰⁹. Kısaca özetlemek gerekirse, Carnap, Tarski'nin doğrulukla ilgili anlambilimsel önermesinin etkisinde kalarak, doğruluğun ne olduğu meselesinden çok doğrulamanın ne olduğu ve bilimdeki yerinin mevcudiyetini koruması meselesi ile ilgilenmiştir.

Anlambilimsel doğruluk teriminin genel geçer ve kesin bilimsel doğru bilgidен farklı bir kavram olduğuna dikkat çeken Carnap, bu konudaki yanlış anlaşılmaya da şu şekilde bir açıklık getirmektedir: “(a) kütlesinin hacmi zaman esnasında değişebilir ya da değişmez; bundan dolayı biz onun değişip ya da değişmediğini söyleyebiliriz. “(b) nin hacmi (t) zamanında (v) dir.” ifadesi ‘t’ zamanında deyimine bağlı olarak anlamlıdır. Öte yandan ‘S tümcesi ‘t’ zamanında doğrudur’, formülasyonundan ‘t zamanında’ deyimi çıkartıldığı zaman ifade anlamsız olur.¹¹⁰” Dolayısıyla da doğruluğun değişme ya da değişmeme özelliği hakkındaki bir ifade anlamsız olmaktadır. Herhangi bir terim veya tanımın, herhangi bir örneğe uygulandığı takdirde doğruluktan bahsedilebileceğine ilişkin deneyciliği temele alan düşüncelere karşılık Carnap; bir terim veya tümcenin, bunları ifade edebilecek bir örneğe uygulanması ve en azından bir dereceye kadar onaylanabilmesinin meşru bilimsel bir terim olarak kabul edilebileceği ilkesini önermektedir¹¹¹. Özetle, felsefe, bilimin dilsel ve mantıksal analiz ve çözümlemeleri açıklığa kavuşturmalıdır. Teorik ve gözlem ifadelerini birbirinden ayırarak aralarındaki mantıksal ilişki temelinde açıklamalar getirilmiştir. Çünkü doğrulama, gözlem ve teori arasında gerçekleşen bir işlem olduğuna göre, bu ayırma işlemi dilsel-mantıksal alanda ancak mümkün olmaktadır. Viyana çevresi düşünürleri ve Carnap'ın da üzerinde çalıştığı doğrulama ve doğrulamanın bilimsel önermelerdeki yeri, felsefenin bilimsellik temeline dayandırılarak ele alınması gerektiği ve dahası

¹⁰⁹Carnap, **a.g.e.**, 2013, s.177.

¹¹⁰**A.g.e.**, s.178.

¹¹¹Rudolf, Carnap, “**Truth and Confirmation**”, Readings on Philosophical Analysis, Der: Herbert Feigl, Wilfrid Sellars, Appleton-Century-Crofts, New York, 1949, s.121.

düşünceleri yine de herhangi bir terimin doğrulama ölçütünün ne olduğuna ilişkin sorulara net yanıt vermemektedir.

Carnap'tan sonra ise, yirminci yüzyılın en temel akımlarından olan fenomenolojinin kurucusu kabul edilen Husserl'in doğrulukla ilgili önermelerini incelemek yerinde olacaktır. Husserl, Leibniz'den sonra mantıksal ve metafizik doğruluğu birleştirme girişiminde olan önemli bir düşünürdür. Felsefeyi, kesinliğe dayalı bir bilim olarak görmüş ve fenomenlere dayandırmıştır. Husserl, algıda şekillenen önermelerin mutlaka dış dünyada bir nesneymiş gibi algılandığını belirtmektedir. Onun doğruluk görüşünün temelinde ise, apaçıklık yatmaktadır. Her fenomenin kendi içinde nesne ilişkileri bulunmakta ve reel anlamda öğelerin birleşimi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla her fenomenin kendi reel içeriği bulunmaktadır. Dolayısıyla doğruya ulaşmak bu apaçıklık ilkesinden geçmektedir. Husserl'e göre; "Gerçek apaçıklık ne kadarsa, verilmişlik de o kadardır. Fakat esas büyük sorun, apaçıklık içinde gerçekten verilmiş olan ile verilmiş olmayanın; hakikî olmayan bir düşünmenin burada apaçıklığa ne kattığının ve bunun içine verilmişlik temeli olmaksızın neyi soktuğunun saf olarak saptanması olacaktır."¹¹² Buradan da anlaşılacağı üzere, Husserl'in doğruluk ve bilginin gerçekliği ile ilgili görüşlerini fenomenolojik görüşlerinin temelinden bağımsız şekilde düşünülmemelidir. Apaçıklık kavramı, Husserl'in doğru olana erişilmesi konusunda temel aldığı bir ilkedir. Buna göre, apaçık verilen kadar gerçeklik bulunmaktadır, ötesi için doğruluktan bahsetmek mümkün olmamaktadır.

Husserl, özlerin düşünceleri oluşturma süreci ile ilgili katkısı vardır fakat ön kabullerden kurtulmak gerekmektedir. Ona göre; "İdealara olan körlük, aslında bir çeşit psişik körlüktür; ön kabuller nedeni ile görü alanımızda var olanı, yargı alanımıza taşımaktan aciz kalıyoruz."¹¹³ Dolayısıyla, ön görüşler kişinin yargılamalara giden bilişsel yetilerine engel olmaktadır. Fakat özler kavramların ortaya çıkmasına aynı zamanda temel oluşturmaktadır. Bu durumda, doğru ve yanlış, kurgu ve gerçeklik

¹¹²Edmund, Husserl, **Fenomenoloji Üzerine Beş Ders**, çev. Harun Tepe, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2010, s.96.

¹¹³Edmund, Husserl; **Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy – General Introduction to a Pure Phenomenology**, çev. F. Kersten, Kluwer Academic Publishers, The Hague, 1982, s.41.

birbirinden ayrılmalıdır. Husserl'e göre, deneyimle elde edilen temsil edici birincil görüdür ve kavramanın da meşrulaştırıcı bir kaynağı olmaktadır¹¹⁴. Peki, bu yargılamaların doğruluğu nasıl sağlanmaktadır? Husserl'e göre, herhangi bir yargının doğruluğa ilişkin temeli olduğuna dair bir düşünce ancak onun kanıtlanması ile mümkün olmaktadır. "Kanıt, genel anlamı ile bir şeyin 'deneyimlenmesi' ve böylelikle, tam da bir şeyin kendisinin bir zihinsel görülmesidir."¹¹⁵ Kısacası, herhangi bir yargının deneyim ile bağdaşması dolayısıyla düşüncenin dış dünyadaki uygunluğunun bulunması gerekmektedir.

Doğruluk ile apaçık olma kavramları Husserl'in önermelerinde iç içe geçmiştir. Doğruluktan söz edilebilmesi ancak apaçık olma ilkesi ile mümkün olmaktadır. "Doğruluk uygunluğun idesi, apaçıklık ise bu uygunluğun öznedeki yaşantısı olarak ortaya çıkmaktadır. İde, tek apaçıklık yaşantılarının koşulu olmaktadır. Bu nedenle, doğruluğun söz konusu olmadığı yerde, apaçıklığın da beklenemeyeceği açıktır."¹¹⁶ Kısacası, Husserl'in doğrulukla ilgili düşüncelerinde doğruluk kadar onun apaçık olma özelliği büyük önem taşımaktadır. Verilenlerin açık ve seçik olduğu kadarı ile doğruluğundan bahsedilebilmektedir. Ön kabullerin kavramları oluşturma sürecinde faydası bulunsa da yargılar oluşturma konusunda engel teşkil etmesine izin verilmemelidir. Husserl'in doğruluk görüşü, fenomenolojiye dayanmaktadır ve bir anlamda nesnelere geri dönüşü vurgulamaktadır.

Husserl'in fenomenoloji ile ilgili görüşleri, dönemin bir diğer düşünürü Hartman'ı etkilemiş ve yeni ontolojinin en önemli temsilcisi olmasına kaynaklık etmiştir. Ontolojide eleştirel bir bakış açısı geliştirerek bilgi ve varlık ilişkisine dikkat çekmiştir. Hartman, bilgi ilişkisinin temelinde varlık ilişkisi olduğunu, bilmenin öznenen bağımsız şekilde vuku bulduğunu ve nesnenin 'nesne' olmasının da haricinde kendi salt varlığının bulunduğunu düşünmektedir. Bilgi ontolojik boyutlarla anlaşılabilirliğinden, o bilginin doğruluk ve kesinliğe dair durumu da ancak ontolojik temelli bir çözümleme ile anlaşılabilir.

¹¹⁴Husserl, a.g.e., s. 44.

¹¹⁵Edmund, Husserl; **Cartesian Meditations An Introduction To Phenomenology**, çev: Dorion Cairns, Springer, Science-Business Media, Dordrecht, 1960, s.12.

¹¹⁶ Tepe, a.g.e., s.88.

Hartmann'a göre, "bilgi yalnızca doğru bilgidir, doğru olmayan bilgiden söz edildiğinde, bununla kastedilen bilginin olmaması durumudur. Nesne yalnızca uygun olarak (bilinçte) temsil edildiğinde kavranacaktır. Doğruluk, bilgi kavramının farklı anlamlarından birisidir. Doğru olmayan bilgiden söz edildiğinde, bu bilgi hakiki anlamda bilgi değildir.¹¹⁷" Bu durumda, doğruluk ölçütünün imkânlılığı devreye girmektedir. Bilginin doğru olarak değerlendirilmesi için, bilinçte bir temsiline olması söz konusu ise hakiki bilgi kavramı konusunda ortak akılda buluşmak nasıl mümkün olacaktır? "Buna karşılık, bilginin doğru veya yanlış değil, yalnız doğru olduğu; böylece de bilgide doğru-yanlış farkının olmadığı da söylenemez. Çünkü bilinçte ortaya çıkan tasarımlar, bilgi olma, nesneyi olduğu gibi temsil etme iddiasıyla ortaya çıkmaktadır; ama bilinçteki bu tasarımların nesneyle karşılaştırılması da her durumda olanaklı değildir. Bu nedenle bilgiler doğru olmadığı durumda da bilgi olarak ele almak, bilgi kabul edilmek durumundadır¹¹⁸." Dolayısıyla Hartmann'ın ifade ettiği üzere, nesnenin bilinçteki yansıması ile doğru bilgiden söz edilebileceği önerisi doğruluk ölçütünün ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Hartmann, bilgiyi varlık boyutu ile ele almaktadır ve özne ile nesne arasındaki bağda vuku bulduğunu belirtmektedir.

Hartmann'ın düşünsel önerilerinde, bilgi ilişkisinin temelinde aslında bir varlık ilişkisi olduğu açıkça görülmektedir. Bilmek öznenin dışına taşan bir edim olduğunu ve nesnenin nesne olarak salt varlığına ilişkin gerçekliği bulunduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bilginin bu ontolojik temellerinin birçok bilgi sorununa ışık tuttuğu görülmektedir. Bilgi ile ilgili olarak, onun doğruluk veya kesinliğini belirleyen ontolojik temelleridir. Kısacası, herhangi bir bilginin doğruluk veya kesinlik sorununa ilişkin olarak ontolojik çözümlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

"Doğrulukta var olanla bir bağlantı söz konusu olduğundan, doğruluğun ontolojik bir yanı da vardır; ama yine de doğruluk ontolojik değil, saf gnoseolojiktir. Doğru ya da yanlış olan, şeyin kendisi değil, onun bilgisidir. Bu nedenle doğruluk sorunu ne mantıksal ve psikolojik bir sorun ne de ontolojik bir sorundur. Gerçi bilginin ontolojik olarak belirlenmesi nedeniyle, doğruluk da

¹¹⁷Nicolai, Hartmann; **Grundzüge Einer Metaphysik Der Erkenntnis**, Berlin, Walter de Gruyter, 1965, s.422'den aktaran; Tepe, a.g.e., s.91

¹¹⁸Tepe, a.g.e., s.91.

dolaylı olarak belirlenmektedir; ama doğru ve yanlış farkı yalnız bilgidir, yalnız bilgiler doğru ya da yanlıştır.¹¹⁹”

Öncelikle Hartmann, epistemoloji yerine, bilgi kuramı ile ilgili olarak gnoseoloji terimini tercih etmiştir. Özne ile nesne arasındaki bilgi ilişkisini temele almıştır. Hartmann’a göre, doğru ve yanlış yalnızca bilginin kendisinde bulunmaktadır. Mantalite veya psikoloji ile bir ilgisi yoktur, yani nesnelerin zihindeki tasarımlarının dış dünyadaki tezahürü ile ilgisi bulunmaktadır. Dolayısıyla doğruluk aslında öznenin bilincindeki bir tasarımın özelliğidir. Eğer bilinçteki tasarımın dış dünyada bir nesnesi varsa orada o bilginin doğruluğundan söz edilebilmektedir. Doğruluk ve yanlışlık ‘şeyler’de değil, o şeyin bilgisinin içeriği ile ilgili olmaktadır.

Husserl’in fenomenolojik yaklaşımlarından etkilenen bir diğer önemli düşünür ise Martin Heidegger’dir. Heidegger, varoluşçu felsefenin önemli temsilcilerinden olan Alman bir filozoftur. O da Hartmann gibi varoluşçu felsefeyi fenomenolojik yaklaşımla yeniden yorumlamıştır. Dolayısıyla doğruluk ile ilgili düşüncelerinin temelinde de varlık felsefesi yatmaktadır. O daha çok varlığın hakikati ile ilgilenmiştir. Çünkü sadece bilgilerin doğruluğu ya da hakikati değil aynı zamanda varlığın hakikati üzerine de tartışmalar yürütülmüştür.

Heidegger, Being and Truth adlı eserinde; gerçekliğe ilişkin geleneksel görüşlere karşı çıkarak hakikati, varlığın gizli kalmamasına, kendini açığa çıkarmasına bağlamıştır¹²⁰. Heidegger’e göre açığa çıkma; var olma (dasein) ve gerçekliğin alanıdır¹²¹. Buraya kadar, Heidegger’in hakikate ilişkin görüşünün varlığın aşikâr olması ile eş değer anlama geldiği söylenebilmektedir. Açığa çıkarma, saklı olmama var olmanın yani gerçekliğin temelini oluşturmaktadır.

Heidegger, “yeniçağa, özneyi doğanın karşısına koyan ve düşünmede özne nesne ikiliği yaratan felsefeye karşıdır. Gerçekliği, öznelere nesneler arasında yapılan keskin bir ayrımın yarattığı ikilikte kavrayan yeniçağ bilimi, uzun süredir Batı düşüncesine

¹¹⁹Nicolai, Hartmann; **Ontolojinin Işığında Bilgi**, çev; Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1998, s.16.

¹²⁰Martin, Heidegger; **Being And Truth**, çev: Gregory Fried ve Richard Polt, Indiana University Press, Indiana, 2015, s.94.

¹²¹Martin, Heidegger, **Teknik ve Dönüş**, çev; Necati Aça, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.17.

egemen olmuştur¹²². Fakat Heidegger'e göre, gerçekliğin yaratıcısı öznedir ve aynı zamanda bu gerçekliğin etkin bir gücüdür. Heidegger eserinde; Yunanlıların ἀ-λήθεια (aletheia-doğruluk, gerçeklik) kelimesini hatırlatır. Ona göre, "hakikatin özü, özün hakikatidir."¹²³Heidegger bu önermesini ayrıntılı şekilde şöyle açıklamaktadır:

"Bu yunanca kelimenin anlamı ise bu cümleyi açığa kavuşturmakta yeterli olmaktadır. Bu kelimenin anlamı, gizli olmamak-örtük olmamak-saklı olmamaktır. Fakat dilde hakikat kelimesi ile anlatılmak istenen bu değildir. Örneğin; dünya güneşin etrafında dönüyor, sonbahardan sonra kış gelir, Kant en büyük Alman filozofudur, bu sınıf sıcak. Bunlar tek tek hakikatlerdir. Demek istediğim, bunlar yalnızca önermeler, iddialardır. Ama her biri 'doğru' gerçek içeriyor. Peki, gerçek nerede saklanıyor? ... Cümlelerin doğru olması onun doğruluğundan oluşur ve algısal bir şey de içerir. Gerçek, doğruluk demektir."¹²⁴

Dolayısıyla cümlelerin hakiki olması onun doğruluğunun temelinde vuku bulmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere, Heidegger'in gerçeklik ile ilgili anlayışının temelinde, şeyin kendisi ile ilgili olarak bahsedilenlere uygun düşmesi, uyuşmasıdır. Ama Heidegger'e göre Yunanca'daki hakikat kavramının kendi anlaşılır yapısının farklı alanlar ve ilişkilerden oluştuğunu düşünmektedir. "Aletheia; gizli-olmamaklık, gizlemenin, örtmenin ya da gizlememenin ve örtmemenin olgusal durumundan gelir. Doğruluk; ise bir şeyin bir şeye doğru yönlendirilmişliğinin olgusal durumundan, ölçmenin olgusal durumundan gelir. Örtüsünü-kaldırma ve ölçme tamamen farklı olgusal durumlardır."¹²⁵ Yani, herhangi bir şeyin örtüsünü kaldırma, onu açıklığa kavuşturma durumu ile doğruluk arasında fark bulunmaktadır. Bu fark, doğruluğun herhangi bir şeye ilişkin doğru yönlendirilmiş olduğu sürece doğru olmasından kaynaklanmaktadır. Varlığın kendisini açığa çıkarması ise var olanın esas bir var olma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla hakikat, bir öznenin herhangi bir nesneye ilişkin kurduğu bir tümcenin doğruluğu ile ilgili değil, var olanın açığa çıkıp çıkmaması durumu ile ilişkili olmaktadır. Heidegger'de hakikat soyut bir kavram

¹²² Sevgi, İyi; **Martin Heidegger'de İnsan Sorunu**, Asa Kitabevi, Bursa, 2003, s.17.

¹²³ Heidegger; **Being And Truth**, s.77

¹²⁴ A.g.e.,s.78.

¹²⁵ A.g.e.,s.78

değildir. Var olanların kendini açığa çıkarma durumlarıdır. Peki, var olanların bu gizlenmişlikleri nasıl açığa çıkacaktır? Mücadele ile. Heidegger, Yunanca gerçeklik kelimesini irdelerken aslında Heraklitos'un 53'üncü fragmanından varlığın özüne dair bir sonuca erişmiştir.

“Mücadele var olanları varlığa getirir. Bunun anlamı aynı zamanda şudur: Mücadele var olanları gizlenmemişliğinde, hakikatinde gösterir/sergiler (ἔδειξε). Mücadele hem açıklığa (hakikate) çıkarma hem de öne çıkmasına izin verme anlamlarını beraber taşır. Eğer kişi gerçeği doğruluk veya başka bir özellik anlarsa, o zaman kişi gerçeklik hakkında kesinlikle boşuna bir şey arayacaktır. Ama onu Yunanca arkaik temelinde anlarsa, işte o zaman gerçeğe ilişkin bir söyleme ulaşılır... Gerçeğin özü, kendi içerisinde mutlaka özün meselesidir.¹²⁶”

Dolayısıyla, gerçeklik yunanca alethia kavramı ile birlikte anlaşılmalıdır. Yani gizli olmama durumudur. Herhangi bir varlığın mevcudiyetine ilişkin hakikate erişmek, ancak mücadele ile onların gizli olma durumundan çıkarılması ile mümkün olmaktadır. Hakikat içerisinde doğruluğu barındırmaktadır ve hakikatin özü, varlıkların özünde bulunmaktadır.

Felsefi önermelerini Heidegger'e yönelik eleştirileri üzerine temellendiren Badiou'nun hakikat ile ilgili düşüncelerini de incelemek yerinde olacaktır. Badiou, öncelikle felsefenin hasta olduğundan şüphe duymadığını belirtmiştir. Felsefenin temel probleminin hakikatin ne olduğuna ilişkin cevaplar bulması gerektiğine yönelik düşüncesini ve birçok felsefi yönelimin hakikat kategorisini görmezden geldiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu kibirli felsefi yönelimler hakikat kategorisini görmezden geldikleri ve böylece bugünün dünyası karşısında anlamın çok değerliliği dışında bir şey bırakmadıkları sürece, felsefe para ve malumat ticaretine tabi bir dünyanın kendisine yönelttiği meydan okumaya asla karşılık veremeyecektir. Bu yüzden hakikat kategorisi yeniden inşa edilmelidir.¹²⁷” Amerikan düşünce öğretilerine, Viyana Çevresi düşünürleri ve dahasına getirdiği bu eleştiriler temelinde, felsefenin sona gelmiş bir

¹²⁶ A.g.e., s.92.

¹²⁷ Alain, Badiou; **Sonsuz Düşünce**; çev; Işık Ergüden, Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s.19.

metafizik anlayışı çerçevesinden kurtulması gerektiğini hatırlatmaktadır. Badiou'ya göre; felsefe tüm tarihsel oluşumlarda var olmamıştır, fakat felsefenin var oluş tarzına ilişkin zamanda ve uzamda süresizlik olduğunu düşünmektedir. “Öncelikle felsefenin tikel koşulları gerekir. ... Felsefenin koşulları enlemesine oluşur, bunlar, tekbiçimli, uzun sürede tanınabilir ve düşünceyle ilişkisi görece değişiklik göstermeyen usullerdir (procedures). Bu değişmezin ismi açıkça bellidir: Söz konusu olan, "hakikat"tır. Felsefeyi koşullandıran usuller, ortaya çıkışlarında hakikat olarak tanımlanabilir olan hakikat usulleridir (procedures de verite).¹²⁸”Badiou'ya göre felsefenin dört koşulu bulunmaktadır. “Bu koşulların birlikteliği felsefenin doğuşunun koşulunu oluşturduğu için, içlerinden birinin eksik olması felsefenin dağılmasına yol açar. Bu koşullar şunlardır: Bilim, sanat, politika ve aşk.¹²⁹” Kısacası, Badiou, hakikate ilişkin önermelerini, Heidegger'den farklı olarak tümce ve varlığa ilişkin özlerde değil, özne ve olaylarda geliştirmektedir. Felsefenin tikanıklığına ilişkin getirdiği eleştirilerde ise, felsefenin sorgulamalardan ve soru yaratmalardan hiçbir zaman uzaklaşmadan metafizik baskısından da kurtulması gerekmektedir. Ona göre felsefe; bilim, sanat, politika ve aşk olmak üzere dört koşulda hakikate erişebilmektedir.

Badiou, hakikatin de iki hastalıktan mustarip olduğunu belirtmektedir: “Dilsel görecelikten, yani anlamların uyuşmazlığı sorunsalına dolanmış olmaktan mustarip; ayrıca da tarihsel karamsarlıktan mustarip ki buna kendisi hakkındaki karamsarlığı da dâhil.¹³⁰”Badiou, hakikat ile ilgili tanımladığı bu mustariplikleri öncelikle özneyi odak noktaya alarak çözmeye çalışmıştır. Heidegger'in hakikatin özünün varlığın özünde bulunduğu ilişkin önermesine karşılık Badiou, hakikatin özünün olaylarda bulunduğunu düşünmektedir. Ona göre özneyle ilişkin evrensel olma düşüncesinden kurtulmak gerekmektedir. “Bu özne evrensel değil tekil olacaktır, tekil olacaktır çünkü her zaman özneyi bir hakikat olarak kuran bir olay olacaktır.¹³¹” Buradan şu anlaşılmaktadır ki, Heidegger'deki gibi biricik varlık yerine tekil çokluklar bulunmaktadır.

¹²⁸Alain, Badiou; **Felsefe İçin Manifesto**, çev: Nilgün Tatal; Hakkı Hünler, Aralık Yayınları, İzmir, 2005, s.21.

¹²⁹ Badiou ,**a.g.e.**, s.23.

¹³⁰Badiou; **Sonsuz Düşünce**, s.22.

¹³¹Badiou; **a.g.e.**, s.22.

Badiou'ya göre; “Felsefenin özgül işlevi, hakikat usullerine (procedures) hareket noktası işlevi gören olayların adlandırılmasının ikamet ettiği bütünleşmiş bir kavramsal uzam önermektir. Felsefe tüm fazladan isimleri bir araya toplamayı amaçlar. Felsefe, düşüncede, düşüncüyü koşullandıran usullerin (procedures) birlikte mümkün olabilirlik (compossible) niteliğini ele alır. Hiçbir hakikat üretmez, bir hakikatler alanına sahiptir.¹³²”

Kısacası, felsefe hakikati dile getirmek yerine aslında koşullar arasında bağlamsallaşma kurmaktadır. Badiou, bilim, sanat, politika ve aşk olmak üzere bu dört diskurda üretilen gerçekler arasında bir birleşmeye işaret etmektedir. Felsefenin işi hakikat üretmek değildir. Hakikatler alanı zaten bulunmaktadır ve düşüncüyü koşullandıran usullere sahiptir. Felsefe, birbirinden kopuk koşullar yerine belirli bir düzendeki türeyimsel usullerin birlikte mümkün olabileceğine ilişkin kavramsal bir uzam kurmayı amaçlamaktadır.

Badiou'un önermelerinde, doğru ve hakikat kavramları birbirlerinden ayrılmaktadır.

“Doğru (veridical), bir bilgi tarafından kontrol edilebilen, bir ansiklopedik bilgiye cevap verebilir nitelikte olan durumun bir parçasıdır. Hakiki ise hakikat süreci tarafından kontrol edilen, olayın numaralandırmayı aşan (supernumerary) ismine bağlantılı çokları bir araya gruplayan durumun bir parçasıdır. Bilgi; olaya dair, müdahaleye dair, numaralandırmayı aşan isme dair, sadakati yöneten işleme dair herhangi bir şey bilmek istemez. Bir sorgulama, hakiki ile doğruyu ayırt edemez. Çünkü sorgulamanın hakiki sonucu, aynı zamanda zaten doğru önermeye ait olarak önceden kurulmuştur. ... Hakiki sadece sonsuz olduğunda “doğru”dan ayrılabilir. Bir hakikat durumun sonsuz parçası olmak zorundadır. Çünkü tüm sonlu parçalar, bilgi tarafından zaten ayırt edilmiş ve sınıflandırılmıştır.¹³³”

¹³²Badiou, **Felsefe İçin Manifesto**, s.26.

¹³³Alain, Badiou; **Being And Event**; çev; Oliver Feltham, Continuum, USA, 2010, ss.332,333.

Badiou, hakikat ve bilgi arasında ontolojik ayrım yapar ve hakikat ona göre bilgide delik açar. Hakikat ile doğrunun arasındaki temel fark, hakikatin bir olay süreci ile başlaması, doğrunun ise bir durumun parçası olmasıdır. Öznenin ise durum içindeki sadakate dayalı ürettiği şeyler hakikatin ta kendisidir. Hakiki sonuçlar, önceden kurulan doğru önermelerdir ve tüm sorgulamaların sonucunda hakiki ile doğru arasındaki farka değil ancak önceden kurulmuş olan bu doğru önermelere erişilebilir. Hakikinin doğrudan ayrılmasının koşulu ise onun sonsuz olmasında yatmaktadır. Felsefenin kendisinin koşullara bağlı olduğunu belirten Badiou'ya göre hakikat kavramı işte bu şekilde olay kavramı ile arasındaki bağlantıda meydana gelmektedir. Heidegger'in aksine, matematiği yalnızca ontoloji olarak değerlendiren Badiou, varlıktan olaya, olaydan da hakikate erişmektedir. Felsefenin temel sorunu da hakikat kavramını yeniden inşa etme ihtiyacı içerisinde olmasıdır.

1.5.Yirmi ve Yirmi Birinci Yüzyıl Felsefi Kuramlarında Doğruluk/Gerçeklik

Günümüz felsefesinde ontolojik yaklaşımlı doğruluk kuramları yerine bilginin varlık bilimsel temellerini dışarıda bırakan görüşler hâkim olmaktadır. Felsefenin temel problemi hala doğruluk olması güncelliğini yitirmez iken, bilim felsefesinin gelişimi ile birlikte doğruluğun ölçütlerine ilişkin, doğruluğun göreceli olup olamayacağına ilişkin, doğruluğun kesinliğine ilişkin ve nihayetinde gerçekliğe ilişkin bilimsel önermeler ön plana çıkmaktadır.

Bu başlık altında, yirminci ve yirmi birinci yüzyıl batı felsefesini derinden etkileyen, verimli ve yaratıcı çalışmaları ile günümüz sosyolojisinde gerçeklik ile ilgili kavramların temelini oluşturan Alfred Tarski, Karl Popper, Donald Davidson ve Jean Baudrillard'ın felsefi öğretileri incelenecektir. Tarski'nin doğruluk kuramlarının temelini oluşturan uygunluk kuramı görüşü, Popper'ın önermelerin, düşünce veya şeylerin doğrulanmasına değil yanlışlanmasına odaklandığı çalışmaları, Davidson'ın Tarski'nin doğruluk kuramını geliştirmesi ve nihai olarak Baudrillard'ın günümüz sosyolojik ve iletişim alanındaki araştırmalara temel olan, gerçeklik ile ilgili simülakrlar, simülasyon ve hiper gerçeklik kavramlarının açıklanması, çalışmanın doğruluk ve gerçeklik ile ilgili tartışmalarına ışık tutacağı düşünülmektedir.

Tarski, mantık biliminde önemli bir yeri olan semantik yani anlambilim metodunu biçimlendirmiştir. Günümüz bilgi felsefesinde dilsel ve anlamsal çözümlemelerin yoğunluk kazanmasında önemli bir katkısı olmuştur. Anlam bilimsel çalışmaları ile dil çalışmalarında ve aynı zamanda nesne anlam ilişkisi tartışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Tarski, doğruluk kuramına ilişkin olarak *The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics* adlı yazısını 1944 yılında yayımlamıştır. Bu yazısında, o güne kadar gelen doğruluk tartışmalarına karşılık kabul edilebilir bir doğruluk tanımı ortaya koymayı amaçlamıştır.

Nesneler ve nesne durumları arasındaki bağlar ve bu bağlara ilişkin geliştirilmiş kavramlar Tarski'nin anlambilim sözcüğünü ne anlamda kullandığına ilişkin sınırlamalardır. Tarski'ye göre bir önermenin ancak söylenen o önermenin gerçek olması koşulu ile doğru olabileceğini düşünmektedir. Tarski, düşünülen şeyin, nesneye uygunluğunu ifade eden bu görüşünü şu şekilde açıklamaktadır:

“Somut bir örnekle başlayalım. “Kar beyazdır.” Bu cümlemin hangi koşullar altında doğru veya yanlış olduğu sorusunu soruyoruz. Kendimizi klasik anlayışa dayandırırsak, doğrusu, kar beyazsa cümlemin doğru olduğunu söyleyeceğiz ve kar beyaz değilse yanlış olduğunu. Böylece, eğer gerçeğin tanımı anlayışımıza uygun olarak, aşağıdaki denkliği ima etmelidir: “Kar beyazdır” cümlesi, ancak kar beyazsa doğrudur.¹³⁴”

Tarski, Aristoteles'in klasik doğruluk anlayışına katılmaktadır. Aristoteles'in “varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur” ifadesini kendisinde çıkış noktası olarak belirlemiştir¹³⁵. Dolayısıyla Tarski'nin görüşünde, doğruluk tümce veya ifadelerin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, herhangi bir tümce veya ifade eğer dış dünyada bir nesneyle ilişkilendirilebiliyor ya da onda görüntülenebiliyorsa doğruluktan söz edilebilmektedir.

Tarski'ye göre, ‘kar beyazdır ve eğer kar beyaz ise doğrudur’ biçimindeki önermesinin yerine söz konusu başka bir önerme için P, onun adı için ise X söylendiğinde, doğruluk tanımı şu şekilde olacaktır: “(D) X doğrudur, ancak ve ancak P

¹³⁴Alfred, Tarski; “*The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics*”, *The Nature Of Truth*, Ed. Michael P. Lynch, The Mit Press, London, 2001, s.343.

¹³⁵Tarski, “*The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics*”, s.342.

ise.¹³⁶” Bu örnek, D formu özelinde gerçeğin örneği olarak kabul edilebilir fakat bu kısmi tanımların mantıklı bir bileşimidir. Genel tanım ancak bu kısmi sorunların mantıksal sorunlarının sağlanması sonucunda elde edilebilmektedir¹³⁷. Tarski, doğruluk kuramını biçimsel diller özelinde geliştirmeye çalışmıştır. Herhangi bir tanımla ilgili sorun ancak yapıları belli diller için kesin olarak çözülebilir. Ancak o zaman gerçeğin kesin olarak tanımlanması da bir anlam kazanmaktadır. Doğal diller için ise sorunun anlamı belirsizdir. Fakat yapısı belli bir dil için aynı şey söz konusu değildir. Ancak yapısı belli ve anlamlarda az sapma gösteren biçimsel dillerde bu başarılabilmektedir¹³⁸. Peki, doğruluk tanımı yapabilmek için elverişli bir dilin koşulları nasıl olmalıdır? Ona göre gerçeğin bir tanımı verilecekse doğrudan kavramını içeren antinominin bir tartışmasıyla ilgili, yalancı antinomisi ile bunu yapmak gerekmektedir.

“Bu antinomiye belirgin şekilde elde etmek için şunları göz önünde bulundurun: Örneğin, ‘bu makalenin sayfa sayısı 347’dir, 31 olması doğru değildir’ önermesi yerine kısaca ‘S’ koyalım. Daha önce doğru sözcüğünün kullanımı ile ilgili olarak sözleşmeyi burada da uygulayalım, o zaman şunu iddia ederiz; ‘S’ doğrudur, ancak ve ancak bu sayfanın numarasının 347 olması, 31 olmaması doğru değilse. S’nin anlamına göre, ‘S’ bu sayfanın numarasının 347 olması önermesi ile özdeş olmaktadır. Bu Leibniz’in tanıdık özdeşlik yasasına dayanmaktadır ve şu şekilde ifade edilebilir; ‘S’ doğrudur, ancak ve ancak ‘S’ doğru değilse. Bu ise bir çelişkidir.¹³⁹”

Tarski’ye göre bu çelişmeye yol açan çıkarım, bazı ön koşullara dayanmaktadır. Tarski bu ön koşulları şu şekilde açıklamaktadır:

“(I) Bu antinominin kullanıldığı dilin içerisinde, hem antinomi ifadesi hem de doğru ifadesi gibi anlambilimsel ifadeler yer almıştır. Ayrıca, doğru teriminin uygun şekilde kullanıldığı önermelerde, bu dil içerisinde savlanabileceği (be asserted) var sayılmıştır. Bu özellikler anlambilimsel olarak kapalı bir dil olarak adlandırılır. (II) Bu dilde mantık yasalarının geçerli olduğu var sayılmıştır. (III) II.’nin ifadesi gibi, bu dil içinde ampirik öncüllerin formüle edilip

¹³⁶Tarski, **a.g.e.**, s.344.

¹³⁷**A.g.e.**, s.344.

¹³⁸**A.g.e.**, s.347.

¹³⁹**A.g.e.**, ss.347,348.

savlanabileceğini varsaydık. I. ve II. varsayımlar zorunludur fakat iki koşulu birlikte yerine getiren bir tutarsızdır. Bunlardan en az birini reddetmeliyiz. Reddetmenin sonuçlarını açıklamak gereksiz olacaktır. II. koşul yani dilde mantık yasalarının geçerli olduğu koşulunu bir yana bırakmak sorunludur. Ancak I.ön koşuldan vazgeçilir yani ‘anlambilimsel kapalı bir dil’ kullanmamaya karar veriyoruz.¹⁴⁰”

Bu karmaşık önermeleri kısaca özetlemek gerekirse, Tarski’nin doğruluk ile ilgili felsefi önermesi onun nesneye uygun olduğu sürece mümkün olabilmesidir. Felsefesinin temelini Aristoteles’in görüşlerine dayandırmaktadır. Ona göre doğruluk, tümce veya ifadelerde vuku bulmaktadır. Tarski, biçimsel diller için yani yapısı olan diller için doğruluk tanımı geliştirmiştir. Tarski, yukarıdaki önermelerde, anlambilimsel olarak kapalı bir dil kullanmaktan vazgeçmenin sonucunda, doğruluk tanımını yapabilmek için üzerine konuşulan dil ve nesne dilinin bulunduğu üst dil ayrımında çözüm bulmaktadır. ‘(D) X doğrudur, ancak ve ancak P ise’, şeklinde yapılan bir tanımın kapsadığı eşitlikler üst dilde yani nesne dilinde ifade edilebilmektedir. ‘Ancak ve ancak’ gibi mantık terimleri, tümcelerin isimlendirilmesi gibi unsurlar üst dilde gerçekleşmelidir. Tarski’nin, bir önermenin ancak ve ancak, onun gerçek olması sonucunda doğruluğundan bahsedilebileceği düşüncesi, kendi dönemi ve sonraki çalışmaları etkilemiştir. Onun kuramını geliştirmek isteyen düşünürler olmuştur. Tarski, doğruluk tanımı ile ilgili önermeler hakkında kendisinin de yanılabilceğini belirtmekte ve bilimsel çalışmalarla geliştirilebileceğini vurgulamaktadır.

Yirminci yüzyılın önemli bir diğer düşünürü Popper, Tarski’nin kuramını geliştirmeye çalışır. Popper’ın doğrulukla ilgili önermeleri tümce ve ifadeler özelinde değil aslında kuramlar üzerineydi. Popper’a göre, Tarski, hakikat teorisinde doğruluk ile ilgili ölçüt vermiyordu¹⁴¹.Popper, Tarski’nin uygunluk kuramına ilişkin birçok doğruluk kuramı ile örtüşen yanları olduğunu düşünmektedir. Fakat Popper, Tarski’nin doğrulukla ilgili kuramını eleştirirken şöyle demektedir:

“Buna göre gerçek, bizim inançlarımıza daha doğrusu verilen bir ifadeye uyuyorsa bu doğrudur. Ben bunu rahatsız edici buluyorum. Çünkü iyi bilinen

¹⁴⁰ A.g.e.,ss.348,349.

¹⁴¹Karl, Popper; **Objective Knowledge: An Evolutionary Approach**, Oxford University Press; Revised Edition, 1966, s. 5.

nedenlerden ötürü inançları mantığa sokmak istemiyorum. ... Zaten bana göre, gerçek nedir, madde nedir vb sorular uygunsuz sorulardır. Gerçek nedir sorusunu bir kenara atmalıyız. O benim için veba gibi tartışmaktan kaçınmamız gereken bir sorudur. Felsefenin endişesi nedeniyle, kelimelerin anlamlarını geçmişten bu yana sürekli tartışmak, felsefenin favori bir oyunudur.¹⁴²”

Popper’a göre, Tarski uygunluk kuramını iyileştirdi ve bu durum, eleştirilere rağmen büyük bir felsefi kazanımdır¹⁴³. Popper’a göre, doğrulukla ilgili ölçütlerimiz olmasa da herhangi bir teorinin doğru olduğunu anlamak için onun yanlış olduğunu bulmak daha kolay olmaktadır. Varsayımlar gerçeğe daha az ya da daha fazla yaklaşmayı mümkün kılmaktadır. Hâlbuki gerçeğe yaklaşma fikri sadece ‘ihtimal’dir¹⁴⁴. Kısacası Popper’a göre, herhangi bir bilimsel bilginin onun doğrulanabilirliğinden çok yanlışlanabilir olması önemlidir. Bir teorinin sonraki geliştirilen çalışmalarda yanlışlanması onun bilimsel bir teori olduğunu göstermektedir.

Popper, aslında Sokrates’in bilgisizlik savını, yani bildiği tek şeyin bilmediğinden emin olması durumunu savunmaktadır. Popper’a göre; “en iyi sağlanmış doğa bilimsel kuramlar da klasik anlamdaki bilgi olarak yorumlanmasının olanaksız olduğunu gösteriyor. En iyi sınanmış ve en iyi biçimde sağlanmış doğabilimsel kuramlarımız sonuçta birer tahmindir, başarılı varsayımlardır ve hep böyle kalmaya da mahkûmdurlar¹⁴⁵” Dolayısıyla, aslında o güne kadar ulaşılmaya çalışılan tutarlı bir doğru bilgi, düzenleyici bir ilke vazifesinden daha fazlası olmamaktadır¹⁴⁶. Kısacası Popper, bilgi hakkında yanlışlanabilirlik ölçütünün o bilginin nesnel bilgi olma özelliği ile eş değer görmektedir. Herhangi bir bilgi ya da kuram hakkında ancak onun başarılı tahminler bütünü olduğunu düşünmektedir.

Popper, bilginin veya doğruluğun ne olduğuna ilişkin kelime anlamlarını açıklamak gibi klasik felsefe kaygı ve sınırlarından kurtulmak gerektiğini sıklıkla ifade etmektedir. Ona göre, bilginin kökeni ile onun geçerliliği birbirine karıştırılmamalıdır. Bilgisel ifade

¹⁴²Popper, **a.g.e.**, ss.23,24.

¹⁴³**A.g.e.**, s.28.

¹⁴⁴**A.g.e.**, s.32.

¹⁴⁵Karl, Popper; **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**, çev: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.52.

¹⁴⁶Karl, Popper; **“Truth and Approximation to Truth”**, Popper Selections, Ed: David Miller, Princeton: Princeton University Press, 1985, s.184.

taşıyan önermelerin test edilmesi ile sınanması ile ilgilenmek gerekmektedir. Ona göre hakkında yanılabilir bilgiler nesnel geçerlilik taşıdığına göre aslında Popper, bilginin tartışmasız, geçerli ve nihai olduğunu değil, tam tersine aslında otoritesi olmayan bir bilgiden söz etmektedir. “Çünkü “bunu nereden biliyorsun? İddianı hangi kaynağa dayandırıyorsun?” tarzındaki sorular insansal bilgi konusunda bir otoriteyi şart koşuyor olmaktadır¹⁴⁷”Peki, bilgiye dair yanlışlar nasıl elde edilebilmektedir? “Popper, bilgilerimizi tahminlerimizi kuramlarımızı eleştirerek ve onlara dair çözüm denemeleri, girişimleri sayesinde olabileceğini belirtir.¹⁴⁸”Popper’a göre öğrenme; “özünde, ta ki problemi çözen biri bulunana kadar, bir deneme hareketinin ardından diğerinin yapılmasından oluşur¹⁴⁹”. Yani çözüm denemeleri birden fazla kez denenmekte ve çeşitlilik göstermektedir. Bir kez herhangi bir bilimsel bilginin çözümüne ilişkin deneme sonucu yanlışya uğramak, beraberinde farklı çözüm denemeleri getirmektedir. “Ortadan kaldırma aslında yanlışların ortadan kaldırılması demektir. Başarısız veya hatalı bir çözüm denemesi ortadan kaldırıldığında, problem çözülmeden ortada kalır ve yeni çözüm denemelerine yol açar.¹⁵⁰”Popper, Freud ve Adler’in kuramlarına eleştiriler getirerek her ikisinin de kuramlarının aslında bilimsel olmadığını savunmaktadır. Çünkü kuramlar açıkça anlatılmış olsa da asıl sorun, “bu kuramların aslında ne doğrulanabilir, ne de yanlışlanabilir olduklarıdır; bu kuramlar ancak denetlenebilir bir yapı göstermektedirler ki, bu da, aynı zamanda, Popper’a göre, bu kuramların en zayıf yanlarını teşkil eder.¹⁵¹”Popper, Einstein’ın teorilerinden de etkilenmiştir ve onun bilimsel bakış açılarının temelini oluşturmuştur. Einstein kuramının sonucunda, klasik anlamda güvenilir bilginin ve kesinliğin olanaksızlığını göstermiş olmuştur. Bu örneklerden hareketle, bilimsel bilginin hipotetik oluşu, doğrulama yerine yanlışlama yöntemi ile kuramların geliştirilmesi, eleştirel bilimsel tutum ve nihayetinde kesin bilginin olmayacağı görüşleri Popper’ın görüşleri ile uyum halindeydi.

Kısacası, Popper diğer mantıkçı pozitivist düşünürler gibi bilimsel bilginin günlük dile indirgemeciliğine karşı çıkmış, aranması gerekenin gerçeklik ya da

¹⁴⁷Popper; **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**, s.58.

¹⁴⁸Popper; **a.g.e.**, s.61.

¹⁴⁹Karl, Popper; **Hayat Problem Çözmektir**, çev: Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.15.

¹⁵⁰Popper, **a.g.e.**, s.17.

¹⁵¹**A.g.e.**, s.32.

doğruluk kavramlarının kelime anlamlarından ziyade, bilginin doğrulanabilir ölçütlerine ilişkin kaynaklara yönelmiştir. Ona göre nesnel bilimin ampirik temeli mutlak değildir ve bilimsel bilgiler ancak yanlışlanabilir olduğu sürece nesneldir. Popper’a göre genel geçer bilgi yerine tahmini ve geçici bilgiler bulunmaktadır. Bilimde kesin doğruya ulaşıldığına inanmak için hiçbir zaman geçerli bir neden olmayacaktır. Toplumsal koşulların yeterli konforu sağlaması ile oluşturulacak rekabet ortamında ancak bilimsel bilgi ilerleyebilmektedir. Kesinlik doğrultusunda bir bilgidен ziyade kuramlarla ilgili denemelerin oluşturduğu bilgiler nesnellik değeri taşımaktadır.

Popper’ın kuramlara ilişkin getirilecek yeni eleştirilere ilişkin kriterlerinden bahsetmek de yerinde olacaktır. Çünkü her eleştirel yaklaşım, mevcut kuramın değiştirilebileceği kesinliğini taşımamaktadır. Bir varsayımın rasyonel bir eleştiri sonucunda başka bir kuramın yerini alabilmesi için şu üç şart gerekmektedir: “Birincisi, yeni varsayım, eski varsayımın başarıyla açıkladığı tüm şeyleri açıklamalıdır, bu en önemli koşuldur. İkincisi, eski varsayımda var olan bazı hataları yok edebilmeli; yani eleştirel denemelerde eski varsayımın sağlayamadığı bazı şeyleri sağlayabilmelidir. Üçüncüsü, eski varsayımın açıklayamadığı ya da önceden tahmin edemediği bazı şeyleri açıklayabilmelidir.”¹⁵² Popper’ın açıkladığı bu bilimsel ölçütlerin temelinde yeni kuramların oluşumu için gerekli koşullar belirtilmiştir. Geliştirilen, iyileştirilen ya da değiştirilen kuramlar Popper’a göre yanlış ya da nesnellik taşımayan bilimsel bilgiler özelliği taşımamaktadır. Yukarıda sıralanan koşullardan da anlaşıldığı gibi, bilimsel bilgi ancak onun yanlışlanabilmesi ile ve üzerinde çoklu çözüm denemeleri geliştirilebildiği sürece nesnellik değeri taşımaktadır. Aslında bilimsel bilgi sürekli bir arayış içerisinde olmaktan başka bir şey değildir ve sorunla başlayıp sorunla bitmektedir. Ancak bu şekilde doğrulara ulaşma çabası geliştirilebilmektedir.

Popper, kuramlar hakkındaki önermelerin gelişigüzel kabul edilmesinin, aslında asla kesin kuramlara ulaşamayacağını kabul etmekle eş değer olduğunu düşünmektedir. “Ona göre, bilimsel varsayımların doğruluğu asla kanıtlanamaz. Ancak belli koşullar altında bir varsayımının bir B varsayımından üstün olduğu

¹⁵²Popper, **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**, s.53.

söylenebilir.¹⁵³” Yani geliştirilen kuramlar ancak birbirinin yerine tercih edilebilir bir pozisyonda algılanabilmektedir. Peki, bu üstünlük Popper’a göre nasıl belirlenmektedir? Bu sorunun cevabı, kuramlardan beklentilerle ilgilidir. Ona göre, bir kuram, doğru olanla ilgilendiği kadar yanlış olanla değillenmek zorundadır. “Çünkü bir önermenin yanlış olduğunu söylemek, “değilleme”sinin doğru oluşunu söylemekle aynı şeydir.¹⁵⁴” Kısacası herhangi bir teorinin çürütülemez olması onun kusurlu olduğu anlamını taşımaktadır. Çünkü bir kuram üzerinde denemeler yapıldıkça, sürekli arayış içerisinde oldukça doğrulamalara ulaşmak mümkün olmaktadır. Tabi ki bunların kuvvetli ihtimaller ve değiştirilebilir doğrulamalar olduğu da unutulmamalıdır. Popper, bilim felsefesine duyduğu ilgi ve bilgilerin doğrulukları ile ilgili geliştirdiği önermelerle, eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Mantıkçı pozitivistlerin yöntem anlayışına eleştiriler getirmiş ve yeni yöntem arayışları içerisinde olmuştur. Bilimse bilginin kaynağına erişmek için öncelikle bilgiden ne anlamamız gerektiğini çözümlemeye çalışmış ve bilginin kesin ve doğru olmadığı görüşünü vurgulamıştır. Bilgiye ulaşma çabasının sonu gelmez bir mücadele gerektirdiğini göstermiş, bilimsel bilgilerin ancak yanlışlanabilir olma özelliği taşıdığı takdirde nesnel değerlerinin olabileceğini vurgulamıştır.

Uygunluk kuramının önemli temsilcilerinden Davidson ise, Tarski’nin anlambilimsel doğruluk kuramını çalışmalarının çıkış noktası olarak belirlemiştir. Davidson’ın Tarski’den farklılaşan en önemli özelliği biçimsel dillerden ziyade doğal dillere de anlambilimsel yöntemlerin uygulanabileceği görüşüdür. “Tarski’nin anlambilimsel doğruluk teorisi, doğal dillerde biçimini alabilir, almalıdır da. Bir doğruluk teorisi, bir dil için aranılan şeyi minimal ama önemli bir şekilde gerçekleştirmesini önermekteyim. ... Öte yandan, Tarski’nin biçimsel diller için önerdiği anlambilimsel doğruluk teorisi yeterli kabul edilemez.¹⁵⁵” Davidson’a göre, bir dilin olağan şekilde kavranılması, onun konuşmacılar tarafından sözcüklerin gerçek anlamları ile kullanılmasına dayanmaktadır. İnsanlar aslında bir nevi inancını ya da

¹⁵³Karl, Popper; **Bilimsel Araştırmanın Mantığı**, çev: İlkur Aka, İbrahim Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.349.

¹⁵⁴Popper; **Objective Knowledge**, s.13.

¹⁵⁵François, Rivenc; **Sémantique et Vérité : de Tarski à Davidson**, PressUniversitaires de France, 1998, ss.7,8.

içgüdüsünü ödünç vermektedir. Doğal bir dilin anlamını oluşturmak, dil bilimcinin görevidir ama anlambilimin kullanılacağı formatı, ampirik kısıtlamaları da merak etmektedir¹⁵⁶. Bu durumda, anlambilimsel doğruluk kavramını doğal bilimlere uygulamak aslında doğruluğun kişiye ve zamana göre değişmesi sorununu gündeme getirmektedir. Davidson bu noktada şöyle demektedir: “S tümcesi, ancak ve ancak (L dilinde), U kişisi için, t zamanında doğrudur, eğer S ise.”¹⁵⁷

Davidson’a göre, “doğal bir dil için kapsamlı bir hakikat teorisi oluşturma konusunda sıkıntılar bulunmaktadır. Kesinlikle, mantıklı bir doğal dili biçimsel bir dil olarak ele almak mümkündür. Nedensellik, yükümlülük ve geri kalan her şey anlamsal yöntemin kaynaklarını oluşturabilir. Doğal dilin yapısını tanımlarken anlambilim, bilinen kaynakların kullanımı ve genişletmesi konusunda gerekli ve karmaşık kurallara sahiptir. Nihai sonuçta anlambilimsel doğruluk teorisi ortaya çıkmaktadır.”¹⁵⁸

Davidson’a göre, Tarski’nin doğruluk kuramı ‘doğru’ ve ‘hakikat’ gibi kelimelerin sıradan kullanımlarına ışık tutmuştur. Fakat talihsizliktir ki, bu teorik dil çalışmalarını engellemiştir¹⁵⁹. Davidson, Tarski’nin kuramının bir uygunluk kuramı olduğunu düşünmektedir ve bu iddiasını da kuramın dil ile dünya arasında kurulan bağlantıyla ilişkilendirmektedir. Ayrıca semantik doğruluk kuramı da bu düşüncesine temel oluşturmaktadır. Davidson, aynı zamanda hakikatin mutlak ve gerçek yapısının yalnızca dil aracılığı ile resmedilmesine de karşı çıkmaktadır¹⁶⁰. Kısaca özetlemek gerekirse, Davidson, Tarski’nin anlambilimsel doğruluk kuramını geliştirmeye çalışmıştır. Onun biçimsel diller özelinde uygulanabilir teorisini, doğal dillerde de uygulanabileceğini belirtmiştir. Doğruluk ölçütünün eksikliğine dair eleştiri getiren Davidson’a göre, ‘doğru’nun bir ifadeye, konuşmacıya ve belirli bir zamana ilişkin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Davidson, hakikatin resminin sadece dilde değil aslında toplumsallıkla da çizildiğini ifade ederek, semantik doğruluk anlam teorisi ile bilimsel

¹⁵⁶Rivenc, **a.g.e.**, s.9.

¹⁵⁷Donald, Davidson; “**True to the Facts**”, Journal of Philosophy 66, 1969, s.756.

¹⁵⁸Davidson, **a.g.e.**, s.761.

¹⁵⁹Donald, Davidson, “**Truth and Meaning**”, Synthese, Vol. 17, 1967, s.310.

¹⁶⁰Davidson, “**Truth to the Facts**”, s.748.

bilginin meşruiyet temelinde sadece deney ve gözlem olmadığı düşüncesini de öne çıkarmıştır.

Yirminci yüzyılda, simülakr, simülasyon, hipergerçeklik kavramları ile gerçeklik hakkındaki tartışmaları farklı bir boyuta taşıyan, kendine özgü terminolojisi ve bağımsız sosyolojik düşünceleri ile öne çıkan Baudrillard'ın önermelerini tartışmaya açmak, tezin konusu kapsamında oldukça önem taşımaktadır. Baudrillard, Nietzsche'nin nihilizm konusundaki düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir. Fakat o aynı zamanda, gerçekliğin dünyadaki görünüşleri ile ilgili sorgulamaları nedeni ile Platon'a da yaklaşmaktadır ve metafizik arayışı içerisindedir. "Baudrillard için, gerçeklik ilkesi, bir toplumun çok uzun çabalar sonucu oluşturup şekil verdiği ve tam bir itaatle itaat ettiği ilkedir.¹⁶¹" Baudrillard, gerçeklikle ilgili bu olgunun kaybolduğunu, ölmekte olduğunu hatta onu yaşatmanın da gereksiz bir eylem olduğunu düşünmektedir.

"Fransız düşünürün, kastettiği şey fiziki değildir, eşyaların, kişilerin karşımızda bulunup bulunmamasından ya da onlara dokunup dokunamamamızdan bahsetmiyor; bahsettiği şey, gerçekliğin metafizik boyutudur yani gerçeklik ilkesidir. İlkesinden yoksun kalmış gerçeklik de varlığını uzun süre sürdüremez, gerçekliğin yerini bir ilkeden yani metafizik boyuttan yoksun olan bütünsel, sanal gerçeklik alır. Gerçeklik tutkusu yerini herkesin uyması gereken, otomatik olarak üretilen gerçeğe inanma zaruriyetine bırakır. Gerçeklik ve yerini bıraktığı sanal gerçeklik bu bakımdan bir korelasyon içindedir, sanal gerçekliğin tamamen zuhur edip her yere nüfuz edebilmesi için gerçekliğin tamamen kaybolması gerekir, bu yüzden de gerçekliğe duyulan tutkunun her geçen gün daha çok gerçekliğe duyulan inanç tarafından kuşatılması için çaba sarf edilmektedir.¹⁶²."

Baudrillard, gerçeklik ile inanç arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Nesnelerin gerçeklikleri ile ilgili değil, salt gerçeklik kavramının metafiziği ile yakından ilgilenmektedir. Gerçekliğin, insanların inanışlarına göre şekillenen, ihtiyaç duyulan ve yeniden üretilen bir zaruriyet olduğunu düşünmektedir.

¹⁶¹ Oğuz Adanır; *Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*, Eylül Sanat Yayıncılık, 2017, s. 107.

¹⁶² Jean, Baudrillard; *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, ss. 14-16.

Baudrillard, batı uygarlığının el birliği ile Tanrı'yı öldürdüğüne vurgu yapmış ve düşüncelerine önemli ölçüde kapı aralayan Nietzscheci bir yaklaşım ile radikal eleştiriler geliştirmiştir. “Gerçeklikle beraber ölüp yok olmuş ve yokluğuyla da bütünsel gerçekliğe yol açan göstergeler, imgeler ve simülakrlara boyun eğip onların hileleriyle değişikliğe uğrar. Baudrillard, hilelerin gerçeği kapladığı ve bozduğu bir ortamda artık kuluna sahip çıkabilecek Tanrı da yoktur diyerek Nietzscheci çizgiye katkıda bulunur.¹⁶³” Aslında Baudrillard, simülasyonun bilinçli olarak seçtiği din olaylarına atıfta bulunarak, nihilizmin radikal tavrını, şeylerin ortaya çıkış biçimlerini öngörmesi ve dramatize etmesine övgüde bulunmaktadır.

Baudrillard'a göre; sürekli olarak gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretimi, gündelik yaşamın rutin pratikleri arasında yer almaktadır. Var olan sistem, gerçeği yeniden üretebilmek için ise şeyleri, göstergeleri, eylemleri, özlerinden, köklerinden koparmıştır. Bu noktada Baudrillard'ın simülakr ve simülasyon kavramlarının ayrıntılı açıklaması yerinde olacaktır. Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon adlı eserine, en güzel simülasyon alegorisi olduğu düşünülen Borges masalından hareketle kavramlarını şöyle açıklamaktadır: “Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçek yani simülasyon denilmektedir. Başka bir deyişle harita öncesinde ya da sonrasında bir toprak parçası yoktur. Bunda önce harita, sonra topraktan –gerçeğin yerini alan simülakrlardan- söz etmek gerekecektir.¹⁶⁴” Borges masalında, imparatorluğun nesnel büyüklüğünde hazırlanan haritanın, zamanla o imparatorluğun toprak kaybetmesi ile lime lime olan parçaları ortalığa saçılmış ve çölde insanlar tarafından bulunmuştur.

Baudrillard'a göre; “haritayla toprak arasındaki bu ideal beraberliği önce göklere çıkartıp yücelten sonra da yerin dibine batıran haritacıların bu çılgın projesinde yeniden canlandırıcı bir özelliğe sahip olan (günümüzde spekülâtif ve söylevsel özelliklerini yitirerek nükleer ve genetik bir işleme dönüşen) düş gücü de simülasyonla birlikte artık tarihe karışmıştır. Burada ortadan kalkan şey

¹⁶³Baudrillard, **a.g.e.**, ss.63,64.

¹⁶⁴Jean, Baudrillard; **Simülakrlar ve Simülasyon**, çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s.13.

metafizik evrendir. Bundan böyle bir varlıkla çeşitli görünümüleri; gerçeğe gerçek kavramına özgü bir yansıtmadan (metafizikten) söz edilemeyecektir.¹⁶⁵”

Baudrillard, harita ve toprak büyüklüğünün eşit görünümünden ve sonrasında toprak kaybedildikçe parçalanın bölümörneğinden hareketle, soyutlama yapma amacıyla çeşitli simülatörler aracılığı ile gerçeğe gerçeğin simüle edilmiş modellerini üst üste bindirilmeye çabalanması ve dayatılmasına dikkat çekmektedir. Minyatürleştirilmiş modeller aracılığı ile gerçeğin yeniden her gün üretimi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla gerçeğe gerçek bir yansımadan da bahsetme imkânı da yok olmaktadır.

Baudrillard simülakr kavramını; “bir gerçek olarak algılanmak istenen görünüm” olarak tanımlamıştır. Simüle etmeyi, “gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak olarak açıklamaktadır. Simülasyon kavramını ise, “bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde üretilmesi” şeklinde açıklamaktadır.¹⁶⁶ Gerçeğin akılcı bir görünümünden ziyade işlemsel bir görünüme sahip olduğunu belirten Baudrillard’a göre; “aslında buna gerçek bile denilemez, çünkü çevresinde onu sarıp sarmalayan bir düşsellik yoktur. Bu atmosferden yoksun bir hiper uzamda kombinatuvar modeller yayan, sentetik bir şekilde üretilmiş gerçek yani hipergerçektir.¹⁶⁷” Ne aynada ne de baş döndürücü alanda hiçbir şeyin gerçekten yansımasının olmadığını ifade eden Baudrillard, özgü kalan şeylerin de birbirinin yerine geçerek belirsizliğe mahkûm olduğunu düşünmektedir. Bunun için de gerçeğin sürekli yeniden üretimine ilişkin şunları söylemektedir: “Artık hiçbir şey (Tanrı bile) sona ererek ya da ölümlle yok olmuyor; hızla çoğalarak sirayet ederek, doygunluk ve şeffaflık yoluyla, bitkinlik ve kökü kazınma yoluyla, simülasyon salgını ve ikincil varoluş olan simülasyona aktarılma yoluyla yok oluyor her şey. Artık ölümcül bir yok olma biçimi değil, fraktal bir dağılma biçimi vardır.¹⁶⁸” Kısacası, Baudrillard, birbirine benzeyen motiflerin dolaşımında olduğunu ama gerçekten gerçeğin yansımasının bulunmadığını belirtmiştir. Gerçeğin benzer motiflerinin sürekli çoğalması ise, gerçeğin

¹⁶⁵Baudrillard; **a.g.e.**, s.13.

¹⁶⁶**A.g.e.**, s.7.

¹⁶⁷**A.g.e.**, s.14.

¹⁶⁸Jean, Baudrillard; **Kötülüğün Şeffaflığı**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s.16.

yeniden üretimine hizmet etmektedir. Şeyler, göstergeler, eylemler, düşünceler ve dahası her biri, birbirinin motifidir ve birbirlerinin yerine geçmektedir. Ve tüm bunlar gerçekleşirken, gerçekliğin kökünden kopuş meydana gelmektedir. Gerçek, işlemsel olarak mevcudiyetini sürdürürken düşünce çoktan yok olup gitmektedir.

Baudrillard’a göre, her tehdit unsurunda her zaman bir caydırma ve simülasyon devreye girmektedir. Simülasyon kendisine bilinçli olarak, tıp, ordu ve din olaylarını seçmektedir. Baudrillard, tarihin, ekonominin ve iktidar ilişkilerinin de simülasyon alanları olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır.

Ona göre, “çağımıza özgü temel bir hastalık varsa: Gerçeğin üretimi ve yeniden üretimi denilen şeydir. Ekonomi politiğin altın yıllarını oluşturan diğer üretim çeşitleri; değer üretimi, mal üretimi vb. şeyler uzun bir süre önce anlamlarını yitirmişlerdir. Uzun yıllardan bu yana toplumun hiç durmadan üretip, yeniden can vermeye çalıştığı şey, işte o elinden kaçırdığı gerçektir. İşte bu yüzden maddi üretimin bizzat kendisi günümüzde hipergerçek bir şeye dönüşmüştür. ... Dolayısıyla simülasyon ürünü hipergerçek, gereğin her yerde şaşırtıcı biçimde ona benzemesine neden olmaktadır.¹⁶⁹”

Gerçek burada yeniden canlandırılmakta, iktidar ve dahası birçok alan kendine benzeyen göstergeler üretmektedir. Bu başka görüntüler ortaya çıkarmaktadır, birbirine benzeyen bu motifler nihai sonuçta salt gerçekliğin kendisinden oldukça uzaktadır hatta onu yok etmektedir. Kısacası bu durum, gerçekliğe bir simülakr görünümü kazandırmak için oluşturulan yanıltmacalardan ibarettir.

Baudrillard’a göre, “nesne ve tözden arındırılan bir ortamda hakikat, yaşanan olay ve görsellik düzeyinde sayısal bir atış vardır. Maddi üretim çılgınlığına koşut hatta ondan daha ileri bir çılgınlık düzeyine ulaşan gerçek ve gönderen sistemleri üretilmektedir. İlgi alanımıza giren simülasyon evresi bu türden bir şey olup, her yerde bir caydırma stratejisiyle örtüşen gerçek, neogerçek ve hipergerçeği kapsayan bir stratejiyle karşılaşıyoruz.¹⁷⁰”

Baudrillard’ın gerçeklikle ilgili önermelerinden hareketle, gerçekliğin yeniden canlandırılması aslında gerçeğin değil bir caydırma sisteminin göstergesi olarak

¹⁶⁹Baudrillard; *Simülakrlar ve Simülasyon*, s.41.

¹⁷⁰A.g.e.,ss.20,21.

karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar da sürekli değişmesine rağmen hakikatle ilgili düşüncelere her zaman boyun eğmektedir. Gerçekliğin gizlendiği, yok olduğu ya da değiştirildiği imgeler aslında, dünyanın ve toplumsallığın oluşumunda tezahür etmektedir. Maddesel olarak göstergelerin sayısındaki artış, birçok toplumsal alanda birçok varlığı sürdürmek adına, köklerinden ve amaçlarından ayrılmış motifler bütününden başka bir şey değildir. Simülakrlar ve simülasyon çağında, yaratılan gerçekliklerin birbirinden ayrılması, gerçekle sahte arasındaki nesnel farklılıkların ortaya konması ve insanların inançlarından bağımsız şekilde ifade edilebilmesi mümkün olmamaktadır. Baudrillard'a göre, gerçek ve gerçeklik ilkelerinin karıştırılması, çıkmaz bir anlam karmaşasına girmesi ve kapitalizmin bu durumu her türlü kullanım değeri olarak yok etmesi, gösterge sayısındaki artış ve simülasyon oyunu ile gerçeklik ortadan kalkmaktadır.

Tezin birinci bölümü, Antik Yunan'dan günümüze kadar gelen, doğruluk ve mutlak hakikat arayışına dair görüşlere ve tartışmalara dayanmaktadır. Doğruluğun değişmez, nesnellik ve olgusalığa dayanan, normcu yapıların baskın olduğu fikirlerden, geleneksel hakikat anlayışına yöneltilen eleştirilere kadar farklı yorumlar ele alınmıştır. Doğruluk ve gerçeklik ile ilgili tartışmalar ontolojik ve epistemolojik temellerde yürütülmüştür. Antik çağda, doğruluk sorunu bir bilgi sorunu olarak ele alınmıştır. Sofistlerin görecelilik ile ilgili düşüncelerinin oluşturduğu hareket noktası ile başlayan ve sonrasında Sokrates'in eleştirileri, Platon ve Aristoteles'in doğruya ilişkin görüşlerinde yerini bulan anlayışa göre, doksaların (kanıların) yanında episteminin yani kesin bilginin de olanaklı olduğu savları hâkim olmuştur. Bu dönemde etik sorunlar üzerinden hareketle doğruluğa ilişkin tartışmalar yürütülmüşse de bu çalışmanın konusu ile mutabık olmadığı düşünüldükçe, kapsamı dışında bırakılmıştır.

Orta çağ dönemine gelindiğinde ise, Aquinas ve Anselmus'un doğruluk sorununu hakikat kavramı ile tartışmaya açtıkları görülmüştür. Dönemin toplumsal yapısı ile ilişkili olarak, tartışmalar tanrı ya da tanrısal olana ilişkin temelde yürütülmüştür. Fakat bu dönemde, Platon ve Aristoteles'in tartışmaları fiiliyatını korumuştur. Özellikle Aquinas'ın konuyla ilgili önermeleri, uzun yıllar hakikat ile ilgili tartışmalara zemin hazırlamıştır. Aristoteles'in doğruluğun düşüncelerde olduğu tezine eleştiri getirerek, var olan ve doğru arasında bir bağ kurmuştur ve hakikatin yalnızca

düşüncede olmadığını savunmuştur. Bununla ilişkili olarak bu kavramın nesnelerde de vuku bulduğunu belirtmesi, doğrulukla ilgili uygunluk kuramının da temelini atılmasını sağlamıştır. Anselmus ise, yine doğrudan hakikat ile ilgili tartışmalar yürütmüş, hakikat/doğruluk nedir? sorusunu sormuştur. Hakikatin ne olduğu ve hangi nesnelerde bulunduğu ile ilgili önermeler getirmiş ve sorunu daha çok varlıksal boyut ile ele almıştır.

Yeniçağ dönemine gelindiğinde ise, felsefenin kilise otoritesinden kurtulması ve rönesans dönemi, felsefeyi bilimsel bir otoriteye yaklaştırma çabalarını arttırmıştır. Modern felsefenin kurulduğu bir dönemdir ve felsefenin bağımsız yapısına kavuşmasında önemli rol oynayan düşünürler Descartes, Leibniz, Hume, Kant ve Hegel'dir. Descartes, kesin bilgi arayışına ancak şüphe edilerek girilebileceğini ve bu yol sonunda ancak her şeyden şüphe ederek sonuca ulaşabileceğini düşünmüştür. Şüphe etmeyi var olmakla eş değer tutmuştur. Gerçekliğin bilgisi, cogito düşüncesi ile sezgisel önermelere bağlıdır. Descartes'in, insanın kendi varlığından emin olması durumunu Tanrı ile bağlantı kurması yoluyla olabileceği düşüncesi, sonraki yıllar metafizikçiler tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Nihayetinde, düşünce ve varlığı tek bir sözde birleştirmesi ve ancak açık seçik olarak kavranılan şeyler üzerinde yargıda bulunabileceğine dair önermesi hakikat ile ilgili çalışmaların ilerlemesine katkı sağlamıştır. Rasyonalist düşüncelerin baş gösterdiği dönemin diğer düşünürü Leibniz ise, o güne kadar idelerle yani duyu verileri ile tek başına kesin bilgiye erişilemeyeceğini savunmuştur. İnsan fikirlerinin öncesi olduğu kadar, bu duyulardan bağımsız şekilde çelişme ve yeter sebep ilkesi temelinde hakikate erişilebileceğini savunmuştur. Leibniz'in düşünceleri Hume ve Kant'a önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur. Hume, empirizmin temel tezlerini savunmuş ve tüm bilgilerin deney yoluyla elde edilebileceğini belirtmiştir. O daha çok 'delil'in peşine düşmüştür. Empirizm ve rasyonalizme dair getirdiği yanıtlar nedeni ile eleştirel felsefenin önemli bir düşünürü olan Kant ise, doğrulukla ilişkin ölçütler üzerinde durmuştur. Kant'a göre doğruluktan söz edebilmek için, nesne ile anlama yetisi arasında bağ kurarak, nesnenin dış dünyadaki tezahürü ile ilgilenmiştir. Nesnel geçerlik ve zorunlu geçerlik kavramlarını temel alarak doğruluğun ölçütüne ilişkin önermeler geliştirmiştir. Kant ile varlık ve bilgi konusunda düşünce ayrılıkları bulunan, yeniçağın en önemli

düşünürlerinden biri olan Hegel ise, doğruluk ya da hakikat kuramlarının peşine düşmemiştir. Fakat felsefesinde hakiki olanın önemli yeri bulunması, insanın bilişsel yetilerinden bağımsız olan fenomenler dünyasının bulunduğu düşüncesi, nesneler ve duyular dünyasını ayırması ve muhtemel olan ile gerçek olan arasındaki ayrımla ilgilenmesi, hakikat ile ilgili tartışmalarda oldukça önem taşımaktadır. Kısacası, yeniçağ düşünürlerinde, rasyonalist düşünce ağır bassa da duyumsal dünyanın gerçeklik ile ilgili bağlantısı çok da göz ardı edilmemiş, hakikatin daha çok nesneler üzerindeki geçerliliği ile ilgilenilmiştir. Bu çağa özgü olarak, görünenin gerçek ve doğru kabul edildiği söylenebilir.

Yirminci yüzyıl felsefi döneminde ise, Kant'ın metafizik önermeleri sıklıkla sorgulanmış ve tartışılmıştır. Bu döneme ilişkin mantıksal pozitivist yaklaşım ve fenomenolojik bakış açıları iki ana akım olmuştur. Hartman ve Heidegger'in görüşleri ontolojik temelli olarak şekillenmiştir. Mantıkçı pozitivist yaklaşımdan hareket edenler ise Wittgenstein ve Carnap olmuştur. Fenomenolojik yaklaşımın kurucusu kabul edilen Husserl'in ve ontolojik yaklaşıma, özellikle Heidegger'e eleştiriler getiren Badio'nun görüşleri öne çıkmıştır. Bu dönemin doğruluk ve hakikate ilişkin tartışmalara ilişkin en büyük özelliği, Wittgenstein'in felsefe tartışmalarını dil temelinde almasıdır. Nesnelerden, düşüncelerden söz etmek için dile gereksinim duyulduğunu düşünen Wittgenstein, gerçekliğin dış dünyadaki uygunluğu, doğruluğu ya da yanlışlığı ile değil tasarım kurma biçimleri ile ilgilenmiştir. Doğruluğun hatta doğru bilginin öneminin yitirmeye başlandığı bir dönemdir. Dönemin Viyana Çevresi düşünürlerinden Carnap ise, dil analizine dayalı çalışmalar yapmış, felsefeyi ise deneysel bilimsel model üzerine oturtmaya çalışmıştır. Bu dönemde doğruluk nedir sorusundan çok doğrulama ve doğrulanabilirliğin imkânlılığı üzerine sorular sorulmuştur. Husserl ise, felsefeyi nesnelere geri döndürme çabası içerisine girmiştir. Felsefeyi fenomenlere dayalı bir bilim olarak yeniden inşa etmekle meşgul olmuştur. Hartman ise Husserl'den etkilenecek bilgi ve varlık ilişkisini temele almıştır. Tüm geleneksel hakikat görüşlerine karşı çıkan ise Heidegger olmuştur ve varoluşçu felsefeyi fenomenolojik yaklaşımla yeniden ele almıştır. Gerçekliği nesneler ve özneler arasındaki ilişkide aramış ve açığa çıkmanın gerçekliğin alanı olduğunu, var olmanın demek olduğunu savunmuştur. Dönemin konuyla ilgilenen diğer düşünürü Baidou ise, felsefenin tüm tartışmalarının

temeline gerçekliğe ilişkin arayışların bulunduğu önermeleri alması gerektiğini savunmuştur. Hakikate ilişkin önermelerini özne ve olaylarda geliştirmiştir. Kısacası bu dönemdeki hakikat tartışmaları, nesne ve özne ilişkisine, dilsel göreceliğe, tümce var varlığa ilişkin özlerde ve özne ile olaylar ilişkisinde temellendirilmiştir. Yirminci yüzyıl felsefi döneminde ise, Kant'ın metafizik önermeleri sıklıkla sorgulanmış ve tartışılmıştır. Bu döneme ilişkin mantıksal pozitivist yaklaşım ve fenomenolojik bakış açıları iki ana akım olmuştur. Hartman ve Heidegger'in görüşleri ontolojik temelli olarak şekillenmiştir. Mantıkçı pozitivist yaklaşımdan hareket edenler ise Wittgenstein ve Carnap olmuştur. Fenomenolojik yaklaşımın kurucusu kabul edilen Husserl ve ontolojik yaklaşıma, özellikle Heidegger'e eleştiriler getiren Badio'nun görüşleri öne çıkmıştır. Bu dönemin doğruluk ve hakikate ilişkin tartışmalarda en büyük özelliği, Wittgenstein'ın felsefe tartışmalarını dil temelinde almasıdır. Nesnelerden, düşüncelerden söz etmek için dile gereksinim duyulduğunu düşünen Wittgenstein, gerçekliğin dış dünyadaki uygunluğu, doğruluğu ya da yanlışlığı ile değil tasarım kurma biçimleri ile ilgilenmiştir. Doğruluğun hatta doğru bilginin öneminin yitirilmeye başladığı bir dönemdir.

Dönemin Viyana Çevresi düşünürlerinden Carnap ise, dil analizine dayalı çalışmalar yapmış, felsefeyi ise deneysel bilimsel model üzerine oturtmaya çalışmıştır. Bu dönemde doğruluk nedir sorusundan çok doğrulama ve doğrulanabilirliğin imkânlılığı üzerine sorular sorulmuştur. Husserl ise, felsefeyi nesnelere geri döndürme çabası içerisine girmiştir. Felsefeyi fenomenlere dayalı bir bilim olarak yeniden inşa etmekle meşgul olmuştur. Hartman ise Husserl'den etkilenerek bilgi ve varlık ilişkisini temele almıştır. Tüm geleneksel hakikat görüşlerine karşı çıkan ise Heidegger olmuştur ve varoluşçu felsefeyi fenomenolojik yaklaşımla yeniden ele almıştır. Gerçekliği nesneler ve özneler arasındaki ilişkide aramış ve açığa çıkmanın gerçekliğin alanı olduğunu, var olmak demek olduğunu savunmuştur. Dönemin konuyla ilgilenen diğer düşünürü Baidou ise, felsefenin tüm tartışmalarının temeline gerçekliğe ilişkin arayışların bulunduğu önermeleri alması gerektiğini savunmuştur. Hakikate ilişkin önermelerini özne ve olaylarda geliştirmiştir. Kısacası bu dönemdeki hakikat tartışmaları, nesne ve özne ilişkisine, dilsel göreceliğe, tümce var varlığa ilişkin özlerde ve özne ile olaylar ilişkisinde temellendirilmiştir. Gerçekliğin mutlak doğru ve her

koşulda doğrulanabilir olduğu arayışlarının güçlendiği bu dönemde, idiografik ve nomotetik olarak ayrımlar doğurmuştur.

Yirmi ve yirmi birinci yüzyılda doğruluk ve gerçeklik kavramlarına ilişkin önermeler getiren, Tarski, Popper, Davidson ve Baudrillard'ın görüşlerine de yer verilmiştir. Bu dönemde doğruluğun ölçütlerine ilişkin, doğruluğun göreceliliğine ve kesinliğine ilişkin tartışmalar gündemini korumuştur. Tarski'nin doğrulukla ilgili önermesi uygunluk kuramı temelinde ele alınmıştır. Kısacası, doğruluğun insanın anlayışına uygun olarak nesneye uygunluğunu ifade eden ve Aristoteles'ten bu yana mevcudiyetini koruyan klasik doğruluk anlayışına dayanmaktadır. Popper ise, Tarski'nin uygunluk kuramını geliştirerek, teorilerin yanlışlanabilir olmasına odaklanmıştır. Gerçeklik ve doğruluğun kelime anlamlarına değil, onların yanlışlanabilir ölçütler barındırmasına önem vermiştir. Davidson da Tarski'nin anlambilimsel doğruluk kuramını benimsemiştir fakat bu teorinin sadece biçimsel dillerde değil doğal dillerde de uygulanabileceğini savunmuştur. Gerçekliğin dünyadaki görünüşleri ile ilgili sorgulamalar geliştiren Baudrillard ise, hem felsefenin gerçeklik tartışmalarını başka bir yöne çevirmiş hem de birçok sosyoloji ve iletişim bilimleri alanındaki çalışmalara kuramsal temel oluşturacak kavramlar geliştirmiştir. Kendine özgü terminolojisi ile, simülakr, simülasyon ve hipergerçeklik kavramları ile gerçekliğin metafizik boyutu ile değil ilkesel boyutu ile ilgilenmiştir. Özetle, felsefenin doğruluk ve gerçeklik ile ilgili sorgulamaları, eskiçağdan bu yana önemini korumuştur. Dönemin birçok toplumsal faktör ve bilimsel ilerleyişleri ile bağlantılı olarak şekillenen tartışmalar, doğruluğun ve gerçekliğin ne olduğuna ilişkin merakın giderilememesi nedeni ile sorgulanmaya devam edilmiştir. Son yüzyıldaki tartışmalar, gerçekliğin görüntüleri ve sanal ortamlardaki zuhuru özelinde gelişmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

POST-TRUTH VE MÜPHEM GERÇEKLİK

Tezin ikinci bölümü olan Post-Truth ve Müphem Gerçeklik başlığı altında, fake news ve post-truth kavramları, tarihi, post-truth ve hakikat ilişkisi ve bu ekseninde yeni medya alanında dönüşüme uğrayan haber, haber değeri, kaynakları ve gerçekliği üzerine yaklaşımlar paylaşılacaktır. Gerçeklik olgusunun, salt nesnelliğinden ayrılıp nasıl müphem hale gelerek haber metinlerine yansıdığı tartışılacaktır. Gerçeğin nesnel doğru bilgi içerikleri yerine müphemleşmesi hatta bireysel doğrularla yer değiştirmesi ve bu durumun haber metinlerinde tezahür etmesi, medyada manipülasyonlara neden olmaktadır. Gerek rölativist tavır gerekse nesnel tavırla oluşturulan haber metinleri, bireyler arasında farklı düşünce ve davranış modeli oluşmasına neden olmaktadır. Yeni medya araçları, kullanıcı türevli içeriklerin de ‘haber değeri’ olarak görülmesine ve haber metinleri ile aynı özellikte sunulmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle, haberciliğin pratik işlevlerinin şekillenmesine ve değişmesine zemin hazırlayan dijital çağın, yeni olmamasına rağmen önemli bir sorunu haline gelen fake news, post truth kavramlarının tanımı ve tarihsel süreçteki dönüşümleri açıklanmaya gerekli görülmüştür. Ayrıca, bu kavramların gerçeklikle ilişkisinin felsefe ve meslek pratikleri açısından, son dönem çalışmalarla birlikte tartışmaya açılması ve bilimsel dikkat gösterilmesi uygun görülmüştür. Çünkü gazetecilik dezenformasyonun yaratılması, medyanın itibarsızlaştırılması, sahte haberlerin yaygınlığı ile kamuoyunun duygu ve düşüncelerini, hatta oy verme davranışlarını etkileyici sonuçları göz önüne alındığında, akademik ilginin bu alanda yoğunlaşması gerektiği düşünülmüştür. Bu bölümde, sahte haberleri incelemek için teorik bir çerçeve sunmak, araştırma gündemi formüle etmeye yardımcı olacağı düşünülen ve basın tarihinin ilk yıllarından bu yana biçim ve içerik olarak dönüşüme uğrayan ‘haber’i ve doğruluk ölçütlerini dizayn eden süreçlerini, bununla beraber haberle birlikte var olan, haberle ilgili bugüne kadar değerinden hiçbir şey kaybetmeyen ve günümüzde daha da önemli hale gelen, haberin doğruluğu problemini yeniden yapılandırmak amaçlanmıştır.

2.1. Fake News Kavramı ve Tarihi¹⁷¹

Tarihsel açıdan yanlış bilgi, kamusal alanda uzun bir sahtecilik hattının parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların bir arada toplumsal yaşam kurma çabalarından bugüne kadar, farklı araçlarla da olsa sürekli birbirlerine mesaj iletiyor olması, içeriklerinin de güvenilirliğini sorgulanabilir hale getirmektedir. Ortak bir dünyanın parçası olmak, ekonomi, eğitim, siyaset ve birçok toplumsallaşma öğeleri içerisinde birlikte hareket etmek, insanların birbirleri ile kurdukları iletişimin önemini daha fazla arttırmıştır. Dolayısıyla, konuşma, yazma, okuma ve dinleme duyuları ile birlikte aktarılan mesajlar, insanlığın ilk yıllarından bu yana birçok köklü değişimin de temelini hazırlamıştır.

“Sahte haber yeni bir şey değil. 2016 ABD seçimlerinde sıklıkla dolaşan sahte haber başlıkları, aslında köken olarak matbaa öncesine kadar uzanır. Söylentiler ve yalan hikâyeler muhtemelen insanlar yaşadığı sürece, gücün önemli olduğu gruplar içerisinde vardı. Matbaanın icadına kadar, haberler genellikle kişiden kişiye ağızdan ağza aktarılırdı. İnsanların bu yetenekleri, bildikleri şeyler, yetenekleri yüzyıllardır ödüllendirildi.¹⁷²”

Kişiler arasındaki mesaj aktarımı, bir toplumun varlığına ve etkinliğine ilişkin dönüştürücü kararların alınmasında son derece etkili olmaktadır. Mesajların iletilme şekli nasıl olursa olsun, bir grup içerisinde herhangi bir bilgiyi ve yayma güçlerini elinde bulunduran, o grubun güçlü bir mensubu olmaktadır.

“Taş, kil ve papirüs gibi malzemelerin üzerine yazılmış yazı biçimleri, birkaç bin yıl önce ortaya çıktı. Bu yazılardaki bilgiler genellikle grubun liderleriyle sınırlıdır (imparatorlar, firavunlar, inkalar, dini ve askeri liderler vb.) Bilgileri kontrol etmek bazı kişilere diğerleri üzerinde bir güç sağladı ve muhtemelen bugün bildiğimiz hiyerarşik kültürlerin çoğunun yaratımına da katkıda bulundu.

¹⁷¹ ‘fake news’ ve ‘post-truth’ kavramları, Türkçe karşılıklarının yetersiz görülebileceği durumlarda, İngilizce olarak; çeviri yapılan metinlerde ise, anlamına en yakın gelen karşılıkları kullanılmaya çalışılmıştır.

¹⁷²Burkhardt, Joanna M.; “Chapter 1: History of Fake News”, Combatting Fake News in The Digital Age, Library Technology Reports, 53:8, 2017, s. 5. <https://journals.ala.org/index.php/ltr> Erişim Tarihi; 23.04.2020.

Bilgi güçtür. Bilgiyi kontrol edenler ve bilgiyi yaymanın yollarını elinde bulunduranlar grup lideri oldular, başkalarının sahip olduğu ayrıcalıklar içerisinde bu güç yoktu. Birçok erken devlet toplumunda, liderlik avantajlarının kalıntıları kalır, piramitler, kaleler, lüks ev eşyaları ve daha fazlası.¹⁷³”

Buradan anlaşılacağı üzere, bilgi kaynaklarını elinde bulunduranlar aynı zamanda gücü de elinde bulundurmuş olmaktadır. Tarih boyunca, matbaa öncesi dönemde bile grup liderleri, toplumsal hiyerarşik yapının üstünde bulunan kişiler olarak, bilginin aktarımı konusunda tek yetkiliydiler. Bu durumun özelliği olarak da grup içerisindeki diğer kişilerden çok daha fazla ayrıcalıkları bulunmaktaydı. Bu bilgilerin hakikatle ilişkisi, insanlar arası iletişimin var olduğu zamandan bu yana sürekli önemli olmuştur. Özellikle, iktidar ilişkilerinin belirlenmesinde önemli rol oynayan bilgilerin gerçekliği ya da yanlışlığı üzerindeki şüpheli düşünceler sürekli mevcudiyetini korumuştur. Çünkü bilgilerin doğru olmadığı tarih sahneleri insanlık tarihi boyunca olmuştur. Örneğin;

“Milattan sonra 6. yüzyılda Bizans baş tarihçisi Caesarea Procopius, İmparator Justinian’ı lekelemek için sahte haberler kullandı. Procopius, ancak Justinian’ın ölümünden sonra ömür boyu serbest bırakıldı, bu inceleme imparator ve karısı hakkında gözden kaçan bir gizli tarihtir. Çünkü imparator öldüğünde, orada misilleme, sorgulama veya soruşturma olmaz. Yeni imparator Justinian’ı desteklemediğinden, onun genellikle vahşi ve doğrulanmaz hikâyelerini bahane ederek onunla arasına mesafe koymak istiyordu.¹⁷⁴”

Bu örnekte de görüldüğü üzere, bir lider hakkındaki herhangi bir lekeleyici bilgi ya da haberin varlığı, insanlar arasındaki dolaşımı, doğru olsun olmasın iktidarı tehlikeye atmaktadır. Dolayısıyla, bu örnekte iktidarın temsilcisi olan İmparator Procopius, matbaa öncesi dönemde yaşamalarına rağmen, hakkındaki haberlerin kendisi için bir tehdit oluşturduğunu düşünerek, Justinian’ı hapsetti. Sonraki yıllarda ise, Justinian hakkında genel geçer bir tavır oluşmasına da katkıda bulunmuş oldu. Bu noktada gerçeği söyleyen kişilerin cesareti, kendilerini tehlikeye atmaları, konfor

¹⁷³Burkhardt, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁷⁴**A.g.e.**, s.5.

alanlarından uzaklaşmaları, ahlaki, etik ve ruhsal koşullar gibi unsurlar devreye girmektedir. Gerçeği söyleyen kişilerin önemi, Antik Çağ'dan bu yana varlığını korumaktadır. Hakikat sorunundan öte, bir etkinlik olarak hakikat anlatımını Michel Foucault'nun konuyu ele alış biçimiyle ifade etmek yerinde olacaktır. Parrhesia, parrhesiazesthai sözcükleri ve mitolojideki örnekleri ile hakikat anlatımı ile iktidarın uygulanması arasındaki ilişkiye dikkat çeken Foucault, bu kavramları şu şekilde açıklamaktadır:

“Parrhesia kullanan kişi yani parrhesiastes, aklındaki her şeyi söyleyen kişidir. Hiçbir şeyi saklamaz, kalbini ve zihnini konuşma yoluyla başkalarına açar. Parrhesia'da konuşmacının zihninde olanların tam ve kesin bir dökümünü vermesi, böylece dinleyicilerin konuşmacının ne düşündüğünü anlayabilmesi beklenir. O halde parrhesia sözcüğü, konuşmacıyla söylediği şey arasındaki bir tür ilişkiye gönderme yapar. Zira parrhesia'da konuşmacı söylediği şeyin kendi fikri olduğunu kesin ve açık bir şekilde belirtir.”... Parrhesiazesthai ‘hakikati söylemek’ anlamına gelir. Peki, parrhesiastes doğru olduğunu düşündüğü şeyi mi söyler, yoksa gerçekten doğru olan şeyi mi? Bence parrhesiastes doğru olan şeyi söyler; zira o şeyin gerçekten de doğru olmasından kaynaklanır. Parrhesiastes sadece dürüst olmakla ve düşüncesinin ne olduğunu söylemekle kalmaz; aynı zamanda onun düşüncesi hakikattir. O doğru olduğunu bildiği şeyi söyler. O halde parrhesia'nın ikinci özelliği, inanç ile hakikat arasında her zaman tam bir örtüşme olmasıdır.¹⁷⁵”

Burada inanç ve hakikat arasındaki örtüşmenin modern felsefenin anlayışındaki kanıt ile deneyimlenmesi sürecinde değil, bir sözel etkinlik düzeyinde oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Parrhesiastes, aslında çoğunluğun inanç ve düşüncelerinden farklı şeyler söylemektedir. Dolayısıyla aslında kendisini tehlikeye atmaktadır, riskli bir alanda hareket etmektedir. “Parrhesia tehlike karşısındaki cesaretle ilintilidir ve belli bir tehlikeye rağmen hakikati söyleme cesaretine sahip olunmasını talep eder. Ve hakikati

¹⁷⁵Michel, Foucault, **Doğruyu Söylemek**, çev: Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 10, 11, 12.

söylemek, en uç biçimiyle, yaşam ve ölüm ‘oyunu’nun bir parçası sayılır.¹⁷⁶” Dolayısıyla parrhesiastes, hakikati söylerken risk almaktadır, herhangi bir risk altında olmayan kişi hakikati söylerken ise aslında bir parrhesia kullanmamaktadır. Çünkü parrhesia kullanmak, aslında hakikati söylerken karşındaki izleyici ya da dinleyiciyi eleştirmek, hatta onu öfkeliendirmek demektir. “Bu nedenle parrhesia daima hakikati söyleyen ile dinleyici arasındaki bir oyundur.... Parrhesiastes daima hitap ettiği kimseden daha güçsüz konumdadır. Parrhesia bir anlamda aşağıdan gelip yukarı yönelir.¹⁷⁷” Kısacası, bir kişinin kendisinden daha üst konumdaki birini ya da çoğunluğu eleştirmesi ancak o kişiyi parrhesia kullanarak parrhesiastes yapmaktadır. Örneğin; bir avukatın bir hâkimi eleştirmesi gibi. Burada parrhesiastes, özgürlüğünü riske atmış olmaktadır. Tam da bu düzlemde, yani özgürlüğünü riske atan, eleştiri getiren ki bu genel geçer bir hakikati söylemekten çok, kişinin kendi düşüncelerini ifade etmesidir, çoğunluk tarafından dışlanma hatta ölüm tehdidi altına giren kişinin bir parrhesia kullanımından söz edilmektedir. Parrhesia’nın son özelliği ise, hakikati söylemeyi ödev olarak görmesidir. “Örneğin hakikati kabul etmeyenlere hakikati söyleyen ve sürgüne gönderilen ya da bir şekilde cezalandırılan hatip sessiz kalmak konusunda özgürdür. Kimse onu konuşmaya zorlamaz; ancak o, bunu yapmanın bir ödev olduğunu hisseder.¹⁷⁸” Özetlemek gerekirse, parrhesia, aslında cesaret ve dürüstlük gösteren konuşmacının hakikatle bir ölüm oyunu oynayarak ilişkide olduğu, çoğunluğu ya da iktidarı eleştirdiği ve tüm bunları ahlaki olarak ödev gördüğü bir sözel etkinlik biçimidir. Parrhesia’da cesaret, risk, tehlike ve dürüstlük aynı anda bulunmaktadır. Bu parrhesia kullanımı ve parrhesiastes konumu, Yunan tragedyalarında sıklıkla tezahür etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, hakikati söylemek yaşamın tüm dönemlerinde, ciddi bir sorunsallaştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Matbaanın basımından önce ve sonrasında, hakikati söyleyenlerin mücadelesine, hakikati söylediğini söyleyen kişilerin hakikiliğine ve söylenilenlerin doğruluğuna ilişkin sınama ölçütleri de sürekli gündeme gelmektedir.

¹⁷⁶Foucault, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁷⁷**A.g.e.**, ss. 15, 16.

¹⁷⁸**A.g.e.**, s.17.

1450 yılında matbaanın icadı ve seri üretimi ile birlikte, Avrupa'da okuryazarlık oranları artmıştır. Bunun sonucunda da bilgi basmak yani satmak ekonomik bir araç olmuştur. Bu durum herhangi bir konuda güçlü derecede yazma yeteneğini kazandırdı. Liderler de her zaman yetenekli yazarlara sahip olmayı, onları istihdam etmeyi ve bilgilerini kontrol etmeyi istemişlerdir. Bununla birlikte, yalan haberler de her daim fiiliyat göstermiştir. Matbaa sadece güçlü yazı becerilerine güç katmakla kalmaz, daha sonra tahsis edilebilecek görüntülerin de dolaşıma girmesini sağlar. Sahte haberlerin tarihi ile ilgili makalesinde Burkhardt, Fransız kanadındaki erken sahte haber örneğine atıfta bulunmaktadır. 17. yüzyıl Fransız matbaası tarafından Şili'de ele geçirilen bir canavar resmi ortalığa sürüldü. Ejderha benzeri bir yaratığın resmi ile birlikte bir de hikâyesi bulunmaktaydı. “Canavarın kanatları 17. yüzyıl boyunca Fransa’da çok yaygındı. Devrim sırasında ise, Marie Antoniette’nin yüzü ejderhaya bindirildi. Düzenlenen görüntü, kraliçeyi küçük düşürmek için kullanıldı. Sonuçta, devrim sırasında kraliçenin sert muamele göstermesine katkıda bulunmuş olabilir.¹⁷⁹” Matbaa ile birlikte sahte haberlerin basılı olarak yayılması, insanları etkilemesi, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynamasına katkıda bulunmuştur. Görüntülerin yeniden düzenlenerek gazetelere yerleştirilmesi işlemi ise, günümüze kadar uzanmaktadır. Burkhardt, tarihteki sahte haber örneklerine şu şekilde devam etmektedir:

“Jonathan Swift 1710 yılında, siyasi yalan haberlerle ilgili şikâyet etmek için, ‘Siyasi Yalan Sanatı’ başlıklı makalesinde, yalanların verebileceği zararlardan bahsetti, “Yanlışlık uçar ve gerçek bundan sonra topallar, bu yüzden erkekler aldatılmaya gelindiğinde, çok geç olur, jest biter ve sadece masalın etkisi vardır.” Swift'in 1710 yılındaki siyasi yalan haberlerle ilgili açıklamaları yirmi birinci yüzyıl yazarların yazılarına oldukça benzemektedir. Amerikalı yazar Edgar Allan Poe 1844 yılında, bir baloncunun olduğu iddia edilen aldatmaca bir gazetede, bir makale yazdı ve Atlantik’i sıcak hava balonunda sadece üç günde geçtiğini belirtti. Bilimsel ayrıntılar ve akla yatkınlığa gösterdiği dikkat sayesinde, bu fikre birçok insan inandı, ta ki muhabirler balonu ya da baloncuyu

¹⁷⁹Burkhardt, a.g.e., s. 6.

bulana kadar. Hikâye ise dört gün sonra yayından çekildi. Poe ise en az altı yazı ile bunun sahte haber olduğunu ortaya çıkaran hikâyeler yazmakla görevlendirildi.¹⁸⁰”

Görüldüğü üzere, fake news kavramı aslında literatürdeki yepyeni bir kavram değildir. İnsanların birbirlerine haber ve bilgi alışverişi içerisinde oldukları anlardan itibaren mevcudiyetini, farklılaşan özelliklerle de olsa her zaman korumuştur. Matbaanın gelişmesi, yazı kullanımının ve okuryazarlık oranının artması, haberlerin artık basılı mecralarda halkın hizmetine sunulması, haberlerin çoğunlukla bilgilendirme aracı olarak yaygınlaşması ve beraberinde gelen manipülasyonlar kaçınılmaz olmuştur. Politika, ekonomi, bilimsel bilgi ya da herhangi bir güncel konunun dikkat çekmesi, yayınların satışlarını arttırması beklentisini de yükselttiği için, içeriklerin oluşturulma sürecindeki birinci amaç, basılı materyalin ne kadar çok kişi tarafından satın alınacağı ve yankı uyandıracağı olmuştur. Kısacası dijital çağdan önce de durum çok farklı değildir. Basılı ve zahmetli yayınlardan kitle iletişim araçlarına gelişimi ve yaygınlaştığı döneme, yani 20. yüzyıla gelindiğinde ise, radyonun icadı ile insanların haberlere erişiminin çok daha kolay hale geldiği görülmektedir. İletişim araçlarının biçimi değişmeye başlasa da haberler aracılığı iletilen mesajların denetimi ve yönlendirme aracı olarak fiiliyet göstermesi için yapılan eylemler değişmemiştir. Sahte haberlerin tarihi ile ilgili olarak aşağıdaki örnekler de bu bağlamda önem taşımaktadır.

“Peder Ronald Arbuthnott Knox Ocak 1926’da BBC radyosunda Barikatları Yayınlamak (Broadcasting the Barricades) adlı yayında, sahte bir haber yayınladı. Bu habere göre Knox, Londra’nın komünistler tarafından saldırıya uğradığını ima etti, parlamento kuşatma altındaydı ve Savoy Hotel ile Big Ben havaya uçmuştu. Geç kalanlar yayının bir sahtekârlık olduğunu ve gerçek bir haber yayını olmadığını duymadılar. Bu dramatik sunum, sadece birkaç ay sonra gelecek olan İngiltere’deki genel grevde küçük bir paniğe neden oldu, tabi hikâye açıklanana kadar. Bu sahte haberler raporunu, Orson Welles’in 1938’deki Dünyalar Savaşı adlı ünlü yayını takip etti. Dünyalar Savaşı 1898’de bir kitap olarak basıldı ama bilimkurgu okumayanlar bu yabancı hikâyeyi bilmiyorlardı.

¹⁸⁰ A.g.e., s. 6.

Hikâyenin radyoda yayınlanması tekrar küçük bir paniğe neden oldu, bu sefer Amerika’da. Mars işgalinin raporlarının kurgusal olduğuna dair birkaç ipucu vardı. Bu yayın sahte haber olmasa da tanıtımı kaçırınlar bunu bilmiyordu.¹⁸¹”

Peder Knox’un Londra’nın komünistler tarafından basıldığına radyodan yayınladığı dair yalan haberi, basılı gazetelerdeki haberlerin yarattığı panikten daha fazlasına sebebiyet vermiştir. Haber, aslında İngiltere halkının komünizme ve komünistlere olan bakış açılarını etkileme ve davranışlarını şekillendirme amacı taşımaktaydı. Dünyalar Savaşı adlı romanın yayınlanması ise teknik olarak yalan haber olmasa da herhangi bir hikâyenin ne kadar olağandışı da olsa bir kitle iletişim aracından yayınlanması, dinleyicileri doğrudan etki altına aldığını göstermektedir. Müzakereci okuma ve dinleme özellikleri sonradan gelişmiş olsa da bu araçlarla ilk defa karşılaşan kamuoyu, düşünce ve kararlarını, iletilen mesajlar ekseninden şekillendirmekteydi. Toplumsal tarih ile iletişim araçlarının arasındaki bağ yadsınamaz bir özellik taşısa da nihayetinde, sembolik formları içeren iletişimin artık zaman ve mekândan bağımsız hale gelmesi fikir ve kanatların yayılımı konusunda oldukça etkili olmuştur. Teknik iletişim araçları, nesnel bir zorunluluktur fakat anlamlı bir iletişim ve etkileşim eylemi, bu araçlardaki anlamlı mesajlardan kaynaklanmaktadır. Kısacası mesajlar, toplumların gelişiminin ve sosyal ilişkilerinin belirleyicisi olmaktadır. Hal böyle olunca, kitle iletişim araçları üzerindeki denetim mekanizmalarının da iletişim etkinliklerinin her ne biçimde var olursa olsun, onunla birlikte aynı anda var olması ve etkinliğini göstermesi kaçınılmaz olmaktadır. Yalan haberler tam da bu noktada, yani bir denetim mekanizmasının önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Sahte haberleri çok uzun bir zaman diliminde görmek kolaydır. Yukarıda açıklanan birkaç örnekten anlaşılan odur ki, sahte haberlerin etkileri geniş bir aralıkta ölümüne eğlence idi. Bazı sahte haber yazarlarının muhtemelen onları üretmek için iyi niyetleri vardı. Diğerlerinin ise, bireylere, ailelere ya da hükümetlere görünmek niyeti vardı. İnternet öncesi dönemde derin ve kapsamlı bir zamanda, sahte haberlerin amaçlanan ve amaçlanmayan sonuçları oldu. Bir

¹⁸¹ A.g.e., s. 6.

araç olarak görülen sahte haber yayma girişimleri arttı ve sonuçları da giderek ciddileşti.¹⁸²”

Burkhardt’a göre, sahte haberlerin tarihi ile ilgili olarak, iyi veya kötü niyet barındırmış olsalar da uzun yıllardır sonuçlarının giderek ciddileştiği görülmektedir. Burkhardt’ın makalesinde de önemle üzerinde durulduğu gibi, sahte haberlerin mevcudiyeti, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile değil, insanların birbiri ile iletişim kurduğu her koşulda varlığını sürdürmekteydi. Yazının bulunması, matbaanın icadı en nihayetinde teknolojik gelişmeler, kitlelerin bu sahte haberler karşısındaki beklentisinin değişmediği görülmektedir. Ayrıca sahte haberlerin, onu üreten kişiler tarafından bir bireye, aileye ya da hükümete görülme arzusu taşımaktadır. 17. yüzyılda bu arzu, matbaada basılan gazetelerin fotoğraf ya da öyküleri ile oynamakla da giderilmekteydi, günümüzde diğer teknolojik avantajlarla da giderilmektedir.

İnsanları heyecanlandıran, harekete geçiren, toplumsal ilişkilerindeki rollerini belirleyen ya da katkıda bulunan öyküler, her zaman bir kitle tarafından rağbet görmüştür. Bloch’a göre; “yanlış hikâyeler kalabalığı canlandırdı. Yanlış haberler, formlarının tüm çeşitliliğinde; basit masallar, hatıralar, efsaneler insanlığın hayatını doldurdu.¹⁸³” “Mevcut haliyle yanlış bilgi, yalan haberler, modern kamusal alanın ortaya çıkışı yani 20. yüzyılın ilk yarısında propagandanın doğuşu ile ilgisi olmayan başka bir boyuta ulaştı. Gerçekten de ‘yanlış haber’ kullanımı, aktörler arasındaki ideolojik muhalefetin ister gerçek bir çatışma ister sahte bir çatışma tarafından algılanması olsun fark etmeksizin agonistik bir çerçeveye girmesinde belirleyici rol oynamaktadır.¹⁸⁴” Bu noktada Alexandre Koyré’nin yalan konusundaki çalışmasında, “siyasi yalan, kentin kendisiyle doğdu” ifadesini hatırlatmak yerinde olacaktır¹⁸⁵. Yalan haberlerin, formları değişse de insanların hayatında önemli bir yer edindiği vurgulanmaktadır. Bu formlar, masal, hatıra, efsane bile olsa, kalabalık içerisinde heyecan ve devinim yaratmak için yeterli olmaktadır.

¹⁸²A. g. e., s. 6.

¹⁸³Bloch, Marc.; **Réflexions d’un Historien sur les Fausses Nouvelles de la Guerre**, Paris, Éd. Allia, 1921, s.14.

¹⁸⁴Bloch, a.g.e., s.21.

¹⁸⁵Alexandre, Koyré, **Réflexions Sur le Mensonge**, Paris, Éd. Allia, 2004, (1943) , s. 7.

Koyré'nin yalan üzerine yazdığı makalesinde, yalanların totaliter rejimlerde vazgeçilmez bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. “Totaliter rejimlerin temsilcileri, yayınlarındaki bilimsel olduğu iddia edilenlerde bile, konuşmalarında ve elbette ki propagandalarında çok az bile olsa nesnel gerçekle ilgilenmiyorlar.¹⁸⁶” “Atasözüne göre, gerçeğin söylenmesi iyi değildir ve bunu biliyorlar. Ama en azından her zaman durum böyle değil ve herkese karşı değil. Sadece dini ahlaktan çok daha fazlası olan felsefi ahlaklar gerçeği dikkate alır, yalanlar kelimelerle ifade edilir ve tüm konuşmalar ‘birine’ hitap edilir.¹⁸⁷” Koyré'ye göre, yalan kullanan temsilciler, propagandalarını bilimsel akıl yürütme ve verileri ile gerçekleştirdiklerini söylese de aslında nesnel gerçeklikten tamamen uzak kalmaktadırlar. Gerçeği söylemenin değil, yalan söylemenin iyi olduğunu düşünmektedirler. Koyré için, gerçeği ele alma konusundaki ahlaki tutum, felsefi ahlak ilkelerinde daha fazla mevcuttur.

“Gerçeği söylemediğimiz birine yalan söyleriz. Gerçek, eğer gerçekten ruhun yiyeceği ise, bu özellikle güçlü ruhların yiyeceğidir. Başkaları için bu tehlikeli olabilir, en azından saf halindeyken. Hatta onlara zarar bile verebilir. Ek olarak, gerçekleri anlatacağımız kişilerin bunları kullanacağı sonuçlarını da dikkate almalıyız. Bu nedenle, genel olarak, gerçeği herkese söylemek için ahlaki bir yükümlülük yoktur ve herkesin bizden talep etme hakkı da yoktur.¹⁸⁸”

Koyré'nin gerçeği söylemekle ilgili olarak kişilerin zorunluluklarının olmamalarına dair düşüncesi, Foucault'nun parrhesia kavramının ödev özelliği ile ilişkilendirilebilir¹⁸⁹. Parrhesia'da kişi, gerçeği söyleyip söylememe konusunda özgürdür. Çünkü parrhesiastes, gerçeği söylediği için bunu karşısındaki kişinin kötüye kullanma ihtimali bulunmaktadır. Gerçeği söylemek, her zaman her koşulda avantaj sağlamamaktadır. Tam tersine, riskli bir alanda ve tehlike altında bulunmayı gerektirmektedir. Herkesin herhangi bir konuda gerçeği birisinden talep etme hakkı bulunmamaktadır. Bu daha çok hakikat anlatımı işlevini bir sözel etkinlik olarak gerçekleştiren kişinin ahlaki, etik ve koşullarına bağlı olmaktadır. Yani gerçeği

¹⁸⁶Koyré, **a.g. e.**, s. 12.

¹⁸⁷**A.g.e.**, s. 14.

¹⁸⁸**A. g. e.**, s. 14, 15.

¹⁸⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Foucault, **Doğruyu Söylemek**, s. 17.

söylemek, aynı zamanda bir ödev gibi görülmelidir. Çünkü Koyré için, gerçeği söylemek aynı zamanda güçlü bir ruha sahip olmak demektir. Koyré, yalan söyleme ile sosyal ahlak kuralları arasında bir bağlantı da kurmaktadır.

“Sosyal ahlak kuralları, davranışlarımızda ifade edilen ve aslında eylemlerimizi yöneten gerçek ahlak kuralları, felsefi ahlak kurallarından aslında çok daha gevşektir. Bu kurallar, genel olarak konuşursak, yalan söylemeyi kınamaktadır. Herkes yalan söylemenin çirkin olduğunu bilir. Ancak bu kınama yalan söylemenin kendisinden çok uzaktır. Yalan söylenen ve tolere edilen, izin verilen hatta tavsiye edilen durumlar vardır.¹⁹⁰”

Kısacası, yalan söylemek sosyal ahlak kuralları içerisinde kınansa, yasaklansa ve ayıplansa da her nasılsa bir şekilde yalan söylemenin tavsiye edildiği durumlar da mevcut olmaktadır. Bu durumlar, kişisel ve genel çıkarlar üzerinde şekillenmektedir. İstisnai durum ise, savaş zamanlarıdır.

“Bazı durumlarda, savaş gibi, onu tek başına kullanmanın adil ve iyi hale geldiği bir istisna vardır. Peki ya bu istisnai durum, devletlerde geçici iken sürekli ve kalıcı hale gelirse? İstisnai bir durumdan yalan söylemenin de normal olacağı ve kendisini düşmanlarla çevrili hisseden bir sosyal grubun onlara karşı yalan söylemekten asla çekinmeyeceği açıktır. Ailesi için gerçekleri söylemek, başkaları için ise yalancılık yapmak, bir davranış kuralı haline gelecek ve söz konusu grubun geleneklerine dâhil olunacaktır. Daha da ileri gidelim. Biz ve diğerleri arasında bir kopuş gerçekleşecektir.¹⁹¹”

Koyré, savaş yaşanan zamanlarda yalan söylemenin, devlet çıkarları için uygun görüldüğü istisnai durumları vurgulamıştır. Fakat savaş halinin sürekli olması durumunda nasıl bir manzara doğacaktır? Koyré yalan söyleme konusunda, eski Makyavelist (Machiaveliye) tekniğini, yani düşmanları aldatmak ve uyutmak için yalan söylemenin sakıncasının olmadığı düşüncesini de sapıkça bir teknik olarak değerlendirir

¹⁹⁰Koyré; a. g. e., s. 15.

¹⁹¹A. g. e., s. 15.

ve gerçeğin kendisini saf ve basit hale getirdiğini belirtir¹⁹². İşte bu noktada, Koyré için bir kopuş gerçekleşmektedir. Çünkü büyük grubun çıkarlarını korumak için yalan söylemek, aslında üyesi bulunduğumuz en küçük grup ailede ayıplanmaktadır. Yalan söyleyerek bazı durumlarda kahraman olma ihtimali doğarken bazı durumlarda ise gruptan dışlanma tehlikesi doğmaktadır. Bu durum, biz ve diğerleri arasındaki dikotomik bir durum yaratmaktadır.

“20’inci yüzyılın sonlarında internet, sahte haberleri büyük ölçüde yaymanın yeni yollarını arttıran bir unsur oldu. İnternet halka açıldığında, herkesin bir bilgisayar aracılığı ile erişimi mümkün oldu. Aynı zamanda, bilgisayarlardaki yenilikler, ortalama bir kişi için bunu alması için de uygun fiyatlı hale getirildi. İnternet, herkes için anında erişilebilir bilgiler sağladı ve bilgi sunmak, ürünleri tanıtmak için de yeni bir yol haline geldi. İlk yıllarda bazı sahte web siteleri kuruldu. Bu aldatmaca web sitelerinden bazıları hicivliydi. Diğerleri ise yanıltıcı, kasten ön yargılı ya da sahte haberleri yaymaktaydı. ¹⁹³”

İnternet ile birlikte bilgisayar ağları arasında iletişim kurulması, bilgisayar aracı olan herkesin internete erişimini kolaylaştırdı. Hem maliyet olarak hem de kullanım kolaylığı ekseninde hizmete girmesi, tüm dünyada küresel ölçüde milyonlarca kişinin bir anda erişiminde oldu. Kitle iletişim araçlarının kamuoyunu bilgilendirme konusundaki temel özelliği, bu mecrada da önemini korumaktadır. Milyonlarca dilde web siteleri zaman ve mekân sınırı olmaksızın, elinde araç bulunduran herkesin hizmetindedir. Bunun sonucunda, internet ortamındaki verilerin güvenilirliği ve gerçekliği ile ilgili bambaşka bir sorunsal alan ortaya çıkmaktadır.

“Bilgi ve iletişimin gerçeklikle ilgili olarak farklı ilişkileri vardır. Bilgi mantıklı olarak var sayılan bir gerçekliğe bağlıdır. Tanım gereği bilgilendirmek, çeşitli doğalarda mümkün olmaktadır; fiziksel, psikolojik, kurumsal hatta kurgusal. Negatif olarak veya çeşitli amaçlar için raporlar hazırlanarak da farklı kategorik yollar oluşturulur. Çalışma şekli ne olursa olsun, bilgi her zaman bir gerçekliğin tanınması ‘ihtimali’ne sahiptir. Bilginin temel özelliği, onun bir niyete sahip

¹⁹²A. g. e. , s. 30.

¹⁹³Burkhardt, a. g. e., ss. 6, 7.

olmasıdır. Kendisinden bağımsız şekilde nesneye yöneltilmesi veya bir nesneye taşınması gibi bir niyet. Resmi bilgilerin gerçeklikleri sorgulandığında ise, bilginin yeterince raporlanması onun gerçekliği temsil ettiği sürece doğru veya yanlış olduğunu göstermektedir. Tabi ki, gerçekliğin bilgi ile temsil edilmesi, gerçekliğin kendisi değildir¹⁹⁴”

Burada, Gauthier tarafından bilgi ve gerçeklik ilişkisinde iletişimin rolü vurgulanmıştır. Herhangi bir iletişim formu, karşımıza salt bir bilgi nesnesi halinde çıkmamaktadır. Bilgi, rasyonel koşullarda bir realiteye sahiptir, fakat burada söz konusu olan genel geçer ve kanıtlanmış bir bilgi değildir. Her bilgi gerçeklik ihtimali taşımaktadır. Fakat her bilginin gerçeklikle eş değer bir anlama sahip olmadığı bilinmektedir. Verilerle donatılmış raporlar, medya aracılığı ile insanlara iletdiklerinde, gerçekliğin temsili olduğuna dair bir izlenim oluşması kaçınılmazdır. Fakat Gauthier’e göre, bu gerçekliğin işlevi, iletişim işlevi ile aynı özelliklere sahip değildir.

“İletişim ise, gerçeklikle sınırlı değildir. O, aynı zamanda kasıtlı şekilde gerçekleşir ve bu süreçte gerçeklikle olan ilişkisi ikincil plandadır. İletişimde gerçeklik daha az belirgindir, çünkü burada amaç, karşılıklı ilişki, paylaşım, diyalogdur. Hatta bazıları daha az bilgi içeriği olduğunu düşünecek kadar ileri de gidiyor. Bernard Williams bir ayrım kullanmaktadır, gerçeğe göre daha az gerçeklik olduğunu şu kriterlerde görmektedir; samimiyet, otantiklik ve gerçekliğe özgü doğruluk ve yeterlilik.¹⁹⁵”

İletişim ile ilgili olarak önemli bir nokta vurgulanmaktadır. İletişimin işlevsel özellikleri arasında gerçek bilgiler bulunmaktadır fakat iletişim bununla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alana sahiptir. İletişim, alıcı ve verici arasında bir mesaj aktarımı ile gerçekleşmektedir. Mesajların içeriğinin ne olduğu ile ilgili problemler gündeme geldiğinde ise, orada gerçeklik ya da doğruluktan bahsedilebilir.

¹⁹⁴Gilles, Gauthier; “Le Post-Factualisme- Réalité, Communication, Information et Débat Public”, Communication Information Médias Théories Pratiques, Vol. 35/1, 2018, s.2.

¹⁹⁵Gauthier; a.g.e., s.2.

Duygu, düşünce, inanç, geçmiş ve gelecekle ilgili her türlü konu mesajların içeriğini zenginleştirmektedir. Bu içeriklerde nesnel gerçeklik özelliği aranmamaktadır.

“Bilginin ve iletişimin gerçekliği ile ilgili fark vardır. Bilgi, gerçekçi bir prensip taşısa da iletişim “yapılandırıcı” ilkedir. Gerçeklik, bilginin onun için verilen bağımsız ve ilkel bir ön varsayımdır. Aksine iletişim, gerçek olarak kurduğu bir temsil üretir, gerçeklik iletişimde, yeni bir ortak yapımının yeridir.¹⁹⁶”

Yani, değişim ilişkisinin fazla olduğu bir bağlamda, değiş tokuş edilen içerikten çok, değiş tokuşun kendisi daha önemlidir ve yapılandırıcı ilke iletişim, aslında iletilen bir temsildir ve içinde üretilen bir gerçeklik bulunmaktadır. Hatta gerçeklikle ilgisi olmayan görüşler daha fazla ifadede yer bulmaktadır. Sonuçta, iletişim sembolik form çeşitleri ile gerçekleşir, konuşma, dinleme, yazma, okuma gibi... Bu form içerikleri, bilgi barındırabilir fakat asıl olan iletişimin gerçekleştiği düzlemin ortak bir yapımın yeri olması gerektiğidir. Bu ortak yapımın içeriği, kişiler arası etkileşimi sağlamaktadır. Bu noktada, sahte haberlerle ilgili olarak da iletişimin yapılandırıcı ilkesinden farksız bir işlevi olmamaktadır.

Brüksel Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Görevlisi Olivier Klein, fake news ile ilgili yaptığı çalışmada, sahte haberlerle ilgili bilimsel araştırma ve tekniklerin geliştirilmesi gerektiği vurgulamaktadır.

“Bu problemin iki düzeyi bulunmaktadır: Bireysel uyanıklık ve kaynaklara, özellikle medyaya duyulan güven. Bireysel uyanıklıkta konu, bireyi inceleme meselesidir ve kendisine verilen bilgilerin doğru veya yanlış olduğunu kendisi düşünmektedir. Gerçek yani belirli kaynaklara güvenme meselesi ise, uyanıklığın temel belirleyicilerinden biridir. Bu uyanıklık sadece bireysel

¹⁹⁶ A.g.e., ss.2,3.

faktörleri değil aynı zamanda kurumsal ve kolektif dinamikleri de içermektedir.¹⁹⁷”

Daha çok sosyal psikoloji çözümleme yöntemi ile bu durumu açıklamaya çalışan Klein’e göre;

“Genel olarak, ikna edici bir mesajla karşılaşan bireyler (endişe verici konularla ilgili), eğer tartışma veya derinlemesine inceleme konusunda uyarılmazlarsa bundan etkilenmesi muhtemeldir. Bireyler mesaj dışında, yanlış bilgilerle karşılaştığında ise, eğer ikna edici bir kanıtla sunulursa o bilgiyi doğru olarak görme eğilimindedir. Örneğin; bir trafik kazası tanığı ile konuşuyoruz. Kırmızı bir araba ve yeşil bir arabadan söz ederken, bir hafta sonra ‘Mavi arabanın rengi neydi?’ diye sorulunca, yeşil arabayı mavi olarak hatırlama eğiliminde olurlar.¹⁹⁸”

Klein, sosyal psikoloji yöntemi ile açıklamaya çalıştığı sahte haber kavramının, bireysel uyanıklık ve kaynaklara duyulan güven konusunda iki düzeyi bulunduğunu belirtmiştir. Bireyle uyanıklıkta asıl mesele, bireyin neyin doğru veya yanlış olduğuna dair bir kararı kendisinin vermesidir. Bu noktada, bireyin bu karar mekanizmasının işleme sürecinde birçok faktör de devreye girmektedir. Sosyal, ekonomik ve siyasal koşullar bu faktörleri oluşturmaktadır. Ayrıca bireyler, endişe verici bir konuyla ilgili bir haberle karşılaştığında doğal olarak bu durumdan etkilenmektedir. Fakat bu haberin gerçekliğinin doğru olup olmadığına ilişkin karar vermesinde, o bilgiyle ilgili bir kanıtın bulunması gerekmektedir.

“Artık hiçbirine inanmadığımız resmi medya konusunda ki bu bizim yapmadığımız kurumlardır ve aynı zamanda kaliteli bilgiler konusunda yetenekli düşünme biçimine dair, bir yabancılaşma biçimi bulunmaktadır. Bu problem bir demokrasi problemidir ve anahtar ise demokratik ilişkilerde ve işleyişte yatar, bireylerin zihninde değil. ... Biz güvendiklerimizle karşılaştınca,

¹⁹⁷Olivier, Klein; “Fake News et Crédulité: Que Peut-on Faire? Pistes D’analyse et D’intervention Sur Base de la Recherche en Psychologie Sociale”, Centre de Recherche en Psychologie Sociale et Interculturelle, 24.04.2018, ss. 1,2.

¹⁹⁸Klein, a.g.e., s. 2.

güvenmediklerimize daha komplocu yaklaşırız. Bu uyanıklığın bireysel bir bilişsel sorunudur. Asıl mesele, bence insanların kaynaklarını akıllıca ve iyi bir sebeple seçmelerine yardımcı olmaktır.¹⁹⁹”

İnsanların inanç kaynaklarına ilişkin Klein, önemli bir tespitte bulunmaktadır. Sahte haberlerle ilgili problemin iki düzeyinden birincisinin bireysel uyanıklık olduğunu belirtirken aslında, bireysel olarak güvendiklerimize daha fazla inanacağımız bilişsel sorunundan bahsetmiştir. Burada önemli olan, neye ve hangi gerekçeyle inanacağımız sorunu kadar, kaynak sorunu da bulunmaktadır. Dolayısıyla, medyada yansıtılan her türlü içerikle ilgili doğru kaynak kullanıma yönelmek gerekmektedir. Medyada verilen mesajların sürekli gerçek dışı bir fiyasko ile sonuçlanması, nihayetinde medyaya inançsızlığı doğurmaktadır ve bu da Klein’e göre demokrasi problemidir.

Steven Sloman ise, sahte haberlerle ilgili olarak teknolojik zorluklara değinmektedir. Sloman'a göre;

“Bilgi ve iletişim teknolojisinin kendisi sahte haberlere kıyasla üç sorun yaratır. Birincisi, herkes bir bilgi kaynağı olabilir. Sonuçta, gazetecilik eğitimi almıyorlar, bu yüzden güvenilirmezdir ama aynı zamanda insanlar nesnel bir ilgiye sahip olabilmektedir. Bu ‘gerçek’ ile ilgili bir kriterdir. Örneğin, yayın yapan ‘robotlar’ yalnızca beğeni ve tıklanma sayısını amaçlayan bilgiler yayınlıyorlar. İkincisi, bilginin yaygınlaşması ile gerçeğin kontrol edilememesi yani yanlış bilginin kolay yayılması durumudur. Çünkü gerçeği ayırt etmek için zamanımız yoktur. Sosyal denetçilerin bile olamıyor. Üçüncüsü ise; medyanın çoğalması ile medya insanlara ‘ne duymak istediklerini’ (tercihen önyargı) veya neyi doğruladıklarını, inançlarını (onay yanlılığı) söylemektedir. Yani, yapısal bir teşvik bulunmaktadır ve bir travesti olsa bile belirli bir kitleye ‘hitap eden’ içerik sunma üzerine gerçeklik şekillenmektedir.²⁰⁰”

¹⁹⁹A.g.e., s. 6.

²⁰⁰Steven, Sloman; “The Psychology Of Fake News”,
https://www.npr.org/sections/13.7/2018/03/27/597263367/the-psychology-of-fake-news?utm_campaign=storyshare&utm_source=twitter.com&utm_medium=social
15.04.2020.

Sloman, sahte haberlerin yayılımı ve etkilerinin teknolojik gelişme ile birlikte hızlandığını vurgulamıştır. İnternetin de başka bir ekonomik pazar haline gelmesi, tıklanma ve beğeni sayıları sınırlılığı ile içerik üretilmesine sebebiyet vermiştir. Gerçeklik ikinci planda kalmaktadır ya da zaten hiç var olmamaktadır. Önemli olan hitap edilen kitlelere ulaşmak ve onları ne pahasına olursa olsun etkilemektir. Bunu yaparken, gerçeklikten beslenme yerine illa ki bir veri sunulacaksa, bunun yerine ön yargılar ya da toplumun çoğunluğu tarafından onaylanan düşüncelerin yeniden başka biçimlerde üretimi yeğ tutulmaktadır. Medya tüketicilerinin sahte haberlere olan duyarlılıklarını sınırlandırmak için öneride bulunan Sloman’a göre cevap, daha yansıtıcı olmalıdır.

“Okuduğunuz her şeye inanmayın ancak yanlış olduğunu düşünün. Ama bunu basit buluyorum tabi ki. Sahte haberlerle ilgili sorun, desteklediği kültürel anlatıdır. En kötü türdeki sahte haberler, insanların doğru olmayan bir şeyin sonuçlarını tartışmasını sağlar. Bu yüzden doğru bir çözüm kültürel olmalıdır.”²⁰¹

Sloman, uzun vadede gerçeğin kazanacağını düşünmektedir. Bunun yolunun da okunulan ve izlenen her şeye inanmamaktan geçtiğini vurgulamaktadır. Asıl çözüm yerinin kültürel anlatılarda olduğunu düşünmektedir. Çünkü herhangi bir konudaki kamuoyu tartışması, o konunun asıl bağlamından uzaklaşıp başka yöne çekilmesine de sebebiyet vermektedir. Sahte haberlerin, sahte haber olduğunu bilmeden okuyan ve buna inanan toplum üyeleri, bir şekilde bununla ilgili tartışmaların zincirleme devamının gelmesine de istemeden neden olmaktadır.

2018 yılında Fransa’da Center for Research in Economics & Management (CREM) ve Lorraine Üniversitesi iş birliğinde, sahte haberler ve gerçek ötesi çağ ile ilgili yirmi tekst yayımlanmıştır²⁰². Bu analize göre; sahte haberlerin sürekli olarak ifade edilmesi ve bunun sonucu olarak, gerçek ötesi dönemin ortaya çıkması, son iki yıldır

²⁰¹Sloman, a.g.y.

²⁰² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Mercier, Menace Arnaud; “Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre”, 2018

https://cdn.theconversation.com/static_files/files/160/The_Conversation_ebook_fake_news_hal-01819233 Erişim Tarihi: 05.06.2019.

üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur. The Conversation France editörleri ve akademisyenlerin ortak hareket ettiği bu çalışmada, sahte haberlerin ve gerçek ötesi çağın genelleşmiş bir şüphe ortamı doğurduğu ve manipülatif yalanların yayılması ile de demokrasi adına bir tehdit olduğu belirtilmektedir. Paris Üniversitesi İletişim Bölümü'nden Prof. Dr. Arnaud Mercier, “Sahte haberler ve gerçek ötesi: Herkesin Bu Sorumlulukta Payı Var!” (Fake news et post-vérité: tous une part de responsabilité !) başlıklı tekstone, sahte haberleri tanımlamakla başlamaktadır.

“Collins Dictionary, 2017 yılında fake news’ü yılın sözü yaptı ve genellikle sansasyonel, raporlar altında yayılan yanlış bilgi olarak tanımladı. ... Sahte bilgilerden söz ediyoruz. Sahte gazetecilerin, medyaya karşı eleştirel hatta düşmanca olmalarına rağmen, bu gazetecilerin sahte bilgiler üretmeleri söz konusudur ve bunlar ‘journalopes’ terimi ile aşağılanır. Bu sahte bilgi yaratımları çeşitli biçimlerle gerçekleşmektedir: Onunla hiçbir ilgisi olmayan bir olguyu ya da sahte bir olguyu göstermek için resim veya videoların çeşitlendirilmesi, aslında asla savunmadıkları bir kişilik önerilerini kaleme almak için yanlış hesapların kullanılması; mevcut gazete adı altında ve yanıltıcı bir düzende bilgi yayımlamak için benzer URL adreslerinden bilgi sitesinin oluşturulması ile ‘tahrif’ (défacement) hiper olguyu andıran, alçakça söylentiler yayılması ve genellikle komplocu olmayan bloglarda sahte yazılar yazıp yayınlanması, mesajların viralitesini otomatikleştiren ve büyük ölçüde pay sağlayan botların desteği sayesinde sosyal ağların hesaplarında yeniden yayınlanması ve bunun için de gereken sahte belgelerin oluşturulması.”²⁰³

Mercier, sahte haber kavramı ile ilgili olarak, raporlarla yayılan yanlış bilgiler olduğunu belirtmektedir. Teknolojik araçların çeşitlenmesi ile birlikte, sahte haberlerin yayılım biçimlerinin değiştiğine de dikkat çekilmektedir. Sahte olgular, onları destekleyen sahte ya da çarpıtılmış resim ve videolarla desteklenerek, tahrif edilerek kitlelerin inandırıcılığı arttırılmak istenmektedir. Bu mesajlar, gerçek ve aktif bloglarda yayınlanınca, botların desteğini alınca daha da dikkat çekici hale gelmektedir.

²⁰³Mercier, Menace Arnaud; “**Fake News et Post-Vérité: Tous Une Part de Responsabilité!**”, Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018, s. 5.

Lorraine Üniversitesi CREM’de araştırmacı, Bilgi ve İletişim Bilimleri Öğretim Görevlisi Tourya Guaaybess, “Sahte Haber: Modaya Uygun Bir Terimin Politik Araçsallaştırması” (Fake news: de l’instrumentalisation politique d’un terme à la mode) başlıklı analizinde, tüm analizlerde olduğu gibi fake news kavramının özellikle Donald Trump’ın başkanlık seçimlerinde rakibi Hillary Clinton’a karşı başlattığı sahte haberler furyası ile tekrar önemli şekilde gündeme geldiğini hatırlatmaktadır. Yanlış Bilgi Balonu (La baudruche de la fausse information) alt başlığı ile sahte haberleri şu şekilde benzetme yaparak açıklamaktadır:

“İktisatta ‘kabarcıklar’ (bulles) diye bir terim biliyoruz. Taklitçilik yapan hissedarlar, başkalarının bir adam olarak büyüdüğü, büyüdüğü, büyüdüğü... bir borsa değerine yatırım yaptığı yere yatırım yapar. Bir akşamdan kalma hal ile uyanırlar ve nihayetinde bu kadar çok bahis oynadıkları finansı merak ederler. ‘Sahte haber’ teriminin kamuoyundaki tartışmalarında enflasyon (ki bu farklı bilgi fenomenlerini tanımlamak için yeni bir elbisedir) da uygun oranına dönmeye mahkûm değil midir? Tüm analizler, Atlantik’in dört bir yanından ithal edilen bu terimin kullanımının yeni bir şeyi söylemediği konusunda hemfikirdir; söylentiler, sosyal bilimlerden özellikle iletişim ve bilgi bilimlerinde geniş çapta belgelenmiştir.²⁰⁴”

Bu noktada Guaaybess, sahte haber, bilgi, gerçeklik ve doğruluk kavramlarının zaten uzun yıllardır sosyal bilimlerinin araştırma konusu olduğunu vurgulamıştır. Sahte haberleri yapanlar, iktisatta taklitçilik yapan hissedarlara; sahte haber ise, bu taklit sonucunda büyüyen hayali kabarcıklara, balonlara benzetilmektedir. Dolayısıyla, insanların uzun veya kısa süreliğine de olsa fark etmeksizin, inandığı sahte haberlerin, doğruluğuna ilişkin herhangi bir araştırmaya girmesi sonucunda, aksi görüleceği açıktır.

“Bu taksonominin arkasındaki çok somut gerçekleri inkâr etmeksizin, ‘yanlış bilgi’ ifadesi ile adlandırılan balonu delmeye kalkışmak işe yaramaz. Bu çok amaçlı ifadenin aslında aşılı olduğu üç alan; siyasi bir strateji olarak, hatta siyasi bir taktik olarak dezenformasyon, mezhep inançlarına veya komplocu

²⁰⁴Guaaybess, Tourya; “Fake News : de l’Instrumentalisation Politiqued’un Terme à la Mode”, Fake News et Post-Vérité : 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018, s. 16.

yaklaşımlara dayalı yanlış bilgilendirme ve son olarak gazetecilerin acele etmesinden kaynaklı çoğu zaman istemeden de olsa manipüle etmeleri veya yanlış bilgilendirmeleri.²⁰⁵”

Sahte haberlerin sınıflandırma kuralları çerçevesinde yazıldığını vurgulayan Guaaybess, bu sahtelikle yaratılan balonları delmenin bir anlamı olmayacağını belirtmektedir. Çünkü bu kişisel olarak bireylerin tek tek mücadele edebileceği bir alan değildir. Ona göre, sahte haberler birden fazla amaca hizmet etmektedir ve etkili olduğu üç alan mevcuttur. Bu alanlar, siyasi strateji alanı, ayrıştırmaya dayalı yanlış bilgiler sunumu ve gazetecilerin çoğunlukla kendilerinin bile fark etmeden sadece acele ettikleri için, bilgileri doğrulamadan servis etmeleri ve manipülasyona sebebiyet verdikleri alandır.

“Özellikle otoriter rejimlerde siyasi karar vericiler, medyayı susturmak için sahte haberlerle mücadele etme arzusunu savunmaktadırlar. Örneğin Mısır rejimi, terörü desteklemek veya sahte haberler yayınlamakla suçlanan 21 haber sitesini kapatarak, bu eğilimi izledi (ahhbar wahmia). Engellenen web siteleri arasında El-Cezire'nin yanı sıra MadaMisr gibi bağımsız ve ilerici bir gazetenin internet siteleri de yer almaktadır.²⁰⁶”

Sahte haberlerin yayılımı, basılı gazetelerden önce bu gazetelerin çevrimiçi versiyonları ya da basılı şekli bulunmasa da diğer haber siteleri, bloglar, sayfalar gibi birçok yerde hızlıca gerçekleşmektedir. Sahte haberlerin tarihine bakıldığında, iktidar ilişkilerinin ekseninde ortaya çıktığı ve günümüzde biçim değiştirdiği görülmektedir. Fakat bu iktidara yönelik haberler de doğru veya yanlış olsun fark etmeksizin herhangi bir rahatsızlık veriyse, engellenmeye açık hale gelmektedir. Bu noktada sahte haberlerin birçok işlevi olduğu görülmektedir. Hem iktidar tarafından herhangi bir amaç için kamuoyunda meşruluk yaratmak için, hem de iktidara yönelik karalama veya gerçekliği açığa çıkarmak için haberlerin yapıldığı görülmektedir. İki durumda da hangi haberin sahte olup olmadığına karar veren otoriteler olmaktadır. Aynı zamanda dijital mecrada görünürlüğe sahip olmak da yine karar verici merkezlerin kanaatine

²⁰⁵Guaaybess, a. g. e., ss. 17, 18.

²⁰⁶A. g. e., s. 19.

bırakılmaktadır. Başka bir önemli nokta da şudur ki; sahte haberlerin yayıldığı dijital mecralardaki uygulamalar siyasetçiler tarafından da kullanılmakta ve takip edilmektedir.

“Siyasi aktörler, tıpkı sıradan vatandaşlar gibi dijital medyayı ve özellikle sosyal ağları kapsamlı şekilde kullanır. Ancak başkanların sosyal ağlar aracılığıyla kamuoyundaki tartışmalara müdahalesi, Trump ve sayısız tweeti gibi, ayrıcalıklarından uzaklaştıklarında normalden daha da can sıkıcı olabilirler. Neyse ki, Fransa'da daha nadir biçimde, bakanların bir futbolcu seçimi ya da devam eden bir duruşmanın kahramanı hakkında bir fikir tweetlediğini düşünüyoruz. Bu belirli bir oto sansüre bağlıdır. Sosyal medyada kamu sorumluluğunda olan insanların ifade edilmesi için kurallar koymak, gazetecilerin yaptığı gibi, bilginin yayılması ile ilgili örnek teşkil etme sorununu gündeme getirmek demektir. Sıradan vatandaşların iletişimlerini bu ölçüde kontrol etmeleri beklenemez. Sonunda düşünülmesi zor olan belki de bu simetridir.”²⁰⁷

Burada, Amerikan Başkanı Trump ve Fransız siyasi aktörlerinin bir karşılaştırılması yapılmıştır. Trump'ın sayısız konuda sayısız tweetinin yanı sıra Fransız siyasi aktörlerinin bir oto sansür yöntemi ile belirli konularda tweet attığının görüldüğü belirtilmiştir. Türkiye'de de birçok siyasi aktörün resmi Twitter ve Facebook hesaplarının bulunduğu bilinmektedir. Siyasi aktörler kendi tweetlerinin içeriğini kamuoyu veya parti yararına kendi kendilerine denetleyebilirler fakat vatandaşların şahsi hesaplarından aynı oto denetim beklenmemektedir.

Batı Avustralya Üniversitesi Yazılım Uygulamaları Merkezi Direktörü David Glance ise, “Bilgisayar Korsanlığı (Hackleme) ve Manipülasyon: Demokrasi Hizmetkarı Dijital Teknoloji Aynı Zamanda Mezar Kazıcısı Olabilir” (Piratages et manipulations : deserviteur de la démocratie, la technologie numérique devient son fossoyeur) başlıklı analizinde, hükümetlerin sahte haberler konusunda atması gereken ilk adımın Facebook ve Twitter gibi sosyal medya şirketlerinin dezenformasyonun

²⁰⁷ A. g. e., s. 19.

yayılmasını arttırmalarından sorumlu olan otomatik robotlar ve botlarla uğraşmaya zorlamak olacağını düşünmektedir. “Teknik düzeyde bu kurulum karmaşık değildir ve bu platformların neden bunu henüz yapmadığını anlamak çok zor. Öte yandan, siyasi partilerin iletişim hesaplarının hacklenmesini önlemek ise imkânsız bir görev olacaktır.”²⁰⁸ Glance’a göre, sahte haberler gün geçtikçe güç kaybetmektedir ve halk güvenilir olmayan bilgi kaynaklarını reddetmeyi öğrenmektedir. Yüzyıllardır mevcudiyetini koruyan sahte haberlerle ilgili olarak, burada umut verici bir analiz bulunmaktadır. Teknik olarak, dijital mecralarda en fazla sahte haber yayılımının gerçekleştiği sosyal ağlarda, bunu önlemek mümkündür. Fakat hesapların çalınmasına ilişkin alınabilecek herhangi bir önleme yönelik veri bulunmamaktadır.

Bilgisayar Bilimi ve Otomasyonunda Ulusal Araştırma Enstitüsü’nde (The National Institute for Research in Computer Science and Automation) bilim insanı Stéphane Grumbach’ın Sahte Haberlerin Ekonomi Politikası (L’économie politique des fake news) başlıklı analizinde, sahte haberlerle ilgili tartışmaların, kamuoyu, medya ve akademik dünya tarafından Trump’ın seçilmesinden sonra başladığını ya da tekrar gündeme geldiğini hatırlatarak, sahte haberlerin ekonomi politik zemininde nadiren değerlendirildiğini belirtmektedir.

“Muhtemelen basın özgürlüğü veya internette sansürün olmaması gibi birçok biçimden dolayı gelen bilgi özgürlüğü fikri, şu soruya da belirli bir tabu getirmektedir: kontrolü nasıl sağlanacak? Ancak, kontrolsüz bilgi akışı yoktur. Basın özgürlüğü ancak ekonomik ve yasal işleyiş izlenerek garanti edilebilir. Bilgi toplumu ve dünya ticaretinin paylarının artması, doğası ne olursa olsun aktığı büyük aracılık platformlarının ortaya çıkmasıyla bilgi akışlarının da kontrolü kökten değişmiştir. Bilgi hacmi katlanarak artmıştır.”²⁰⁹

²⁰⁸Glance, David; “**Piratages et Manipulations: de Serviteur de la Démocratie, la Technologie Numérique Devient son Fossoyeur**” Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018, s.23.

²⁰⁹Grumbach, Stéphane; “**L’économie Politique des Fake News**”, Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018, s. 39.

Bilgi özgürlüğü ile basın özgürlüğünün eş değeri tutulması, dijital mecraların herkesin erişimine açık olması, beraberinde kontrolün nasıl sağlanacağı sorusunu da gündeme getirmektedir. Sahte haberlerle ilgili farklı bir bakış açısı sergileyen Grumbach’a göre, bu kontrolün akışı da değişmiştir. Çünkü devreye küresel ticaret platformlarının varlığı, kontrol sağlamak bir yana dursun, var olan bilgi hacmini de giderek arttırmıştır.

“Statik olan, veri merkezinde depolanmış veya dinamik olan bir bilgiyi yani genel olarak veriyi, herhangi bir aşda kontrol etmek günümüzün teknolojik zorluklarından biridir. Büyük orandaki sayısallaştırma, birçok yeni hizmeti de etkileştirdi ve aynı zamanda ister kazayla isterse bilerek kötü amaçlı saldırıların sonucu olarak, veri sızıntısına bağlı yeni bir risk alanı ortaya çıktı. Dünya Ekonomik Forumu, 2018 yılı küresel risk raporunda, sahtekârlık ve veri hırsızlığının aşırı hava olayları, doğal afetler ve siber saldırılardan sonraki riskler arasında olduğunu tahmin etmiştir. Bu nedenle sahte haberlerin ekonomi politiğı, daha genel bir veri kontrolü probleminin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır; kişisel verilerin korunması ve gizlilik, Wikileaks gibi aktörlerin sızıntıları, fikri mülkiyetin korunması, unutulma hakkı, siyasi sansür vb. dâhil olmak üzere kurumsal verilerin korunmasından söz edilmektedir.”²¹⁰

Sosyal ağ kullanımının yaygınlaşması ve erişimin herkese açık olması, veri gizliliğı problemini de gündeme getirmiştir. Veri hırsızlığı, en riskli olay olarak da Dünya Ekonomik Formu tarafından tahmin edilmiş ve uyarıda bulunulmuştur. Sahte haberlerin yayılımı, bireylerin ya da gazetecilerin, iyi veya kötü niyetle dolaşıma sokulması ile veri hırsızlığı arasında fark bulunmaktadır. Veri hırsızlığı ile sahte haberler anında tüm dünyaya servis edilebilir, fakat veri hırsızlığı sadece kötü bir amaç barındırmaktadır. Sahte haberlerin oluşumunda, etkisi olan riskli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jean Monnet Üniversitesi Dijital ekonomi uzmanı, Jean Pouly, “Sahte Haberler ve Reklam Arasındaki Ensest İlişiki (Les relations incestueuses entre fake news et

²¹⁰Grumbach, a. g. e., ss.39.40.

publicité)” başlıklı analizinde, sahte haberler ve dijital sosyal mecralardaki reklam amaçlı üretimlerine ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Sahte haberlerin, çevrimiçi basının, sosyal medyanın hatta siyasi dünyanın yeni belası olduğunu söyleyen Pouly, “sahte haberlerin nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını açıklamak için sadece basit bir niyet besliyorsak, farklı devletlerin, partilerin, akımların, baskı gruplarının kendi görüşlerini yanlış haberler yaparak etki yaratmak ve yaymak amacıyla oluşturduklarını zaten biliyoruz²¹¹” demektedir.

Önemli olanın, bu kitlesel fenomenle başa çıkmak için mücadele etmek gerektiğini düşünen Pouly, Facebook ve Le Monde tarafından başlatılan girişimlere dikkat çekmektedir. Mekanizmanın merkezinde reklam olduğunu vurgulayan Pouly, sahte haberlerin oluşturulması konusunda uzman kurumların çalıştığını ve bilgi üreten on binlerce sitenin, kartopu efekti ile her birimizin çoğu zaman bilmeden bu yalanları aktardığımızı söylemektedir.

Ona göre, “insanlar sevdiklerine medyadan daha fazla güvendikleri için, sevdiklerinin şüpheli bir siteden aldığı sahte habere, gerçek haberlere göre daha fazla güvenmektedir. Para savaşın siniriyse, reklam da internetin siniridir. Çoğu web site, büyük ölçüde çevrimiçi reklamcılık araçları ile finanse edilmektedir. Daha fazla izleyici yani tıklayıcı, daha fazla para kazanmak demektir. ... Sahte haberler yoğun bir trafiktir. Bu nedenle sürekli gelir üretmektedir.”²¹²

Sahte haberler, ilk veri girişinin yapıldığı platformdan çok daha farklı platformlara kısa sürede paylaşım aracılığı ile geçiş yapmaktadır. Bu paylaşımlar içerisinde, eğer tanıdık ve güvenilen birinin paylaşımı da varsa, o içeriğin doğruluğuna inanmak için meşru bir zemin oluşmuş demektir. Ayrıca bu içeriklerin oluşmasındaki önemli bir nokta, sadece siyasi aktörlerin kendi fikirlerini yaymak ya da aktif politikalarını destekleyici bir kamuoyu yaratmak değildir, en az bu amaçlar kadar önemli diğer unsur ise, çevrimiçi reklamcılık araçlarıdır. Web siteleri, finans sağlamak için içeriğe önem vermeden, hızı, beğenme ve tıklanma sayısına önem verdiği için,

²¹¹Pouly, Jean; “**Les Relations Incestueuses Entre Fake News et Publicité**”, Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018, s.42.

²¹²Pouly, a.g.e., ss.42,43.

dijital ağlar kolay bir para kazanım yerine dönmektedir. Sahte haberlerin tüm dünyada iştah açtığını söyleyen Pouly, bu durumun ekonomik çıkarlar doğrultusunda nasıl şekillendiğini şu örneklerle açıklamaktadır:

“Amerikan ustası, kükürtlü Paul Horner, hangi haberlerin ‘internette tıklanma mıknaası’ haline geleceğini çok iyi bilmektedir. Örneğin, Papa’nın Donald Trump’ı desteklediğini iddia eden bir makale, yaklaşık bir milyon internet kullanıcısının o sayfaya katılımını tetikledi. Bu sahte haber üreticisi, aldatıcısı yani yapımcısı, uzmanlaşmış çeşitli siteler sayesinde, 5 bin ile 10 bin dolar arasında reklam geliri elde etmektedir. Ve binlerce kilometre ötedeki Makedonya Cumhuriyeti’nin küçük bir köyünde yaşayan, gelir arayışı içerisinde olan genç meraklılar da endüstriyel ölçekte sahte haberler üretmektedir.”²¹³

Burada küçük bir örnek üzerinden, sahte haberlerin salt kendisinin bir küresel pazar haline geldiğini söylemek mümkündür. İnternet ile birlikte zaman ve mekân kısıtlamasının ortadan kalkması bir yana, anında multi medya özelliği ile etkileşime ve iletişime geçme özelliği de gelmiştir. Bundan dolayı, herhangi bir sahte veri, başka bir coğrafyada, farklı bir ülke için girilebilir, o ülkeyi etkileyebilir ve bu yaygınlaştıkça aynı sahte haber verisine dünyanın birçok tarafından inanan insanlar topluluğu oluşabilir. Eğer bu eylemi gerçekleştirmek için herhangi bir ekonomik çıkar varsa, bu spekülasyonun gerçekleşmesi de yüksek bir ihtimal taşımaktadır.

Pouly, reklamlarla arasında ekonomik çıkarlar bulunan sahte haber fenomeni ile karşı karşıya kalındığında, bu seri yalanların yayılmasına karşı koymak için birçok girişimin de ortaya çıktığını müjdelemektedir.

“Giderek daha fazla sayıda reklam veren, markalarını bu tarz sahte haberler üreten sitelerle ilişkilendirmek istemedikleri ve internet kullanıcılarının bu sitelerin reklamlarına katılımlarının da az olması nedeniyle, bu şirketler sahte haberleri filtrelemeyen platformlara yatırımlarını azaltmak istiyorlar. Kendi adına Facebook, sahte haberleri tespit etmek için izlenmesi gereken on öğretici kuralı yayınladı ve dağıttı. ... Öte yandan, büyük Amerikan platformlarına, Le

²¹³ A. g. e., s. 43.

Monde tarafından kurulan Decodex gibi sahte haber tespit araçlarına yatırım yapılmaya başlandı ve bu süreci götürmek için gazetecilerin çalışmalarına fon sağlanması düşünülmektedir.²¹⁴”

Sadece görüntülenme sayıları ile reklam ilişkilerinin doğru orantılı olduğunu düşünen web siteleri, sahte haberlerin toplum nezdinde rahatsız edici hale gelmesi ile birlikte zor duruma da düşmüştür. Çünkü geri bildirim özelliğinin aktif kullanıldığı ağlarda, herhangi bir verinin doğruluğuna ilişkin şüphe duyan kişi, takipte olduğu sayfayı terk edebilir ve bunu o sayfa yöneticilerine iletebilir. Bu durum ise, siteler için müşteri kaybı demektir. Bu nedenle, kalite standartları gereği, şirketler bu tarz web siteleri yerine daha güvenilir ve doğru verilerin daha yaygın olduğu sitelere yönelmektedir. Ayrıca bununla hangi verinin doğru olup olmadığını kullanıcı tek başına bilemez, bunun için doğrulama platformları gerekmektedir ve bu platformların da dünyada çoğaldığı görülmektedir.

Sahte haberleri yaygınlaştırma platformlarının ve medyanın, ekonomik olarak birbirine bağlı olmasının etik sorunlar doğurduğunu belirten Pouly, gazetecilerin çoğunun ürettiği yalan haberlerden çok daha fazlasını yapan on binlerce sitenin varlığına dikkat çekmektedir.

“Bu nedenle, sahte zekâları tespit etmek için, yapay zekâ, otomatik dil işleme ve büyük veri kullanan bağımsız araçlara güvenmek gerekmektedir. Örneğin alıntıları otomatik kontrol eden ve medya ile büyüyen başarının keyfini de çıkaran Fransız şirketi Fakeblok veya Storyzy gibi araçlar (Allquotes alıntı doğrulama hizmetini de yeni başlatan Euronews gibi), kanıtlanmış yöntemlerdir ve güvenilirlerdir. Dijitalin bir farmakon olduğunu kanıtlayın. Zehir üretebilir, ama aynı zamanda çare de üretebilir.²¹⁵”

Pouly, analizinin sonunda, dijital dünyanın teknik olarak sadece sahte haber üretmek işlevi olmadığını göstermiştir. Sahte haberler nasıl bir küresel piyasa ise, doğrulama platformları da öyledir. Bu kadar fazla kafa karıştıran, panik yaratan,

²¹⁴A.g.e., s.43.

²¹⁵A.g.e., ss.43,44.

kamuoyunun duygu ve düşüncelerine doğrudan etkide bulunan ve kanıtlanamayan ama doğru olduğu iddia edilen, buna inandırılan tüm bu karmaşık yalan bilgiler yerine, doğruya ve gerçeğe yönelen kullanıcı sayısının artması, doğrulama araçlarının da devreye girmesini sağlamıştır. Şu an dijital dünyada sahte ve gerçek olan veriler arasında bir savaş olduğu aşikârdır.

2.2. Post Truth Kavramı ve Kısa Tarihi

Kurgulanan temsiller, sahte haberler, yalanlar, aldatmacalar, hikâyeler ve dahası biçimler post-truth dönemin en önemli kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Post-truth yani hakikat sonrası çağ olarak adlandırılan bu kavram sanıldığı gibi aksine Ralph Keyes ile kullanılmaya başlanmamıştır. Bu terim ilk defa 1992 yılında Steve Tesich tarafından, The Nation dergisinde yayınlanan ‘Yalanlar Hükümeti’ (A Government of Lies) adlı makalesinde kullanılmıştır. Tesich, ABD’nin Watergate skandalı ve Vietnam Savaşı sırasında işlediği suçların göz ardı edildiğini ifade etmiştir²¹⁶. Tesich, Watergate sendromu olarak adlandırdığı şeyi anlatmaya çalışmış ve Richard Nixon’un başkanlığının ortaya çıkardığı tüm rahatsız edici sinsi gerçeklerden Amerikalıların nefret ettiğini belirtmiştir.

“Cumhurbaşkanı Nixon ve Bakanlar Kurulu üyelerinin bir sürü ucuz dolandırıcı olduğu yönünde yapılan açıklamalar haklı olarak tüm ülkeyi hasta etti ve tiksindirdi. Fakat hakikat hüküm sürdü ve gururlu bir ulus bir kez daha kendi sırtını gururla okşadı, toprağımızın en yüksek ofisinde işlenen suçlara rağmen, hükümet sistemi çalışmaya devam etti. Demokrasi zafer kazandı. Ancak bu zaferinin ardından tamamen öngörülemeyen bir şey oldu. Ya Watergate vahiyleri çok sıkıcı olduğu ve Vietnam’daki savaşın topuklarını takip ettiği için ki kendi vahiyleri suçlarla doluydu, ya da Nixon çok çabuk affedildiği için gerçeklerden çekinmeye başladık.”²¹⁷

²¹⁶Kreitner, Richard; “Post-Truth and Its Consequences: What a 25-Year-Old Essay Tells Us About the Current Moment”, The Nation, USA, <https://www.thenation.com/article/archive/post-truth-and-its-consequences-what-a-25-year-old-essay-tells-us-about-the-current-moment/> Erişim Tarihi: 24.04.2020.

²¹⁷Richard, a. g. e.

Tesich, 1986 yılında Reagan'ın İran'a silah sattığı iddialarını reddetmesi ve daha sonra iddiaları kabul etmesine ilişkin olayı da post truth dönemin bir ürünü olduğunu ifade etmiştir.

“Reagan yönetimi altındaki İran/Kontra skandalı sadece bir konuyu vurguladı. Başkan Reagan, halkın gerçekten gerçeği bilmek istemediğini doğru bir şekilde algıladı. Bu yüzden bize yalan söyledi, ama üzerinde çok çalışmak zorunda değildi. Hafıza kaybını bir mazeret olarak memnuniyetle kabul edeceğimizi önceden hissetti. Ne tür bir hükümetin ülkemizde bulunduğu gerçeğini sadece aklından kaçırmıştı. ... Kısacası, Amerikalılar basın sansürünü hükümet ulusal çıkarlara hizmet edeceğini iddia ettiğinde, bunu gerekli bir kötülük olarak gördüğü için, maskaralık geleneği Birinci Körfez Savaşı sırasında da sürdü. Tesich, ‘hükümetimizin görmemizi istediğini görecektik ve bununla ilgili yanlış bir şey görmedik’ diye yazdı. ‘Biz bu şekilde sevdik. Hükümetimiz bizimle ilgileniyordu’.²¹⁸”

Tesich, Amerikan basın sansürünü sert bir dille eleştirmiş ve yayınlanan sahte haberlerin, hükümet çıkarları uğruna yapıldığını savunmuştur. Bu durumun Amerikan halkında hastalık derecesinde bir tikslenme yarattığını ifade etse de makalenin devamında halkın artık gerçeklerin ifade edildiği iddia edilen verileri sorgulamadığını belirtmiştir.

“Hızlı bir şekilde, totaliter canavarların hayallerinde dolaşabilecekleri prototipler haline geliyoruz. Şimdiye kadar tüm diktatörler gerçeği bastırmak için çok çalışmak zorunda kaldılar. Davranışlarımızla, bunun artık gerekli olmadığını, herhangi bir anlamdaki gerçeği yalanlayabilecek manevi bir mekanizma edindiğimizi zaten söylüyoruz. Çok temel bir şekilde, özgür insanlar olarak, bazı gerçekler sonrası dünyada yaşamak istediğimize özgürce karar verdik.²¹⁹”

Post-truth kavramını ilk kez 1992 yılında kullanan Tesich, gerçek ötesi çağda, artık gerçeklerin bireyler tarafından müzakereci şekilde algılanan ve nesnel bilgiye

²¹⁸A. g. e.

²¹⁹A. g. e.

dayanan bir ortak yapıda olmadığını belirtmiştir. Hükümetlerin kendi kanaatlerince sunduğu bilgilerin, buna inanılmasa bile kabul edildiği ve tepki gösterilmediği bir döneme gelinmiştir. Kamuoyu, hükümet tarafından yapılan her açıklamaya zaten inanacağı tavrını çoktan hissettirmiştir. Hatta gerçeği söyleyenin kim olduğu, gerçeğin ne olduğu ve gerçekleri gerçekten duymak istenip istenilmediğine dair sorular bile sessizce bir kenarda bekler hale gelmiştir. Özgür insanlar olarak, başkaları tarafından yaratılan post-truth çağ özgürce seçilmiştir.

Tesich'ten sonra, çalışmaları ile post-truth kavramının birlikte anıldığı Keyes ise; “Bu ifadenin bana ait olduğunu söylemeyi çok istesem de bu yalan olacaktır. Bu ifadeyi ilk kez 1992’de Nation’da yayımlanan Steve Tesich’e ait bir yazıda gördüm²²⁰” demiştir. Keyes, hakikat sonrası çağ kavramını şu şekilde açıklamıştır:

“Yalancılar her zaman var olmuş olsa da yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz.”

Keyes, hakikat sonrası çağ kavramının, yalan söylerken utanılmadığı bir döneme denk geldiğini vurgulamıştır. Bu çağda, hakikat kavramının yerini, yalan almıştır. Asıl önemli olan nokta ise, yalan söylemenin, artık suçluluk duygusu ile değil, anlık bir durumu kurtarmanın zekilik olarak görüldüğü bir anlayışla gerçekleşmesidir.

“Her zamankinden daha fazla yalan söylüyor olsak bile, hiç kimse kendisine yalancı denmesini istemez. Sözcük kulağa çok sert, çok yargılayıcı geliyor. ... Yalan sözcüğünün kendisi hem bir tanım hem de silahtır. Oxford English Dictionary’ye göre bu terim, ‘kibar sohbetlerde genelde kaçınılan, şiddetli bir ahlaki kınama ifadesidir.’ Bu nedenle kaçınma mekanizmaları geliştiririz: Dürüst olmamaya dair bulunan gerekçeler, yalan söylemenin neden sorun olmadığına, kesinlikle bir zamanlar düşündüğümüz kadar kötü olmadığına, aslında belki kötü

²²⁰Ralph, Keyes; **Hakikat Sonrası Çağ- Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatmaca**, çev: Deniz Özçetin, Tudem Yayın, İzmir, 2019, s. 22, dipnot 2.

bile olmadığına dair sebepler. Aldatmacayla ilişkilendirilen sözcüklerin duygusal ağırlığı azaldı. Artık yalan söylemiyoruz. Bunun yerine, ‘yanlış konuşuyoruz’, ‘abartıyoruz’, ‘yanlış yargılarda bulunuyoruz’. ‘Hatalar yapıldı’ diyoruz. ‘Aldatma’ tabiri, lafı daha kolay ‘çevirmemizi’ sağlıyor. En kötü ihtimalle, ‘Dürüst değildim’ demek, ‘Yalan söyledim’ demekten kulağa daha hoş geliyor.²²¹”

Hakikat sonrası çağda, gerçekleri gizlemek, sıradan bir davranış pratiği haline gelmiştir. Etik açıdan durumu karmaşıklştırmaktadır. Çünkü gerçek gizlenirken, yalan söylendiği düşünülmemektedir. Bireylerin kendisi, söylediği yalanın yalan olduğunu bile bilmemektedir. Yalandan kaçınmak için geliştirilen mekanizmalar, yalan kelimesinin anlamının ne olduğunu unutturmuş, bu kavramdan çok uzak ve bağımsız başka bir işlevde vuku bulmuştur. Yalan yerine daha naif kelimelerin tercih edilmesi, yalanı ve yalan söylemeyi toplum içerisinde kabul edilebilir bir özelliğe taşımıştır. Sahte haberlerin de bilerek veya bilmeyerek aynı zihniyet ile yazılması ve insanların yalanlara inanması, hakikat sonrası çağın en somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Bu sahte haber (fake news) kavramının 2016 yılında, daha önce tanımlamak zorunda olduğumuz ve dönemin ‘muhteşem’ bir salgınına yaşayan başka bir kavramla yakından bağlantısı bulunmaktadır; post-verite, gerçek ötesi. Oxford Dictionary, 2016’da bu kavramı yılın kelimesi ilan etmiştir ve tanıma göre bu kelime; nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede, duygu ve kişisel fikirlere hitap etmekten daha az etkiye sahip olduğu koşulları açıklamaktadır.²²²”

Burada önemli olan nokta, hakikat sonrası çağda, kamuoyunu şekillendirmede kullanılan ‘gerçekler’in nesnel dayanaklara değil, duygu ve düşüncelere odaklanmasından kaynaklanmasıdır. Çünkü hakikati aramak, hakikatin ne olduğuna ilişkin ölçütler belirlemek, hakikatin ne olduğunu belirlemek ve nihayetinde hakikat anlatıcısının kimler olduğuna karar vermek, artık profesyonel çalışma grupları ile gerçekleşmektedir. Toplumda iktidarı temsil eden aktörlerin taşlar veya killer üzerine yazdıklarından ziyade, artık dünyanın her yerine haber uçurabilecek ve toplu karar alma

²²¹Keyes, **a.g.e.**, ss. 22, 23.

²²²Mercier, **a.g.e.**, s.5.

ve tepki gösterme mekanizmalarını harekete geçirebilecek bir güç bulunmaktadır; internet.

Oxford Dictionary'nin, post truth yani gerçek ötesi kelimesini, 2016 yılında yılın sözcüğü seçmesi, hakikat sonrası çağ kavramına olan ilgiyi arttırmış ve akademik çalışmalarda bilimsel bir merak uyandırmıştır. Brexit oylaması ve ABD Başkanlık seçimlerinin de etkisi ile anılan bu kavram, aslında Tesich ve Keyes'in çalışmalarında da görüldüğü üzere, tarihin çok daha eski sayfalarında yer almaktadır. Keyes, yalan söylemenin kendisinin Yunan tanrıları kadar eski olduğunu ifade etmektedir.

“Yunan tanrılarının hem insanları hem de birbirlerini kandırma konusundaki becerileri gerçekten de hayranlık vericidir. Odysseia'da içten pazarlıklı Odysseus, gerçeği söyleyen Akhilleus'tan daha ilgi çekici bir karakterdir. Kendisi de aldatma sanatında hiç fena olmayan Tanrıça Athena kılık değiştirip İthake'ye dönen Odysseus'la karşılaştığında, Odysseus'un kendisi hakkında uydurduğu ikna edici hikâyeden iyi anlamda etkilenir. ‘Muhtelif hileleriyle başa çıkabilmek için’ der Athena, Odysseus'a, ‘seninle karşılaşan her insan –her tanrı- gerçekten de cin fikirli, kurnaz olmalı’.²²³”

Aldatma sanatında başarılı olan Odysseus'un, Yunan tanrıları arasında ilgi çekici bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıça Athena'da bile bu durum hayranlık uyandırmıştır. Asıl önemli olan nokta, doğruyu söyleyenler arasında neden Odysseus'un ününün yayıldığı ve sahteliklere yönelik olarak karşısındakilerin cin fikirli olmak zorunda kaldığı meselesidir. Bu tam da bu çağda, hala ilkelerini koruyan bir davranış sistemine yol açmaktadır. Yalan söyleyenlerin popüler olduğu ve yalanlara karşı insanların tedbir almak zorunda kalması, yaygın bir toplumsal sorundur. Gerçeğin ne olduğuna ilişkin de zaten ortak bir akılda buluşmak söz konusu olamayacağı için, alınan tedbirlerin dayanağı ve kaynağının ne olacağı da başka bir sorunlu alan doğurmaktadır.

Mercier'e göre; gerçeğin yanlış ya da tartışmalı olması değil, ikincil hale gelmesi durumu, post truth kavramını daha iyi açıklamaktadır. Gérald Bronner'in psikolojik analizine yer veren Mercier şunu belirtmektedir; bazı insanlarda saflık eğilimi

²²³Keyes, a. g. e., s. 41

o kadar gelişmiş ve insanları körleştirmiştir ki, yalanın gerçek olduğuna dair kanıtlar arama çabası göstermektedirler²²⁴.Gelinen nokta yani post-truth çağ ile ilgili olarak sorumluların kim olduğuna dair analize yer veren Mercier, konuyla ilgili şunları yazmıştır:

“Açıkçası tarihçiler bize manipölasyonların Antik Çağ’a kadar uzanacak derecede eski olduğunu, internetten önce siyasetteki söylentilerin, dünyanın en eski medyası olduğunu hatırlatacaklardır. Ancak sahte haber terimi gelişmesi, bunun nedeninin başka bir şeye evrilmesi durumudur; herkesin sorumluluklarını paylaştığı eşsiz bir siyasi ve teknolojik iklim. ... Sorumlu, aynı zamanda ‘şüphe tüccarları’, mesleğinin etik kurallarını çiğneyen ve gerçekleri bükmeye hazır olan, endüstriyel müşterilerinin çıkarlarını savunmak için bilimin nesnel başarılarını inkâr etmeye hazır olan tüm bu iletişimciler ve lobicilerdir. ... Sorumlu, gazetecilere işlerini kötü yaptıran, acele ettiren, yetersiz kontrolleri olan, yanlış bilgi yayan ve bu nedenle aşınan yanlış bilgiye daha da katkıda bulunarak mesleğin güvenilirliğini zayıflatanlardır. ... Elbette, sahte haberlere karşı hiçbir zaman kendiliğinden savaşmayan Facebook gibi sosyal medya platformları sorumludur. Firmanın yararlandığı sahte haberlerin, politik ekonomisinin kurulmasına izin verilmiştir. Bu içerikler, Trump’la ilgili sahte haberlerle sosyal medyayı dolduran Makedon öğrenciler gibi, zeki küçüklerin bu işten içerik üreterek para kazanabilecek duruma gelmelerine kadar gitmiştir. Ayrıca Peter Berger Thomas Luckmann’dan miras kalan saçma ama aynı zamanda uyarıcı nitelikte olan, ‘gerçekliğin sosyal inşası’ teorisini iten sosyal bilimcilerdir. Sorumlu, örneğin çok komik Gorafi veya The Onion haber sitelerinin, gazetecilik ifadelerinin kodlarıyla oynamaktan dolayı (elbette kendilerine rağmen), kaliteli gazetecilik bilgileri ve sahte haberler arasında bir tür tampon bölge oluşturmaya katkıda bulunmalarıdır. Genel olarak şüphe uyandırmaya katkıda bulunan gri bir alan yaratırlar; doğru mu yoksa parodi mi? Tabi ki çoğu zaman, ‘La Fachosphère’²²⁵ terimi altında çoğu zaman aşırı uçlarda

²²⁴Mercier;a.g.e., s.6.

²²⁵ La fachosphère: 1996 yılında aşırı sağ gruplar internete girdi ve bilgi yaymaya başladı. O zamandan beri aşırı sağın tüm hareketlerinin bölgeleri de çoğaldı ve La fachosphère olarak adlandırılan bir varlık

olan ve yaygın olarak toplanan, nefret söylemlerini ve yabancı düşmanlığını beslemek için yalanlar yayanlar gibi, pervasızca ‘yeniden biçimlendirme’ olarak nitelendirdikleri, gerçek olduklarını söyleyen (ki bu bir utançtır) politik aktivistler de sorumludur. Sorumlu ayrıca, jeopolitik çıkarları uğruna, toplumlarımızı kutuplaştırmayı ve kırmayı amaçlayan gerçek bilgi stratejisi yürüten yabancı güçlerdir (Rusya ya da Kuzey Kore gibi, yalan ya da ücretli mesajlarla, içeriklerle, o ülkelere su basmak için trol fabrika inşa edenler gibi). Son olarak, şüpheli içeriği beğenme ya da paylaşma cazibesine kapılan, bir gün ya da başka bir zamanda bunu yapmış olan ben, sen, biz; çünkü ‘asla doğru olup olmadığını bilemezsin’, çünkü ‘bu doğru değilse de başlığı güzel’, gibi nedenlerle, başlığa tıklayıp içeriği hiç açmadan tek başına paylaşım düğmesine tıkladık. Çünkü haberlerin şoku ile (örneğin saldırı haberleri gibi), kafamız karışıyor, kritik reflekslerimizi kaybediyoruz ve muhteşem ya da duygusal olanın cazibesine veriyoruz kendimizi. Bu yüzden herkes suçludur. Herkesin kendi araçları ile şüpheli topluma ve sahte haberlerin kök saldıgı güce karşı acımasızca hareket etmesi ve savaşması birbirine bağlıdır.²²⁶”

Post truth çağın yaşanmasında sorumluların kim olduğuna dair analizlere yer veren Mercier, inançların gerçekleri çok güçlü şekilde belirlediğini hatta bunun için gerçeklere ulaşmak yerine, inanılan yalanların doğruluğunu ispat etmek için girişimlerde bulunulduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, siyasi ve teknolojik iklimin değişmesi sonucu, sahte haberlerin bugünkü anlamı ve etkisi ile vuku bulmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Mercier’e göre, sorumluların en başında, kullanıcı sayısının milyonlarca olduğu sosyal ağ olan Facebook gibi platformlar gelmektedir. Çünkü sahte haberlerden yararlanan bir şirket haline gelmişlerdir. Ayrıca gerçekliğin sosyal inşası, tarihi, ölçütleri, hatta en özelinde haberdeki temsiline ilişkin konuları göz ardı eden sosyal bilimciler de sorumlu tutulmaktadır. Gazetecilerin bu sorumluluk zincirindeki payları ise, bilinçli şekilde, tıklanma sayıları ve ekonomik çıkarları arasında bağ

haline geldi. La fachosphère, çok çeşitli eğilimleri bir araya getiriyor; köktendinci Katolikler, neo-Naziler, anti-kapitalist milliyetçiler, İslamofoblar, Yahudi aleyhtarları ve hatta komplocular. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Albertini; Dominique, Doucet, David; **La Fachosphère. Comment l’Extrême Droite Remporte la Bataille Internet**, Flammarion, 2016.

²²⁶Mercier, a.g.e.,ss.7,8.

bulunan internet sitelerinde, kurallarına uygun yazılan haberlerin bilerek yalan yazılmasıdır. Herhangi bir kitleye hitap etmesinin tek hedef haline geldiği bu sitelerde, ayrıştırıcı ve toplumsal düşmanlığı teşvik edici içerikler de bulunmaktadır. Gazetecilerin bilmeden bu sorumlulukta pay sahibi olmaları ise, hız ve ‘ilk giriş yarışı’nda birinci olma hırsı ile medya patronları tarafından acele ettirilmeleridir. Herhangi bir verinin doğrulama araçlarından sorgulanmadan yayınlanmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, gazetecilik pratiklerini de etkilemektedir. Sorgulamadan herhangi bir metnin olduğu gibi yayınlanması farklı sonuçlar doğurmaktadır. Nihayetinde, tüm bu tıklanma sayılarına katkıda bulunan, internet araçları sayesinde, beğendiği ya da inandığı için fark etmeksizin, tıklanma ve giriş yapan herkes sorumlu tutulmaktadır. Sahte haberlerle mücadele ise, tüm bu gruplar arasındaki bağlılıkta ve kararlılıkta bulunmaktadır.

2.3. Post Truth ve Hâkikat İlişkisi

Post Truth ve hakikat ilişkisinin doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Sahte haberler, gerçeklik ve doğruluk barındırmayan verilerden oluşmaktadır. Bu yalanların giderek yaygınlaşması, biçim değiştirmesi ve nerede, ne zaman olacağı önceden kestirilemeyen birçok etki ile sonuçlanmaktadır. Post truth çağ, tam da bu yalanlar üzerinden şekillenen, yalanlardan suçluluk duygusu ile utanılmayan, korkulmayan hatta toplumsal ilişkilerde bir gereklilik haline gelen bir çağdır. Bu başlık altında, post truth çağ kavramının tezahür ettiği somut örnekler, tanımlamalar, hakikatin teknolojik gelişme ile dijital çağda nasıl şekillendiği, yalanların çıkış noktası olan ülkeleri ve diğer ülkeleri nasıl etkilediği, son yapılan araştırmalar kapsamında ele alınmıştır.

Öncelikle Gauthier’in hakikat sonrası çağ ile ilgili olarak, farklı anlamlara gelen üç farklı formu ayrıntılı şekilde açıkladığı bölümü ele almak yerinde olacaktır.

“Post olgusalılık (post-factualisme) kavramı homojen bir şeydir. Terim, farklı anlamlarda üç form içermektedir; yanlış, yaklaşık ve satış konuşması. Yanlış; gerçekliğin yanlış bir temsilidir. Var olan durum ya da olmayan şeylerin durumu olarak ortaya çıkar. Basit bir örnek vermek gerekirse, Brexit referandumu sırasında dile getirilen yalanlar ve basın tarafından ‘belirlenen’ cumhurbaşkanlığı kampanyası, Trump tarafından işsizlik oranları ile ilgili

tekrarlanan yanlışlar. Post-olgusalılık kavramını kullanmanın önemi ve ilgisi üzerine merak etmek için, yanlış ve yaklaşık gerçek tek yöntem değildir. Gerçekten sapmanın iki biçimini yalan söyleme ve eksik bilgi kavramları belirler. ... Gerçekçilik sonrası oluşan çağrışım, gerçekliğin marjinalleşmesi ve ona karşı bencillik besleme ile ilgilidir. Bu modalitenin özgüllüğü, yanlış veya yaklaşık gerçeği feragat etmesidir. Onunla ilgili herhangi bir bağlantıdan kaçmaktadır. Sahte olanın aksine, yanlış veya yaklaşık bir gerçek, aslında yarı gerçektir. ... Gerçekçiliğin artık gerçeğe bağlı olmaması ise üçüncü yöntemdir. Daha genel ve soyut olarak, mitolojik masalların duyguları, ideolojileri veya taklitleri örnek verilebilir. Tıpkı satış konuşması gibi. Satış sahasının özelliği gerçeği görmezden gelmedir ve satış konuşmasının özünü oluşturmaktadır. Şeylerin gerçekliğine ilgisizlik, satış konuşmasının özünü oluşturur.²²⁷”

Gerçeğin ikincil hale gelmesi ya da doğru olarak adlandırılan mesajlarda hiç yer edinmemesi, hakikat sonrası çağın belirgin bir özelliği olmaktadır. Gauthier, Brexit referandumu ve Trump’ın propaganda süreçlerinde kullanılan yanlış ifadeler örneğinden hareketle, hakikat sonrası çağın homojen yapısındaki ilk formu olan gerçekliğin yanlış ifadesi özelliğine değinmiştir. Burada sunulan raporlar bir miktar gerçeklikten beslenmektedir ama veriler yanlış sunulmaktadır. Eksik verilen bilgiler, çarpıtılan gerçekler, yani yalanın kendisi, artık gerçeklikle bir paydada buluşmanın mümkün olmadığı bir hal yaratmaktadır. Bu iki form, yani tamamen yanlış ya da eksik bilgilendirme, hakikat sonrası çağın önemli özelliklerini yansıtmaktadır. Diğer önemli form ise, gerçekçiliğin adı ile münhasır bir eylemde, aslında hiç kullanılmamasıdır. Buna örnek olarak, satış temsilcilerinin konuşması, ideolojiler ve mitolojik masallar gösterilmektedir. Burada önemli olan nokta, anlatıların tamamen gerçek olduğuna, hakikat anlatıcısının kendisinin de inanması, gerçeği gözden görmesidir.

“Hakikat sonrası çağda gerçek ve yalanlardan başka, tam olarak gerçeği yansıtmamakla birlikte yalan da denemeyecek muğlak ifadelerden oluşan üçüncü bir kategori vardır. Zenginleştirilmiş gerçek denebilir buna. Neo-gerçek.

²²⁷Gauthier, a. g. e., ss. 5, 6.

Yumuşak gerçek. Suni gerçek. Hafif gerçek. Gerçeği böyle agresif bir biçimde örtterek, yalan söyleme eylemini yumuşatırız.²²⁸”

Burada Keyes, gerçeğin esnetilerek ve süslenerek nasıl kendi bağlamından uzaklaştırıldığını ve dil düzeyindeki yaratıcılık örnekleri ile anlatmıştır. Gerçek ve yalanın dikotomik görünümünün dışında, üçüncü bir ifade yolu da geliştirildiği vurgulanmıştır. Gerçeklik aslında kendi özünden çok uzaklaşmış olsa da hala o öze yakınmış gibi kelimeler tercih edilmesi, yalanı yalan olmaktan çıkarıp, kurgulanan gerçeğe yaklaştırmaktadır. Dilsel yaratıcılık güçlerine ilişkin Keyes, ‘yalan söylemek’ ile ilgili geliştirilen, gerçeği örtmek amacı ile oluşturulan şu örnekleri vermiştir:

“Gerçeği zenginleştirmek, gerçeği geliştirmek, gerçeği allayıp pullamak, gerçeği şekillendirmek, gerçeklerle oynamak, gerçeği yavaş yavaş söylemek, gerçekten daha fazlasını söylemek, gerçeği eğip bükmek, gerçeği yumuşatmak, gerçeği gölgelemek, gerçeği törpülemek, gerçeği esnetmek, gerçekten uzaklaşmak, gerçeği saklamak, gerçeğin gelişmiş bir versiyonunu söylemek, gerçeği daha hoş a gidecek bir biçimde sunmak, gerçeği daha net kılmak, dürüstlük konusunda katı olmamak, uydurmak.²²⁹”

Gerçeği örtmek için geliştirilen ve yalanla ilgili dilsel zenginlik yaratan bu ifadeler gittikçe üremiştir. Yalan dışında neredeyse her türlü yan anlam kullanılmış fakat yalan söylemenin kendisi kullanılmaktan kaçınılmıştır. Kelime anlamı olarak yalan ifade edilirken aslında tüm söz kalıplarında sürekli ‘gerçek’ kelimesi kullanılmıştır. Burada, dilsel anlatım ile düşünsel ilkeler yönlendirilmek istenmiştir. Çünkü gerçek kelimesini sürekli tekrarlamak, gerçeğe yakınlık hissinin uyandırmaktadır. Hakikatin ilk çağlardan şu an yaşadığımız post truth çağa kadarki olan dönüşümüne bakıldığında, doğrunun ne olduğu ile başlayan yolculuk, daha hakikat tanımının üzerinde genel geçer bir ortak zeminde buluşmadan bambaşka çeşitli forma dönüşmüştür. Bu konuda fazlaca kafa yormuş post modernizmin akademisyenleri hakkında Keyes şunları söylemektedir:

²²⁸Keyes, a. g. e., s. 25.

²²⁹A. g. e., ss. 26, 27.

“Bu bir çılgın profesör vakası değildi. Bu tür açıkça küstah sözlerin daha geniş bir entelektüel zemini var. Bu zemine genel olarak postmodernizm deniyor. Yürekten postmodernistler için, tek bir hakikat yoktur; sadece toplumun hakikat olarak etiketlediği şey vardır. Bu sebeple, hakikatle ilgili kavramları toplumdan topluma, gruptan gruba, bireyden bireye değişen toplumsal inşalar olarak adlandırırlar. ... Dahası hakikat nosyonlarının toplumsal baskıyı haklı çıkarmak için kullanıldığını düşünürler. Bunun uç noktasında, soykırımı haklı çıkarmak için Nazilerin Aryan üstünlüğü inancı kullanıldı.²³⁰”

Keyes, postmodernistlerin, hakikatin toplumsal normlara uygunluk biçimlerine göre şekillendiği düşüncesini eleştirmiştir. Hakikatin birden fazla anlamının olması, toplumdan topluma hatta bireyden bireye göre değişmesi ve buna olanak veren destekleyici düşünce ve tarihi olaylarla meşrulaştırma çabaları Keyes için, kışkırtıcı bir tavidir.

“Hakikat uğruna korkunç haksızlıkların yapıldığı inkâr edilemez. Ayrıca, doğru olduğu varsayılan şeyler bağlamdan bağlama değişebilir. Fakat bu, hakikat kavramından vazgeçmenin daha fazla sosyal adalet sağlayacağı anlamına gelmiyor. Eğer bu sol hareketin eleştirisi gibi görünüyorsa, bunun sebebi yalnızca bu hareketin pek çok kampüsün siyasi atmosferine hâkim olmasıdır. Muhafazakârların ister kampüs içinde ister dışında olsun, daha dürüst bir grup olduğuna inanmıyorum. Hakikat sonrası durum çift taraflı bir meseledir.²³¹”

Hakikat anlatıcıları sadece siyasi aktörler, gazeteciler ya da kamuoyunda önemli temsilleri bulunan kişiler değildir, hakikatin fiziki ve felsefi dayanaklarını en derinden anlatan kişiler akademisyenlerdir. Keyes’in burada dikkat çektiği nokta, hakikate duyulan saygınlığın birçok kanatta, ideoloji ne olursa olsun azalmış olduğu meselesidir. Ayrıca hakikatin, grup çıkarları adına değiştirilebilir olması ve buna inandırmak için yapılan her türlü eylem, sözde hakikate erişmek için haksızlıklar yapılmasına yol açmaktadır.

²³⁰ A. g. e., s. 180.

²³¹ A. g. e., s.181.

“Hakikat sonrasının öğretisi şunu söyler: Yaratıcı veri manipölasyonu ve olgu icat etmek, bizi tek bir doğrunun dünyasının ötesine, anlatısal gerçeğin dünyasına taşıyabilir. Süslenmiş bilgiler ruhen doğru, böylece hakikatin kendisinden daha doğru olabilir. Edmund Morris bu ruhla, Dutch adlı Ronald Reagan biyografisini, kurgusal anlatıcısı ve hayali olaylarla ‘biyografik dürüstlükle bir ilerleme’ olarak nitelendirdi.²³²”

Kurgusal gerçekler ve anlatı sanatı sadece haberlerde değil, siyasetçi otobiyografilerinde de mevcuttur. Burada gerçekler icat edilmekte ve olgusal gerçeklikler oluşturulmaktadır. Büyük resmin silikleştiği ve gerçekliğin belirsizleştiği bu anlatılar, dürüstlüğün peşinden giderek oluşturulmaktadır. Fakat burada sert bir görecelik, öznel tavır ve hakikatin değil yalanların taşıyıcıları bulunmaktadır. Tabi burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır. Kamuoyunun ne duymak istediğini belirlemek, kamuoyunun toplumsal ihtiyaçlarının ne olduğunu belirlemenin de önüne geçmiş bulunmaktadır. Gazete, radyo, reklam, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarından daha fazla kullanıcı sayısının olduğu dijital platformlar gibi medya içeriklerini ileten araçlar, post truth çağda üretilmek istenen verilerin belirlenmesi için fazlasıyla yeterli olmaktadır.

Normandiya İşletme Faköltesi Métis Laboratuvarı’nda araştırmacı olan Sabrina Tanquerel, 2005 yılında, Amerikalı bir mizahçı olan Stephen Colbert’ın post truth kavramını, yalnızca ‘doğruluk’ adıyla popülerleştirerek yaptığı tanımı vurgulamaktadır. Colbert’e göre bu terim;

“Her bireye özgü sübjektif bir gerçek fikrini ifade eder ve onunla çelişmesi söz konusu değildir, muhtemel gerçekleri hesaba katmadan, basit duygusal varsayımlar temelinde bir şeyi doğru olarak düşünmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Kavramsal olarak post-truth ifadesi ise, bu nedenle çok somut bir gerçekliği ifade etmektedir. Bireyler liderlerinin hayali kabadayı özelliklerinden ve bazen de yanlış mesaj içeren ifadelerinden nesnel gerçeklere oranla daha fazla etkilenmektedir. Başka bir deyişle, bu kavram ‘gerçeklerden

²³² A. g. e., s. 199.

önceki duygu’yu ifade etmektedir. Temmuz 2016’da Washington Post gazetesi, Trump’ın açıklamalarının yüzde 70’inin gerçeği çarpıttığını veya saf yalanlara dayandığını hesaplamıştır.²³³”

Dolayısıyla, post truth sadece hakikat kavramı ile ilintili değildir, aynı zamanda hatta en temelinde hakikat olarak var sayılanların doğruluğu meselesi bulunmaktadır. Sübjektif doğrular, inanılmak istenen gerçeklikleri yaratmaktadır. İnançlar ise, içerisinde duygusal kararları barındırmaktadır. Bu anlatıların sitili ise, inanılmak istenen bu yalanları daha da çekici hale getirmektedir. Hakikat anlatıcısının sitili, toplumsal normlara uygunluğu, cinsiyeti, mezhebi, dini, dili, grubu ve daha birçok özelliği, nesnel gerçeklere oranla etkilenmeyi mümkün kılmaktadır. Propagandalarında yüzde 70 gerçeği çarpıtan Trump gibi. Tanquerel, analizinde ayrıca hakikatin artık bir öncelik olup olmadığı meselesini ele almıştır.

“Gerçeğin gerekliliği aslında zemin kaybetmekte ve ikincil bir önem kazanıyor gibi görünmektedir. Yanıltıcı yorumlar önemsizdir, unutulur ve hepsinden önemlisi artık bunları yapanlar cezalandırılmaz. Tersine, bazen ‘elit’ tarafından sunulan gerçeklerin artan güvensizliğini ifade ederek, iktidar seçkinlerini sorgulamak ve yüzleşmek için bir araç olarak algılanabilirler. Bu bağlam, bir bilgi kaynağı olarak sosyal ağların yükselişi ile beslenmektedir. Onlara giderek daha fazla danışılmaktadır. Amerikalıların yüzde 62’si bu ağlar üzerinden günlük olarak bilgilendirilmektedir. Buradaki bilgiler her zaman doğru değildir, ancak hemen alınır ve çoğu zaman gerçek bilgi olarak iletilir.”²³⁴”

Bu açıklamada, sosyal ağlar üzerinden yürütülen bilgi paylaşımının aynı zamanda bir kontrol mekanizması haline geldiği vurgulanmıştır. Bilginin kontrol edilmesi, gerçeklik zemininden başka bir zemine taşınması, artık bilginin doğruluğu ve gerçekliği üzerine dikkat etmek yerine, belirli grupları itibarsızlaştırmak için kullanıldığı bir araç haline geldiği görülmektedir. Bu noktada, internet kullanımının yaygın olduğu toplumlara özgü şekilde, bu ağlar üzerinden bilgilenen insan sayısının

²³³Tanquerel, Sabrina; “*La Post- Vérité Reflète une Époque et Marque une Nouveauté*”, Fake News et Post-Vérité : 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018, s.9.

²³⁴Tanquerel, a.g.e., s.10.

fazla olması da bu alandaki tahakküm ve yönlendirme dürtülerini arttırmaktadır. Tanquerel, “Hiper İletişim Toplumu” başlığı altında ise, bu tartışmalarda en nihayetinde gerçeğin doğası hakkında daha felsefi sorulara atıfta bulunmanın yararı olacağını belirtmektedir.

“Hakikat evrensel midir? Gerçek çoğul mudur? Sübjektif bir gerçek olabilir mi? Birçok filozof bu soruları binlerce yıl inceledi. Bilim yüzyıllardır dünyayı nasıl anlayacağımızı ve açıklayacağımızı ve gerçeğe nasıl ulaşacağımızı merak ediyor. Bu belirsizlikleri modellemek için bilim, epistemoloji kullanmaktadır. Pozitivizm mutlak ve nesnel bir gerçek fikrini savunurken, yapılandırmacılık göreceli ve öznel bir gerçeği teyit etmektedir. Ancak bu düşünceler, hiper iletişim, sınırsız tüketim ve egoların web üzerinde sahnelenmesine dayanan bir toplumun önceliklerinden uzaklaşıyor gibi görünmektedir. Bu kelimenin (post truth) Oxford Dictionary tarafından yılın kelimesi seçilmesi anektod olarak kalmamalıdır. Post-truth, yani gerçek sonrası, bir yeniliği işaret eder. Yeni olan şey gerçeğin tahrif (falsifiée) edilmesi, manipüle edilmesi veya tartışılması değil (sonuçta tarih boyunca bu böyle olmuştur), ancak şimdi ikincil hale gelmesi meselesidir. Ve bizi en çok endişelendiren bu artan ilgisizlik olmalıdır.”²³⁵

Post truth çağ ile ilgili tartışmaların, gerçeklik ve doğruluk ile ilgili felsefi bir zeminde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada, gerçekliğin ve doğruluğun ne olduğuna ilişkin, farklı tarihsel dönemlerdeki farklı görüşlerin, yaşadığımız son yüzyıldaki uzlaşmazlıkların bilinmesi gerekmektedir. Tüm bunlardan hareketle, gerçeğin evirilen anlamı ve kaydığı zemini görmek mümkün olmaktadır. Çünkü gerçeğin artık ikincil bir düzlemde yapılandırılıyor olmasını net görmek için, öncelikle gerçekliğin birincil düzlemdeki konumu ile ilgili felsefi düşünsel ilkelerin de gündeme getirilmesi gerekmektedir. Teknolojik, siyasi ve ekonomik koşullar gibi hızlıca değişen toplumsal özellikler, beraberinde kullanım alışkanlıklarını değiştirmeyi ve bilgiye bakış açısının da karmaşıklaştığı bir dönem yaratmıştır. En nihayetinde, gerçekliğe ve doğruluğa ilişkin o ilkesel merakın hala güncelliğini koruyor olması şaşırtıcı değildir.

²³⁵ A.g.e., s.11.

Oxford Üniversitesi İnternet Enstitüsü'nün 2019 yılında yaptığı bir araştırma, organize sosyal medya manipülasyon kampanyalarının artış hızı ve ülkelerini kapsamaktadır. Bu rapora göre, 2017'de 28 ülke, 2018'de 48 ülke, 2019'da ise toplam 70 ülkede sosyal medya manipülasyon kampanyaları görülmüştür²³⁶. Kısacası rapora göre, son üç yılda küresel sosyal medya manipülasyonlarının, hükümetler ve siyasi partiler tarafından kullanımı artmıştır. Sosyal medya üzerinden yürütülen manipülasyonlar, sahte haber yayımları, yalanların popülerleşmesi ve tüm bunların kitleleri duyguları ile etkilemek ve yönlendirmek niyeti taşımaları, tam da post truth çağın içinden çıkılmaz hale gelen problemleri olmaktadır. Propaganda eğilimlerinin, gelişen kitle iletişim araçları, stratejiler ve kaynaklarla ilgili olduğu düşünülmektedir. Sosyal medyayı bu yönde kullanmayı, otoriter rejimlerle eş değer gören bu rapora göre;

“Birçok rejimde, hesaplamalı bir propaganda stratejisi yürütülmekte ve bilgi bir kontrol aracı haline gelmektedir, aynı zamanda sosyal medyanın avantajı gözetim, sansür ve tehdidin aynı anda birlikte kullanımını sağlamasıdır. Otoriter ülkelerin bu hesaplamalı propagandalarını, gazeteciler, siyasi muhalifler ve toplum üzerinde şu üç farklı amaç için kullandığı belirtilmiştir; temel insan haklarını bastırmak, siyasi muhalefeti itibarsızlaştırmak ve siyasi muhalefeti boğmak.²³⁷”

Seçim kampanyaları döneminde, sosyal medya üzerinden organize bir şekilde yürütülen manipülasyonlarla ilgili verilerin derlendiği ve analiz edildiği bu raporda, öncelikle manipülasyonların gerçekleştiği 2017 yılındaki 28 ülke sayısının 2019 yılında 70'e çıktığı görülmüştür. Yalnızca üç yıl içerisindeki gözle görülür şekilde gerçekleşen bu artışa göre, manipülasyonlar haksız rekabet koşullarına aslında konfor alanı sağlamaktadır. Çünkü herhangi bir sahte haber ya da yalanın üretilip, dağıtımının gerçekleşmesi, internet üzerinden bilgilenen insan sayısının fazlalığı düşünülünce oldukça mantıklı bir alan olarak görülmektedir. Burada asıl amaç, post truth çağın en önemli özelliği olan, kitleleri duyguları ile etkileme çabasıdır. Bu çabalar, kitle iletişim

²³⁶Bradshaw, Samantha; Howard, Philip N.;“**Global Inventory of Organised Social Media Manipulation**”, Computational Propaganda Research Project, University of Oxford, 2019, <https://www.oii.ox.ac.uk/news/releases/use-of-social-media-to-manipulate-public-opinion-now-a-global-problem-says-new-report/> Erişim Tarihi: 20.04.2019, s.2.

²³⁷Bradshaw; Howard; **a.g.e.**, s.2.

araçlarının yaygınlaşması ile farklı strateji ve yöntemlerle daha da gelişmiş ve profesyonelleşmiş boyutlarda gerçekleşmektedir. Sosyal medyanın en önemli avantajı ise, aynı anda gözetim, denetim, sansür ya da tehdit oluşturma alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu özellikler, gazete, radyo ve televizyonda bulunmamaktadır. Bu araçlarda sadece iletilmek istenen mesajlar iletilmektedir ve yayınlandıktan sonra geri dönüş de mümkün değildir. Oysa sosyal medya ağları üzerinden, herhangi bir sahte hesap üzerinden yayılan yalan, yanlış bilgi ya da sahte haber, anında milyonlarca kullanıcıların takip ettiği birçok farklı hesapta görülebilir. Bu verinin çıkışının yapıldığı sahte hesap ise, dakikalar içinde silinebilir. Önemli olan, enformasyonun artık doğruluğu, gerçekliği ya da çıkış noktası değil, kitleleri etkileyip etkilemediğidir. Bunun anlaşılması ise, bireylerin kendilerini hızlı, kolay ve maliyeti çok düşük şekilde ifade edebildikleri sosyal ağlarda basitçe mümkün olmaktadır. Rapora göre, buradaki asıl amaç ise; temel insan haklarını bastırmak, siyasi muhalefeti itibarsızlaştırmak ve siyasi muhalefeti boğmak olarak sıralanmıştır.

Rapora göre, Türkiye’de sosyal medyayı, hesaplamalı bir propaganda aracı olarak kullanan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu sosyal medya yönetimi için kullanılan önemli platformlara bakıldığında ise, Türkiye’de en çok Twitter ve Facebook üzerinden, baskılama ve kötüleme amacı ile manipülasyonlar gerçekleştirildiği belirtilmektedir²³⁸.

“Son üç yıl içerisinde sahte hesapların yaygınlığının, botlar, gerçek insanlar veya yarı rabotlar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Robotlar, çevrimiçi insan davranışlarını taklit etmektedirler. Buradaki ifadelerle genellikle siyasi muhalefeti boğmak amaçlanmaktadır. 70 ülkenin toplam 50’sinde bot hesaplarının kullanıldığı görülmüştür. Bu botlar, insanlar tarafından işletilen hesaplardan çok daha fazla yaygındır. İnsanlar tarafından işletilen hesaplar ise, bu yıl 70 ülkeden 60’ında görülmüştür. Bu Cyborg hesapları insan kürasyonu ile otomasyonu harmanlanan başka bir hesap türüdür. Burada çalıntı hesaplardan bahsedilmektedir. Son olarak siber saldırılar biçimde yapılan propaganda çeşitleri bulunmaktadır. Ülkelerin, bu sahte hesapların çeşitliliği içerisinde en

²³⁸ A.g.e., s.6.

çok hangisini kullandıklarını belirten listede; botlar, insan kaynaklı açılmış hesaplar, Cyborg ve hacklenmiş ya da çalınmış hesaplar olarak kategoriler ayrılmıştır. Rapordaki araştırmaların bu bölümünde, Türkiye'nin propaganda amaçlı en fazla bot ve insan kaynaklı hesapları kullandığı görülmüştür²³⁹.

Türkiye'de organize sosyal medya manipülasyonlarının yürütüldüğü sosyal ağlar, Twitter ve Facebook olarak tespit edilmiştir. Burada önemli olan nokta, bu ağlar üzerinden nasıl bir yöntemle manipülasyonların gerçekleştiği konusudur. Rapora göre, incelenen 70 ülkeden 50'sinde bot hesapların kullanıldığı görülmüştür. Botların sayısının gerçek hesap sahibi kişilerin sayısından fazla olması da durumun ciddiyetini göstermektedir. Ayrıca Türkiye'de manipülasyonların gerçekleşme yöntemleri botlar ve tek bir düşünce ya da sistemi yaymak için gerçek insanlar tarafından açılmış çeşitli hesaplar aracılığı ile olduğu belirtilmiştir.

Mesaj içerikleri tablosuna göre ise, bu hesaplar Türkiye'de en fazla şu amaçlarla kullanılmaktadır: hükümet yanlısı veya parti yanlısı propaganda yaymak, muhalefeti karalamak ya da kampanyalarına saldırmak ve kişisel saldırılarla katılımları bastırmak²⁴⁰. Siber birliklerin kullandıkları iletişim stratejileri ise, toplam dört kategoride listelenmiştir: Dezenformasyon veya manipüle edilmiş ortam oluşturulması, içerik veya hesapların toplu olarak raporlanması, veriye dayalı stratejiler, trol, doxing veya taciz, son olarak ise, online medya ve içeriklerle kuvvetlendirme. Türkiye'nin kullandığı stratejiler, toplu raporlama, trol ve içerik kuvvetlendirme olarak raporlanmıştır²⁴¹.

Manipülasyonların mesaj içeriklerine bakıldığında ise, incelenen birçok ülkede görüldüğü gibi Türkiye'de de hükümet yanlısı ya da belirli bir partinin propagandasını yapmak, diğer rakip partileri karalamak ve sosyal ağları üzerine kitlelerin katılımlarını da bastırmak amaçlanmaktadır. Bu konuda yürütülen iletişim stratejileri ise, yine hemen her ülkede gözlemlenen, toplu raporlama verileri, trol içerikler ve var olan içerikleri çeşitli destek hesaplar ya da medya ile kuvvetlendirme girişimleri olarak listelenmiştir.

²³⁹ A.g.e., ss.11,12.

²⁴⁰ A.g.e., ss.13, 14.

²⁴¹ A.g.e.,ss. 15, 16.

Oxford Üniversitesi İnternet Enstitüsü Ekim 2019’da kamusal yaşamda dezenformasyonun yayılması ile mücadele etmek için, toplu bir eyleme ilişkin bir rapor yayımladı. Raporda, sivil özgürlükleri korumak, teknolojinin demokrasiye katkıda bulunmasını sağlamak ve bütünlüğü korumak adına, ‘korumanın da ötesine geçen’ bazı kurallara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir²⁴². Ayrıca bu raporda, demokratik normlara entegrasyon için, bilginin kullanımına ilişkin uygulamalar, teknolojiler, sosyal medya ve siyasal kampanyaların büyük verileri hakkında öneriler sunulmaktadır. Bunun için de kamusal yaşamda teknolojinin kullanımı ile ilgili olarak, birkaç farklı paydaşın harekete geçmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

“Bu bağlamda dört kilit paydaş; sivil toplum (gazeteciler, araştırmacılar, yurttaşlar arasındaki kuruluşlar, yardım kuruluşları ve çıkar grupları), hükümet (hükümetin çeşitli dallarını içeren ve düzenleyen ofisler), endüstri (sosyal medyayı içeren endüstri şirketleri, çeşitli veri analizi yapan şirketler) ve siyasi partiler (adaylar, kampanyaları yürüten personeller ve siyasi partiler) olarak gruplandırılmıştır²⁴³.

Her bir grup için sırasıyla; acil, kısa vade ve uzun vadede yapılması gerekenler listelenmiştir. Acil olarak bu dört grubun birkaç ay içerisinde yapması gerekenler şu şekilde listelenmiştir:

“Sivil toplum, reklam arşivlerini ve mevcut sosyal medya verilerini, anlamlı bir şeffaflık araştırması ve başarısı için kullanmalıdır. Sivil gruplar, eşik bekçisi örgütleri, gazeteciler ve bağımsız araştırmacılar kapasitelerini geliştirmelidir. Özellikle dürüst olarak yürütülmeyen kampanyalara karşı, güvenlik ve veri ihlalleri göz önüne alınarak, şeffaflık elde etmek için ara yüzler kullanılmalı ve mevcut sosyal medya verileri ve reklam arşivleri toplanarak analiz edilmeli. Hükümet olarak ise, İngiltere Hükümeti, bilgi paylaşımını ve değişimini

²⁴²Neudert, Lisa-Maria; Howard; Philip N., “**Collective Action Needed Now to Tackle Spread of Disinformation in Public Life, Finds New Report**”, Ready to Vote: Elections, Technology & Political Campaigning in the United Kingdom, Oxford Technology & Elections Commission (OxTEC), <https://www.oii.ox.ac.uk/news/releases/collective-action-needed-now-to-tackle-spread-of-disinformation-in-public-life-finds-new-report/> Erişim Tarihi: 19.04.2020, s.1.

²⁴³Neudert; Howard, a.g.e., s.2.

desteklemek, seçimleri özgür ve adil bir zeminde tutmak için ilgili paydaşlar ile çalışma grubu oluşturmalıdır. Endüstri olarak sosyal medya platformları, arşivlerin kullanılabilir ve doğru bilgi içerikli hale gelmesi için, sponsorlu içeriklerin tümünü her zaman destekleyerek reklam oluşturmalıdır. Verilerin ise, istatistiksel analizli, herhangi bir vatandaşın da özgürce erişimin sağlayabileceği ve makine tarafından da okunabilir olması gerekmektedir. Siyasi partilerin acil olarak yapması gerekenler ise, kampanya yürüten ve sponsorlar hakkında, tüm dijital reklamların, sponsorların tüm mesajlarının arşivlenmesi ve veri tabanlarının da çevrimiçi olarak erişilebilir duruma açması gerekmektedir.²⁴⁴”

Sivil toplum kuruluşları, hükümet grupları, dijital mecradaki şirketlerin ve siyasi partilerin ortak bir çalışma ile post truth çağıdaki sahtelik ve itibarsızlaşma konusunda mücadele etmek için yapmaları gerekenler listelenmiştir. Buradan şu anlaşılmaktadır ki, tek başına belli başlı bir kişi ya da grubun bu kaostan çıkması mümkün değildir. İlk adımda yapılması gerekenler, sosyal medya verilerinin ve reklamların arşivlenip, çevrimiçi erişime açılması gerektiğidir. Ayrıca veri güvenliği için teknik olarak gerekli ara yüzler kullanılmalıdır. Hükümetin ise tüm bu girişimlere destek vermesi ve açık bir bilgi alışverişinin yürütülebileceği ortam sağlanması için gerekli çalışma grupları oluşturması gerekmektedir. Sosyal ağ şirketler ise, verilerin açık ve anlaşılır hale gelmesi için, öncelikle doğru bilgi içeriği sağlamalı ve birçok formda bu içeriklere ulaşma imkânı getirmelidir. Sponsorlu reklam içeriklerinin de arşivlenmesi ve gerektiğinde tekrar ulaşıp incelenmesi sağlanmalıdır.

“Kısa vadede, en azından 2022 yılına kadar yapılması gerekenlere yönelik, bu dört gruba şu önerilerde bulunulmuştur: Sivil toplumun, internet için kurallar geliştirmek için ilgili sorunlar hakkında bilgi edinmeleri gerekmektedir. Özellikle sosyal ağlardaki faaliyetler ve temel konular hakkında veriler toplanıp raporlanmalı, anlamlı analizi yapılmalı ve mevcut veri paylaşım programlarında da paylaşılmalıdır. Sorunlu alanlar tespit edilerek boşluklar doldurulmalıdır. Hükümet olarak, UKEC’in tüm kayıtlı kampanya sahiplerinin sosyal medya hesaplarını doğrulaması gerekmektedir. Bunun için bir veri tabanı

²⁴⁴A. g. e., ss. 8, 9.

oluşturmalıdır. Siyasi bilgi kaynaklarının gerçekliğini ve güvenilirliğini kontrol etmek için son derece önemli görülmektedir. Bu hesapları yönetenlerin, partinin, adayların, tanınmış üçüncü kişilerin bile sicilleri zaten UKEC’te bulunmaktadır. Sosyal medya şirketleri ise, içeriklerle ilgili ayrıntılı raporlar sunmalı, verileri destekleme, denetleme, kanıtlama veya yayından kaldırma platformları oluşturmalıdır. Siyasi partiler bir uygulama kodu geliştirmelidir. Üçüncü tarafların verilerini de belirlemek için ortak bir çerçeve oluşturulmalıdır. Genel Veri Koruma Yönetmeliği, Veri Koruma Yasası ve Elektronik İletişim Yönetmelikleri siyasi kampanyalarda veri kullanımına ilişkin ayrıntı ve yasallık sağlamaktadır. Dolayısıyla bunlara uyma zorunluluğu ve uygunluğunun gösterilmesi ve gerektiğinde hesap verilmesi gerekmektedir.²⁴⁵”

Kısa vadede yapılması gerekenler özetlenecek olursa, öncelikle sivil toplum kuruluşlarının internet üzerinde belli başlı kurallar geliştirmek ve öneride bulunmak için, bu alandaki faaliyetler ve konular hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Veriler raporlanabilir ve erişilebilir olmalıdır. Hükümetin ise, İngiltere ülkesi özelinde verdiği örnekle ki bu diğer ülkelerde de kolaylıkla uygulanabilir bir yöntemdir, seçim dönemlerinde ve normal zamanda da İngiltere’de UKEC, Türkiye’de Yüksek Seçim Kurulu (YSK) örgütü gibi kurumlara gerekli kayıtların yapılması gerekmektedir. Bu kayıtlarda, sosyal ağlarda ve hesaplarda, siyasi aktörler ve gruplar adına aktarılan bilgilerin, üçüncü kişiler tarafından bile aktarılmış olsa dahi, tespit edilmesi, kontrol edilmesi ve sahtelik saptandığında ise kaldırılması kolay olması için, gerekli veri tabanlarının oluşturulması gerekmektedir. Sosyal medya şirketlerinin ise, içeriklerle ilgili bu verilerin desteklenme, tespit edilme ve gerektiğinde yayından kaldırılması için platformlar ve çalışma grupları oluşturmaları gerekmektedir. Çünkü sosyal medya üzerinden manipülasyon oluşturmak için, hesapların çalınması tehlikesi bulunmaktadır. Bu durumda, seçim döneminde propaganda yürüten gruplar arasında adil bir mücadele etkinliği sekteye uğramış olmaktadır. Tüm bu etkinliklerin ise, yasalarla düzenlenmesi ve korunması beklenmektedir. Bu önerilerin, en azından 2022 yılına kadar faaliyete geçirilmesi gerektiği raporda ayrıca belirtilmiştir.

²⁴⁵A. g. e.,ss. 10, 11.

Nihayetinde uzun vadede ise, konuyla ilgili mevcut yasalarda önemli bir planlama ile değişiklik yapılması ve bazı önlemlerin alınması gerekmektedir. Öneriler seçimlerle ilgilidir ve siyasal kampanyaların mümkün olan en kısa sürede uygulanması gerekmektedir. Bu genel amaçla, dört gruba getirilen öneriler şu şekildedir:

“Sivil toplum bu genel amaca yönelik olarak, sosyal denetim kapasitelerini, medya şirketleri, teknoloji uygulamaları, siyasal kampanya ve seçimlerle ilişkisine yönelik olarak geliştirmelidir. Kampanya materyalleri ve sosyal ağlar ile ilgili olarak kampanya yürüten çalışanlara tavsiyelerde bulunmalıdırlar. Kısacası kampanyacılar ile bir danışmanlık iş birliği sağlanmalıdır. Hükümetten uzun sürede yapması beklenenler ise, UKEC’i güçlendirmesidir. Kampanya raporlaması için mevcut düzenleyici çerçevelerin ve cezaların, dijital bağlamlara göre revize edilmesi gerekmektedir. Faturalarda, reklamlarla ilgili olarak içerik ve alanı da dâhil olmak üzere bilgiler de göstermelidir. Dahası UKEC’in azami cezaları, toplam kampanya bütçesinin yüzdesine yükseltilmelidir. Sosyal medya şirketlerinin ise, kişisel istismar vakalarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Hesaplar özel kullanıcı ise kişisel bilgiler korunmalıdır. Eğer erişim herkese açık ise, kullanıcıların da rızasıyla bağımsız araştırma ve inceleme için erişilebilir olmalıdır. Seçimlerde, tanınmış kişilerin hesaplarına yönelik herhangi bir dış müdahale ve karışıklık tespit edilebilmeli, müdahale etmek için, kanıtın olduğu yerlerin raporlanması ve verilerin hükümete iletilmesi gerekmektedir. Siyasi partiler ise, uzun vadede politik kampanyaları ve demokrasi için, verileri hakkında bilgi sağlamalıdırlar. Taraflar hakkında veri kaynaklarını şeffaf hale getirmek için, kullandıkları veri kaynakları, veri türleri, kurum içi ve dışı verileri işlemek için kullanılan yazılım hakkında vd. net raporlamalar istenmelidir.”²⁴⁶

Oxford Üniversitesi İnternet Enstitüsü’nün bu ayrıntılı raporunda, modern kamusal yaşamda, demokrasinin güçlendirilmesi genel amacı ile özellikle seçim dönemlerinde hem kampanya yürüten politikacıları korumak hem de onlar hakkında sosyal ağlarda bilgi sahibi olan vatandaşları korumak, doğru bilgi akışı sağlamak için politikacılarla sürekli bir iş birliğine dikkat çekilmiştir. Uzun vadede sivil toplum

²⁴⁶A. g. e.,ss. 12, 13.

kuruluşlarından yapılması beklenenler, sosyal denetim kapasitelerini arttırarak, seçim dönemlerinde kampanya, veri girişi, içerik oluşturma ve diğer teknolojik uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmalarıdır. Bunun akabinde de kampanya yürütücüleri ile danışmanlık etkinliği ile tavsiyelerde bulunmaları gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve siyasi kampanya yürütücüleri arasında dürüstlüğe dayanan bir iş birliği beklenmektedir. Hükümetten beklenen ise, seçim dönemlerinde, kampanya raporlanması ve maliyet hesaplanması için gerekli yasal düzenleme ve müdahalelerin yapılmasıdır. Bu süreçte, sosyal medya şirketlerine düşen görev ise, kişisel istismar vakalarını tespit, müdahale etme ve gerektiğinde hükümete rapor edebilme özellikli veri tabanı geliştirmeleridir. Tüm bu işlevsel müdahaleler uygulandığında, seçim dönemlerinde sosyal ağları çok aktif kullanan ülkelerde, uzun vadede demokrasi için olumlu etkiler göstereceği beklenmektedir.

2.4. Haberlerde Post-Truth Dönem: Haber Kaynağı; Duygular

Sahte haberlerin ve yalanların neredeyse her gün dolaşıma girdiği sosyal ağlar üzerindeki kontrol, bu içerikleri üretenlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla, dolaşıma giren içeriklerin artık kitleler üzerindeki etkilerinden sorumlu olan birçok kişi ve grup bulunmaktadır. Gazeteciler, medya patronları, sivil toplum kuruluşları, yasa düzenleyiciler, hükümet ve parti temsilcileri gibi. Aslında bu noktada, kullanıcılar sıralamanın en sonundaki sorumlular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, kullanıcılara düşen görev ise, haber ve enformasyon kaynaklarını doğru seçmeyi öğrenmeleridir. Çünkü yeni medya araçları, kullanıcı türevli içerikleri de ‘haber değeri’ olarak görülmesine ve haber metinleri ile aynı özellikte sunulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, kamuoyunun hızlı ve yaygın şekilde bilgi öğrenme platformlarındaki haber metinleri, sahte haberler, yalan ve yanlış bilgi kaynakları ile bu ekseninde dönüşüme uğramıştır. Bu bağlamda, bu başlık altında, post truth çağda dönüşüme uğrayan haberin, asıl haber metni olarak ne anlama geldiği, işlevi, değeri, kaynakları ve gerçekliği üzerine yaklaşımlar kavramsal bir zeminde sunulmuştur.

Öncelikle, haberin ve işlevlerinin ne olduğuna ilişkin tanımlamalar ile işe başlamak yerinde olacaktır. Tokgöz’e göre; “Haber kavramının niteliğini, taşıdığı anlamı, özelliklerini somut şekilde belirleyebilmek yönünden iki temel etkeni dikkatten

uzak tutmamak gerekir: Toplumda geçerli ve kullanılmakta olan iletişim teknolojisi ve mevcut toplumsal yapı.²⁴⁷ Tokgöz, haberin niteliği ve anlamının, teknoloji ve toplumsal yapı tarafından belirlendiğini belirtmiştir. İletişimin gerçekleşmesi için gerekli araçlar, teknolojin gelişmesi ile birlikte büyük bir değişim göstermiştir. Haberin oluşturulma ve kamuoyuna iletilme hızı ve biçimi teknolojiye bağlı olarak değişmektedir. Haberlerin oluşturulduğu ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısı da haberin içeriğini belirleyen diğer faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal yapı, aslında sadece bağlı bulunan ülkeyi temsil etmemektedir. Yerel haberler de şehirlere göre farklılık göstermektedir. Uluslararası haberlere bakıldığında ise, yine dünyanın ortak problemleri ile ilgili içerikler, herkesi ilgilendirirken, farklı ülkelerdeki haber metinleri o ülkenin özelliklerini yansıtmaktadır.

“Eğlendirme, haber verme, denetim, eleştiri, kamuoyunu oluşturma ve devlet örgütü ve anayasal toplum yapısı içindeki görevlerini yerine getirirken önemli bir detay olarak haber kavramı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Kimilerine göre haber, yeni, gerçeklerle ilgili doğru, anlaşılır veya ilginç bilgilerdir.”²⁴⁸

“Kamuoyunu oluşturup, kamuyu bilgilendiren medya, haberi sunarken habere birtakım değerler yüklemelidir ki haber okunsun, izlensin. Haberciliğin dayandığı temel ilkeler olmaksızın haberin hedef kitleye ulaştırılması ve kabul görmesi mümkün görünmemektedir. Haberin unsurları olan bu ilkeler yardımıyla muhabir, haberini gerçek olaylar, durumlar ve açıklamalar üzerine kurmak zorundadır. Olayları, durumları ve açıklamaları bir araya getirirken bazı sorular sorar. Bu sorular gazetecilikte 5N+1K olarak nitelendirilir. Ne? Nerede? Ne zaman? Nasıl? Neden? Kim?”²⁴⁹

Haberin tanımı, işlevi, değeri ve gerçekliğine ilişkin birçok görüş öne sürülmüştür. Haberin en temel özelliği, bir iletişim sürecinde, iletilen mesajın içeriğini oluşturmasıdır. Dolayısıyla, üzerinde uzlaşmış bir tanım olmaması, değişen çağ ve

²⁴⁷ Oya, Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 234.

²⁴⁸ Wolf Schneider, Paul; Raue, Josef; **Gazetecinin El Kitabı**, çev: Işık Aygün, Ofset Baskı, Ankara, 2000, s.40.

²⁴⁹ Alper, Görmüş, “**Haber ve Habercilik**”, <https://m.bianet.org/bianet/medya/1466-haber-ve-habercilik>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

teknolojilere yönelik anlamlar taşıması gayet olağandır. İletişim bilimlerindeki temel yaklaşımlardan, liberal çoğulcu yaklaşımın haberin ne olduğuna ilişkin, dört hipotezi bulunmaktadır.

“Birincisi, haberin olgusal olması gerekir: Gerçeğin çarpıtılmadan, tahrip edilmeden olduğu gibi ve düşüncelerden bağımsız verilmesine olan inancı ifade eder (gerçeği aynen verir). İkincisi, nesnellik-tarafsızlık-dengelikli mümkündür. Üçüncüsü, medya kendisinden beklenenleri verme potansiyeline sahiptir. Dördüncüsü, medya çağdaş demokratik toplumlarda ve çağdaş siyasal sistemlerde dördüncü güçtür: kamusal alanın temsilcisidir.²⁵⁰”

Liberal çoğulcu yaklaşımın, haberle ilgili idealize ettiği işlevlere bakıldığında, öncelikle haberin doğrudan gerçeği yansıtması gerektiği vurgulanmıştır. Herhangi subjektif bir yaklaşımın haber ile bağdaşmaması gerekmektedir. Haber, nesnellik zemininde yazılması pekâlâ mümkündür. Haberdeki olay veya olaylara ilişkin olarak, farklı yorum ve görüşlere başvurulması, belli bir ideoloji çatısı altında yazılmadan verilmesi, haber metninde denge ve tarafsızlığı yakalamadaki en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, medyanın modern demokrasilerde, toplumun yasama, yürütme ve yargıdan sonra gelen dördüncü gücü olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Eleştirel yaklaşımın ise, haberin niteliği ile ilgili olarak belirttiği üç ana özellik bulunmaktadır.

“İlk olarak; politika oluşturulmasının bir nesnesi olarak haber: Devlet/hükümet etkili olduğu alana öncelik veren yaklaşımlar için haber, temsili demokrasinin bir öznesi olarak ele alınır. İkincisi; metalaşmanın bir nesnesi olarak haber: Bir ekonomik yaklaşımın can alıcı noktasından bakıldığında haberin statüsü, alınan ve satılan bir mal gibi değerlendirilebilir. Üçüncüsü; kamuoyunun bir nesnesi olarak haber: Haber kamusal alan içinde rasyonel eleştirel tartışmanın bir nesnesi olarak değerlendirilir²⁵¹”

²⁵⁰ Nurettin, Güz; **Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005, ss. 60-63.

²⁵¹ Ömer, Özer; **Haber, Söylem, İdeoloji- Eleştirel Haber Çözümlemeleri**, Literatürk Yayınları, Konya, 2011, s. 11.

Haberin, gerçekliği yansıtmaya ve nesnel olma özelliklerinden ziyade, haberin politika ve metalaşma nesnesi olması unsuru üzerinde durulmuştur. Çünkü haber değeri, klasik ters piramit kuralına göre, öncelikle resmi devlet yetkililerinin açıklama ve politikaları ekseninde şekillenmektedir. Dolayısıyla, bu noktada haber, eleştirel yaklaşımda, demokrasi işlevini yerine getiren araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu işlev ise, hükümet yani iktidar partisi faaliyetlerine odaklanılarak yerine getirilmektedir. Haberin ikinci niteliği, onun alınıp satılan bir mesaj yani aslında mal değeri olmasıdır. İzleyici, dinleyici ve okur kitlesi, hangi medya içeriğine erişimi tercih ederse etsin, sonuçta bir medya tüketicisi olarak o içeriği satın almaktadır. Bu noktada haber, arz talep ilişkisi temelinde şekillenebilmektedir. Son olarak ise, haber aynı zamanda kamuoyundaki eleştirel bakış açılarının, muhalefetin ve birçok kamu örgütünün içerisinde bir nesne haline gelmektedir. Ülke ve dünyada olup biten her konuyla ilgili bilgi aktarımı sağlayan haber metinleri, bu sayede kamusal alandaki tartışmaların da temelini oluşturmaktadır. Bu durumu daha da ileri boyutta değerlendirmek gerekirse, toplumsal düşünce ve davranış kalıplarını şekillendirmede önemli bir rolü bulunmaktadır.

Kısacası, haber her türlü bilgilerin, olguların, raporların, olayların, meydana geldikten sonra, gerçeklikten beslenerek, gazetecilik pratikleri ile tekrar bir öykü yazma sanatıdır. Haber aynı zamanda, kamuoyunu bilgilendirme, öğretme ve aktarma işlevlerine sahiptir. Peki, dünyada gerçekleşen her olay, durum ya da olgu haber olarak değerlendirilebilir mi? Bu noktada, haber değerleri olarak kabul edilen unsurlar devreye girmektedir. Bu unsurlar kısaca şu şekildedir: “Zamanlılık, yakınlık, önemlilik, sonuç ve insanın ilgisini çekme.”²⁵² Bu temel değerler, haberin oluşturulmasına karar vermek için gerekli olan ilkeler bütünüdür. Aynı zamanda haberde aranılan sorulara yanıt vermektedir.

Günümüzde, ülke ve dünyanın her yerinde sürekli bir dinamizm, yenilik, olaylar meydana gelmektedir. Kitle iletişim araçlarının herhangi bir konuyla ilgili, kamuoyunu anında bilgilendirmesi özelliği göz önünde bulundurulursa, bir haberin kesinlikle güncel olması gerekmektedir. Haberde, zaman ögesini belirleyen bileşkeler ise; “yenilik, anılık

²⁵² Tokgöz, a. g. e., s. 258.

ve geçerliliğidir.²⁵³”Yani zamanlılık ilkesine göre, haberden beklenen, onun taze olmasıdır. Haber sitelerinin, blog ve sayfaların, gazete ve kanalların çevrimiçi versiyonlarının bir hayli bol olduğu da düşünülürse, bir saat sonra yayıma girilen bir haber bile çoktan eskimiş olma tehlikesini taşımaktadır. Haberin ‘nerede’ olduğuna dair sorunun yanıtını veren ise, yakınlık ilkesidir. İnsanlar, doğal olarak yakın çevresinde olup bitenler hakkında daha fazla bilgi edinmek istemektedirler. Dolayısıyla, herhangi bir olayın meydana geldiği bölgede yaşayan insanlar, diğer bölgelerde yaşayan insanlara kıyasla daha çok bu haberle ilgilenmektedirler. Tabi bu sadece gazetecilerin haber yapmaları ile erişilebilen bir özellik olmaktan çıkmıştır. Çünkü sosyal medya ağları, internetin getirdiği diğer olanaklar, kişilerin bölgesel ve yerel konularda bilgi edinmesini daha da hızlandırmıştır. Nasıl ve neden sorularına yanıt veren ilke ise, önemlilik ilkesidir. Bir olgunun, haber olabilmesi için, nihayetinden onun bir önem taşıması gerekmektedir. Hem içinde yaşadığımız bölge ve ülke, hem de dünyada olup biten önemli olaylar haber değeri taşımaktadır. Önemli kişilerin açıklamaları, uluslararası anlam ifade eden olaylar, kurum ve kuruluşların politikaları, tüm insanlığı ya da belirli bir grup ya da toplumu ilgilendiren, etkileyen olaylar (salgın vb.), gibi unsurlar, önemlilik değerini oluşturmaktadır. “Haberi bu kadar büyük hale getiren nedir? Kim bu haberi bu kadar büyütülmektedir?”²⁵⁴ Haberin sonuç ögesini değerlendirmede kullanılan bu sorular, haber değerini belirleyen önemli ilkelerdir. Burada, olaylarla ilgili kazalar, çatışmalar, sorunlar, karmaşık durumların ortaya çıkaracağı değerlendirme ve etkiler önem taşımaktadır. Haberin yazılması yönünden de dikkate alınması gerekmektedir. Son olarak, insanın ilgisini çekme ilkesi ise, tüm insanları ilgilendiren mevzularda tezahür etmektedir. Diğer önemli ilkeler gibi, ilgililik de haberin inşa sürecinde, içeriği tamamlamaktadır. İnsanların ilgisini çeken her türlü, olay, durum ve hikâye gazeteciler tarafından haber değeri taşımaktadır. Bu sadece aynı anda tüm insanlığı ilgilendiren konularda değil, özellikli gruplarda da önemini korumaktadır. Örneğin, aynı cinsiyetten kişilerin haberleri, belirli gruplara yönelik haberler gibi. Çocuklara, gençlere, belli bir siyasi ideolojide bulunan ya da spor takımları tutan kişilere yönelik haberler, insanların çoğunlukla ilgisini çekmektedir.

²⁵³A. g. e. , s. 260.

²⁵⁴A. g. e. , s.262.

Gündelik yaşamdaki, toplumsal koşullarla şekillenen çatışmalar, kuşkular ya da mutluluk ve başarılar da yine okuyucu ya da izleyicide, merak ve heyecan uyandırmaktadır.

Gazetecilerin, haber değeri olarak görüp karar verdiği olguları, birer haber metni ve görüntülerine dönüştürmesindeki süreç ise, haber kaynakları ile birlikte işlemektedir. Gazeteciler, haber toplama ve yazma aşamalarında, haber kaynaklarından yararlanmaktadır. Bu kaynaklar; “birinci el kaynaklar ve ikinci el kaynaklar olmak üzere, ikiye ayrılmaktadır.”²⁵⁵ Bu kaynakların hangisinin kullanılması gerektiği, durum, koşul ve zamana ilişkin olarak değişkenlik göstermektedir.

“Gazetecilikte asıl önemli olan, gözlenebilir olaylarda, olayı gözleyerek gerekli olan enformasyonu toplamaktır. Bu gibi durumlarda enformasyon, genelde yerinden, yani birinci el kaynaklardan toplanır. Gazeteciler her zaman gözleyemeyecekleri olayları ise, ikinci elden öğrenme yoluna giderler. Daha başka deyişle, ikinci el kaynakları kullanırlar.”²⁵⁶

Muhabirler, habere konu olan olay ve açıklamalarla bizzat yerinde, kendileri ilgilenererek, birinci el kaynaklarını kullanmış olurlar. Örneğin, bir politikacının resmi açıklaması, bir trafik kazası ile ilgili olarak olay yerindeki görgü tanıkları ve polisle konuşma, adliye haberlerini oluşturmak için mahkemelere katılıp gözlem yapma ve benzeri süreçlerle, not alarak, fotoğraf çekerek birinci el kaynaklar kullanılmaktadır. Bu pratikte, muhabir ciddi bir deneyim kazanarak, haber kaynakları ile olan ilişkilerini de arttırma fırsatı bulmaktadır. Tabi, haberi doğrulama ve ispatlama için kullanması gereken kaynaklarına sonuna kadar saygı duymalı ve güven aşılması gerekmektedir. Muhabir, hem bir sıcak temas içinde olmalı hem de belli bir mesafeyi korumak zorundadır. Haber peşinde koşmadan gerek zaman gerekse mekânsal koşullardan dolayı, ikinci el kaynaklar da kullanılmaktadır. Raporlar, basın açıklamaları, reklamlar, belgeler, arşivler, internet yazıları, resimleri ve videoları ile haber yapmak da pekâlâ mümkün olmaktadır. Hatta birinci el kaynaklarla haber toplama süreci, kurumlar

²⁵⁵ A. g. e., s. 273.

²⁵⁶ A. g. e., s. 273.

açısından maliyetli olacağından, genelde ajans üyelikleri sayesinde görebildikleri ajans içeriklerini ya da ikinci el kaynakları kullanmayı tercih etmektedirler.

Haber kaynakları her zaman doğru bilgi vermeyebilir. Bu durumun tehlikesini göz önünde bulundurarak, muhabirler haberlerini farklı kaynaklarla doğrulatmalıdır. Hızlı haber girişi yarışında, birinciliği elde etmek gibi bir mücadele içinde olan medya kuruluşları, maalesef bu noktayı dikkate almamaktadır. Dolayısıyla hem yazılı basında hem televizyonda hem de internette yanlış bilgiler ve asparagas haberler kolaylıkla dolaşıma girmektedir. Kurumsal baskı, maddi üretim ilişkileri, siyaset, toplumsal kurallar gibi etkiler, haber içeriklerinde, gazetecinin kişisel etkilerinden daha fazla etkili olmaktadır. Tüm bu koşulları aynı anda ve hızlı şekilde yerine getirme çabası ise, haberlerde gerçeklikten uzaklaşmaya sebebiyet vermektedir. Gerçek ve gerçek dışının birbirine girdiği ve bazı durumlarda yer değiştirdiği gözlemlenmektedir. Gans’a göre; “haber diyerek verilen yoğun dikkatin çekildiği gerçeğin, aslında gözlemlenerek elde edilen konuların abartılmış bir özetidir.”²⁵⁷ Bu yaklaşım, günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Çünkü gözlemlenebilir nitelikteki haberlerin riskinden daha fazlası, gözlemlenemeyen haberlerde bulunmaktadır. Dijital medya kültürünün arttığı bu zamanda, gazetecilik click-stream (tık akışı) yayıncılık anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Editoryal süreçlerde ve haber toplama pratiklerinde, artık kamu yararı ikinci plana gerilemiş ya da tamamen yok olmuştur. Bu noktada karar mekanizmaları ne kadar fazla ‘tık’ alabileceği ihtimali üzerinde biçim almaktadır. Bu durumda da kamu güveni azalmakta, hatta bu konularda çok ileri giden internet sitelerinde reklam geliri düşmekte ve katılım azalmaktadır. Katılımın her zaman fazla olduğu ve farklı gelir kaynakları ile desteklenen, ana akım medyanın çevrimiçi versiyonlarında ise, haber içinde yansıtılanlar, yayın organına duyulan saygının sarsılabileceği korkusu olmadan, doğrulanmadan verilmiş bilgilerle dolmaktadır.

“Okurlar, ilk tarihçilerin eserlerini okurken, okudukları şeylerin çoğunun yazarın hayal dünyasından kaynaklandığını sorgulamadan kabul eder. Kurmaca ve kurmaca dışı arasındaki sınırlar tamamen belirsizdir. Bununla birlikte, daha

²⁵⁷Herbert Julius, Gans, **Deciding What’s News: A Study of CBS Evening News NBC Nightly News, Newsweek, and Time**, Vintage Books, New York, 1980, s. 82.

yakın zamanlarda, olgusal olarak doğru kabul edilen ve edilmeyen metinler arasında açık bir ayrım yapılmıştır. Çağdaş okurlar, kurmaca dışı etiketli malzemeleri okurken, yazar olguları ortaya koyabildiği sürece malzemenin doğru olduğunu varsayarlar. Özellikle gazeteciler, bunu gazetelerin geçmişteki çarpıcı öznellikleri üzerinde kazanılmış bir zafer olarak görüyorlar. Diğerleri ise bu gelişmenin yasını tutuyor.²⁵⁸

Kurmaca ve kurmaca dışının belirsizleşti anlatılarda, okuyucular müzakereci okumadan da uzaklaşmış olmaktadır. Haber metinlerinde veya birçok it iletişim araçlarındaki görüntüler, kurmaca mı değil mi sorusuna maruz kalmadan kabul edilebilmektedir. “Hunter Thompson, kurmaca ve kurmaca dışı, on dokuzuncu yüzyıla ait terimler, diyordu Gonzo gazeteci. 1970’li yıllarda Hunter Thompson’ın ortaya attığı bir terim olan Gonzo, gazetecilikte nesnel olma iddiası taşımamayı; aksine tamamen öznel bir dil kullanımını ifade eder.²⁵⁹” Burada, roman tekniklerinden yararlanılarak, haberler özelinde kurmaca dışı eserler üretildiğine dikkat çekilmektedir.

“Bu yaklaşımın modern örneği, yüzyılın ortalarında kurmaca benzeri sezgilerle yazan Joseph Mitchell, Lillian Ross ve John Hersey gibi New Yorker gazetecileri arasında bulunabilir. İşverenlerin gerçekleri doğrulama konusunda böylesine mükemmel bir üne sahip olması sayesinde, bu yeni yazma yöntemi şöyle tanımlandı: Bir yöntem, bir tarz; doğruluğun kendisine bir meydan okuma değil.²⁶⁰”

Bu tarz habercilikte, titiz habercilik kuralları ile kurmaca hikâyeler birliktelik içerisinde olmaktadır. Habercilik olgusal olma özelliğini kaybederek, yaratıcı ve öznel olma özelliği kazanmaktadır. Bu tarz habercilik, 19. yüzyıldan günümüze kadar biçim değiştirerek ama neredeyse içerik hatlarını değiştirmeyerek ulaşmıştır. Sadece haber metinlerinde değil, filmler, televizyon programları ve günümüzde internet içeriklerinde de bu hırslı anlatılar mevcudiyetini korumaktadır.

²⁵⁸Keyes, a. g. e., s. 202.

²⁵⁹A. g. e., s. 202.

²⁶⁰A. g. e., s. 203.

“Hakikat sonrasının ortaya çıkışı ayrılmaz bir şekilde televizyonun yükselişiyle bağlantılıdır. Geçtiğimiz onlarca yıl boyunca, televizyon izleyicileri erken çocukluk döneminden itibaren, bu kitle iletişim aracının yalanlarına, yarı gerçeklerine ve düz aldatmacalarına maruz kaldı. Televizyon onların başlıca yoldaşı olmuştur; onunla kanlı canlı bir insanla geçirdiklerinden çok daha fazla zaman geçirirler. Durum böyle olunca, orada gördükleri değerleri özümsememeleri çok zordur. Eski izleyiciler, televizyonda yayımlanan McCarthy duruşmaları, hileli yarışma programları, Eisenhower’ın U-2 uçuşlarına dair söylenen yalanları itiraf etmesi, Vietnam ve birçok güvenilirlik açığı, Watergate duruşmaları ve İran-Kontra’nın yalanlarıyla büyüdü. ²⁶¹”

Hakikat sonrası çağda oluşan değerler, ilk etapta televizyon aracılığı ile hanelere aktarılmıştır. Gerçek ve kurmaca arasında kalan anlatılar, yüzlerce başkalaşan değerler, gerçekler aslında insanların ahlaki tavırlarının da şekillenmesine sebebiyet vermiştir. İletişim bilimlerinde, habercilik etiği ile ilgili çalışmalar sayıca artmaya başlamıştır. Ekran karşısında yetişenlerle ilgili kaygılar artmıştır.

“Kitle iletişim araçları hakikat sonrasını yaymada fazlasıyla önemli bir rol oynamıştır. Bu sadece televizyona çıkan yalancıları izlemeyi ve onları taklit etmeyi içermez. Bu etkiyi yaratanlar sadece reklamlar, reality şovlar, yarı belgesel filmler, haber-eğlenceler ve ‘gerçeğe dayalı’ hikâyeler değildir. Televizyon, doğası gereği dramatik olanı olgusal olana tercih ettiğinden, zaman içinde kurmaca olmayan programlar bile kurmaca olanların yöntemlerini benimser.”

Keyes, kitle iletişim araçları ve hakikat sonrası çağ ile arasında kuvvetli bir bağ kurmaktadır. Yazılı basında çıkan haberlerin yanında, televizyonda yayınlanan haberler, programlar, şovlar, filmler de hakikat sonrası çağın ciddi şekilde hem üreticisi hem dağıtıcısıdır. Gerçeğe dayalı olarak ifade edilen ve bu yönde dikkatleri üzerine çeken hiçbir içerik, aslında gerçeğe dayalı değildir. Hatta televizyon içeriklerinde gerçek dışı

²⁶¹A. g. e., s. 229.

olanlar tercih edilmektedir. Gerçekten de ‘gerçeğe dayalı’ bir içerik varsa da hâkim olan gerçek dışı yaratıcılıkların yöntemi ile şekillenmektedir.

“Televizyon ahlaki açıdan, yazılı basından çok daha tarafsızdır. Bu durum özellikle göze hitap eden programlar için geçerlidir ki çoğu da zaten böyledir. Görseller televizyon iletişiminin özüdür ve görsellerin ahlakı yoktur. Yer verilen gerçek olayların sürekli olarak, eski kayıtlar ya da yeniden canlandırmalar olduğu ortaya çıkar. Irak savaşının başlangıcında Sky News muhabiri, İngiliz denizaltısı HMS Splendid’in bombardımanı üzerine yaptığı ‘özel’ haberde bir denizaltıdan ateşlenen füzenin arşiv görüntülerini kullandı. Afganistan’ın işgali sırasında, Geraldo Rivera, aslında uzakta gerçekleşen bir silahlı çatışmanın ortasında bulunduğunu iddia etti. Palavrası ortaya çıktığında, Rivera işvereni Fox News tarafından hafifçe azarlandı.²⁶²”

Özellikle savaş haberlerinde, yalan söylemek, bir norm haline gelmekte ve sıradanlaşmaktadır. Bu tarz haberlerde, malzemeler süslenmekte, doğruluk standartları altında, gerçek görüntüler ve içerikler kullanıldığı öne sürülmektedir. Eğer bir ülkede savaş varsa, taraf ülkelerde bu konuyla ilgili birçok farklı haber yayınlanabilmektedir. Kitleler ise, merak ve heyecanla kaçırmadan bu haberleri her gün izlemektedir. Sonrasında ortaya çıkan yalanlar ise, toplumu derin bir şüpheye düşürmekte ve medyayı itibarsızlaştırmaktadır.

“George Bush, savaşların temalara ihtiyaç duyduğunu fark etti; Irak’ı Özgürleştirme Operasyonu gibi. Savaşlar güçlü öykülere ihtiyaç duyar. Cesur bir ‘gönüllüler koalisyonu’, diyelim ki ezilen bir halkı, kullanmak üzere olduğu korkunç kitle imha silahları depolayan canavar ruhlu bir diktatörün boyunduruğundan kurtarır. Bu savaş sırasında, kahraman askerler, yakalanmadan önce şarjörünü boşaltmış, yaralı bir savaş tutsağı kadını cesurca bir gece baskısıyla işkence gördüğü hastanede kurtarır. Savaş meydanında kazanılan heyecanlı zaferden sonra, başkumandan bir savaş uçağında denize doğru uçmak ve bir uçak gemisinde evlerine doğru yola çıkmış birliklerine

²⁶²A. g. e., s. 233.

katılmak için uçuş elbisesini giyer. Hikâyenin sonunda, bu çarpıcı genç savaşçı lider, coşkulu bir zafer konuşması yapar. Arkasındaki pankartta şöyle yazar: Görev tamamlandı.²⁶³»

Gerçeği söylemekten kaçınılan en yoğun dönemler savaş dönemleri iken, günümüzde her gün yalan söylenmektedir. Yine de bu örnek özetlenecek olursa, Bush'un Irak'a karşı başlattığı operasyon döneminde birçok yalan haber uluslararası medyaya da sürülmüştür. Hatta operasyonun kendisinin başlatılmasının bile bir yalandan ibaret olduğu itiraf edilmiştir²⁶⁴. Yine de tüm bunların yaşandığı dönemde, televizyon haberlerinin görsel ve metin içerikleri, belirli bir aldatmaca şeması çerçevesinde oluşturulmuştur. Burada önemli olan nokta, televizyon haberlerinin, hakikat sonrasının oluşumundaki büyük katkısıdır. Gazetecilik, habercilik, haber değeri ve kaynakları bambaşka bir biçime sokulmuştur. Kamu yararı için, doğruların belirli bir miktarda 'değiştirilmesi' belki hoş görülebilir, fakat hakikati baştan yaratmak, hikâye ve kurmaca yaratımlarla haberleri inşa etmek; post truth dönemin, olgusal olarak doğru ifadelerin yerini, inançlara bıraktığının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, beyaz değil siyah yalanlardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Tüm bu kurmaca görüntü ve metinler, dijital çağa sosyal ağlara taşınmıştır. Aldatma becerilerinin faal olarak kendisine sahne bulduğu teknolojik araçlar, hakikat sonrasını yaygınlaştırmak için oldukça önem taşımaktadır. Anlık yayımlanan ve gün boyu devam eden haber akışları, kitleleri de yoğun bir veri yağmuruna maruz bırakmaktadır. Bu durumda da kitleleri aldatma fırsatları doğmaktadır. Sahte haberler, hakikat sonrasının temel zemininde yer almaktadır. Ve bu zemin, dijital gazetecilik pratiklerinde önemli bir potansiyele sahiptir.

²⁶³ A. g. e., s. 236.

²⁶⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/10/041006_isg_wmd.shtml
Erişim Tarihi: 02.05.2020.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİJİTAL GAZETECİLİKTE GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ

Gazetecilik, tüm dünyada en zor şartlar altında gerçekleştirilen bir meslek dalıdır. Her gün, her yazılan satır hem tarihi bir özellik hem de geleceğe gönderilen mesajlar içermektedir. Dolayısıyla, kültür ve toplumsal yapı üzerindeki etkisi önemli ölçüde ve tartışmasız şekilde çok fazla bulunmaktadır. Fakat dijital çağ ile birlikte gazetecilik pratiklerinde ve meslek ilkelerinde önemli ölçüde değişimler meydana gelmiştir. Hem gazeteciler hem de okuyucu, izleyici kitlesi üzerinde gözlemlenebilen bu değişimler, akademik çalışmaların da sorgulayıcı ve araştırmacı alanlarını genişletmektedir.

Geleneksel medya araçları ile gazetecilik pratikleri göz önünde bulundurulduğunda, tek taraflı bir iletişim modelinin olduğu, alıcıların davranışlarının ölçülüp anlaşılamadığı bir metot söz konusudur. Dijital çağda mevcudiyetini koruyan gazetecilik pratiklerine bakıldığında ise, okuyucu bir haber üretim sürecinde hem aktör hem de nesne rolü içerisinde olabilmektedir. Hal böyle olunca, geleneksel haber üretimi, hikâye oluşumu ve inşa süreçlerinde göz önünde bulundurulan değerler de köklü değişim göstermiştir.

“Dijital Gazetecilikte Gerçek Ötesi Çağ” başlığı taşıyan tezin üçüncü bölümü, dijital gazetecilik pratiklerinin gerçek ötesi çağda değişen ve yeniden tanımlanan konumu üzerinde durmaktadır. Bu başlık altında, dünyada ve Türkiye’de dijital gazeteciliğin tarihsel doğuşu, dijitalleşmenin gazetecilik pratiklerine etkisi, dijital gazetecilik ve gerçeklik ilişkisi ve son olarak tüm bu hızlı değişimlerin sebebiyet verdiği etik sorunlar anlatılmıştır.

3.1. Dünyada ve Türkiye’de Dijital Gazeteciliğin Doğuşu ve Gelişimi

Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte sanal dünyada varlıklarını gösteren basılı dergi ve gazeteler, dijital gazeteciliğin doğuşunda önemli bir adım atmıştır. Dijital gazetecilik ilk olarak internet ya da masa üzeri bilgisayarların yaygınlaşması ile birlikte doğmamıştır. Bu gelişmelerin de öncesine dayanmaktadır.

“İlk dijital gazetecilik türü 1970 yılında Büyük Britanya’da icat edildi, aynı yıl yeni bir Ford Pinto ise, 1995 dolara mal oldu ve izleyiciler, sinemalarda M*A*S*H ve Woodstock’u izliyorlardı. Bu icad, Teletext

olarak adlandırıldı ve düzenli programlama yerine televizyon ekranlarında kelime ve sayıların gösterilmesini içeriyordu. Buluş, 1971’de British Broadcasting Corporation (BBC) tarafından patentlendi ve teletext Amerika Birleşik Devletleri’nde hiç büyük bir hit olmadı, ancak Avrupa’da ve dünyanın geri kalanında çok popülerdi ve hala çok popüler. Teleteks eve üç yolla gönderilebilir: televizyon yayınları (uydu yayınları dâhil), kablolu televizyon sistemleri veya radyo yayınları, ancak bu sonuncusu nadirdir. Bir televizyon sinyali olarak gönderildiğinde, tam bir kanalı işgal edebilir veya kanalın küçük bir kısmında kodlanabilir, bu durum ise, dikey karartma aralığı (VBI) olarak adlandırılır.²⁶⁵”

1970’li yıllarda teletext yayın olarak vuku bulan dijital gazetecilik yayını, televizyon ve radyo araçları aracılığı ile Avrupa’daki hanelerde yerini almıştır. BBC patentli bu popüler yayının akışında, haber metinleri de günlük olarak yayınlanmaktaydı. Bu yenilik, basılı gazete temin edemeyen kamuoyu üyeleri için eşsiz bir fırsat yaratmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise, Web 2.0 yazılımının geliştirilmesi ile birlikte bu fırsatlar çok daha fazla alanda ve hızla genişlemiştir.

“İnternet 1993 yılına kadarki zamanda, zaten uzun zamandır vardı. 1960’larda ABD Savunma Bakanlığı’nın bir kolu olan Gelişmiş Araştırma Projeleri Ajansı tarafından geliştirildi, ancak askeri amaçlıydı, büyük üniversiteler ve savunma müteahhitlerinin dışındaki birkaç kişi varlığını biliyordu. Erişim, ticari olmayan trafikle sınırlıydı ve ara yüz kafa karıştırıcı ve tamamen grafiksel de değildi.²⁶⁶”

Bu süreçten sonra, internet bireysel kullanıcıların erişimine açık hale gelmiş ve bilgisayarların da hanelere girmesi ile birlikte, ortak kullanım ve paylaşım mecralarının yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca internet ile birlikte, basılı gazetelerin çevrimiçi versiyonları da hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu noktada, iletişim teknolojilerindeki yaşanan devrimin süratli bir şekilde ağ toplumu oluşturmaya başlamış olmasına dikkat çekmek yerinde olacaktır.

²⁶⁵ David Carlson; “**The History of Online Journalism**”, Dijital Journalism: Emerging Media and the Changing Horizons of Journalism, Ed: Kevin, Kawamoto, Rowman & Littlefield Publishers, USA, 2003, ss. 32,33.

²⁶⁶ Carlson, a. g. e., s. 49.

“Ağlar, sınırsız biçimde genişleyebilen, ağ çerçevesinde iletişim kurabilmeleri, açıkçası aynı iletişim kurallarını (örneğin değerler ya da performans hedefleri) paylaşımları hâlinde yeni düğümlerle bütünleşen açık yapılardır. Ağa dayalı bir toplumsal yapı, dengesini bozmaksızın yeniliklere gidebilecek, son derece dinamik, açık bir sistemdir. Ağlar, yeniliğe, küreselleşmeye, merkezlessiz yoğunlaşmaya dayalı bir kapitalist ekonomi için; esneklik ve uyarlanabilirliğe dayalı iş, işçiler ve şirketler için; sonu gelmez bir yıkım ve yeniden yapılanma kültürü için; yeni değerlerin, kamunun ruh hâlinin anında işlenmesine ayarlanmış bir politika için; uzamın yerinden edilmesini, zamanın bertaraf edilmesini amaçlayan bir toplumsal örgütlenme için çok uygun araçlardır.²⁶⁷”

Castells, ağ toplumunu, sınırsız biçimde genişleyen alanlar bütününde, sınırsızca iletişim kurmaya yarayan araçlardan meydana geldiğini belirtmektedir. İletişim kuralları ile paylaşılan dinamiklerin, ağ toplumu içerisinde toplumsal yapının oluşumuna, dengesinin korunmasına ve yeniliklere fırsat sağlamasına olanak tanıdığını ifade etmektedir. Ayrıca Castells, toplumsal dinamikler içerisinde, politika, ekonomi, yeniden yapılandırılması amaçlanan kültür, işçi ve şirketler için de sonu gelmez bir yıkıma neden olacağına dikkat çekmektedir. Çünkü, Castells’e göre ağ toplumu aynı zamanda, kapitalist düzenin sürekliliğine katkı sağlamaktadır.

“Ancak ağın morfolojisi, aynı zamanda, iktidar ilişkilerinin anlamlı bir biçimde yeniden örgütlenmesinin de kaynağında yer alır. Ağları birbirine bağlayan makaslar (örneğin siyasi süreçleri etkileyen medya imparatorluklarını kontrol altına alan finansal akışlar gibi), ayrıcalıklı iktidar aygıtlarıdır. Dolayısıyla makasçılar da iktidar sahipleridir. Ağlar çok olduğundan, ağlar arasındaki iç işleyiş kuralları ile makaslar, toplumların şekillendirilmesinin, yönlendirilmesinin, yanlış yönlendirilmesinin başlıca kaynakları haline gelmişlerdir. Toplumsal evrim ile enformasyon teknolojilerinin uyumlu hale gelmesi, sosyal yapı çerçevesindeki etkinliklerin gerçekleştirilmesi için somut bir zemin

²⁶⁷Mauel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi Birinci Cilt**, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 623.

hazırlamıştır. Ağlar halindeki bu somut zemin, baskın toplumsal süreçlere damgasını vurur, böylece toplumsal yapının kendisini şekillendirir.²⁶⁸”

Teknolojik gelişmelerle mutabık olarak şekillenen toplumsal yapının somut zemini, ağlar tarafından oluşturulmaktadır. Bu ağlar aynı zamanda iktidar ilişkileri ve maddi üretim ilişkileri ile de doğrudan bağlantılı hale gelmektedir. İlkçağlardan günümüze kadar gelen süreçte, birçok örnekte görüldüğü üzere, haberleşme sistemini yani mesaj üretimini ve dolaşımını, iktidarlar her zaman kontrol altında tutmak istemişlerdir. Bu durum ağlar üzerinden şekillenen, yeni ve teknolojik iktidar biçimlerini yaratmaktadır. Bu süreçler, siyaset, ekonomi ve sosyal yapıdan bağımsız şekilde gerçekleşmemektedir.

“Daha kapsamlı bir tarihsel akış içinde, ağ toplumu insani deneyimde niteliksel bir değişimi temsil eder. Toplumsal eylemin en temel düzeyde doğa ile kültür arasındaki ilişki kalıplarının değişimi olarak anlaşıldığı eski sosyolojik geleneğe göre, gerçekten de yeni bir çağdayız. İnsani deneyimin bu iki temel kutbu arasındaki ilk ilişki modeli, binlerce yıl boyunca doğanın kültür üzerindeki hâkimiyetiyle tanımlandı. Toplumsal örgütlenme kodları, doğanın kontrol edilemez katılığına karşı hayatta kalmak için verilen mücadeleyi neredeyse doğrudan yansıttı; antropoloji de bize toplumsal hayatın kurallarının izini biyolojik oluşumuzun kökenlerine dek sürmeyi öğretti. Modern çağın başında kurulan, sınai devrimi ve aklın zaferiyle ilişkilendirilen ikinci ilişki biçiminde ise kültür doğaya hâkimdi; toplum, insanoğlunun hem doğal kaynaklardan özgürleştiğini hem de kendi baskı ve sömürü felaketlerine tabiiyetini gördüğü çalışma sürecinden oluşuyordu.²⁶⁹”

Ağ toplumunun tarihsel akış içerisindeki oluşumu, insanların yaşamsal deneyimleri ve gündelik hayat pratiklerine de yansımıştır. Böyle bir toplumun oluşumu, doğa ve kültür arasındaki mücadeleyi, insanın doğaya üstün gelmesi inancı ile devam etmiştir. Modern çağ ile daha da baskın hale gelen bu düşünce, insanların hayatta

²⁶⁸Castells, **a.g.e.**, s. 623.

²⁶⁹**A.g.e.**, ss. 631, 632.

kalmak için verdiği çetin mücadelenin yerini, kültür ve aklın üstünlüğüne bıraktığı önermesini barındırmaktadır. Bu durumda, insanlar söz, işaret ve günümüzde anlamsız olduğu ifade edilebilecek sesler ile birbirlerine haber iletmelerinden yüzyıllar geçen süre zarfında, daha modern, nizamlı, rasyonel ve teknolojik iletişim biçimleri karşısında nasıl bir dönüşüm geçirmiş ve haberleşmenin tarihsel zemindeki hareketliliği nasıl gerçekleşmiştir? Mesaj içeriklerinin birer haber metnine dönüşmesi ve basılı mecralarda yer alması, kamuoyu oluşumuna, ortak akıl ve karar mekanizmalarının gelişimine doğrudan katkıda bulunmuştur.

“19. yüzyılda endüstrileşme ve makineleşmeden nasibini alan gazete, kitle gazetesi olma yanında kent gazetesi olarak kendine toplumda önemli bir yer edindi. Bunun yanında önemle vurgulanması gereken olgu ise, gazetenin bir yandan teknolojiye ayak uydurma, diğer yandan haber izleme bakımından sermaye bulma yönünden büyük güçlüklerle göğüs germe durumunda kaldığıdır. Haber izleme, gazeteciler için, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emek yoğun bir etkinlik olurken, teknolojiye ayak uydurma, devamlı surette ileri teknolojiye ulaşmayı ve izlemeyi de beraberinde getirdi. ... 21. yüzyılla birlikte, 20. yüzyılda yaygınlık göstermeye başlayan magazinleşme ve kültürün metalaşması olgusu bütün hızıyla devamlılık göstermektedir demek yanlış olmaz.”²⁷⁰

18. ve 19. yüzyıllara damga vuran Sanayi Devrimi ve beraberinde gelen makineleşme, basın endüstrisinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu yeni düzen, farklı teknolojik araçlarının haber üretim süreçlerine eşlik etmesi ve gazetecilerin de bu duruma ayak uydurmasını gerekli kılmıştır. Gazeteler aynı zamanda, faaliyetlerini ve mevcudiyetlerini sürdürebilmek için belli bir sermaye çatısı altına girmek zorunda kalmıştır. Doğal olarak gazeteciliğin de fiiliyatında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Öncelikle haber konularında çeşitlilik yaşanmıştır. Kilise ya da belirli bir otorite ve çevresinde sınırlı kalan mesleki faaliyetler, kültürel alana doğru genişlemiştir. Polisiye, adliye, dünya, tarih, magazin ve birçok farklı tema, yeni gazetecilik dünyasında yerini almıştır.

²⁷⁰ Tokgöz, a.g.e., ss. 32,33.

“Dijitalleşmenin ortaya çıkışına etken olan teknolojik gelişme ise internettir. İnternet birçok bilgisayar sistemini birbirine bağlayan ve her geçen gün büyüyen bir iletişim ağıdır. İnternet terimi, “international” (uluslararası) ve “network” (ağ yapısı) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu uluslararası ağ, birbirine sabit olarak bağlanmış yüksek hızlı iletişimi olan bilgisayarlardan oluşmaktadır.²⁷¹”

Dijital dünyanın temel zemininde yer alan internet, en önemli teknolojik gelişmelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet ağı bulunan ülkeleri birbirine bağlayan, mekân ve zaman ayrımını ortadan kaldıran, tüm dünyaya hızlı şekilde yayılan ve yayılmaya da devam eden bu ağ sistemi, toplumsal yapının her alanında kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında, siyaset, ekonomi, iletişim, eğitim, sağlık, askeri ve dahası örnekler kolaylıkla sıralanabilmektedir. Haberleşme teknolojisi özelinde ise hem habercilik işlevlerini hem de içeriklerin değişmesine vesile olmuştur. Sadece sahada gazetecilik yapan kişilerin internet aracılığı ile haberlerinin editoryal süreçlerini yönetme imkânı sağlamamış, aynı zamanda internet üzerinden sahada olmadan da gazetecilik yapılmasına neden olmuştur. Bu yeni alan, internet gazeteciliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

“İnternet gazeteciliği; gazeteciliğin çeşitli yöntemlerinin kullanılarak insanların internet aracılığıyla bilgilendirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bir başka deyişle, internet ortamında açılan haber servisi ve sayfaları internet gazeteciliği ya da haberciliği, sanal gazetecilik ya da on-line habercilik gibi adlarla anılmaktadır. İnternet gazeteleri, internet ile özellikle 1994’ten sonra gelişen dünya çapında yaygınlaşan bir iletişim aracıdır.²⁷²”

İnternet kullanımının 1994 yılından itibaren globalleşmesi, erişiminin ucuz ve kolay hale gelmesi, birçok kişinin de hayatının parçası olmaya başlamasına yol açmıştır. Bu durum, tüm meslek dallarında olduğu gibi, gazetecilik mesleğinde de değişiklikler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Gazetecilik uygulamaları artık internet ortamında fiiliyatını sürdürmeye başlamıştır. Bu sayede, internet gazeteleri de sahneye çıkmıştır.

²⁷¹Murad Karaduman; “İnternet ve Gazetecilik”, Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, Der. Sevdâ Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.142.

²⁷²Erkan Yüksel; Halil İbrahim Gürçan; **Habercinin El Rehberi-Soru ve Örneklerle Haber Toplama ve Yazma Kural ve Teknikleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir,2001, s. 18.

“İnternet gazetelerinin tarihçesine baktığımızda; internet haberciliğinin kökeninin, televizyondaki teletext yayınları olduğu söyleyebilir.²⁷³” Teknoloji tarihi, hızlı bir değişim içinde seyir etmişse de bir anda her haneye bilgisayar ve internet ağ bağlantısı gelmemiştir. Online haberlere ilk olarak, televizyon araçlarındaki teletext yayınlarında rastlandığı bilinmektedir.

“İnternet gazeteleri ilk olarak ABD’de ortaya çıkmıştır. 1995’te sekiz büyük gazete (The Washington Post, New York Times, Daily Mirror, Herald Tribune gibi) baskıya hazır gazete sayfalarını on-line olarak anında aktarmak amacıyla, Yeni Yüzyıl Yayın Ağı adıyla bir şirket kurarak, haber yayıncılığında sanal dönemi örgütsel olarak başlatmışlardır.²⁷⁴”

Dünya basın tarihine bakıldığında, ilk internet haberciliği örneklerine Amerika’da rastlamak şaşırtıcı olmamaktadır. Çünkü, basılı gazete ve habercilik alanı, özellikle savaş yıllarından beri, kamuoyu oluşturmak için üzerinde önemle durulan bir alan olmuştur.

“Türkiye’nin ilk dijital haber sitesi ise 25 Ocak 1996’da yayın hayatına başlayan XN olmuştur. XN’de gazetelerden taranan günlük seçme haber ve köşe yazılarına yer verilmiştir fakat www.xn.com sitesi çok geçmeden yayınına son vermiştir. 17 Aralık 1997’de Türkiye’nin en büyük servis sağlayıcılarından biri olan Superonline’ın internet sitesine bağlı olarak kurulan Net-Haber, Anadolu Ajansı ve Reuters’in haberlerini ziyaretçilerine ulaştırmıştır. İçeriği tamamen kendine özgü olan ve bağımsız yayıncılık yapan ilk site ise, Gazeteci Ahmet Tezcan’ın kurduğu dorduncukuvvetmedya.com adlı sitedir.²⁷⁵”

Türkiye’deki basın tarihine bakıldığında ise, internet gazeteciliği dünyadaki yayılım hızı ile aynı orantıda geliştiği görülmektedir. İlk olarak haber ajansları, online olarak da varlıklarını sürdürme kararı almıştır. Bu bağlamda, Superonline’a bağlı Nethaber, Anadolu Ajansı ve Reuters Türkçe haber ajansı faaliyete online olarak geçmiştir.

²⁷³Tokgöz, a.g.e., s. 18.

²⁷⁴Halil İbrahim, Gürçan; **Sanal Gazetecilik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999, s. 32.

²⁷⁵Berrin Kalsın; “Geçmişten Geleceğe İnternet Gazeteciliği: Türkiye Örneği”, The Journal of Academic Social Science Studies Jasss, N.42, 2016, s. 78.

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan kriz nedeni ile işsiz kalan gazeteciler, seslerini duyurabilmek ve var olmak adına, maliyeti düşük olan internet mecrasında gazetecilik yapmaya başladılar. Bu dönemde, haber sitelerinin sayısında artış yaşanmıştır. Çünkü, internet üzerinden gazetecilik faaliyetlerini sürdürme imkanının olması, ana akım medyada çalışan gazetecilerin seslerini duyurmak ve alternatif habercilik arayışlarına cevap vermesi açısından son derece önem taşımaktadır.

“Kablolu televizyon ve uydu yayınlarıyla birlikte, bilgisayar temelli iletişim hizmetleri, elektronik bankacılık ve alışveriş, video ve etkileşimli hizmetler, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kitlesel medyanın ötesinde, kişiselleşmiş medya ve bireysel seçim çağını başlatmıştır. Küresel iletişim düzeni çerçevesinde iletişim özgürlüğü, fikirlerin ve enformasyonun serbest dolaşım çağını başlamıştır.”²⁷⁶

Küresel iletişim çağı, birçok resmi işlemi kolaylaştırdığı gibi, bireylerin kişisel düşüncelerini açıklayabilecekleri özgür bir ortam da yaratmıştır. Bunun için birçok web site, blog ya da sosyal medya hesabı kullanılabilmektedir. İnternet gazeteciliğine bakıldığında ise, üç dönemden söz etmek mümkündür.

“Birinci dönemde, gazetecilerin haber içeriğini internet gazeteciliği için üretmedikleri, fakat kendi geleneksel gazetecilik kuruluşları için ürettikleri, gazetelerin web sayfası için tekrar tasarladıkları görülmektedir. Birinci dönemin halen sürdüğünü söylemek yanlış değildir. İkinci dönemin 1996’da başladığı söylenebilir. ... Bu dönemde, gazeteciler özgün haber içeriğini web sayfası için düzenlemektedirler. Düzenledikleri içeriği ise, okuyucunun başka web sayfalarıyla ilişkiye girdiğinde, anında çeşitli sınıflanmış haber ve enformasyon, dilediğini etkileşimli olarak seçerek ulaşabilmesini sağlayacak şekilde geliştirmeye çalışmaktadırlar. Üçüncü dönemde (1997’den itibaren) ise, birkaç web sayfasında denemeleri yapılan yeni bir yaklaşım biçimi denenmektedir. Bu yaklaşım biçimi, web sayfası için yeni bir iletişim mecrası olarak biçimlendirilmiş özgün haber içeriğinin oluşturulmasıdır.”²⁷⁷

²⁷⁶ Nilüfer Timisi; **Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2013, ss. 114,115.

²⁷⁷ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 113.

İnternet gelişiminin bu üç dönemini kısaca özetlemek gerekirse, birinci dönemde var olan haber metinlerinin, bağlı bulundukları gazetelerin web sayfalarında yer aldığı görülmektedir. Bu sınırlı paylaşımlar 1996 yılından itibaren çeşitlenmeye başlamıştır. Bu yıllarda çeşitli enformasyon ve artan etkileşimli durum mevcut olmaktadır. 1997 yılından günümüze kadarki dönemde ise, web sitelerine yönelik uygulama yaklaşımları ciddi değişim göstermiştir. Basılı gazetelerin çevrimiçi versiyonları hala haber metinlerini yaymak için faaliyet gösteriyor olsa da artık web sayfaları, iletişim dünyasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, sadece sahada oluşturulan haber içerikleri değil, bu mecralar aracılığı ile oluşturulan haber içerikleri de yer almaya başlamıştır.

“İnternet ve yeni iletişim teknolojileri, gazeteciliğin geleceği açısından çeşitli tahminleri beraberinde getirmektedir. Televizyon haberciliği, bloklarla yapılan yurttaş gazeteciliği, tabletlerle yapılan gazetecilik, on-line gazetecilik, sosyal medyanın katkıları, cep telefonlarına haberlerin anında gelmesi, sosyal medyanın verdiklerinin haber olabilmesi ise devam etmektedir.²⁷⁸”

Televizyon aracılığı ile gerçekleştirilen teletext yayınlarından, hızlı ve kullanımı daha kolay internet erişimine geçilmesi, gazetecilik pratiklerini değiştirmiş ve değiştirmeye de devam etmektedir. Bu gelişmelere ayak uyduran gazetecilik faaliyetleri sayesinde, geleneksel medyada da temelden dönüşümler yaşanmıştır. Artık haberler sadece televizyondaki haber saatlerinde ya da ertesi gün basılan gazetelerde değil, cep telefonu ve internet kullanıcılarının anında hizmetine sunulmaktadır. Ayrıca sosyal medya hesaplarının yaygınlaşması da yine haber sitelerinin bu alanlarda da fiiliyetlerini ve mevcudiyetlerini koruma kaygısı getirmiştir. Kamuoyuna doğrudan erişebilmek için her türlü yenilik ve değişim, medya üreticileri tarafından takip edilmektedir.

“Yeni bir spektrum bilgiyi, gazeteciliği, etiği ve çoğulcu düşünceyi rahatsız etmektedir. İnternetin getirdiği teknolojik ve kültürel devrimin arka planında, bilginin toplanması, şekillendirilmesi ve dağıtılmasında var olan asırlık uygulamalar zaten paramparça oldu. Her türden ve kaynaktan gelen bilginin muazzam bir şekilde bir araya getirilmesi ve üreticiler ile bilgi dağıtıcıları arasındaki yeni ‘aracılık’ işlevleri, dijital ağdaki çılgın dolaşım ile değiştirildi.

²⁷⁸ A.g.e., s 33.

Hızla büyüyen bir ‘yeni ekonomi’ bilgisinde, oyuncular tarafından küresel pazar için yeni ‘ürünler’ pazarlanmaktadır. Bu acımasız kopuş, gazetecilik mesleğinin pratiğini yeniden şekillendiriyor. Şirketlerin birçoğu, mesleğin yasal garantilerinden yoksun bırakarak ve herhangi bir etik çerçevenin dışında bırakarak, ‘multimedya içeriği üreticileri’ olarak hizmetlerini sunmaya çalışan, bilgi, iletişim ve reklamcılık sektörlerinde serbest çalışan işçilere dönüştürerek bir ticari faaliyet yürütme eğilimindedir. Hem Fransa’da hem de Avrupa’da ve ABD’de yeni bilgi teknolojileri sektörüne müdahale eden, büyük yatırımlar tarafından desteklenen, çok sayıda girişim sermayesi fonu ve yeni bir “dijital gazeteciliğin” bu vahşi saldırısı, sadece birkaç yıl içinde bilgi ekonomisinin tüm alanlarını yeniden tasarlayabilir.²⁷⁹”

Laimé Marc, geleneksel gazeteciliğin yerini alan dijital gazetecilik dünyasındaki, değişen haber üretim pratiklerine dikkat çekmektedir. Ona göre, internet ile birlikte bilginin toplama, üretim ve dağıtım işlevlerinde bir kopuş gerçekleşmiştir. Tüm bu süreçlerde, akıl, hız, kültür ve eğitim seviyelerinin önemli birer özellik olarak gazeteci bireylerde bulunması gerekiyorken, şu an sadece multimedya üreticilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Kamuoyunu aydınlatma çabaları yerini ticari faaliyetlere bırakmıştır. ‘Basın ve İnternet Ajansları: Kriz mi Dönüşüm mü?’ alt başlığında, Marc, bu konu hakkında şunları söylemektedir:

“Yayıncılar tarafından ‘ayrıcalıklı’ bir mesleğin korporatist iddiası olarak damgalanan bu tartışmanın riskleri, çok hızlı bir yeni dijital gazetecilik alanı olarak nitelendiriliyor. Son zamanlarda ABD, Avrupa ve Fransa’da ortaya çıkan düzinelerce girişim ve iş modelleri, dijital bilgi pazarında gerçekten büyük ölçekli yeni bir ‘toplama’ ve ‘aracılık’ işlevlerine dair birçok soru ve endişeyi dile getiriyor.²⁸⁰”

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu, basın ajanslarının karşısında internet ajanslarının da olması meselesidir. Ayrıcalıklı olarak nitelendirilen gazetecilik

²⁷⁹Laimé Marc; “**Journalisme à L’épreuve D’internet**”, Les Cahiers du Journalisme, no7, Juin 2000, France, s.108.

²⁸⁰Marc, **a.g.e.**, s. 112.

mesleğinin karşısında, internet erişimi olan her türlü kullanıcının birer enformasyon kaynağı da olabileceği gerçeğidir. Dolayısıyla, bilginin toplanma ve dağıtımına ilişkin aracılık görevleri ve pozisyonları hakkında da endişeler meydana gelmektedir.

“Büyük dünya basın ajanslarından biri olan Agance France Press’in, internet ve dijital teknolojinin zorluklarına uyarlamak amacı ile yeniden yapılanma projesinin arka planına karşı, AFP çalışanları bu projeyi kınadı ve şiddetle karşı çıktı. Proje, ajansın birkaç ay içinde gelecekteki özelleştirmesi ile ilgiliydi ve bu da ‘bilgi piyasası’nın emirlerine yol açmasına, ajansın bağımsızlığını kaybetmesine yol açacaktı. Birkaç ay içerisinde gerçekleşen girişimlerin sayısı bile, zaten bu yeni dijital gazeteciliğin rahatsız edici konturlarını özetliyor.²⁸¹”

Fransız basın ajansı Agance France Press’in, internet ve dijital dünyanın zorlukları ile mücadele kapsamında geliştirdiği projeye, çalışanların karşı çıkmasının temelinde, aslında ajansın özelleştirilmesi ayrıntısı yer almaktadır. Çünkü bilginin üretimi ve dağıtımı, başka bir ticari piyasanın içerisinde oluşmaktadır. Ajansların bağımsız çalışma özelliği ise, bu piyasa içerisinde tehdit altına girmektedir.

“Bilgi üretim zincirindeki önemli bir sektörün yapısal kırılganlığı, yeni bir dijital gazetecilikte oyuncuların önünü açmıştır. İnternette bilginin üretimi ve dağıtımında, “toplama” ve “aracılık” işlevlerinin savunulması (her şeyden önce ağa özgü araç ve teknolojilerin kullanımına dayanan işlevler), bu yeni şirketlerin somut uygulamaları, kalkınma projeleri gibi, özellikle çoğulcu düşünce ve bilgi etiği açısından ortaya koydukları acımasız kopmalar hakkında birçok soru ortaya çıkmaktadır.²⁸²”

Dijital gazetecilik pratikleri, geleneksel gazetecilik uygulamalarının karşısında yer alan başka bir alan olarak var olsa da bu yapı kendi içerisinde de hızla değişime uğramaktadır. Gazetecilerin haricinde başka oyuncuların da sahnede olduğu bu sektörde, farklı oyunlar farklı işlevlerle sergilenmektedir. İletişim araçlarının kullanımındaki işlevler ön plana çıkmaktadır ve çoğulcu düşüncelerin sergilendiği

²⁸¹ A.g.e., s. 112.

²⁸² A.g.e., s. 115.

platformlarda, bilginin üretimi, toplanması ve dağıtımı süreçlerinde hem mesleki kurallar hem de etik açısından sorunlar doğmaktadır.

“Fransız Şirketi CentralCast’ın başkanı Jeremie Berrebi tarafından 17 Ekim 1999’da internette potansiyel müşterilere posta gönderilmesi ve “çevrimiçi ve alakart basın incelemesi sunan yeni bir izleme hizmetinin” yaratıcısı Net2one Content4Web adlı yeni bir hizmeti vardı, bu da herhangi bir web yöneticisinin sürekli olarak güncellenen kendi sitelerinde, ücretsiz Fransızca haberleri entegre etmesine izin veriyor! Www.neteconomie.fr veya www.radionaze.com gibi çeşitli siteler zaten uygulanmıştır. Bu hizmeti kullanmak için Webmasterlar alanında Net2one oturumu açmalı ve ücretsiz kayıt olmalısınız! Daha sonra, html ve Hop kodunuza küçük bir kod satırı eklemeniz yeterlidir! En son haberleri içeren bir içerik alanınız var. Temadan haberleri seçebilirsiniz. Bununla sitenizi sürekli güncelliyormuş gibi görünmesini sağlayabilirsiniz.”²⁸³

CentralCast’ın, Fransa’da 1999 yılında web haberlerini diğer sitelere entegre etme sürecine ilişkin verilen örnek, hızlı şekilde sitelere yayılan ücretsiz haber metinlerine erişim hakkını ön plana çıkarmaktadır. Bu platformlar sayesinde, ücretsiz üyeliklerle, hızlı şekilde tematik olarak kodlanmış birçok habere ulaşma imkânı doğmuştur.

Central Cast şirketi, Haziran 1999’da girişim sermayesi yatırım fonu Galileo-Partners ve iş melekleri Apollo Invest’ten bu yeni ürünü geliştirmek için 10 milyon frank “kaldırdı”. Genç şirket tarafından, şirket içinde geliştirilen özel yazılım, internet kullanıcılarına ihtiyaçlarına göre uyarlanmış “basın incelemeleri” sunmaktadır. Bir arama motoru sürekli olarak internetteki bilgi sitelerinde arama yapmaktadır. Başlıkları ve altyazıları otomatik olarak ayıklamaktadır. Günde bir kez aboneler, e-posta yoluyla ilgi alanlarına karşılık gelen yeni öğelerin bir listesini alır. Tek bir tıklama ile her makaleyi kaynağında okuyabilirler. Uyarı sistemi Palm-Pilot, ICQ cep telefonunda ve geçici yazılım ile internete bağlı kişisel bir bilgisayarda çalışır. Örneğin, Oracle firmasının 4

²⁸³ A.g.e., s.115.

Kasım 1999’da Aralık 1999’un sonundaki basın açıklamasında, “Portal-To-Go” adlı bir ürünü piyasaya süreceğini duyurduğuna inanılırsa, piyasa umut vericidir. İnternet içeriğini her türlü mobil terminale dağıtmanızı sağlar: el bilgisayarı, telefon, çağrı cihazı... Fransız operatör Cegetel, 15 Mayıs 2000’den bu yana abonelerine bu hizmeti sunmaktadır.²⁸⁴”

Web sitelerindeki entegre işlem sayesinde, online haber içeriklerine erişim sağlama imkânı bulan kullanıcılar, özellikle 2000’li yıllardan itibaren birer potansiyel ‘müşteri’ olarak görülmeye başlanmıştır. Haberlerin inşa edilme sürecindeki kamuoyunu bilgilendirme amaç ve çabaların yerini, haber sitelerinde yer alan yerleştirme ürünlere daha fazla dikkat çekme amacı almıştır. Sadece masa üstü bilgisayarda değil, mikro teknoloji ürünlerinden de kullanıcılar bu sitelere girebilmektedir. Günlük bilgilendirme e-postalarındaki amaç, gündemden haberdar etme değil, ‘tık çekiciliği’ kazanmaktır. Fransa dijital basının örneğinden verilen bu süreç, aslında global basın tarihi ile aynı doğrultuda seyir etmiştir. Türkiye’de ve dünyada da web sitelerindeki içeriklerin üretim amacı, başlı başına kullanıcıların o siteye karşı duyacağı sempati ve beraberinde getireceği potansiyel müşteri olmasıdır. Peki gazetecilik mesleği bu karmaşanın içerisinde bir mücadele içinde midir yoksa uyumlu şekilde faaliyetlerini mi sürdürmektedir? Bu sorunun cevabı tezin sonraki bölümünde yanıtlanmaya çalışılacaktır. Fakat yaşanan tüm bu gelişmeler, gazetecilik mesleğini sürdüren, bilgi toplama ve üretme faaliyetlerini her türlü meslek pratiğini kullanarak gerçekleştiren bireylere karşı, dijital dünyayı bir sektör olarak gören medya şirketlerinin varlığının mevcudiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Gazetecilik her şeyden önce bir kavşak noktasındadır. Edebi, eleştirel ve hatta bilimsel işlevlerden ayrılması zordur. Tüm bunlar gazetecilik işlevi ile iç içe geçmiştir. Fakat gazetecilik artık daha yönetsel ve belgesel işlevlere, hatta reklam ve teknolojiye bağlıdır. Bu kavşak pozisyonunda, mesleğin olağanüstü esnekliğinde, gazeteciler mesleklerini eş zamanlı olarak bu gruptan diğerleri ile sürdürdü. Ama bugün “bilgi içeriği üreticisi” olmak, mesleğe birçok rakip

²⁸⁴ A.g.e., ss.115,116.

getirmektedir (Bt dünyasından, ağlar, yönetim, iletişim). Böylece geleneksel gazetecilik topraklarını işgal etmektedir.²⁸⁵”

Pelissier Nicolas’a göre gazetecilik, aslında en temelinde hem doğa ve fen hem de sosyal ve beşerî bilimlerle ilgili kozmik ve çeşitliliğe dayanan bir meslek dalıdır. Bir gazetecinin tarih, siyaset, ekonomi, sosyal ve güncel olaylarla ilgili ülkesine ve dünyaya ilişkin bilgi birikimi olması beklenirken, dijital dünyanın içerisine çektiği bu meslekte artık bilgi içeriği üreticileri bulunmaktadır. Tüm bu yetilere sahip kişiler yerine, teknolojik araçları hızlı kavrayan ve hızlı hareket eden başkaca rakipler ortaya çıkmıştır. Bu rekabet ortamı gazeteciliği ileri seviyelere götürmek yerine, var olan topraklarını işgal etmesine sebebiyet vermiştir.

“Gazetecilik bilimsel gelişmelerin beraberinde getirdiği teknolojik yenilikler nedeni ile mutasyona uğramıştır ve “aciliyet, para ve insandan” kaynaklanan üçlü bir baskı altında zorluk yaşamaktadır. Hatta bazıları, gazeteciliğin bittiğini bile düşünmektedir. Fakat gazetecilik bitmedi ve bir meslek olarak devam ediyor. Akademi, iletişim ve diğer alanlardaki rakipleri ile bir mücadele alanındadır aynı zamanda. Gazeteciler, her şeyden önce devredilebilir değerlerden oluşan bir miras biriktirdiler.²⁸⁶”

Gazeteciliğin, dijital çağ hatta hakikat sonrası çağ karşısındaki konumu, bu mesleği itibarsızlaştırma girişimleri ve özellikle basın dışından gelip basın üzerinde taht kuranların sahnelerinin seyirciler önüne serilmesi, bu mesleğin bitişine dair birçok olumsuz niyet oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler ve değişen dünya düzeni karşısında biçim ve içerik değişikliği yaşanmış olsa da insanların ilk zamanlardan beri var olma, karar alma, etkileme, yönlendirme, bilgilendirme, paylaşma, birlikte yaşama, düzenin bir parçası olma gibi küçük gayelerden, siyasi düzen kurma, ekonomi ve toplumsal işleyişte lider olma, dünya ülkeleri arasında itibar kazanma gibi büyük gayelere kadar, iletişim en özelden en genele yayılabilecek, insanlığın ve toplumların ayrılmaz bir parçası olarak bulunmaktadır. Bu iletişim biçiminin dijitalleşmiş olması,

²⁸⁵Nicolas, Pelissier; “**Les Mutations du Journalisme a L’heure des Nouveaux Reseaux Numeriques**”, Médias et Société Internationale, AFRI, Volume II, 2001, ss. 913, 914.

²⁸⁶Nicolas, **a.g.e**, s. 915.

tüm bu gayelerde önemli bir aracılık işlevi gören gazeteciliğin yok olmasına ilişkin ön görüleri yanıtızsız bırakmaya muktedirdir.

3.2. Dijitalleşmenin Gazetecilik Pratiklerine Katkısı

Yeni teknolojik gelişmelerin uygulandığı öncelikli alanlardan birisi de şüphesiz medya teknolojileridir. Bu sayede hem içeriksel hem de biçimsel pratikler sürekli değişime gitmektedir. Mesleki görevleri yerine getirmenin yanında, bu değişiklikleri takip etmek, medya şirketleri içerisine teknik olarak entegre etmek, çalışanların eğitimini sağlamak, kısacası hızlıca ayak uydurmak gerekmektedir. Tüm bunlar olurken, gazetecilik işlevlerinin bulunduğu ve gideceği nokta birçokları tarafından gözden kaçırılmakta ya da göz ardı edilmektedir. Sadece araç olarak teknolojik ürünlerin bir basın kurumunun içerisinde yer alması, çalışanların görevlerini sürdürme becerilerine kolaylık getirmemektedir. Her yeniliğin avantajı olduğu kadar dezavantajı da bulunmaktadır. Gazetecilik ise, dezavantajlı konumdan ziyadesiyle nasibini almıştır. Bu başlık altında, geleneksel gazetecilik uygulamalarının tarihsel dönüşümü ve dijital dünya içerisinde yeniden konumlanması ele alınmıştır.

Jean-Marie Charon, “Dijital Çağda Medya (Les médias à l’ère numérique)” adlı çalışmasında, dijital faktörlerin medyada güçlü bir dönüşüme neden olduğunu belirterek, bu durumun aynı zamanda medya ve gazetecilik bilgisinde ne gibi dönüşümlere sebebiyet verdiğini açıklamaya çalışmıştır²⁸⁷.

“En klasik formül, 1960’ların sonunda, bilgi ve telekomünikasyon arasında geçen toplantı sonrasında müdahale edildiği bilgisidir. Öncelikle medya ile ilgili olarak, bilgisayarların gücü ve fiyatı sürekli ve düzenli bir artış ya da azalıştaydı. 1970’lerde ise, basın şirketlerin içerisine ‘mini bilgisayarlar’ girdi. Metinlerin, kompozisyon ile ilişkilendirilerek oluşturulmuş fotoğrafların ve aynı zamanda editör kadrosunun yönettikleri ağ terminallerinin de dijitalleşmesine izin veriliyordu. 1980’lerde hem işte hem evde kullanılabilecek, en büyük ve erişilebilir dillerde, mikro bilgisayarlar ortaya çıktı. Dijitalin gelişimi ise, birçok

²⁸⁷Jean-Marie, Charon; “Les médias à L’ère Numérique,” Les Cahiers du Journalisme No: 22/23, Automne 2011, s. 14.

aracın minyatürleşmesi ile farklı kuşak haberleşme uydularına, kamera ile başlayan ve dijital kamera veya cep telefonu işlevine kadar giden yenilikler sağlamıştır.²⁸⁸

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonraki yıllarda gelişen iletişim teknolojileri, hızlı bir şekilde mikro tarzda küçülme ile basın odalarında yerini almıştır. 1970’lerde sadece belirli pozisyondaki mesleki odalarda rastlanılan bilgisayar temelli çalışma düzeni, çok geçmeden yerini 1980’li yıllardan itibaren hanelerdeki kullanım aracı olma işlevine bırakmıştır. Dijital sistemdeki bilgi işleme faaliyeti ise ivedilikle büyümüştür.

“Dijital ağlarda bilgi işleme yöntemleri temelde dört seviyeye müdahale eder. Birincisi; üretim sürecidir, kompozisyon terk edildi ve kurşun kalemin yerini tipografi aldı. Daha sonra ise, basın, bilgisayar ve robotik keşifler tarafından kontrol edilmeye başlandı. İkincisi; bilginin dijitalleşmesi. Önce metinler, sonra görüntüler ve sesler dijitalleşti. 1970’lerde, kamusal veya özel olarak, ilk büyük bilgi veri tabanları kuruldu. Üçüncüsü; bilgi toplama araçları, bilginin zenginleştirilmesi, işlenmesi ve sunumu. Dördüncüsü ise; haber odalarına bilgi aktarımı, editoryal sistemler ile ev veya telematik sistem ile kitlelerin, daha sonra ise internetin kendisinin bilgi aktarımı sağlama özelliği meydana geldi.²⁸⁹”

Dijital ağ sisteminin bilgi işleme faaliyetlerine ilişkin ardı ardına gelen dört seviyesine dikkat çekilmiştir. Buna göre, bu sistem öncelikle üretim faaliyetlerini etkilemiştir. Belirli bir hikâye sıralaması ile yazılan bilgi ve olguların yerini tipografi almıştır. Yani baskılar, büyük ve renkli resimler ön plana çıkmaya başlamıştır. Devamında basın üzerinde bilgisayar temelli kontrol sisteminin gelişmesi gecikmemiştir. İkinci seviyede ise, iletişim biçimlerinin dijitalleşmesi gerçekleşmiştir. Ses, görüntü ve metin dijitalleşmiş ve 1970’li yıllardan itibaren hem kamusal hem özel alanlarda veri tabanları yaygınlaşmaya başlamıştır. Son seviyede ise, nihai sonuç olarak haber odalarının tam merkezinde internet temelli bilgi üretimi ve aktarımı sistemi yer almıştır.

²⁸⁸Charon, **a.g.e.**, s. 14.

²⁸⁹**A.g.e.**, s. 15.

“Kırk yıl önce başlatılan dijitalleşme, farklı zaman ve derecelerde medyayı etkiledi. En büyük kolaylık, metinlerin taşınması ve en az veri ile dijitalleştirilmiş oldu. Baskı ortamında daha hızlı dönüşümler meydana geldi, çünkü yeni medya, her şeyden önce bir ‘metin’ medyasıydı ve metinden bilgisayara bir çeşitlendirme ekseninden bahsetmek mümkün oldu. 1990’lar aynı süreçle başlasa da radyo ve televizyonda, faz dışı analog ile çevrimiçi videolar ve dosyalarla zenginleştirilmiştir. Ama yine de 1999’dan itibaren ADSL’in gelişmesi ile birlikte sesin gelişmesi de büyük önem taşımaktadır. Medyadaki kargaşanın panoramasını dijital çağ taleplerine ve dijitalleşme özelliğine yüklemek de bu mutasyon süreci, bizi bazı tarihi yerlere götürmektedir. Öncelikle, ana akım medyaya yaklaşan, yeni medya incelenmelidir. Bilginin işlenmesinde birkaç baskın özelliği incelemeyi önce de medya ile izleyiciler arasındaki ‘aracılar’ kavramının ortaya çıkışını görenler dikkate alınmalıdır.”²⁹⁰

Dijitalleşmenin medya üzerindeki etkilerine değinen Charon, ilk olarak baskı alanındaki dönüşümlere dikkat çekmektedir. Yeni medya ile adlandırılan bu dönemde öncelikle, medya metinlerinin bilgisayara aktarımı ve baskıyı hızlandırması öne çıkmıştır. 1990’lardan itibaren ise, kablolu yayınlardaki video ve seslerin çeşitlenmesi ve dijitalleşmesi gerçekleşmiştir. 1999 yılında Adsl’in bulunması ve hanelere kadar yaygınlık göstermesi ise, medyada yepyeni bir çağı başlatmış ve gözle görülür bir mutasyon süreci gerçekleşmiştir. Aynı zamanda medya tüketicileri ve medya şirketleri arasında aracılık görevi de üstlenilmiştir.

Bu mutasyon sürecinin uzun süredir anonsunun yapıldığına dikkat çeken Charon, bu kehanet gibi konuşmanın ‘dijital devrim’den de daha fazla sonuçlar doğurduğunu düşünmektedir. “Bütün sosyal beden, bilgili ve bilgili olmakla başlayarak yeniden dönüştürülecekti.”²⁹¹ derken, dijital dünyanın medya pratiklerinden de derinde vuku bulduğunu vurgulamaktadır. Kişilerin sosyal gerçeklikleri bilgileri ile ölçülmekte ve bu bilgilerin kaynağı ise, dijital medya olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁹⁰A.g.e., ss.15,16.

²⁹¹A.g.e., s. 16.

“Yazılı basın için, ilk başarılarını 1970’lerin başında gösterdi. İlkini lansmanı 1972’de, New York Times (NYTIS) tarafından hazırlanan tüketici veritabanları oluşturması ile başladı. Wall Street Journal (Dow Jones), 1978’de profesyonel ya da ilk ‘editorial sistem’ (doğrudan giriş ve erişim sağlama imkânı ile) belgesel ve editorial bilgisayar sistemindeki gazetecileri ile işe başladı; Newsday ise New York banliyölerinde, 1972’de kuruldu ve ardından hızlıca öncü sistemin noktası Atex katılımcılarından oluşan, Gannett grubuna katıldı.²⁹²”

Dijital çağ, yazılı basında Fransa medyasında olduğu gibi Amerikan medyasında da 1970’li yıllardan itibaren kademe kademe de olsa hızla dönüşüm sağlamıştır. Büyük gazete kuruluşlarında başlayan bu çağ, etkisini zamanla genişletmiştir. 2000’li yılların ortalarından beri, dijital gazeteciliğin hızlı bir şekilde, geleneksel medyanın ekonomik dengelerini değiştirdiğini belirten Charon, Amerikan ve Fransız gazeteleri ile ilgili şu çarpıcı örneği vermektedir:

“Amerikan Gazeteler Birliği’nin raporuna göre, 2011’in ilk çeyreğinde, bir önceki yıla göre, reklam gelirlerinde (yazılı basındaki) yüzde 9,5 küçülme görülmüştür. Amerikan gazetelerinin reklam gelirlerindeki bu düşüş ise, dijital gazeteciliğin yaygınlaşmasına da olanak sağlamıştır. Fransız halkın ise, günlük gazete okuma oranı 1973’te yüzde 55 iken şu an yüzde 29 (2011 yılı). Maalesef 15-24 yaş aralığındaki okuyucu kitlesinin oranı ise, sadece yüzde 10’dur. Kamu uygulamalarındaki bu değişimler de dikkat çekmektedir. Yeni oyuncular sistemde çok önemli bir yer tuttu. Bu oyuncular; bilgi (toplayıcılar, arama motorları, tedarikçiler, erişim, sosyal ağlar, bilişim ve telekomünikasyon endüstrileri vb.), içerik sağlayıcılar ve onların izleyicileri (takipçileri). Medya şu an derin bir belirsizlik manzarası içerisinde. Bu mutasyon nedeni ile de bu uzun süre daha devam edecektir.²⁹³”

Verilere bakıldığında, 2011 Amerikan basılı gazetelerinde ciddi oranda bir reklam geliri düşüşü gözlemlenmiştir. Fransız halkının gazete okuma alışkanlığı ise,

²⁹² A.g.e., s. 16.

²⁹³ A.g.e., s. 16.

1973 yılında yüzde 55 iken, 2011 yılında yüzde 29'a düşmüştür. Genç nüfusun okuma alışkanlığının son derece düşük olması dikkat çekici niteliktedir. Sadece özel alanlarda değil, kamusal alandaki bilgi üretiminin dönüşümü ve yeni aktörlerin medya dünyasına dahil olması mutasyon sürecini devam ettirmektedir. Türkiye'ye bakıldığında ise, Türkiye İstatistik Kurumu'nun son yayınladığı verilere göre, 2018 yılında yayımlanan gazete ve dergilerin sayısı 2017'ye göre yüzde 2,6 azalarak 5 bin 962 olarak kayda geçmiştir. Bu yayınların yüzde 58,7'sini dergiler oluşturmuştur. Gazete ve dergilerin tirajı, 2017 yılına göre, 2018 yılında yüzde 17,6 azalmıştır²⁹⁴. Dünya basını ve ulusal basından aktarılan verilere bakıldığında, okuyucuların basılı medya ürünlerini daha az sıklıkla tercih ettiği görülmüştür. İnternet kullanımının yaygınlaşması bu durumda doğrudan etkili olmuştur. Dünya üzerindeki kıtalardaki internet erişiminin dağılım oranına bakıldığında 2020 yılı verilerine göre; en fazla internet erişiminin bulunduğu kıta yüzde 50,9 ile Asya kıtası ve yüzde 15,7 ile Avrupa kıtası iken, en az yüzde 0,6 oranı ile Okyanus ve Avustralya bölgesi ve yüzde 3,9 ile Orta Doğu'dur²⁹⁵. Kısacası internet yaygınlığını gösteren dünya haritası üzerinde Asya ve Avrupa ülkelerinin diğer kıta ülkelere göre daha fazla aydınlıkta olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Türkiye'deki hane halkı bilişim verilerine bakıldığında ise, TÜİK'in yayınladığı son verilere göre, 2019 yılında hanelerde bilişim teknolojileri kullanımını gözler önüne seren şu rakamlar dikkat çekicidir; hanelerde internet erişimi yüzde 88,3'tür, düzenli internet kullanıcısı oranı ise yüzde 98,2'dir. İnternet erişim aracı ise yüzde 98,7 ile en fazla cep telefonu olarak ölçülmüştür. İnternet kullanan bireylerin, interneti kişisel kullanma amaçları arasında yer alan çevrimiçi haber okuma ise, yüzde 69,8 ile sıralanan on dört amaç içerisinde dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir²⁹⁶. Bu durumda, hanelerde internet erişiminin oldukça fazla olduğu ülkemizde, kullanım amaçları sıralamasında dördüncü olan çevrimiçi haber okuma isteği son derece dikkate değer ve üzerinde durulması gereken bir noktayı işaret etmektedir. Bu bağlamda hem sahadaki gazetecilik faaliyetlerinin hem de iletişim bilimleri ile ilgili akademik çalışmaların güncelliğini koruması önem taşımaktadır. Buradan hareketle, dijital gazeteciliğin önemi

²⁹⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/yazili-medya-istatistikleri-aciklandi/1540855#> Erişim Tarihi: 14.07.2020

²⁹⁵ <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> Erişim Tarihi: 14.07.2020.

²⁹⁶ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 Erişim Tarihi: 14.07.2020.

bir kez daha gözler önüne serilmiş olmaktadır. Bu alanda kasıtlı veya kasıtsız şekilde yapılan ve yapılacak olan hataların, kamuoyu nezdinde önemli derecede etkili olduğu görülmektedir.

“Veritabanları, görüntü bankaları ve daha sonra ise internet sayesinde, haber odaları giderek çok daha fazla sayıda kaynağa erişme imkânı yakaladı. Bu ‘kalabalık kaynak’ kavramı, gazetecilerin her türlü koşulda fiziksel olarak bir yerde olmaları gerektiği zorunluluğunu, çevrimiçi olarak, ‘çalışmadan’ da mesleklerini yapabilmelerinin temelini çizmiştir. Bu kaynakları kullanma fırsatını, dijital olarak kullanabilir hale getirmek, faaliyet gösteren medya şirketleri tarafından hoş karşılandı, işgücüne dayalı haber odaları geri çekiliyor ve küçülüyor, işletme maliyetleri ise yönetim tarafından kontrol edilebiliyor. Bunun yanı sıra, uluslararası alanlarda bilgi toplamak için, kriz ve çatışma yaşanan bölgelerde, mesleği icra etme tehlikesinin artması, tazminatları da arttırmıştır. Bunun yerine, yerel gazetecilerle iş birliği içerisinde olmak daha büyük avantajlar sağlamıştır. (2003’ten beri Bağdat’tan alınan haberler, 2009 yılında Tahran’dan, 2010-2011 yılında ise Tunus ve Mısır’dan yerinde gözlemciler tarafından alınan bilgiler örnek olarak gösterilebilmektedir.)²⁹⁷”

Geleneksel haber odalarının yerini alan dijital haber odaları, gazetecilerin iş gücünü fiziksel aktiviteden uzaklaştırmıştır. Bu durumda, gazetecilerin bilgi toplama faaliyetleri sürecinde, bedenlen orada bulunma zorunluluğu da kalmamıştır. Zaman ve mekân sınırlaması ortadan kalkmış, iletişim süreci bilgisayar temelli işlemeye başlamıştır. Hem ulusal hem de uluslararası alandaki habercilik anlayışı temelden değişmiştir. Gazeteciler uzak ülke ve yerlerdeki olaylarla ilgili, dijital ortamda rahatlıkla haberdar olabilmektedir. Haber kaynağı çeşitliliğinin artması zamansal olarak birçok avantaj sağlamış olsa da haber odalarındaki küçülme bu alanda çalışan kişi sayısının da azalmasına neden olmuştur. Medya şirketleri açısından ise, azalan maliyet oranları memnuniyetle karşılanmış ve haber odalarındaki denetim mekanizmaları kolaylaşmıştır.

²⁹⁷ Charon, **a.g.e.**, ss.17,18.

Çalışmasında yeni medyanın kısa bir tarihine yer veren Charon; şunları belirtmektedir:

“Yeni medya açısından, önce dijital garanti alanları oluşturuldu. İngiltere’deki Prestel gibi geçici formlar, Almanya’da Bildschirmtext, Videotron’un Kanada’daki interaktif kablo ağları gibi. 1980’li yıllara gelindiğinde ise daha sürdürülebilir sistemden kurulduğunu görmek mümkündür, Fransa’da Minitel veya Kuzey Amerika’daki Compuserv gibi özel ağlar. Aynı zamanda, akademik çevrelerde de internetin başlangıcı ile birlikte, alternatif iletişim metotları daha cazip hale gelmeye başladı. 1991 yılında kendini kamuya duyuran, 1992 yılında ise resmileşen İnternet Topluluğu da doğdu. Ancak ana akımdaki biçimini alması, on beş yıldan fazla sürmüştür.

Buradan da kolayca anlaşılabacağı üzere, internet iletişim alanında hem sahadaki hem de akademik alandaki çalışmalar için cazip bir yenilik olarak karşılanmıştır. Avrupa’da kurulan dijital garanti alanlarından sonra, internet birçok alana nüfuz etmiştir. Peki, internet yeni medya demek mi yoksa çevrimiçi basını da destekleyen bir araç mı? Charon’a göre, birçok yazar bunu medyanın medyası olarak görmektedir.

“Haberlerin içeriğinin yanı sıra geleneksel medyadaki editoryal formları da değiştirmektedir. ... Öte yandan, internetin hızlı şekilde dönüşüme uğrayan işlevselliği ile erişime izin veren birçok araç da kullanıma sunulmaktadır; akıllı telefonlar, tabletler, e-kağıtlar ve diğer cihazlar gibi. Bu da var olan geleneksel medyanın aksine, daha fazla gözlem yapabilme olanağı sağlamaktadır. Şunu da unutmamak gerekir ki, bu destek ve sağlanan ikincil malzemeler, aynı zamanda her birinin farklı kullanımlarına izin verilen hareketlilik, görselin kalitesi vb. unsurlara karşılık, farklı editoryal yaklaşımlara yol açar.”²⁹⁸

Haber içerik ve inşa süreçlerinin dijital çağ ile şekillenmesi, beraberinde editoryal süreci de etkilemiştir. Sadece bilgisayar aracılığı ile haberleri hızlı şekilde basıma gönderme imkanından ziyade, daha küçük teknolojik ürünlerde de aynı işlemi yapma imkânı doğmuştur. Bu doğrultuda artan gözlem olanakları sayesinde de haber

²⁹⁸ A.g.e., ss.18,19.

kaynakları ile iletişime geçme ve olguları doğrulama koşulları doğmuştur. Bunun yanı sıra, haber eriklerinde kullanılan malzemeler değişiklik göstermiştir. Görsellerin kalitesi artmış, filmleri fotoğraf makineleri yerine dijital ve hızlı fotoğraf çekme özellikleri almıştır. Dolayısıyla sadece bilgi toplama girişimleri habercilik açısından yetersiz gelmeye başlamıştır. Elde edilen bulguların hem metinsel hem görsel sunumunu ivedilikle gerçekleştirmek önem taşımaktadır.

İnternet ve yeni medya üzerinde byk bir bütünlüklü yapı bulunmaktadır. Bu yapı içerisinde, çok farklı faaliyet türleri yer almaktadır. rnek olarak; kişilerarası iletişim (e-postalar, sohbetler), sosyal ağlarda sanal sosyalleşme (Facebook, Twitter, Instagram vd.), çeşitli hizmet sağlayıcıları, müzik dinleme ve video izleme, e-ticaret imkânı ve insanların kendi düşüncelerini tanıtım platformları (bloglar, sosyal ağlar vb.) gösterilebilmektedir. Ve nihayetinde de gazetecilik bilgileri, bu faaliyet türleri içerisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. “Kullanıcı için, profesyonel aktivite, eğlence, ilişkiler, tüketime ve bilgi i ie geçmiş durumdadır.²⁹⁹” Bu durum hem kullanıcı hem halka karşı sorumluluğu olma özelliğini aynı anda bünyesinde bulunduran, bilgi sağlayıcıları yani gazetecileri de dönüşüme uğratmıştır.

“Ana akım medya, başında beri interneti bir fırsat olarak grmştir, aynı zamanda çeşitli şekillerde çeşitlenme sağlamasına olanak tanıdığı için de bir tehdit olarak grmştir. İnternetteki ilk bilgiler, 1992 yılından itibaren, AOL ev sahipliğinde Chicago Tribune’e girilmiştir. Le Monde, 1994 yılında bir multimedia servisi oluşturdu ve oradaki bilgilere İfoni aracılığı ile 1995 yılında erişime açıldı. Aynı yıl, Libération, L’Humanité, Le Parisien, Les Dernières Nouvelles d’Alsace, Ouest France gazeteleri ise, internet üzerinde kendi hizmetlerini oluşturdular. Bugün ise, kesinlikle basılı medya başlıklarını daha az görmekteyiz, onun yerine bir veya daha fazla evrimii uygulamaları olan ya da akıllı telefonlar veya tabletler aracılığı ile erişilebilen medya içerikleri mevcuttur. Yeni aktörler, ilk olarak saf oyuncular olarak, Salon, Slate ve ABD’de ortaya çıktı. 2000’li yılların ortalarından itibaren bu saf oyuncular çoğaldı. Haziran 2011’de Huffington Post, Nytimes.com’un (New York Times)

²⁹⁹ A.g.e., s. 19.

izleyicilerini aştı. Bilginin saf oyuncularını ise, Fransa’da on yaşındalar. Yeni gelenler ise, düzenli olarak 2010 yılında Owni veya 2011’de Atlantico’da düzenli olarak görünmektedirler.³⁰⁰”

İnternetin basın dünyasında yerini alması iki kollu bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Bu ağ sistemi hız ve teknik özelliklerinden dolayı medya şirketleri için büyük bir avantaj sağlamıştır. Fakat diğer yandan, sadece medyanın tekelinde bulunan haber üretme ve yayma girişimleri yok olmuştur. Çünkü yeni sistemde, aynı özelliklere sahip milyonlarca kullanıcı bulunmaktadır. Hem görsel hem de yazınsal içerikler üreten birçok web sitesi, blog, sayfa doğmuştur. Basılı gazeteler Amerika ve Fransa’da hızlı şekilde kendi internet servislerini oluşturmuş olsalar da bu tehdit medya sektörü için halen devam etmektedir.

Dijital çağda bilginin hâkim özelliklerinin de değiştiği kaçınılmaz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilginin bu yeni özelliklerini Charon, şu şekilde sıralamaktadır; anlık (derhal gerçekleşmesi), potansiyel alan ve adreslerin defteri, multimedya hikâyeleri ve katılımcılık. Dijital bilgi özelliklerinden ilki olan anlık özelliği, 1980’lerden beri özellikle televizyon yayınlarında hızla işlenmektedir. Bu aynı zamanda, yarı-anlıktan bahsetmenin de mümkün olduğu bir şekildir. Radyo ve televizyonun sürekli gelişimi bunlardan biridir. Tıpkı canlı kriz tedavileri, güçlü olayların gösterimi ya da Körfez Savaşı’nda olduğu gibi.³⁰¹”

Gazetecilikte bilgi, haber metinlerinin en sağlam zeminini hazırlayan ve işlenmesi gereken olgular bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Görmekle bilmenin eş değer görüldüğü rasyonel anlayış bu meslek pratikleri içerisinde oldukça kuvvetli bir konumdadır. Herhangi bir olayın gerçekten olmuş olması ve medya tarafından aktarılması, yeterli bir inandırıcı sebep iken, dijital dünya ile birlikte bu sıkı anlayış kökten değişiklik göstermektedir. Bilginin en önemli özelliği artık ‘anlık’ olarak paylaşılmasından ileri gelmektedir. Medya araçlarının internet ağı ile kolaylıkla, mesaj ileten özelliği taşıması bu konuda devreye girmektedir.

³⁰⁰ A.g.e., s. 19.

³⁰¹ A.g.e., s.20.

“Dijital ortamda bilgi işlemenin ikinci karakteristik özelliği, fiziksel bir alanın sanal bir alan şeklinde yer değiştirme hareketi olarak tanımlanabilir. Daha geniş ve sürekli daha da önemli olan kitle kaynak kullanımları bulunmaktadır, haber odalarının eriştiği ağlar sıralanacak olursa; elbette ki telefon, özellikle internet ve sosyal ağlar, e-postalar, bloglar ve her türlü web sitesi (medya şirketleri, sosyal aktör ve kurumların vb.) gibi örnekler verilebilir. Bu sanal arazi, medya yayın ofislerinin akışına doğru bir şekil alır. Örneğin, 2004 yılındaki Tsunami görüntüleri gibi ya da Londra’nın bombalanma görüntüleri gibi. Bu da kitleleri daha fazla etkileyen bir durum oluşturmaktadır, 2010 yılındaki wikileaks belgeleri gibi. Bu sanal alanda, gazeteci bir çeşit uyanık saat gibi, her redaksiyonu inşa etme ve sürekli onu zenginleştirmelidir. ... Bu sanal araziye sunmak için daha fazlası gereklidir. Dijital dünya, iyi olan eski adres defterlerini dönüşüme uğratmaktadır. Şimdi bir olay olduğunda, gazeteci çoklu kontaklar ile inisiyatif alabilmektedir.³⁰²”

Charon, bu noktada tam da mekânın sınırlarının artık dijital çağda yok olduğuna vurgu yapmaktadır. Bilgiyi işlemek için olay anına tanık olmak, fiziksel olarak hızlı şekilde bir yerden başka yere ulaşım sağlamak yerine, kitle kaynaklarının kullanımı tüm bunları karşılamaktadır. Dünyada meydana gelen olaylarla ilgili bilgi ve görüntülere ise olay yerine gitmeden erişilebilmektedir.

“Dijital çağda bilginin üçüncü karakteristik özelliği, en başından beri “deneysel” gazeteciler tarafından değer verilen Web veya her medyanın evrimi, hikâye tasarımı ve multimedya içeriğidir. Bu; metin, ses, görüntü ve köprü metni bağlantıları ile bilgileri ve hikâye biçimlerini birleştirmenin yollarını icat etmekle ilgilidir. Çoğu zaman bu zenginleştirme çok mütevazı kalmaktadır. Ancak, günden güne, çok ampirik olarak, gerçek orijinal formlar da ortaya çıkmaktadır. Veri gazeteciliği veya tasarımı dönüştüren veri gazeteciliği hatta gazetecinin sahip olduğu beceri ve dolayısıyla eğitimi, geliştiriciyle iş birliği

³⁰² A.g.e., ss.20,21.

yapabilmesini sağlamaktadır. Bu gereksinim, aynı zamanda haber oyunun da yepyeni yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰³”

Kitle iletişim araçlarının zenginleşmesi, haber içeriklerinin metin olarak sunumunun yanında, dijital baskı, web sayfalarındaki veya televizyondaki video görüntüleri, multimedya içerikleri sayesinde oldukça zengin bir yapıya kavuşmuştur. Basın tarihinin ilk yıllarındaki, elle çizimlerin yerini dijital görseller almış ve bu içeriklere en az haber metni kadar ihtiyaç duyulur hale gelinmiştir. Gazeteciler haber içeriklerini, enformasyonun yanında bu zenginliklerle beslemek durumunda kalmaktadır.

“Taraftarlar tarafından değer verilen, bilginin bir başka karakteristik özelliği “İnternet Devrimi”nden sonra meydana gelen, katılımcı veya katkıda bulunanlardan oluşmaktadır. Web 2.0’in sembolü, gazeteci ve amatör arasındaki ilişki ve tüm bunların teması Patrice Flichy tarafından geliştirilmiştir. Formlar ve dereceler çok çeşitlidir, basit bir yorumdan ortak yürütülen ankete kadar internet kullanıcıları tarafından kullanılabilir. ³⁰⁴”

İnternet kullanıcıları ve özelinde ise, çevrimiçi basını takip eden bireyler, sosyal medya ağları, yorum yazma bölümleri ya da izleyici temsilcileri ile doğrudan bağlantı kurabilmektedir. Burada, geri bildirim özellikleri aktif olarak çalışmaktadır ve bu dijital gazeteciliğin geleneksel basından ayrılan en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, dijitalleşmenin katılımcılık özelliği ile birlikte, sayfa yöneticileri, sosyal medya editörleri, uzman gazeteciler ve işin teknik kısmı ile ilgilenen bilişimciler de sahnede ön planda rol almaktadır. Peki, insanların dijital platformlarda interaktif olmaları, sosyal diyaloglar geliştirebilmeleri, görüş ve şikâyetlerini iletebilmeleri, geri bildirim alabilmeleri, medya ile halkın arasındaki bağı kuvvetlendirmiş midir yoksa koparmış mıdır?

Charon, her şeyden önce halk ile gerekli olan bilgi arabulucuları (infomediaries) arasında gerçekleşen dijital medya ağırlığının, geleneksel medyaya göre gittikçe daha

³⁰³ A.g.e., s.21.

³⁰⁴ A.g.e., s.22.

duyarlı hale geldiğini düşünmektedir³⁰⁵. Medya içeriği tedarikçilerinin, portalların, bilgi toplayıcılarının, exchange platformlarının, sosyal ağların ve endüstriyel girişimlerin çoğalması, aynı zamanda medya uygulamalarını da oldukça zenginleştirmektedir. Charon son olarak, dijital dünyanın hâkim olduğu yeni gazetecilik türü için şu önerilerde bulunmaktadır:

“Haber odaları, organizasyonları, işleyişleri ve yayın formları, kendilerini önemli ölçüde, yeni iş türleri ve gazetecilik faaliyetleri çerçevesinde icat etmekle yükümlüdür. Gazetecilerin eğitimi ve becerilerinin gelişimi desteklenmelidir. Bu yeni yaratıcı yapıların icadında, eğitim yerinin ve okulların rolü ve yeniliği nedir? Bu rolü, gazeteciler tek başına dışarıda oynayamazlar, yeni deney yöntemleri, yeni içerikler ve tasarımlar oluşturulmalıdır. Bu tarz bir meydan okumayı, iki gün süren Dijital Gazetecilik okulu organize etti ve 2011 Mayıs ayında Lille gazeteciliğinden daha üstün perspektif katmak hedeflendi. Gazeteciler, editörler, eğitmenler ve araştırmacılar deneyim yaşadılar. Bu gerekli anların uzun vadede olmasını diliyorum.”³⁰⁶

Gazeteciliğin akademi ve sahada birlikte hareket etmesine ilişkin oldukça önemli önerilerde bulunulmuştur. Geleneksel gazeteciliğin eski düzenini aramak ya da aynı düzende habercilik faaliyetlerini sürdürmek, şu an içinde bulunulan dünya düzeni için mümkün görünmemektedir. Nitelikli gazeteci yetiştirmenin ilk yolu akademiden geçmektedir. Fakat medyada çalışan gazetecilerin de yenilikleri takip etmeleri için kurum içi eğitim faaliyetleri geliştirilmelidir. Çünkü gazetecileri var olan yenilikler karşısında yalnız bırakmak, medya şirketleri için dezavantaj yaratabilmektedir. Hem belirli bir medya şirketi mensubu olan gazeteciler hem de akademisyen ve öğrencilerin birlikteliği, tüm bu yenilikleri kolayca karşılamak açısından önem taşımaktadır.

“Siber ve siber kültür düşünürleri, çoğu zaman ikna edici gösterilerle şunu yüksek sesle söylemektedir; yeni dijital ağlar teknolojik bir değişime neden oluyor, ama aynı zamanda paradigmatik bir değişime de. Bu dünyanın kavrama yolunu bozmaktadır; yazmaya dayalı ve metinsel bilgiye erişim modunun yerini,

³⁰⁵ A.g.e., s.22.

³⁰⁶ A.g.e., s.24.

yavaş yavaş yeni bir mod alacaktır. İnternetin üç kurucu ilkesi ise şu şekildedir: Navigasyon ilkesi; geleneksel yazının mekânsal ve zamansal sınırlarını aşmak. Hiper metin ilkesi; genelleştirilmiş bir bilgi döngüsü. Etkileşim ilkesi; kullanıcıların, herhangi biri ile kalıcı ve geriye dönük ilişkiler sürdürme ağının, öğrenme perspektifindeki noktası ve kolektif zekânın ortaya çıkışı.³⁰⁷”

Teknolojik gelişmeler, sadece teknik anlamda yazım ve basım işlerini değil aynı zamanda içerikleri ve anlamları da değiştirmektedir. Nicolas, metinlerin yerini başka ilkelerin alacağını savunmaktadır. Ona göre, zaten zaman ve mekân sınırlarının olmadığı bir döngüde, bu sınırların da ötesini aşmak, hiper metinler oluşturmak ve nihayetinde etkileşim içerisinde kalıcı ve interaktif ilişkiler yaratarak ortak bir zekada buluşulabilecektir. Hiper metinsel içerikler, haber odalarında birçok değişimi meydana getirmektedir.

“Fransız gazetecilerin çoğunun çalışma alışkanlıkları şu şekildedir; haber odalarının çoğu, sadece aktif bir azınlıktan (oldukça genç, diplomalı ve yaratıcı) oluşmaktadır ve bu yeni araçlardan etkilenmektedirler. Bazı spin-off (dış kaynak) vakalarında, bu “modaya uygun” azınlık, basitçe ayrılır ve diğer internet hizmetlerinden izole edilir. Bu durum, bir çözümden daha çok sorun olmaya devam etmektedir. Genellikle bu avantgarde her şeyden önce, aracı kendi içinde ve kendisi için büyülenmiştir. Daha sonra kesinlikle yararlı olmuştur, ancak multimedya gibi yapımcı ve yayıncılara sunulan basit ve yetersiz bir yazılım yeterliliği sağlayan ek teknik geliştirildi. Bundan sonra ise, hiper metinsel yazmanın gereklilikleri ön plana çıktı. Ansiklopedik becerilerin yerini grafik ara yüzlerde fare ile basit tıklamalar aldı ve bu ansiklopedik beceriler, riskli ve arzulu bir düşünme biçimi olarak kaldı. Hatta “vardiya yapan” gazeteciler, sadece faaliyetlerini yürütebilmek için orijinal mesleklerini terk ederek, bilgisayar üzerinden yazılım, iletişim ve mühendisliğe yöneldiler. Önemli olan

³⁰⁷Nicolas, **a.g.e.**, s. 921.

eğlenceli ve kullanışlı bilgi servisi sağlamaktır, yani hala içerik sağlayıcı konumda olmaktadır.³⁰⁸

Gazeteciliğin, orijinal meslek kuralları ve kodları, içeriksel olarak önemli değişikliğe uğramıştır. Gazetecilik yetileri, fiziksel olarak olay yerinde bulunma, olayları anlamlandırma, olguları süzgeçten geçirip haber metni haline getirme, haber kaynaklarının fazla olması ve iletişiminin kuvvetli olması gibi önemli özellikler bütünü iken, yeni medya çağında sadece içerik üreticisi aktörü konumuna getirilmiştir. Bu içerikler, ilgi çekme ve kullanıcı genişliğini sağlama amacı ile, eğlence metin ve görsellerinden de oluşabilmektedir. En önemlisi ise, kitle iletişim araçlarını meslek faaliyetlerinde kusursuzca kullanabilen ve yenilikleri takip ederek adapte olabilen kişilerin, haber odalarında önemli pozisyonda yer almasıdır.

‘Gazetecilikteki karmaşıklığın hızlandırıcısı; internet’ alt başlığında ise Nicolas, bu ivmeyi en az üç seviyede incelemek gerektiğini belirtmektedir; kimlik, ilişkiler ve üretim.

“Her şeyden önce kimlik konusunda şunu belirtmek gerekir ki, kimlik diğer şeylerin yanı sıra paylaşılan ve modüler olandır. Ve kimliğin bu iki karakteri de internetin gelişi ve yayılmasıyla gazeteciliğin aktif olarak karmaşıklığına katkıda bulundu ve mesleği bu yönde güçlendirdi. Bazı bilgi sitelerinin analiz edildiği ve yerel saha araştırmalarının yapıldığı çalışmalarda bazı yazarlar, bu çevrimiçi yakınlık bilgileri alanında, “klasik” gazetecilerin de marjinalleşmenin eşiğinde olduğunu iyi göstermiştir. Bu “yeni gelenlerin” çoğu, her şeyden önce büyük çok uluslu şirketler, devletlerin merkezine dağıtıldıktan sonra internetin (bkz. “AOL-Fransa” veya “Yahoo-İtalya” ...), yerel düzeyi ile ilgilendiler. Üretimde erişimin sağlanması ve dolayısıyla vatandaşlar üzerinde bilginin kontrolünü, yerel ve bölgesel düzeyde yapılması bakımından büyük operatörlerin yani telekomünikasyon şirketlerin durumunu da hatırlayabiliriz. (Fransa’da: Vivendi, Bouygues, Fransa Telekom ve iştiraki Wanadoo gibi ...) Bu hiper yapılara ek olarak, mikro ekonomik girişimler de artık çoğalıyor. Yerel yönetimler, bir

³⁰⁸ A.g.e., s. 923.

perspektif içinde hareket etmek isteyen dernekler, elektronik agora vatandaşları ama aynı zamanda maceracılar tarafından başlatılan start-up'lar ve kendilerini iyi ölçmek isteyen deneyimli bilgisayar bilimcileri, daha geleneksel medya şirketleri ve gazetecilerle iletişim kurmaktadır.³⁰⁹”

Gazeteciler, internet ortamına taşınan mesleki aktivitelerinde yalnız değillerdir. İnternetin, meslek açısından yarattığı karmaşıklığın üç ivmesinden birisi, kimlik meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel, bölgesel veya uluslararası ekonomik girişimler aynı zamanda vatandaşlar üzerindeki bilgi kontrolünü sağlama araçlarını da ellerinde bulundurmak istemektedir. Bu yüzden gazetecilerle de iletişim halinde olmaktadırlar.

“İkinci düzey ise, gazetecinin çevresi ve internet ile olan ilişkisidir. Bu durum, karmaşıklığın katalizörü olarak görülebilir. Bu kural, rakiplerle, halkla ve kaynaklarla olan ilişkiler için geçerlidir. Öyleyse etkileşimimizi; gazeteci, kaynaklar (yukarı akış) ve halk (aşağı akış) arasındaki etkileşimler örneğinde sınırlayalım. Her şeyden önce, kaynaklarla ilgili olarak, internet her ikisi için de bir güçlendirme faktörüdür ve iki durumda da gazetecilere artan bir bağımlılık söz konusudur. Herhangi bir araştırmanın asistanı olarak, bilgi toplamaya bağlı olarak belgesel işlevleri geliştirir. Ayrıca, bir uzman olarak veri tabanlarına, arşivlere ve literatüre erişimi kolaylaştırır. Eldeki araçlar arasında, uzmanlaşmış siteler (bkz. Avrupa ve ABD’de ‘Gazetecilik Sayfası’, ‘İnternet Gazeteciliği Kaynakları’ veya Fransa’da hala ‘çevrimiçi basın’, uzmanlar (ABD’de ‘Profnet’ veya ‘Expernet’), özel posta listeleri (Fransa’da ‘J-liste’) veya ‘ticari odalar’ (ABD’de ‘İnternet Newsroom’) profesyonel bir kütüphanecinin yardımını sunmaktadır. Yeni “itme” teknolojilerini, bilgilerini unutmadan kaynaktan arabulucuya aktarır. Örneğin, California şirketi Pointcast veya şirket tarafından ev hizmetleri sunulan Kanadalı NewsWire.³¹⁰”

Dijital çağın, gazetecilikte bilgi toplama işlevlerini değiştirdiği daha önce belirtilmişti. İnternet arşivleri, ulusal ve uluslararası veri tabanları, literatür taramaları,

³⁰⁹ A.g.e, s.924.

³¹⁰ A.g.e., s. 926.

dijital kütüphaneler, kurumların interaktif olma özellikleri, bilgi toplama süreçlerinde büyük bir avantaj sağlamaktadır.

“Güçlendirme eğilimine kurumsal ve devlet kurumları tarafından üretilen ve kontrol edilen siber alanda ve kültür endüstrisindeki büyük gruplar da bağımlılıkla eşlik etmektedir. Çünkü bir araya gelerek yeni diyalog biçimlerine ve yeni etkileşim sistemlerine (e-posta, forumlar, posta listeleri) olanak tanınmaktadır.³¹¹”

İnternet temelli güçlendirme eğilimleri sadece bireysel olarak değil aynı zamanda resmî kurumlar özelinde de gerçekleşmektedir. Bu durum haber kaynakların erişilebilirliğini kolaylaştırmakta, takip hızını arttırmakta ve resmî açıklamalara yerinde bulunmadan da ulaşma imkânı sağlamaktadır. Bu olanaklar, gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında ya da başka haber sitelerinde haberlerin hızlı bir şekilde dolaşımına olanak sağlıyor olsa da gazetecide önemli olan yeti, teknolojik araçlara ne kadar hâkim olduğu ile ölçülmeye neden olmaktadır. “İnternet, gazeteciyi hem izleyiciye sürekli sunmakta hem de onu yok etmektedir. Gatekeeper özelliğini kaybetmesine neden olmakta, sadece bir arabulucu konumuna sokmaktadır.³¹²” Nicolas’ın bu tespiti, oldukça önem taşımaktadır. Çünkü gazeteciler, önemli bir bilgi için haber kaynaklarının peşinde uzun zaman ayırarak koşan pozisyonundan çoktan uzaklaşmıştır. Zaten enformasyon hazır olarak internet ortamında sunulmaktadır. Önemli olan, bilgi toplayıcı konumundan çıkıp aracı pozisyonuna gelen gazetecinin, bağlı bulunduğu medya şirketinin yayın politikalarına uygun şekilde enformasyonu en hızlı şekilde işlemesi mevzusudur.

“Son olarak, gazetecilik faaliyetinin ürünü konusunu ele almak zorundayız ki bu da bilgidir. Burada yine, özellikle bilginin öznelliği ve nesnelliği ikilemi düzeyinde, internet paradoksal karmaşıklığın içinde, ‘hızlandırıcı’ olarak görünme eğilimindedir. A priori bilginin, siber gazeteciliğe göre, hücum açısından, kişiselleştirilmiş bir gerçeklik yapısının teklifini, halka sunma olasılığı daha azdır. Yalnızca bir ışık artık yeterli olmayacaktır. Tarayıcıya bir

³¹¹A.g.e., s. 926.

³¹²A.g.e., s. 927.

dizi ürün sunmaktan daha mütevazı bir şekilde, geleceği bilgilendirmek adına bir ‘pazar’ yapmayacağız. Bu empoze etmekle ilgili bir durum değil ya da kamuya yönelik önceden oluşturulmuş bir gerçeklik (magisteriumun- ustaca bir gerçeklik) işlevi değil, bu; dijital yollarda yürütmesine izin verilmiş daha geniş bir ‘fikir’dir.³¹³”

Gazetecilik faaliyetinin, medya metinlerinin ve en temelinde medya şirketlerinin en önemli ürünü ‘bilgi’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrimiçi ortamda sunulan bilgilerin, gerçekliği meselesinden önce hızlandırma meselesi önem taşımaktadır. Bu sadece kamuoyunu bilgilendirme, geleceğe ya da gündeme dair bir hazırlama eğilimi değil, çok daha büyük ve dijital aracılıkla gerçekleşen fikri kapsamaktadır. Nicolas, bu konuyla ilgili olarak siber okuyucular için, Kosova ve Sırp diasporalarının, kendi argümanlarını ve görünürlüklerini sağlamak için, seslerini duyurmak için kurdukları web sitelerini hatırlatmaktadır.

Arnaud Mercier ve Nathalie Pignard-Cheynel, “#info, Haberleri Twitter ve Facebook’ta Yorumlayın ve Paylaşın” adlı makalelerinde, ağ gazeteciliği çağındaki dönüşümlere dikkat çekmişlerdir. RSN (réseaux socio-numériques-sosyal dijital ağlar) ile bir perspektif seçerek, bilgi akışındaki yeri ve rolünü incelemişlerdir.

Mercier ve Cheynel, sosyal medya hesapları üzerinden yürütülen habercilik işlevlerine dikkat çekmeye çalışmışlardır. “Gözlem üzerine bilgi, gazetecilikte görülür. Facebook ve Twitter gibi sosyal ağlarda yapılan yorum ve paylaşım sayesinde ise, bu bilgi gazeteciliğin duvarlarında daha net görülür, okunur ve dinlenir hale gelir.³¹⁴” Araştırmada, otuz bir haber sitesi tarafından yayınlanan haberlerin dolaşımı ile ilgili, standart verilere ek olarak (ulusal günlük, haftalık, aylık, purelayers, Tv ve radio 3), Twitter ve Facebook’taki verilerin de katkısı analiz edilmiştir. Bu noktada, özellikle Twitter’daki insan kaynaklı ve robot hesapların kullanımı da önem taşımaktadır.

“Bu hesapların tanımlanması ve belirli uygulamaların teknikleştirilmesinde yazarların ilgisine ve teknolojinin gösterge bilimsel özelliklerine dikkat

³¹³A.g.e, s. 927.

³¹⁴Arnaud Mercier; Nathalie Pignard-Cheynel; “#info, Commenter et Partager L’actualité sur Twitter et Facebook”, Éditions Fondation Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 2018, s. 159.

edilmiştir. Bazı bölümler Twitter’da derinlemesine incelenmiştir; eskort konuşmaları, bilgi paylaşımında hashtaglerin özellikleri, görüntülerin rolü. Bu unsurlar bilginin dolaşımına, görünürlüğüne ve tartışma amacı yaymasına katkıda bulunur.³¹⁵”

Önemle üzerinde durulması gereken bir diğer konu, kullanıcıların çevrimiçi haberlere sadece web siteleri üzerinden değil, birçok farklı online kaynaktan özellikle de sosyal medya hesaplarından eriştiği gerçeğidir. Haber metinlerinin sadece gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında bulunması ya da haber sitelerinin kendi web sayfalarında yer alması yetersiz kalmaktadır. Birçok okuyucu ve izleyiciye erişmenin ve kamuoyu oluşturma yolu, milyonlarca kullanıcıların bulunduğu Facebook, Twitter hatta Instagram adreslerinden yararlanmaktan geçmektedir. Haberlerin hızlı şekilde oluşturulup servis edilmesinin önemi kadar, aynı hızda bu hesaplardan da paylaşılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda, öne çıkan konular arasında yer almak, fazlaca tıklanmak ve bu sayede görünür olmak gerekmektedir.

“Bazı teknik araçların yardımıyla internette bir online medya yaratmak mümkündür. Bunun için gerekenler şunlardır; web editörü, grafik programı, bir FTP (File Transfer Protocol) ya da Dosya Transfer Protokolü programı. Yani online olabilmek için bir sunucudan/hizmet vericiden sağlanan veri alanı. ... Günümüzde web yayıncılığında artık sadece HTML dosyalarının üretildiği devir kapanmıştır. Web sayfaları artık her gün yenilenen yüzlerce sayfadan oluşmaktadır. Bu sayfaları üretmek için 1995 öncesindeki yaklaşım HTML operatörü çalıştırarak bu sayfaları elle hazırlamaktı. Daha sonra bu sayfalarda ortak yer alan herhangi bir tarih, telefon, ad bilgisinin değiştirilmesi için saatler süren bul ve değiştir (find&replace) işlemleri gerekirdi. Ancak bu tarz güncelleme işlemlerinin günümüzde artık hemen her gün yapılmasının gerekliliği klasik anlamda HTML sayfalarının üretimi durmuştur. Artık HTML

³¹⁵ Mercier ve Cheynel, *a.g.e.*, s. 160.

sayfaları veri tabanından çekilen bilgilerin ara dillerle HTML'e dönüştürülmesiyle oluşturulmaktadır.³¹⁶

Online gazetecilik faaliyeti için, ilk başta gerekli olan bir web editörüdür. Bu editörlük iş alanı, aslında iyi bir haberci olma özelliğini, niteliklerini barındıran kişileri kapsamı gerekirken, günümüzde durum daha farklı ilerlemektedir. Web ara yüzlerini, interaktif kurum içi paylaşım programlarını, fotoğraf ve video düzenleme programlarını hızlı şekilde kullanan kişiler de kolaylıkla web editörü olabilmektedir. Bu noktada, klasik anlamda HTML sayfalarının üretiminin durması ve güncellemelerin hızlanması da daha fazla kolaylık sağladığını belirtmek yerinde olacaktır.

“İnternet haberciliğinin olanakları ve farklılıkları şu şekilde sıralanabilir: Haberi çok hızlı bir biçimde verebilmesi ve sürekli güncellenmesi, okurun habere 24 saat yani dilediği zaman ulaşabilmesi, multimedya temelinde ses-grafik-görüntülü dosyaları kullanma, arşive kolayca ulaşabilme ve istenilen haberleri saklayabilme, okurla interaktif etkileşim; okurun yorumlarını anında iletebilmesi, haberle ilgili konularda, web sitelerinin linklerinin verilmesiyle, arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşabilme, diğer medyada yer almayan farklı haberleri bulabilme, olarak özetlenmektedir.³¹⁷”

Online habercilik, gazetecilik pratiklerini gerçekleştirme unsurlarını geleneksel medyadan ayırmış olsa da kamuoyu ve yine medya şirketleri ve gazeteciler nezdinde önemli ayrıcalıkları bulunmaktadır. Gündemle ilgili her türlü bilgiye saniyeler içerisinde erişim hızı öne çıkan en önemli özelliktir. Kişiler, gündemden haberdar olmak için akşam haber saatini ya da ertesi gün basılacak gazeteyi beklemeden bilgi sahibi olmaktadır. Ayrıca internet hem gazeteciler ile halk arasında hem de medya şirketleri ile halk arasında bir aracılık görevi üstlenmektedir. Okur, izleyici ya da dinleyici ile anında iletişime geçilebilmekte, soru, görüş ve önerilere yanıt alınabilmektedir. Bu durum, medya ile halk arasındaki görünmez derinliği sığaltmıştır. Ayrıca medya takipçilerinin yorumlarının da dikkate alınması, haber

³¹⁶Nihat Halıcı; “**Online Gazetecilik**”, Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, Der. Sevdâ Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 163.

³¹⁷Karaduman, **a.g.e.**, ss. 146,147.

içeriklerinin de üretilmesinde önemli pay sahibidir. Aynı haber sayfası içerisinde, haberin arka planında yer alan bilgilere, eğer bir dizi şeklinde yayınlanan haberse önceki haber metinlerine, haberle ilgili görsel, işitsel içeriklere erişilebilmektedir.

“Reel dünyadaki gazetelerden farklı olarak dijital gazeteler, iletişime geçme ve tartışma imkânı sunmaktadır. Okurlar, tartışma platformlarında kişisel görüşlerini beyan ederek veya ilgili makaleler hakkında tartışarak, hikâyenin parçası haline gelebilmektedir. Kısacası kişiselleştirme süreci aktiflik kazanmaktadır.³¹⁸”

Kamusal alanın da aktif alanı değişime uğramış, halen uğramaya da devam etmektedir. Ortak akıl ve kararda buluşmak için dijital çağın sağladığı faydalar göz ardı edilmemelidir. Çok temel olarak, bir okuyucunun haber ile ilgili görüşlerini iletmesi ya da diğer okuyucular ile tartışma platformlarında buluşabilmesi, oldukça dikkate değer bir konudur. Hem medya şirketleri hem gazeteciler hem de resmi organlar bu tartışma platformlarından kamuoyu hakkında kolaylıkla bilgi sahibi olabilmektedir.

“Dijital gazeteciliğin ana fikirlerinden bir diğeri de haberlerin filtresiz verilmesidir. Gazeteler ve diğer basılı ortamlarda, bilginin filtrelerden geçirildikten sonra okurlara aktarımı söz konusudur. Bir diğer ifadeyle aktarılan bilginin niteliği ve niceliği, editör ve yazarının hedef kitlenin neyi, ne kadar bilmesinin yeterli olacağına dair görüşlerine bağlıdır. Oysa dijital gazetelerde neyin ne kadarının bilinmeye değer olduğu ve ne miktarda bilginin yeterli olacağına ilişkin karar okurlar tarafından verilmektedir.³¹⁹”

Haberlerin inşa sürecindeki editoryal sistem, dijital gazetecilik pratiklerinde daha farklı işlemektedir. Basılı gazetelerdeki sayfa ve sayfa içerisindeki metin ve fotoğraf sütunu sınırlaması gibi sorunlar, online habercilikte bulunmamaktadır. Haber içerikleri metin uzunluğuna ve görsellere dayanarak kolaylıkla zenginleştirilebilmektedir. Bu bağlamda editörlerin, basılı gazetelerde dikkate almak

³¹⁸F. Belma, Fırlar; Deniz, Şadiye; “**Dijital Gazeteler ve Pazarlama: Türkiye’deki Dijital Gazetelerin Pazarlama Dinamiklerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Analiz**”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 11, s. 315.

³¹⁹Fırlar ve Deniz; **a.g.e.**, s. 316.

zorunda olduğu hedef kitle özellikleri dijital gazetelerde esneme payına sahip olmaktadır. Hatta içerikler hakkındaki temalarda ve daha birçok noktada okuyucunun kararları etkili olmaktadır.

“Her yeni iletişim aracı gazetecilik pratiklerini köklü olarak değiştirmiştir, ancak internet devrimi ile meydana gelen en büyük değişim alımlayıcının, yani gazetecilik açısından okurun rolünde ortaya çıkmıştır. Çünkü iletişim kuramlarına göre, haberci – alımlayıcı ilişkisinde, başat olan/karar verici konumda olan/ etkileyen/egemen olan kitle iletişim aracı, pasif olan/mesajlara maruz kalan/etkilenen ve edilgen olan alımlayıcılardır. Hiyerarşik olarak kitle iletişim aracından okura doğru dikey olarak kurulan bu haber akışında, haberler konusunda tek karar verici konumda olan çevresel öğeleriyle birlikte medya kuruluşunun kendisi, daha özelde belirtmek gerekirse eşik bekçisi konumundaki gazeteciler olmuştur; ta ki interaktif iletişimi mümkün kılan yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasına kadar.³²⁰”

Geleneksel gazetecilikte, eşik bekçisi olarak görülen gazetecilerin, okurun duygu, düşünce, istek ve beklentilerine yönelik herhangi bir kaygısı yoktu. Haberler, gazetecilerin topladığı bilgilerin süzgeçten geçirilerek ve editoryal sistemin denetiminde işlenerek veriliyordu. Bu süreçte, alımlayıcılar pasif olarak kabul ediliyordu. İletişim araştırmalarında da okurun pasif ve aktif rolüne ilişkin özelliklerinin oldukça ön plana çıktığı dijital çağda, haberlerin akışı değişiklik göstermektedir.

“Gazetecilere göre editörün kararlarına en fazla etki eden okur davranışı/okura ilişkin veri, açık ara tıklanma rakamlarıdır. Gazetecilerin tamamı tıklanmanın etkisi üzerinde fikir birliği içindedir. ... İnternet editörlerinin haberle ilgili kararlarına tıklanmadan sonra en fazla etki eden diğer okur davranışları ise sırasıyla; okurun Google’da aradığı konu ve kelimeler, okurun haberi sosyal medya hesaplarında paylaşması, okurun haberde kalma süresi (haberi okumaya

³²⁰Elif Korap Özel; Şadiye Deniz; “Bana Okurunu Söyle, Sana Manşetini Söyleyeyim: Gazetecilerin, İçerik Hiyerarşisini ve Gündemi Belirlemede Okurun Değişen Rolüne Bakışı”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 3, 2018, s. 917.

ayırıldığı vakit), okurların sosyal medyada paylaştıkları konular ve okur yorumlarıdır.³²¹”

Korap Özel ve Deniz’in, gazetecilerin içerik hiyerarşisini ve gündemi belirleme konusunda okurun değişen rolüne bakışını inceledikleri araştırma verilerinde, editoryal süreçte okurun kararlara etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Gazeteciler bu konuda, tıklanma oranı ile okurun kararlarının önemli hale gelmesi arasında bir doğru orantı olduğunu düşünmektedir. Bir web editörü için tıklanma sayısı ilk önemli unsurdur. Diğer okur davranışlarına bakıldığında ise, tarayıcıda aranan konu ve sözcükler, sosyal medyada paylaşılması, okurun online haberde kalma süresi (okuma, inceleme süresi de denebilir) ve okurların paylaşım yaptığı yorum ve konular olarak sıralanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen diğer önemli bulgu ise, okurun haber üretim sürecine etkisinin boyutlarının şu şekilde belirlenmiş olmasıdır: “Okurun, içerik hiyerarşisinin belirlenmesine etkisi, gündemin belirlenmesine etkisi, haberin çerçevelenmesine etkisi ve organizasyon yapısının değişimine etkisi.”³²² Buradan kolaylıkla çıkarılabilecek sonuç şudur ki; geleneksel medyanın hakim özellikleri içerisinde yer alan okuyucu ve gazeteci arasındaki ilişkinin yok denecek kadar az olması, artık dijital çağda mümkün olmamaktadır. Bu ilişki, haber içeriklerinin oluşturulmasında etki edecek kadar ileri bir boyutta yaşanmaktadır. Haber piramidindeki belirli gündem maddelerinin haricindeki temalar, haber çerçevelenmesi ve organizasyon yapısındaki değişimde okuyucunun doğrudan katkısı bulunmaktadır.

Dijitalleşmenin, gazetecilik pratikleri üzerindeki diğer önemli etkisi ise, ‘tık odaklı habercilik’ anlayışının öne çıkmasına sebebiyet vermesidir. Click-bait yani tık yemi kavramı, Oxford sözlüğünde; “ana amacı ilgi çekmek ve ziyaretçileri ilgili web sitesinde yer alan linke tıklamak üzere cesaretlendiren materyallerdir” tanımlaması ile yer almaktadır³²³. Bu durum ayrıca, ‘kapan manşet’ kavramı ile de yakından ilişkili görünmektedir. “Kapan” Manşet, “haber değeri” varmış izlenimi doğuran ve yakınlık, korku, endişe, merak, heyecan uyandıracak bir dille oluşturulan, kullanıcıyı sitede

³²¹Korap Özel ve Deniz, **a.g.e.**, ss.937,938.

³²²**A.g.e.**, s. 938.

³²³ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/clickbait> Erişim Tarihi: 26.05.2020.

tutmayı hedefleyerek kurulmuş manşetleri ifade eden bir kavram olarak belirlenmiştir.³²⁴” Dolayısıyla, tık çekiciliği de burada devreye girmektedir. Okurun rolünün internet haberlerinde doğrudan etkisinin bulunmasının da temelini oluşturan önemli bir faktör, tık odaklı habercilik anlayışıdır. O haber sitesinin fazlaca tıklanması, aslında basılı gazetelerdeki tiraj başarısı ile örneklendirilebilir. Dolayısıyla, gündemi belirleme, haber sayfaları içerisinde ön plana çıkma, sosyal medya hesaplarında fazlaca paylaşılma, çok yorum alma (yorumun olumlu veya olumsuz olma durumu üzerinde bazen durulmaksızın) ve nihai sonuçta reklam sütunlarının oluşması, o haber sitesini diğerleri arasında ön plana çıkarmaktadır.

John Pavlik, ağ üzerinden gerçekleşen bilgi akışları ve değişime uğrayan gazetecilik pratikleri için, yeni bir gazetecilik biçimi olan ‘bağlamli gazetecilik’ten söz etmektedir.

Ona göre; “bağlamli gazetecilik; online ve elektronik bir ortamda gazeteciliğin hikâye anlatımı dönüşümünün önemli doğasını incelemekte ve haberin yeni bir formunun ortaya çıkmasıdır. Bağlamli gazeteciliğin beş temel boyutu veya bakış açısı vardır: iletişim yöntemlerinin genişliği, hiper medya, yüksek okuyucu kitlesinin katılımı, dinamik içerik ve uyarılma.³²⁵”

Pavlik, değişen gazetecilik mesleğini ‘bağımlı gazetecilik’ tanımı ile yeniden adlandırmaktadır. Ona göre, bu mesleğin beş boyutu bulunmaktadır. Yeni medya ortamında sunulan haberler, hikâye anlatımları artık birçok farklı kol ile içerik zenginleştirilmesine tabi tutulmaktadır. İletişim yöntemlerinin genişliği derken Pavlik, sitelerdeki multimedya içeriklerinden bahsetmektedir. Tabi bu noktada kullanılan, ses, grafik, dijital fotoğraf uygulama ve fotoshoplar, video düzenlemeleri gibi deneyimlere gazeteciler sahip değildir. Bu eğitim ve kültür ile doğrudan ilişkili bir unsurdur. Bu noktada aslında, tüm bunları bilgisayar ortamında kolayca yapabilen kişilerin bambaşka bir bölüm okusa da rahatlıkla ‘gazeteci’ olabileceği gerçeği unutulmamalıdır. Hipermedya boyutu ise, online içeriklerin başka online içerikler arasında bir tıkla geçiş

³²⁴İ. Hakan, Dönmez; “İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve “Kapan” Manşetler”, Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 14, 2010, s. 108.

³²⁵John V. Pavlik; **Yeni Medya ve Gazetecilik**, çev: Müge Demir, Berrin Kalsın, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s.11.

yapılabildiği durumunu ifade etmektedir. Bu sayede farklı ağlar arasındaki geçiş hem işletmeler hem de kullanıcılar için büyük kolaylık sağlamaktadır. Durum böyle olunca diğer bir boyut olan, yüksek okuyucu kitlesine ulaşmak çok da zor olmamaktadır. İnternet bağlantısı olan ve bu bağlantıyı kullanabileceği herhangi bir aracı olan herkes, özgürce dilediği online içeriğe tıklayabilmektedir. Dinamik içerik ise, online içeriklerin en önemli özelliklerinden birisidir. Çünkü aynı haberin gün içinde güncellenebilmesi, görüntü, ses ve videoların ilerleyen dakika ya da saatlerde yüklenebilmesi, akıcılığı, olayların anlatımı ile ilgili basılı mecra ya da TV kanallarındaki alan ve zaman kısıtlamasının olmaması nedeni ile kazandığı gerçeklik boyutu, kullanıcıların ilgisini çekmektedir. Uyarılma ise, içeriklerin daha bireysel bir çerçevede yeniden uyarlanabilme özelliğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, metin içerisinde çok boyutlu bir bakış açısı sunabilme imkânı doğmaktadır.

Dijitalleşmenin gazetecilik pratikleri üzerine etkisi konusunda, güncel bir araştırma yapan Deniz; Hürriyet, Milliyet ve A Haber'in çevrimiçi versiyonlarında editörlük yapan gazetecilerle gerçekleştirdiği görüşme sonrasında, belirgin olarak altı problem saptamıştır. Bu problemler sırasıyla; “ağırlaştırıcı çalışma koşulları, ‘gazeteci’ olmayan kişilerin de çalışması, daha az sayıda basın mensubunun istihdam edilmesi, yasal düzenleme eksikliği, mesleki organizasyon sorunu ve yasa dışı çalışma” maddeleri olarak gösterilmiştir³²⁶. Online haberciliğin, gazetecilerin meslek pratiklerinde yaşanan zorluklarına ilişkin önemli bir saptama yapılmıştır. Buna göre, çevrimiçi habercilik faaliyeti yapabilmek için gazeteci olmaya gerek yoktur, haber inşası ve sunumu için gerekli kitle iletişim araçlarını hızlı şekilde kullanmak yeterli olarak görünmektedir. Hatta yetileri yüksek, haber kaynakları fazla, hızlı, girişken ve acar muhabirler yerine sadece bilişimle ilgili pratikleri olan bireyleri çalıştırmak, medya şirketleri açısından oldukça maliyeti azaltmaktadır. Bir web editörlüğü grubunda çalışan herkesin basın mensubundan olması bu bağlamda şart görülmektedir. Bununla ilgili yasal düzenlemeler de eksik kalmaktadır ve meslek içerisindeki örgütlenme ve farkındalık yaratma girişimleri de ön plana çıkmamaktadır. Zaten online habercilik için, bir medya

³²⁶Şadiye Deniz; “From The Reporter On The Street To The Reporter On The Desk: Effects of Digitization on Journalists’ Working Conditions”, Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences, Ed: Doç. Dr. Sait Erdal Dinçer, Doç. Dr. Sinan Sönmez, Dr. Mustafa Bostancı, Dr. Ertan Özçoban, Gece Akademi, Ankara, 2019, s. 64.

kuruluşunun içerisinde fiziksel olarak bulunmaya bile gerek yoktur. Herhangi bir yerde de bilgisayar, tablet hatta cep telefonu aracılığı ile sitelere kolaylıkla içerik yüklenebilmektedir. Bu durumda medya şirketleri uzaktan çalışma ya da freelance çalışan kişilerle de bağlantı içerisinde kalmaktadır.

“Çalışma kapsamında görüşülen tüm gazeteciler, dijitalleşmenin gazetecilerin çalışma koşullarını ağırlaştırdığını düşünmektedirler, ayrıca dijitalleşmenin çalışma koşulları üzerindeki etkisini en kritik sorun olarak görmektedirler. Tüm gazeteciler, çalışma koşullarının ağırlaştırıldığını, editörün artık tüm haber üretim süreçlerinde yer aldığını ve dijital gazeteciliğin 7/24 bir iş haline geldiğini belirtmektedir. Haberin sürekli güncellenmesi gerekliliği, gazetecilerin ağır bir haber yükü altında çalışmasına neden olmaktadır. Gazeteler 24 saatlik yayıncılık için vardiya sistemine geçmiş olsa da istihdam oranlarının eksikliği sorunu, gazetecilerin iş yükünde artışa neden olmuştur. Öte yandan, haberleri görsel, işitsel ve metinsel olarak sunmanın mümkün olduğu multimedya işlevi de gazetecinin iş yükünü ağırlaştırmıştır. Multimedya özelliği, gazetelerde haberin muhabirin yazması, kameramanın görüntü ve fotoğrafçının fotoğraf çekmesi için bir yol açacak olmasına karşın, pratikte durum böyle değildir. Bunun yerine, aynı muhabirin tüm bunları yapmaktan sorumlu tutulmasına yol açmıştır, böylece gazetecinin daha fazla beceriye ve iş yükünü ağırlaştırmasını gerekli kılmıştır.³²⁷”

Gazetecilerin, çalışma koşullarına bakıldığında ise, yaşanan zorluklar göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir sorun teşkil etmektedir. Öncelikle, online habercilik sisteminde, haberler dakikalar içerisinde birden fazla kez güncellenebilme özelliğine sahiptir. Yani sabah yazılan ve sitenin ana sayfasında birinci başlığa konulan bir haberin akşama kadar orada kalması imkansızdır. Hatta genelde 10 ile 15 haberin ana sayfada, ana başlık kutucuğunda yer aldığı düşünülürse, tüm bu grubun gün içerisinde birden fazla kez değiştiği de düzenli bir kullanıcı tarafından kolayca fark edilebilmektedir. Durum böyle olunca, 24 saat online habercilik yapmak gerekliliği doğmuştur. Gazeteci ya da web editörlerinin gece vardiyasına kalması zorunluluğu doğmuştur. Zaten

³²⁷ Deniz, a. g. e., s. 64.

istihdam eksikliği yaşanan medya kurumlarında, bu çalışma şartları çalışanlar açısından başka bir güçlüğü neden olmaktadır. Ayrıca geleneksel medyada, gazetecinin sadece doğru bilgilere, gizlenen hatta kamuoyundaki karar mekanizmalarını değiştirebilecek kadar önemli bilgilere ulaşması beklenirken, bunun yerini daha sadeleşmiş konularda birçok görsel malzemenin yer aldığı içerikler almıştır. Dolayısıyla bir kişi, hem medya metnini (gerektiğinde eğlenceli konularda) oluşturmak zorunda, hem de konuyla ilgili görsellerin siteye yüklenmesi ile yükümlüdür. Tüm bu koşullar, çalışma şartlarında olumsuz sonuçların yaşanmasına neden olmaktadır.

3.3. Dijital Gazetecilik ve Gerçeklik

Hakikat ve doğrulukla ilgili yaşanan keşmekeş bakış açıları, habercilik özelinde de kendisini göstermektedir. Hakikat ile doğrunun iç içe geçtiği yeni medya çıktıları, toplum içerisinde farklı algılama ve karar mekanizmalarına etki etmektedir. Bireylerin düşünce ve davranışları, dijital platformlarda yer alan bilgi, yorum, ilgili veya ilgisiz görüntü, video ya da haber sitelerinde yer alan içeriklerle şekillenebilmektedir. İletişim çalışmalarının, 19. yüzyıldan bu yana hem izleyici hem de haber metinleri üzerinde şekillenen etkileri incelemesi bu bağlamda son derece önem taşımaktadır. Günümüzde bu çalışmalar, dijital gazetecilik üzerinden yeniden şekillenmektedir. Dijital gazetecilik pratikleri ile birlikte hem gazetecilerde hem medya şirketlerinde hem de okuyucu nezdinde çok önemli istek, beklenti ve etkilenme konusunda farklılıklar ve çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bu çatışmaların en dikkat çekici unsuru ise, haber ve gerçeklik ilişkisindeki tereddüt ya da sorgusuz inanma durumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda hem gazetecilerin hem de okuyucuların, içeriklerin gerçekliğine ilişkin doğrulama yöntemlerini izleme becerilerini geliştirmeleri zorunlu bir hal almaktadır.

“Dijital gazetecilik yeni yöntem ve araçlarla, yenilik, hız, multimedya, katılımcılık ve arşiv gibi birçok avantaj sağlarken, aynı zamanda bu süper hızlı dünyanın önemli bir dezavantajı da bulunmaktadır ki; o da içeriklerin gerçekliği

sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, dijital gazetecilikte fact-checking yani olgu kontrolü mekanizması devreye girmektedir.³²⁸”

İçerikleri üreten kişiler ya da bilgi toplayıcıları, fact-checking yani olgu kontrolü ile ilgilenmese bile, bilgilerin aynı anda birden fazla sanal alanda bulunması hem bu işi kolaylaştırmakta hem de zorlaştırmaktadır. Öncelikle olgu kontrolü kavramı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

“Olgu kontrolünün tüm mevcut çağrışımları gazetecilik uygulamalarının gözlemine dayalıdır ve nispeten yeni bir kavram olmasına rağmen dünyanın her yerine yayılmaktadır. Politikacılar, kamu figürleri veya başkaları tarafından yapılan yorumların doğruluğunu doğrulamaktan oluşmaktadır. Gazeteciler ve bilgi denetçileri için yapılması gereken en iyi iş; bu kişilerin açıklamalarını (radyo veya Tv röportajları, toplantılar vb.), stantların içine kendi ilgi alanlarına göre (güncel konu, tartışma vb.) yerleştirmeleridir. Belirli bir temayı stoklama fırsatı yakalamak, gazetecilik çıkarları ile bağlantılıdır. Ayrıca ‘doğrulanabilir’ niteliklerine dikkat edin. Editör kadrosundaki bu çalışma sürecinde, tahsis edilen zamanda onaylamak veya reddetmek için, izin verilen veriler, arşivler veya resmi raporları kolayca bulabilirsiniz.³²⁹”

Gazeteciler açısından, resmi temsilcilerin açıklamalarını kategorileştirmek, ilgi alanlarına göre gruplamak ve tüm bunların doğrulanması için bir zaman tahsis edilmesi kullanıcılar açısından da diğer basın mensupları açısından da önem taşımaktadır. Bu sayede, böyle bir zaman dilimine izin verilmesi, verilerin olduğu gibi doğru kabul edilmesi haricinde, doğrulama sürecinde olduğunu gösterir ve editoryal süreçten sonra doğrulandığı takdirde ancak gerçeklikle ilişkisi değerlendirilebilir. Nihayetinde, hem durum ya da olayla ilgili güncellik yakalanmakta hem de doğrulanması ile ilgili de zaman kazanılmaktadır.

“Son yıllardaki olgu kontrol üniteleri değişti, artık içeriklerin kapsamlı ve sistematik olarak doğrulanmasını tanımlama olanağı yok, gazetecilik a priori

³²⁸Bigot Laurent; “Le Fact-Checking ou La Réinvention D’une Pratique de Vérification”, NecPlus-Communication&langages,2017/2 No: 192, ss. 131- 156.

³²⁹Laurent, **a.g.e.**, s. 131.

içeriğe sahip ancak halka açık teklifler dakik ve a posteriori olmalıdır. Böylece aynı isim altında oldukça güvenilir ve gurur verici pratikler mevcut olmaktadır ama bugün bu kontrol mekanizmasının kökeninden çok farklı bir pratik sergilenmektedir. Bu şekilde belirlenen doğrulama çalışması artık kapsamlı değil, rastgele yapılmaktadır. Eskiden sistematik olarak dakik şekilde sadece gazeteciye ait olan yayın içeriğine uygulanmıştır. Fakat bugün potansiyel olarak, alanda yapılan her yoruma uygulanmaktadır. Bu özel görev yalnızca birkaç gazeteci tarafından yürütülürken şimdi meydana gelen gerçekliğin ardından yapılmaktadır yani medya bildirimleri yayımlandıktan veya yayıldıktan sonra. Rekabet avantajı olarak gösterilen olgu kontrolü, ön plana çıkmış ve profesyonel mükemmellik uygulamasına dönüşmüş ve medyanın tek gerçeğinin güvenilirlik olduğu yaygın bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu her durumda, olguları kontrol eden avatarların gösterdiği bir bilgi kontrolü tarzında gerçekleştiği görüldü. Olgu kontrolü, 1920’lerde ABD’ de ve Fransa’da da olmasına rağmen, bu terim 2000’li yılların sonlarında ortaya çıkmıştır.³³⁰”

Olgu kontrolü, geleneksel basında da dijital basında da, haber ve gerçeklik ilişkisini ortaya koyan, gazeteci ve medya şirketini güvenceye alan, kamuoyunu bilgilendirme sorumluluğu açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Değişen araç ve yöntemler nedeni ile, olgu kontrolünü sağlama biçimi de değişmiş olabilir fakat bu konuda değişen başka bir önemli nokta var ki, o da haberin yayıldıktan sonra bu kontrolün devreye girme meselesidir. Dolayısıyla, haberin yanlış bilgi ve görselle birlikte dolaşıma sokulması ve birçokları tarafından okuyup inanılması artık olgu kontrolü için bir gecikme demektir. Rekabet anlayışı, hızlı olma beklentisi ve Google’da üst sıralarda yer alma yarışı her şeyin önüne geçmektedir.

“Medyada doğrulama uygulamaları fikrinin amacı, bir tarih yazmak değildir. Aksine, bu bir güncel teslimiyet meselesidir. Bu uygulama bir dereceye kadar doğrulama amaçlıdır ve politikacıların sözleriyle çelişmektedir. Biz farkındayız ki, Acrimed veya Arrêt Sur Images gibi eleştiri aktörlerinin, gerçekler ve onların aldıkları biçimler arasındaki bir yüzleşme çalışması, televizyon, radyo, basın ve

³³⁰ A.g.e., s. 132.

internette gösterilmekte ve medya da zaten bunu birkaç yıldır fark etmektedir. Ancak, çalışmalarımızı medyanın kendi üzerinde gerçekleştirdiği bilgi kontrolüne adadık. Özellikle, gazeteci ya da bilgi toplayıcıların siyasi aktörlerle ilgili ilettikleri bilgiler, doğruluk kontrolünün ana başlıklarını ve ham maddesini oluşturmaktadır. Bu yüksek oranda hedeflenmiş bilgi kontrolü, belli ekipler tarafından gerçekleştirilmektedir ve özel makaleler, tüm bölümler ya da ek bir makale şeklinde biçimler oluşturulur. Dolayısıyla, bizim çalışmalarımız, medyanın arabulucularla toplantılar veya özel programlarla kendini yansıtmaya veya kendini haklı çıkarma pratiğine ayrılmaz. Ama çalışmamız bize bu fenomenden çok daha fazla soru soruyor gibi görünüyor. Medya güvenilirliğinin güçlü kaybı bağlamında bilgi kontrolünün yenilenmesi meselesi ortaya çıkıyor. Bildiğimiz gibi, halk medya söylemlerine karşı derin bir güvensizlik duymaktadır. Ayrıca bilgi uzmanları, konjonktürel ekonomik krize tabi ve yapısal yeni yollar bularak öne çıkmalı ve halkın güvenini yeniden kazanmalıdır. Tıpkı çevrimiçi alanda dolu olan yanlış bilgiler gibi, bağımsız ve haber verici nitelikte, aynı zamanda araştırma becerilerini gösteren resmi konuşmalar yapılmalıdır.³³¹”

Göz ardı edilmemesi gereken bir diğer konu, dijital gazetecilik ve gerçeklik ilişkisinin temelinde yatan meselenin, bilgi kontrollerinin de dijital dünyaya özgü şekilde güncellenmesi gerekliliğidir. Yazılanın doğru olduğunu ispatlamak yerine, yazılmadan önce elde edilen olguların doğrulama konusunun devre dışı bırakılması, günümüzde artık birçokları tarafından fark edilmektedir. Bu sorun aynı zamanda, bilgi uzman ve doğrulayıcılarının da çatışma ve yüzleşme yaşamasına sebebiyet vermektedir. Laurent’a göre, bilgi doğruluğu ile güncel teslimiyet hakkı verilmektedir. Bundan kaçınmak demek, dijital rekabet koşulları içerisinde peş peşe gelebilecek başka sorunları ortaya çıkarmak demektir.

“İlk gerçek denetçilerle ilgili olarak eğer oldukça bir zamana geri dönersek, Amerikalı gazetecilerin 1923 yılında Time dergisinde denetçiler olarak yer aldığını görürüz. Gerçek kontrolün Amerikan dergi basınında oldukça uzun bir

³³¹A.g.e., ss.132,133.

geçmişti vardır. İlk gerçek denetçiler de muhtemelen ilk işe alınanlardır. 1920’lerde, Briton Hadden ve Henry Luce tarafından ortaya konan yayınları için, 1923’te kurulan Time’ın eski gerçek denetçileri Sarah Harrison Smith’e göre; New Yorker ve New York Times Magazine’in pratik çalışmaları; The Fact Checker’s Bible ve A Guide to Getting It Right’tır. O andan itibaren, New Yorker Reader Digest, çoğu Amerikan dergisinde çalışmalarını gerçeği kontrol etmeye adanmış ekiplerden biri olmuştur. Sarah Harrison ve Smith hakkında tekrar konuşuluyor. 2003 yılında New York’lular için sadece 16 kişi daha vardı. Aslında, gerçek denetçinin işi, tüm makalelerdeki isimleri, tarihleri, sayıları ve gerçekleri aynı zamanda doğrulamak ve bunun arkasındaki kaynakları veya makaledeki alıntıyı tekrar bağlantılandırmaktır. Hatta orijinal makaleyi yazan gazeteci ile tekrar görüşmeden önce, makalenin ek kaynaklarına bakmaktır. İkincisinin, her halükârda onu iletmeye davet edildiğini bilmek, kontrolcünün oraya ulaşabilmesi için notlar, kanıtlar veya diğer unsurlara bakarak geçerliliğine başvurmak ve doğrulamaktır.³³²”

Geleneksel medyada ‘denetçi’ olarak ifade edilen, günümüzde doğrulama platformu üyeleri olarak bahsedebileceğim kişiler, yazılan makalelerle ilgili olarak, tarih, açıklama yapan kişi, içerisindeki veriler ve alıntılarla ilgili çeşitli kaynaklara başvurmaktaydılar. İlk denetçilerin 1923 yılında, Time Dergisi’nde ortaya çıkması, yazılı basın tarihine bakıldığında aslında geç kalınmış bir aşama olarak görülebilir. Fakat çok uzun yıllar, okuyucu, seyirci ya da dinleyici kitlesi, pasif olarak kabul edilmiş ve aktarılan her mesajın karşındaki bireye sorgusuz sualsiz geçtiği düşünülmüştür. Fakat 20. yüzyıldan itibaren skandal yalan haberlerin daha belirgin şekilde ortaya çıkması, özellikle savaş yıllarında yaşananlar, basın dünyasının fiiliyatında da değişikliğe sebebiyet vermiştir.

“Olgu denetleyici ifadesinin ilk kullanımı, 1938 yılında Colliers dergisinde bulunan Time reklamında, Time’ın büyümesinden söz etmek için, “ondan yirmi ikiye kadar araştırmacıları ve olgu denetleyicileri...” cümlesinde yer almıştır. Time’ın ilk olgu denetleyicisi Nancy Ford’tu. Woman’s Home Companion’da çalıştı ve 1923 yılının

³³² A.g.e., s. 133.

başlarında Luce ve Hadden'in yeni yayınlarına başlaması ile birlikte, o da sekreterlik asistanı olarak işe alındı. İşi ilk başta, derginin yazarları için gazetelerden ilginç makaleler işaretlemek ve kırpmağı, ancak yakın süre sonra görevi temel tarihleri doğrulamak, Time'da tamamlanan makalelerdeki isimler ve olguları doğrulamak olarak genişletildi.³³³

Nancy Ford ile Time Dergisi'nde başlayan, olgu doğrulama girişimleri, dijital gazetecilikte hem biçim hem de içerik değişikliğine uğramıştır. Haberlerin gerçeklikle ilişkisi, sadece açıklamaların gerçekten yapılıp yapılmadığı ya da konuşma içeriğinde yer alan cümleler değildir. Bu tarz enformasyon verileri zaten ayrıntılı şekilde ajanslar tarafından medya şirketlerine hızlı şekilde iletilmektedir. Önemli olan, bu verilere resmi kanat aracılığı ile erişilmeden önce verilen ilk bilgilerin doğruluğu meselesidir. Hız kaygısı nedeni ile haberi hemen web sayfasına geçmek onun doğruluğu üzerinde araştırma yapmaya engel olmaktadır. Yayınlandıktan sonra yapılan girişim ise, sonuçsuz kalmaktadır. Çünkü zaten o haber ya da görsel çoktan engellenmesi mümkün olmayan bir dolaşıma girmiştir. Bu nedenle, haberler yayınlandıktan sonra onun doğru veya yanlış olması ile yapılan açıklamalar ya da bununla ilgili hiçbir girişimde bulunulmaması, halkın medyaya olan güvenini oldukça sarsmaktadır.

Geleneksel medyanın dijital medya karşısındaki dönüşümü ile birlikte, editöryal sistemin de değiştiğine dikkat çeken Charon'a göre, bilgilerin dijitalleşmesi, gerçekliğin de hızlıca tedavisini gerekli kılmıştır. "Radyo ve televizyonlar, uzak olaylarla ilgilenirler ve anında ve süreklilik içerisinde bunları aktarmaya çalışırlar. Örnek vermek gerekirse, 1989'daki Romanya Devrimi, 1991'de Körfez Savaşı'nın 'canlı savaş' olarak verilmesi ve 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılar ile bu durum çok görkemli bir karakter kazanmıştır. Küresel olarak radyo ve televizyon pratiklerine bakıldığında, istisnai olarak yapılan veya özellikle güçlü gündem olayları hakkında, özel televizyon editörlerinin hazırlanması, saatlerce hatta günlerce sürmektedir. Daha

³³³Merrill, Fabry; "Here's How the First Fact-Checkers Were Able to Do Their Jobs Before the Internet", <https://time.com/4858683/fact-checking-history/>, 2017, Erişim Tarihi: 06.06.2020.

mütevazi ölçeklerdeki, bölgesel günlük gazetelerde, yerel bilgi ertesi gün de kullanılabilir.³³⁴”

Charon’un verdiği küresel örneklerle, aslında okuyucuların web ortamında, olayı anında yaşıyormuş hissi verilmesi, kullanılan 360 derecelik kameralarla birçok farklı açı sayesinde olayın gerçeklikle ilgili boyutu hakkında bir sınır olmayışı ve kullanıcıların buna çok basit yöntemlerle erişebiliyor olması, dijital gazeteciliğin en çekici özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Olaylar hakkında televizyon ve radyo yayınlarında istisnai de olsa yapılan doğrulama girişimleri, online habercilikte bulunmamaktadır. Televizyon ve radyo yayını için az da olsa süre bulunma ihtimali varken, bu durum online haber siteleri için mümkün değildir. Dolayısıyla, tık çekiciliğini sürekli aktif tutma isteği, reklam alma ve arama motorlarında üst sıralarda yer alma, sosyal medya platformlarında görünür olma ve paylaşım sayısının fazla olması beklentisi gibi nedenlerle, doğrulama yapılmadan inşa edilen medya metinleri, gerçeklikle arasına koyu bir perde örtmektedir. Medyanın itibarının sarsılmasına neden olan bu durum, doğrulama platformlarının geliştirilmesi ve dijital ortamda nitelikli gazeteci yetiştirilmesi ile ancak önlenebilir bir hal alabilmektedir. Bu medya şirketleri için, azalan reklam geliri ve artan çalışan sayısı demek olduğu için de pek tercih edilen bir uygulama olmamaktadır.

3.4. Dijital Gazetecilik ve Etik Sorunlar

Dijital haber odalarında üretilen dijital haberler, birçok etik endişeye de yol açmaktadır. Çok çeşitli dijital kaynaklardan elde edilen doğrulanmamış bilgi, enformasyon, görüntü, ses ve videolar beraberinde karmaşıklığı da getirmektedir. Haber odalarında, gazetecilerin kendi kaynaklarının olmaması, elektronik ortamdaki verilerin kullanımı hem masaüstü gazetecilik geleneğini yaygınlaştırmış hem de sunulan verilerle ilgili doğruluk, gerçeklik, mahremiyet, telif hakkı gibi birçok etik sorun da yaratmıştır. Medya etiği, geleneksel basında da dijital basında da ön plana çıkmış, konuyla ilgili neler yapılabileceği konusu iletişim bilimlerindeki akademik çalışmaların odak noktasını oluşturmuştur hala da oluşturmaktadır.

³³⁴Charon, **a.g.e.**, s. 17.

“Etik ilişki, insanlar arası ilişki türlerinden bir tanesi ve en temelde olanı: belirli bütünlükte bir kişinin belirli bütünlükte başka bir kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla –yüz yüze geldiği veya gelmediği insanlarla-, değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkisidir: eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki.”³³⁵

Felsefe alanının etik konusu ile ilgili önemli bir temsilci olan Kuçuradi’ye göre, etik kavramı insanlar arası bir tür ilişki biçimini ifade etmektedir. Değer ile ilgili sorunları ile ilgili olarak, insanların yüz yüze geldiği veya gelmediği durumlarda kurulan bir ilişki türüdür. Aynı zamanda bu ilişki eylemler üzerinde kendisini göstermektedir.

“Medya etiği; liberal toplumlardaki özgürlüğünü, piyasanın ekonomik denetiminden ve devletin siyasal baskısından uzak olma temeline dayandıran medyanın, ticari bir işletme olma niteliğini açıkça savunmaya başlamasıyla birlikte bu özgürlük zeminini kaybetme tehlikesine bir yanıt geliştirme çabasıdır. Buna göre, medya etiğinin, piyasanın manipülatif gücünün panzehiri olarak işlev görebileceği, endüstrinin etik ilkelere bağlı kılınmasıyla kamuyla olan güven ilişkisinin korunabileceği, kısaca medyanın demokratik işlevlerinin kendi kendini denetleyerek (self-regulation) yerine getirebileceği savunulmuştur. Bu çerçevede medya etiği, ticari yayıncılığın yükselişi, haber örgütlerinin dev holding yapılarının bir parçası haline gelmesi ve kamu hizmeti yayıncılığının gerilemesiyle karakterize olan 80 sonrası dönemde artan bir görünürlük kazanmıştır. Ancak medya etiğiyle ilgili tartışmaların ve özdenetim çabalarının başlangıcının 1980’ler olduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Dünyada ve Türkiye’de, habercilerin ve haber kuruluşlarının “mesleki pratikleri”ni sektör içi mekanizmalarla düzenlemeyi amaçladığı girişimler geçmişte de mevcuttur ve pek çoğu hala varlığını korumaktadır. Ancak ’80 sonrasında medya etiğine olan söylemsel ve kurumsal gereksinim yukarıda belirttiğimiz nedenlerle çok daha öncelikli bir sorun olarak görülmeye başlamıştır.”³³⁶

³³⁵Ioanna Kuçuradi; **Etik**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2015, s. 3.

³³⁶Oğuzhan, Taş; “**Medya Etiğinin Tarihsel Temelleri ve Gelişimi**”, Televizyon Haberciliğinde Etik, Ed: Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Yayıncılık, Ankara, 2010, ss.3,4.

Özellikle neoliberal politikaların hızlı şekilde basın üzerinde de etki göstermesi, basın kuruluşlarının farklı sektördeki holdinglerin bünyelerinde faaliyet göstermeye başlaması ve ticari amaç taşıdıklarını da açıkça ifade etmeleri, dijital medya platformlarından önce başlayan önemli bir sorundur. Hem özgür olduğunu iddia etme hem de maddi üretim ilişkilerini açıkça sergileme girişimlerinin aynı zeminde dengede duramayacağı gerçeği ve doğurduğu sonuçlar, günümüz dijital gazetecilik pratiklerinde de açıkça görülmektedir. Değişen sadece, haber inşa süreci, kaynaklar, editoryal sistem, kitle iletişim araçlarının teknolojik kullanım beceresi, kullanıcılar açısından erişim kolaylığı gibi yenilikler iken, medya etiği ile ilgili problemler gerilemek yerine tüm bu değişimlerle büyüyerek karşımızda durmaya devam etmektedir.

“Bir “meslek etiği”nden söz edildiği andan itibaren tartışmanın odaklandığı sorun, o meslek için evrensel geçerliği olan ve her özel durumda yol gösterici olabilecek ilkelerin mümkün olduğuna yönelik bir ön kabul üzerine kuruludur.”³³⁷

Buradan anlaşılabacağı üzere, gazetecilik mesleğinin evrensel etik ilkeleri yasal olmalı ve her ülkede aynı standart ile uygulanmalıdır. Bu istisna ya da belirli nedenlerden dolayı özel bir duruma tabi tutulmamalıdır.

“Lippmann’ın Liberty and the News makalesinde, hükümetin yeni görüşe göre hareket ettiğinden beri, demokrasinin hayati sorununun özgür basının güvenilir haber ve görüş sağlayıp sağlamadığıydı. Modern devletin, “görüş nehirlerini besleyen gerçek akışlarını” saf tutmak konusunda çok büyük bir çıkarı vardır. Özgürlük, “nesnel bilgiyi” yayan bağımsız bir basına bağlıdır. Ne yazık ki Lippman, bu akışların kirlendiğini ifade etmiştir. Haber süreci güçlü gruplar tarafından manipülasyona açıktır. Lippmann, rızaya dayalı hükümetin, “rıza üretiminin düzenlemeye tabi olmayan özel bir girişim olduğu dönemde de hayatta kalıp kalamayacağını” sormuştur. Sorunun bir kısmı modern gazeteciliğin profesyonel olmayan haliydi. Haber toplama süreci haksız

³³⁷Ayşe, İnal; “Tarihsel Gelişimi İçinden Gazetecilik Etiğini Yeniden Düşünmek”, Televizyon Haberciliğinde Etik, Ed: Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 27.

gerçeklere ya da söylentilere dayanıyordu. Haberler uzaktan geliyor, akıl almaz karışıklıkta helter-skelter geliyor, kolayca çözülemeyen konularla ilgili bilgiler veriliyor. Gazetecilerin daha iyi bir eğitime ihtiyacı vardır ve gazetecilik daha profesyonel olmalıdır. Gazetecilik nesnel yöntemler kullanmalı ve bilimsel tarafsızlık ilkesini benimsemelidir. Lippmann'a göre, görüşlerimizi değiştirerek gerçeğe karşı savaşılamayız. Bunu ancak gerçekleri bildirerek yapabiliriz.³³⁸

Medyanın insanlar üzerindeki güçlü etkisine karşı önemli düşünceleri ile ön plana çıkan Lippmann'a göre, nesnel bilgi yayan bağımsız bir medya akışı kirlenmiştir. Haber süreçli, tahakküm kurma özellikleri bulunan güçlü gruplar tarafından manipülasyon tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Buna karşın Lippmann eğitilmiş ve tarafsız gazetecilerin meslek içerisinde bulunmalarını önermektedir. Görüş ve fikir üzerindeki tartışmalar nezdinde değil, bizzat gerçeğin kendisini ileterek gerçeklikle ilgili bir kazanım elde edilebileceği görüşünü savunmaktadır.

“Tarafsızlık fikri hızla baskın hale gelmeye başladı, çünkü hem yayıncılar hem de gazeteciler tarafından, farklı nedenlerle de olsa desteklendi. Yayıncılar için nesnel haberler iş dünyasına çok mantıklı geldi. Tarafsız haber cazibesi fikri, 20. yüzyılın başlarında bir iş modeli haline geldi. Objektif haberler ticari makalelerin de amacına uygundu. Okuyucunun güvenilir haberler ve daha az partizan yorumu talepleri de karşılanmış oldu. Yayın ve reklam geliri elde edildi. Daha az saldırgan ve daha az iftiracı metinler yer aldı. Objektif tarz, haber toplamak ve büyük haber odalarında haber üretmek için yeni teknolojilere de uygundu. Halkın tarafsızlığa olan bu bağlılığı, gazetecilerin saygın ve sorumlu olabileceği ve kendini düzenleyebileceği görüşünü destekledi.³³⁹”

Nesnel ve tarafsız haber fikri, her kesim için oldukça avantajlı özellikler içermekteydi. Sevilip benimsenmesi de uzun sürmedi. Yayıncılar için apolitik olma imkânı doğurdu ve bu iş dünyası için aranan bir durumdu. Bu tarafsız olma özelliğinin kabulü, halk tarafından da kolay oldu. Çünkü yanlış haber yazılmış olması fikri, halk

³³⁸Stephen J. A. Ward; **The Invention of Journalism Ethics: The Path to Objectivity and Beyond**, McGill-Queen's University Press, Montreal-Kingston, 2004, s.231.

³³⁹Ward, a.g.e., s. 255.

üzerinde de düşüncelerin kolaylıkla yönlendirilebileceğinden dolayı artık ‘itici’ gelmekteydi. Daha doğrusu, yanlı haber ve tarafsız haber arasında kuramsal bir zemin farkı da henüz belirlenmemişken bile benimsenen bu durum, gazeteciler açısından da çalışma pratiklerin değişmesine neden olmuştur.

“Gazeteci, gazeteciliğin kamusal alandaki nesnelliğinden vazgeçti. Bunun yerine, nesnellik standartlarını daha da vurguladılar ve kurallar ve yöntemler eklediler.³⁴⁰” Gazetecilik mesleği için bu ciddi bir yapısal dönüşümün başlangıcı olmuştur. Tarafsız haber ilkelerini sağlama mücadelesi, kamuoyu adına gazetecilik yapma fikrinin de geri plana itilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum, yapısal ve kurumsal olarak değişen yeni medya sektöründe de artarak kendini göstermeye devam etmektedir.

“Dijital teknolojiler, haber üretimini ilgilendiren geleneksel etik meseleleri büyütmüşlerdir. Karanlık oda teknisyenleri için görüntüleri manipüle etmek her zaman mümkün olmuş olsa da dijital teknolojiler bu manipülasyonları her zaman olduğundan daha kolay ve fark edilemeyecek kadar kolay yapmışlardır.³⁴¹”

Bilgisayar, tablet ve cep telefonu araçları ile kolayca ses, görüntü ve video kaydı yapılabilir. Bu da elde edilen içeriklerin hızlı şekilde yayılmasına neden olurken aynı zamanda o içeriklerle kolaylıkla oynanabilmesini de sağlamaktadır. Herhangi bir görüntü dünyanın bambaşka bir yerinden çekilip servis edilmiş olsa, hatta üzerinden zaman geçmiş olsa bile, sanki güncel olarak o görüntünün başka bir ülkede çekilmiş gibi servis edilmesi pekâlâ mümkündür. O görüntünün çekildiği yer ve zaman doğrulanana kadar, toplum içerisinde algı yaratması büyük olasılık taşımaktadır. Ayrıca çekilen yer ve tarih doğru olsa da görüntü veya ses üzerinde belirli programlar aracılığı ile oynama yapmak da mümkündür. Bu da yine orijinal içeriğin bağlamından kopuk şekilde değerlendirilmesine yol açabilmektedir.

“İnternetin ve dünya çapında ağın gelişmesi, yalnızca gazeteciliğin online olmasını sağlamakla kalmayıp, etik, karmaşık muammalara da ev sahipliği

³⁴⁰A.g.e., s. 255.

³⁴¹Pavlik, a.g.e., s. 135.

yapmıştır. Yeni kuruluşlar web üzerinde dinamik ve güçlü siteler oluştururken, web tabanlı çabaların ticari alanda görülmesini sağlamanın yollarını aramışlardır. Web kültürü verilerin ücretsiz olmasını beklediğinden, çok az haber kuruluşu abonelik hizmeti sunmaktadır (Wall Street Journal Interactive Edition gibi özelleşmeye eğilimli olanlar). Bunun yerine, reklam destekli web siteleri kurmayı yeğlerler. Online reklam sektörü geliştiğinden, tıklanabilir banner reklamlar bir sektör standardı haline gelmiştir. Reklamcılarının çoğu, kendi reklamlarının, kitlenin hemen görebileceği bir şekilde online ortamda sayfanın en başında olabildiğince bir şekilde yer almasını ister. Çok az gazete veya haber dergisi ilk sayfalarında veya kapaklarında reklama yer verse de çok sayıda web sitesi açılış sayfalarında bu reklamları yayınlamaktan çekinmezler.³⁴²

Haber siteleri, ücretli abonelik ile sisteme giriş hizmeti vermektense, tıklanma oranlarını arttırmak, görünürlük ve endekslerde üst sıralarda yer almak gibi kaygılar ile ücretsiz web hizmeti sunmayı tercih etmektedirler. Uzun yıllar öncesine ait arşiv taraması için belki abonelik ücreti talep edilebiliyor olsa da güncel web sunumları ücretsiz olmaktadır. Fakat ücretsiz web sitelerinin reklam gelirlerinden bağımsız olduğu sanılmamalıdır. Önceleri kenar veya küçük köşelerde yer alan reklam bannerları şu an ana sayfada, ana başlıkta yer alması gereken haber kutucuklarının olduğu yerde, sayfa ilk açıldığında başka bir sayfa ile karşılaşma ya da linke yönlendirme şekillerinde çekincesizce reklam görüntüleri kullanıcılar ile buluşturulmaktadır.

Başka bir etik problem ise, dijital mecrada habercilik yapmanın daha önce de belirtildiği üzere gazetecilik mesleğinin itibarını tehlikeye atması meselesidir. Çünkü burada çalışanların yetisi, iyi bir gazeteci yerine öncelikle iyi bir bilgisayar kullanıcısı olma şartı ile belirlenmektedir.

“Dijital çağda kimin gazeteci olduğu meselesi, günümüzde gazeteciliğin karşı karşıya geldiği belki de en rahatsız edici etik bir sorundur. Amerikan gazeteciliği, sorumlu basının üç standardı olduğu görüşündedir: Birincisi; Kolombiya Üniversitesi Emeritus Gazetecilik Profesörü Melvin Mencher’in,

³⁴² A.g.e., s.139.

popüler makalesi “Basic Media Writing” de önyargıdan kaçınmak ve sansasyonizm veya gazeteciliğin meşhur filozofu Walter Lippman’ın eserine dayanan bir kavram olan tarafsız bilgi sunumu olarak tanımladığı objektiflik. İkincisi; bir konunun tüm yönlerini yansıtan dengeli haberciliği sağlayan dürüstlük ve üçüncüsü; olayları doğru olarak elde etmek ve bir hikâyeyi bütünüyle aktarmak olan doğruluk. Bu üç standart, online veya offline etik bir basının güven yolunda nasıl işleyiş göstereceğini tanımlamaktadır.³⁴³”

Pavlik’in üzerinde durduğu nokta şudur ki, dijital çağ ile birlikte gazetecilik mesleği ve kimliğinin pratikleri ile birlikte belirsizleşmesi sorundur. Lippmann’dan hareketle, Amerikan basının objektiflik, dürüstlük ve doğrulukla ilgili üç ana sorunu olduğunu belirtmiş olsa da bu sorunlar küresel basında da eksiksiz görülmektedir. Dijital gazetecilikte de tıpkı basılı mecralarda olduğu gibi maddi üretim ilişkileri devrede olmaktadır. Bu da beraberinde siyasi, ekonomik ve toplumsal yansımaları yaratmaktadır. Dolayısıyla tarafsızlıkla ilgili problem bu alanda da vuku bulmaktadır. İkinci sorun olarak, hızlı olma mücadelesi bilerek veya bilmeyerek bu işi yapanlar tarafından dürüstlüğün arka planda kalmasına neden olmaktadır. Ve son olarak da verilerin doğrulanabilir olma zorunluluğunun olmayışı, medya şirketlerinin böyle bir çabaya girmeden gelen enformasyonları olduğu gibi yansıtmalarına neden olmaktadır.

Google odaklı internet gazeteciliği ise, SEO (Search Engine Optimization) editörü olarak çalışan gazetecilerin artmasına neden olmuştur. Bu konuda, Deniz ve Özel’in yapmış olduğu güncel çalışmaya dikkat çekmek yerinde olacaktır.

“Çalışma kapsamında hem SEO haberlerinin içerik üreticisi olan SEO editörleri hem de dijital gazetecilikteki gelişmelerin yakın gözlemcisi ve deneyimleyicisi olan internet gazetecilerinin görüşlerine başvurulmuştur. ... Yarattığı/yaratabileceği etik sorunlara karşın Google odaklı gazetecilik pratiğinin gazeteciler tarafından dijital dünyada var olabilmek için bir zorunluluk olarak görülmesidir. Dijital dünyada sayfa görünürlüğü (tıklanma) reklam alabilmenin hala birinci şartıdır ve gazeteler haberlerine Google üzerinden erişen

³⁴³ A.g.e., ss.143,144.

okurlardan önemli oranda sayfa görünürlüğü elde etmektedir. Bu nedenle gazeteciler, reklamla ilgili kaygılar ve haber tüketim alışkanlıklarının gazeteleri arama motoru optimizasyonuna ve “Google gazeteciliği”ne zorladığı kanaatindedir. Gazetecilerden biri ise bu zorunluluğa dikkat çekmek için SEO haberlerini gazetecilik açısından ‘necessary evil /gerekli kötü’ olarak tanımlamıştır.³⁴⁴”

Deniz ve Özel’in internet editörleri ile, dijital gazetecilik pratiklerinde yaşanan etik sorunlarına ilişkin yaptıkları görüşmeler sonucunda, gazetecilerin bizzat kendilerinin de tıklanma oranlarına göre yönlendirildikleri ve bu doğrultuda haberlerin inşa edilmiş biçimlerinin geliştirildiği görüşler mevcuttur. Google üzerinden herhangi bir konuda arama yapma sonucunda çıkan sonuçlarda en üst sırada yer almak için, oldukça hızlı olmak, tıklanmak ve nihai sonuçta da fazla reklam geliri elde etmek demektir. Dolayısıyla haber üretim aşamasında ön planda olan konular bunlar olunca, haber metinleri de aslında feda edilmektedir. Bu uğurda gerekli bilgiler doğrulanmadan ya da doğrulanmış olsa da yeteri kadar arka planı ile verilmeden, büyük görseller ve multimedya içerikleri ile donatılarak dolaşıma sokulmaktadır.

“Gazetecilere göre Google’da görünür olabilmek için anahtar kelimelerin haber metinleri içinde sürekli tekrarlanması yoluyla spam içerik üretimi de SEO haberlerinde çok sık karşılaşılan etik ihlallerden biridir. ... Gazeteciler okura saygısızlık olarak niteledikleri bu SEO stratejisinin arama sonuçlarında üste çıkmak için etkili olduğunu, ancak haberi okumayı zorlaştırdığını belirtmektedir. SEO editörlerinin haberlerini Google arama sonuçlarında ilk sıralara sokabilmek için kullandığı en önemli stratejilerden biri, internet kullanıcılarının Google’da arama yaptığı soru cümlelerini haber başlıklarında kullanmaktır.³⁴⁵”

Google en fazla kullanılan arama motorlarından birisi olduğu için, haber başlık ve anahtar kelimeleri de kullanıcıların araştırma yaptığı kelimelerle mutabık seçilmektedir. Hal böyle olunca haber başlığına aslında gazeteci değil Google karar

³⁴⁴Şadiye, Deniz; Elif, Korap Özel; “Google Gazeteciliği: Dijital Çağda Bir ‘Gerekli Kötü’ Olarak SEO Haberleri ve Haberin ‘Tık’ Uğruna Deformasyonu”, Istanbul University Journal of Communication Sciences, 2018, 55, ss. 104,105.

³⁴⁵Deniz ve Özel; a.g.e., s. 105.

vermektedir. Bu durum, haberlerin dijital haber sitelerinde yer alırken nasıl şekillendiğinin en belirgin örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Haber konusu ya da görüntüsü ile ilişkilendirilerek kullanılabilecek başlıklar yerine ilgisiz kelimelerle oluşturulan soru cümleleri ile başlıklar oluşturulabilmektedir.

Araştırma bulgularında, SEO haberlerinin neden olduğu etik ihlallere ilişkin bir farkındalık olduğu görülmüş olsa da bu sınırın sadece gazetecinin vicdanında olması sorununa da ayrıca dikkat çekilmiştir. Ek olarak, görüşülen gazeteciler, internet ortamındaki aşırı enformasyonun da etik ihlal yarattığını belirtmişlerdir³⁴⁶. Buradan hareketle, hem bu duruma sebebiyet veren gazeteciler hem de kullanıcılar açısından bir etik sorun yaşandığı gerçeğinin biliniyor olması ortaya çıkmaktadır. Fakat konuyla ilgili yapılması gerekenleri tek başlarına gazetecilerin yapamayacağı da açıkça görülmektedir. Ayrıca dijital mecralardaki aşırı enformasyon bilgi kirliliği yaratmaktadır. Doğru veya yanlış, gerçek veya sahte birçok içerik etik ihlale neden olmaktadır.

Medyanın kapsamı alanına giren tüm ürünler ve bu ürünlerin üreticileri, yalnızca bir medya ürünü üretmemekte aynı zamanda içerikleri ile bir anlam ve değer üretmektedir. Bu değer üretimi hem kamuoyu ile medya arasında hem de kamuoyundaki kişiler arasındaki değerlerle ilgili anlam oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu değer üretim ve dağıtım işlevi, medya ile medya tüketicileri arasında bir etik ilişkisi alanı meydana getirmektedir.

“İnanılan bir olanağın gerçekleşme-gerçek olma gerekliliği olunca, bilme konusu olan bir şeye-onun gerçek olması gerektiğine-inanma bir inanç değil, bir karıştırmadır; bilgisine sahip olmadığımız bir olanağın-olanaklılığı bilinmeyen bir şeyin ya da olanaksız bir şeyin- gerçekleşme-gerçek olma gerekliliğine inanma ise yanılgı içinde olmadır; çünkü uydurulmuş bir olanağın gerçekleşme gerekliliğine inanmanın ürünü, bir inanç değil, bir kuruntudur. Bunlar bilgisel

³⁴⁶ A.g.e., ss. 104-106.

temeli olmayan inanlardır; günlük dilde “boş inanç” denir bunlara: uydurulmuş ilgilerin, yanlış induksyonların ürünü.³⁴⁷”

Dijital gazetecilikle ilgili hem okuyucular hem de gazeteciler açısından en önemli sorun etik alanında meydana gelmektedir. Dolaşıma giren her türlü içeriğe inanma, paylaşılanlara inanma, kaynaklarla ilgilenmeme, doğrulama yapılmaması ve nihayetinde haberlerin yanlış olduğunun itiraf edilmesi, medya ile kamuoyu arasında derin bir uçurum ve itibarsızlık yaratmaktadır. Bireylerin duygu ve düşüncelerine hitap eden her türlü içeriğe inanması, rasyonel geçerliliklerin öncesinde yer almaktadır. Kuçuradi’ye göre, inanma ve inanılan bir şeyin gerçek olma ihtimaline ilişkin bir inanma arasında karmaşıklık bulunmaktadır. Reel bir bilgiye sahip olmadan inanılan bir durumda ise orada bir yanlış söz konusu olmaktadır. Daha da ileri boyutu, uydurulanların gerçekleşme ihtimaline ilişkin bir inanış ise tam anlamıyla bir kuruntu olarak ifade edilmektedir. Tüm bu durum, yanlış induksyonların ürünü ve boş inançtır. Fakat post-truth çağına ilişkin en önemli özellik, bireylerin yanlış olduğunu içten içe bildiği içerikler hakkında bile kanıtlama çabası içerisine girme durumlarıdır.

“Bunların karşısında, inanan bakımından fark göstermemekle birlikte, inanılanlar olarak fark gösteren bilgisel temelli inançlar vardır: bu bilgisel temel doğru ya da yanlış bilgiler olabilir. Eylem ilkeleri, yapmayla ilgili böyle bilgisel temelli inançlardır. Her türüyle inançlar, kişiseldir: bir kişinin inançlarıdır. Ne var ki, bir kişinin ortaya koyduğu bir inanç ortak inanç (ortak inanma konusu!) haline gelebilir; hatta bazı inançların planlı bir şekilde öğretilmesinin sağlanabildiğini görüyoruz. Bu ortak “inançlar” –ister boş olsun, isterse de doğru ya da yanlış bilgiye dayansın- doğruluğuna inanılan inanç önermeleridir. Bir grubun, genellikle yapılması gereken konusunda ortak genel düşünceleri, o grupta geçerli değer yargılarıdır bunlar.³⁴⁸”

Kuçuradi, inanan ve inanılan arasından önemli bir ayrım yapmaktadır. İnananlar özelinde bir fark belirgin değilken, inanılanlar hakkında belirgin ve rasyonel farklılıklar bulunmaktadır. İnılanlar bilgisel temelli olup olmaması durumuna göre farklılık

³⁴⁷Kuçuradi, **a.g.e.**, s. 50.

³⁴⁸**A.g.e.**, ss. 50,51.

göstermektedir. Bu bilgiler doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olan bilgilerdir. Fakat inanç meselesi bir kişinin inancını temsil eden bir olgudur. Hatta bir kişinin inancına ilişkin önermeler, toplum içerisinde ortak bir inanca bile dönüşebilmektedir. Bu ortak inançların doğru ya da yanlış olma ihtimalleri önemli görülmemektedir. Bu genel geçer yargılara kadar varabilen süreçlerin işlemesine yol açmaktadır. Bu noktada saniyeler içerisinde yayılabilen ve insanlar üzerinde hızlı şekilde algı yönetimi kurabilen medya içeriklerinin önemi çok büyüktür.

Dijital gazetecilikteki etik sorunlarına ilişkin kısa bir özet geçmek gerekirse, bu alandaki gazetecilik pratiklerinin öncelikle meslek yetilerinden uzaklaşarak bilişim yetilerine dayandığı görülmektedir. Durum böyle olunca bu alanda çalışanların gazetecilik mezunu olma şartı da koşulmamaktadır. Reklam gelirleri, medya şirketleri açısından ayakta kalmak adına önemli bir unsurdur. Dolayısıyla gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında yer alan ya da haber sitesi olarak faaliyet yürüten web sitelerinin haber içerik ve organizasyonları da reklam geliri kaygısı ile ilerlemektedir. Daha fazla kullanıcı sayısı demek daha fazla reklam geliri demektir. Bu durumda, okuyucuların içeriklerin şekillenmesindeki rolü de önemli artmaktadır. Hatta medya şirketlerinin interaktif alanda okuyucularla etkileşim içerisinde olması, kamuoyunu oluşturan vatandaşları birer ‘tık geliri’ olarak görmesine neden olmaktadır. Nihai sonuçta, tık çekiciliği ile hareket eden web editörleri de kendi yetilerinden bağımsız kalıplaşmış bir düzen içinde hareket etmek zorunda kalmaktadırlar. Google üzerindeki arama sonuçlarında ilk sıralarda yer alma, tıklanma sayılarının arttırılmak istenmesi, reklam bannerlarının fazlalaştırma çabası, medya şirketlerinin az maliyetle fazla enformasyon girişi sağlama girişimleri beraberinde şu sorunları getirmektedir; gazeteci olmayan kişilerin de haber üretiminde yer alması, dolayısıyla haberlerin doğruluğu, dürüstlüğü ve gerçekliği üzerinde etik kaygıların bulunmaması, yeniliklerle ilgili gazetecilerin eğitilmesi ve adaptasyon süreçlerinin gerçekleştirilmesi yerine onlardan vazgeçilmesi, hızlı olma kaygısı nedeni ile doğrulanmadan ve üzerinden geçilmeden haber metinlerinde yer alan dil bilimsel hatalar, görüntülerin etik kurallara uygunluğunun sorgulanmadan servis edilmesi ve paylaşımına izin verilmesi, okuyucuların beklentilerine göre içeriklerin oluşturulması, web sayfalarında haberlerle ilgili tarafsız

metinlere erişene kadar birçok reklam sayfasına maruz kalmak ve dahası şeklinde sıralanabilmektedir.

Etik sorunlara ilişkin hem medya şirketlerinin hem akademisyenlerin hem sahadaki gazetecilerin hem de resmî kurumların ortak bir akılda buluşarak hareket etmesi gerekmektedir. Öneriler doğrultusunda hem medya şirketlerinin hem de gazetecilerin hakları korunarak, kamuoyu çıkarı gözetilerek habercilik yapma teşvik edilmelidir. Yalan haber ve içeriklere yönelik yasal yaptırımlar getirilmeli ve insan hakları odaklı yayıncılık anlayışı açısından akademik girişimler ve öneriler dikkate alınmalıdır. Sosyal medya platformlarının yöneticileri ile görüşülmesi ve bilişim düzeyinde sahte haberlere ilişkin olarak yayınlanması gereken ilkeler yayınlanarak gerekli düzenlemeler getirilmelidir. En önemlisi de dijital gazeteciliğin yine gazeteciler tarafından dürüst şekilde yapılabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Gazetecilerin niteliklerini kullanabilmelerine, kaynaklarla ilişkilerinin geliştirilmesine, doğrulama yapabilmeleri için ihtiyacı olan zamanın tanınmasına izin verilmesi gerekmektedir. Gazetecilerin gerekli eğitimlerinin alınması sağlanmalıdır. İster basılı gazetelerin isterse sadece online habercilik yapan web sitelerin olsun, hepsinin doğrulama platformlarının olması gerekmektedir. Kamuoyunda yanlış duygu, düşünce ve davranış bozukluklarına neden olabilecek her türlü olumsuzluğa karşın, bilinçli ve duyarlı bir habercilik anlayışı geliştirilmelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİJİTAL GAZETECİLİKTE HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞ: YALAN HABERLER ÜZERİNE İNCELEME

Bu bölümde, hakikat ötesi çağa ilişkin somut veri sağlayan yalan haberler ana akım medyada yayınlanan örnekleri ile içerik analizi yöntemi ile incelenecektir. Bu bağlamda, haber kategorileri, organizasyonları, yıllara göre dağılımı, içerik özellikleri, görsellerin metinle ilişkisi, ana başlığın metinle ilişkisi, haberlerin devamlılığı ve paragraf sayıları ile uzunlukları kategorileştirilecektir. Araştırma soru ve varsayımlarına yönelik cevaplar, araştırma bulguları ile değerlendirilecektir. Ayrıca, ana akım medyayı temsil ettiği düşünülen internet editörleri ile yapılacak yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler de nitel yöntemle analiz edilecektir. En nihayetinde hem yayınlanan haberlerin analizi hem de sahada aktif olarak bulunan gazetecilerin değerlendirilmeleri birlikte ele alındığında, dijital gazetecilikte hakikat ötesi çağa ilişkin önemli veriler elde edilecektir.

4.1. Araştırmanın Konusu

Eskiçağlardan beri sorgulanan doğruluk ve hakikat kavramlarının bugüne kadar engebeli ve tartışmalı bir yolculuğu olmuştur. Akıl, somut veriler, duygular, sezgiler, Tanrı bilgisi, doğa bilgisi gibi unsurlar, doğruluk ve gerçekliğin temelini oluşturmıştır. Ortak noktada buluşma ya da ayrılma çabaları ile ilgili tartışmalar tezin birinci bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Fakat ‘bilgi’ ile uğraşan hemen herkesi, içine düştüğü bu keşmekeş durumdan çıkarabilecek tek bir doğruluk ya da gerçeklik tanımı bulunmamaktadır. Pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlarda da sıklıkla ele alınan doğruluğun ve gerçekliğin ne olduğuna ilişkin soru, epistemolojide de birçok tanımın doğmasına sebebiyet vermiştir.

Nesnellik, doğruluk ve gerçeklik meselesi, hemen her bilim dalında olduğu gibi iletişim bilimlerinde de ilk başlardan beri önemini korumaktadır. Tartışmaların biçim değiştirmesinin temelinde ise, kitle iletişim teknolojilerinin artık dijital dünyada yer almasıdır. Günümüz dijital teknolojileri ile aynı tarihsel doğrultuda yeniliklerle ilerleyen basın teknolojileri de hem gazeteciliği hem de haber üretim sürecini doğrudan etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir.

Haberin doğası ile ilgili doğrudan ilgili olan gerçeklik ve doğruluk meselesi, günümüz post truth çağında farklı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Hakikat ötesi çağ, duyguların ve kişisel düşüncelerin reel olguların önüne geçtiği bir çağı ifade etmektedir. Bu da bireylerin kendi kanaat ve kişisel inançları ile medya ürünleri arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Bu ilişkinin en net biçimi, haber metin ve görsellerinde karşımıza çıkmaktadır. Dijital medya, bünyesinde dönüşüme uğrattığı dijital gazetecilik pratikleri ile değerlendirilmelidir. Bu durumun olumlu ve olumsuz birçok sonucu doğmuştur.

Dijital gazetecilik ile birlikte, kitle iletişimi karşılıklı bir etkileşim içerisine girmiştir. Multimedya içerikleri, haber arşivi, haberlere erişim kolaylığı, paylaşım, yorum yapabilme ve geri bildirim özellikleri, okurun ön plana çıkması, haber kaynaklarının çeşitliliği ve haberi oluşturma sürecinin en hızlı boyuta ulaşması gibi avantajları olmuştur. Fakat bu hız dünyasında önemli ölçüde etik sorunlar da meydana gelmiştir. Bu sorunların en başında gerçeğin, doğrunun ne olduğu ve nasıl temsil edildiği meselesi yer almaktadır. Hakikat ötesi çağda ise hem iletişim araştırmaları hem de kullanıcılar açısından en önemli sorun fake news yani sahte haberler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fake news'in kelime anlamı; "haber gibi görünen, genellikle siyasi görüşleri etkilemek için oluşturulan, internet ya da diğer medya araçlarında yayılan sahte hikayelerdir" olarak ifade edilmektedir³⁴⁹. Fake news, post-truth yani gerçek ötesi çağın en önemli bir unsuru olarak iletişim araştırmalarında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, kavramın çıkış noktasına literatürdeki kullanımı ile sadık kalınmış ve daha sonra Türkçe karşılığı kullanılmıştır.

Haberin gerçeklikten beslenen olgular bütünü olması, o metnin itibarını kazanması için yeterli bir sebep iken bu hakikat ötesi çağda artık böyle değildir. Kitlelerin de aynı haber araçlarına erişim imkânının olması, hatta hem haber aktörü hem de haber kaynağı olabilmesi, herhangi bir medya ürününü kendi sosyal medya hesaplarında kolaylıkla dolaşıma sokabiliyor olması artık haberi kendi gerçekliğinden kopararak müphem bir hale getirmektedir. Herhangi bir haber metni ya da görselinin birçok haber sitesi ya da kişisel hesaplarda hızlıca dolaşıma sokulması ve dakikalar

³⁴⁹<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/fake-news>
14.01.2021.

içerisinde milyonlara ulaşması, aynı zamanda kulaktan kulağa oyununa dönüşmektedir. En nihai sonuçta, toplumsal belleklerde kazınan ‘gerçeklik’ ve ‘doğruluk’ anlayışı ilk çıktığı anlamından bir hayli uzaklaşmaktadır. Bu durum bilerek veya bilmeyerek yapılmaktadır. Tık odaklı habercilik anlayışı, meslek içerisinde çalışan kişileri de yanı sıra sürükleyebilmektedir.

Türkiye de dijital gazetecilikte dünya ile eş değer olarak ilerlemiştir. Dijital gazeteciliğin olumlu ve olumsuz sonuçları yine Türkiye’de de görülmektedir. Akademik çalışmalar yalan haberler üzerine yoğunlaşmış olsa da yalan haberlerin doğuşu ve tarihi, dijital gazeteciliğin tarihi ve tüm bu pratiklerin gerçeklik felsefesi üzerinden tartışılıyor olması, bu doktora tezini özgün kılmaktadır. Yalan haberlerin hem dünyada hem de ülkemizde temel dijital gazetecilik sorunlarından birisi olmasından hareketle, bu çalışmanın konusunu post truth çağda müphem haline gelen gerçeklik, dijital gazetecilikte hakikat ötesi çağ ve bu çağa ilişkin yalan haberlerin örnekleri ve oluşum sürecine ilişkin analizler oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, dijital gazetecilik ontolojisini internet editörlerinin görüşleri doğrultusunda ve haberlerin inşa edilmiş süreçlerini ortaya koymak ve Türkiye basınında yer alan sahte haber örneklerini nitel ve nicel analiz olarak incelemektir. Bu sayede Türkiye dijital basınında örneklem çerçevesinde ele alınan güncel dönemde yer alan sahte haberlerin belirlenen kodlar çerçevesinde fotoğrafını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma iki yönlü olarak gerçekleşmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak fake news haber örneklerine nitel ve nicel içerik analiz uygulamak ve Türkiye’de ana akım medyada yer alan internet editörleri ile önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde yapılan görüşmeler ile dijital gazetecilik yapı, araç, işlev ve etik sorunlarını açığa çıkarmak hedeflenmiştir.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Tezin araştırma bölümünde iki yönlü bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. İlk yön olarak örneklem olarak ele alınan haberler, nicel ve nitel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İkinci yön olarak ise, dijital gazetecilik meslek pratikleri hakkında ana

akım medyada görev almış internet editörleri ile belirlenen temalar çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir.

Haber metinlerinin kurgusal bir zemin üzerinden yeniden üretilmesi, dijital gazetecilik pratiklerinde de geleneksel basında olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır. Haber metinlerinin gizli anlamlarını açığa çıkarmak, arka planında yer alan çeşitli unsurların (ekonomi, siyaset, sosyoloji, psikoloji, tarih, uluslararası ilişkiler, teknoloji, sağlık, toplumsal normlar vd.) anlaşılır bir dille gün yüzüne çıkması, konuyla ilgili bu çalışmanın başat hedefleri arasında yer almaktadır. İçerik analizi bu bağlamda, iletişim çalışmalarında en sık başvurulan yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmanın amacında da belirtildiği üzere, konuyla ilgili bu dikkati okumayı yapabilmek için iki yönlü bir araştırma tercih edilmiştir.

Araştırmanın birinci yönü, seçilen sahte haberlere uygulanan nitel ve nicel içerik analizi yöntemini içermektedir. Araştırmanın ikinci yönünde ise, meslek pratiklerine ilişkin ontolojik veriler elde etmek, araştırmada cevabı aranan sorulara yanıt bulabilmek, gazeteci ve akademi iş birliği ile çözüm önerileri getirebilmek adına görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu noktada, araştırma yöntemlerine ilişkin bilgi vermek yerinde olacaktır.

Araştırmanın ilk aşamasını oluşturan yöntem içerik analizi yöntemidir. Fiske'e göre; "İçerik çözümlemesi bir kültürün tüm ileti sistemi içerisinde gömülü olan değerleri açığa çıkarır"³⁵⁰ Haber metinlerinin aynı zamanda bir değer ilişkisi mirası biriktirdiği düşüncesinden hareketle, bu noktada içerik analizi metin içerisindeki örtük anlamların açığa çıkarılması konusunda önemli veriler elde edilen bir yöntemdir.

Krippendorff'a göre; "bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi, fenomenleri tanımlamanın ve ölçmenin sistematik ve nesnel bir aracıdır. ... İçerik analizi; bilgi, yeni iç görüler, gerçeklerin temsili ve pratik bir eylem rehberi sağlamak amacıyla verilerden bağlamlarına kopyalanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için önemli bir araştırma yöntemidir."³⁵¹

³⁵⁰John, Fiske, **İletişim Çalışmalarına Giriş**, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 2003, s.194

³⁵¹Klaus Krippendorff; **Content Analysis: An Introduction to Its Methodology**, Sage Publications, Newbury Park, 1980, ss.60-63.

Krippendorff'un da belirttiği üzere, içerik analizi fenomenleri açığa çıkarmak, anlamak ve yorumlamak adına sistematik ve nesnel bir araç olarak özellikle iletişim çalışmalarında sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdir. İçerik analizi aynı zamanda, gerçeklerin de temsillerinin anlaşılabilir ve açığa çıkarılabilir hale gelmesini sağlamaktadır. “İçerik analizi yöntemi, iletişim, gazetecilik, sosyoloji, psikoloji ve iş dünyası alanlarındaki araştırmalarda uzun bir kullanım geçmişine sahiptir ve son birkaç yılda kullanımı istikrarlı bir büyüme göstermiştir.³⁵²” Buradan da anlaşılacağı üzere, geleneksel basın üzerinde yapılan geçmiş iletişim araştırmalarında da sıklıkla içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma yöntemlerinin belirli bir işleyiş mekanizması bulunsada içeriğinin geliştirilmesi, verilerin toplanması, işlenmesi ve yorumlanması faaliyetleri, araştırmacıyı özgün kılan taraftır. “Weber’e göre, analiz becerileri eksikse, herhangi bir yöntem kullanarak basit sonuçlara ulaşmak mümkündür. Gerçek şu ki, bu yöntem araştırmacının belirlediği kadar kolay veya zordur.³⁵³” Weber’in üzerinde durduğu nokta, herhangi bir araştırma yöntemi ile yapılacak araştırmanın zorluğunu araştırmacının kendisi belirler. Dolayısıyla, içerik analizi yöntemi kullanılarak yüzeysel sonuçlar elde etmek mümkünken ayrıntılı ve arka plan bilgilerine ulaşmayı sağlayacak veriler elde etmek de mümkün olmaktadır.

“Bir içerik analistinin her zaman, hedeflenmiş mesajların bulunduğu ortamı ve mesajların üretim sürecini, nihayetinde teslimiyeti konusunda doğayı anlamaya ihtiyacı doğmuştur. Bu geçmişte, belirli özel haberlerin gazetenin morgunda nasıl bulunduğunu, nasıl kaydedildiğini, teyp ya da radyoda nasıl kaydedilip yayımlandığı ya da deşifre ekipmanlarının nasıl kullanılacağını öğrenmeyi bilmeyi içerirdi. Ancak elektronik ve dijital medya seçeneklerinin çoğalmasıyla, kodlama yapmak için mesajların hazırlanması ve kodlama sırasında mesajların işlenmesi için yeni hususlar devreye girmiştir. Görüntü ölçümü, Konuşma tanıma / otomatik transkripsiyon, multimedya ve metin içerik analizi.³⁵⁴”

³⁵²Kimberly A. Neundorf, **The Content Analysis Guidebook**. Sage Publications Inc., Thousand Oaks, CA, 2002, s. 27.

³⁵³ Neundorf, **a.g.e.**, s. 163.

³⁵⁴ Neundorf, **a.g.e.**, Ed2, 2017, s. 229

Neundorf, içerik analizi yöntemi özelinde aslında tüm yöntemler için genelleyebilecek önemli bir ayırım üzerinde durmuştur. Geçmişteki bilimsel araştırma yöntemleri dijital dünyada artık biçim değiştirmiştir. Bu değişimden nasibini alan içerik analizi yöntemi ise, iletişim araştırmalarında artık sadece haberin doğası ve inşası üzerine odaklanmamaktadır. Aynı zamanda dijital haber metinlerinin hazırlanması, sunumu, kodlamaların oluşturulurken görüntü, konuşma ve multimedya içeriklerinin işlenmesini de içermektedir.

Bilgin'e göre, "içerik analizi, çok çeşitli söylemlere (discours) uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilir. İçerik analizi adı altında toplanan bu araç ve teknikler, her şeyden önce kontrollü bir yorum çabası olarak ve genelde tümdengelim dayalı bir "okuma" aracı olarak nitelendirilebilirler. Söz konusu okuma, sınırları belirlenmiş söylem örneklerinin çözümlenmesi esasına dayanmaktadır. Bu teknikler, bir söylemi anlamada ve yorumlamada, öznel etkenlerden kurtulmayı sağlamak amacını taşımaktadır. Okuyucunun bilgi ve sezgisine, inanç ve tutumlarına, değerlerine ve referans çerçevesine bağlı, kolayca ve otomatik bir şekilde yapılmış yorumuna karşı nesnel okuma ilkeleri getirmektedir."³⁵⁵

Türkiye akademik literatüründe önemli bir isim olan Nuri Bilgin'e göre içerik analizi, sınırlı bir örneklem çerçevesi içerisindeki söylemlere uygulanan, tümdengelim mantığına dayanan bir okuma aracı olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi teknikleri ile birlikte, öznel etkenler dışarıda bırakılarak nesnel bir anlama ve okuma sağlanmaktadır. Bu yöntemle yapılan analizlerde, okuyucunun kişisel özellikleri devre dışı bırakılmaktadır.

"İçerik analizi tekniği iki hedefe yöneliktir:

- 1- Kesinlik sağlama, kuşkuları giderme: İçerik analizi sayesinde bazı sorulara cevap aranır. Kişilerin mesajı okuyuşu geçerli mi? Bu okuma, diğerlerine genelleştirilebilir mi? Kişinin mesajda gördüğünü sandığı şeyler, mesajın gerçek içeriği mi? Onun gördükleri, diğerleri için de geçerli mi?
- 2- Okumayı zenginleştirme, görüneni aşma: İçerik analizi ikinci dereceden bir okumadır. Bunun, ilk bakışta göze çarpan ve görünen yanları aşmayı

³⁵⁵Nuri, Bilgin; **İçerik Analizi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000, s.1.

sağlayan daha verimli ve anlamlı bir okuma olması hedeflenmektedir. A priori olarak ve ilk bakışta kavranan şeyler, teknik betimleme ve anlama mekanizmalarıyla denetlenmekte ve test edilmektedir³⁵⁶”

Bilgin’in üzerinde durduğu ilk hedef, yani mesajların okuyuşunun geçerli olma meselesi, gazetecilikteki haber metni analizlerine ışık tutan önemli bir noktadır. Haber metinleri, her iletişim etkinliğinde olduğu gibi içerisinde mesajlar içermektedir. Alıcı ve verici arasındaki mesajın bu yolculuğu karmaşık bir yolculuktur. Dolayısıyla, iletişim araştırmalarının temel noktasını oluşturan, mesaj içeriklerinin nasıl oluşturulduğu, içeriklerdeki anlamların neler olduğu, okuyucuya hangi yollarla iletildiği, kaynağı, anlaşılabilirliği, inşası ve dolaşımına yönelik süreçler açıklığa kavuşmaktadır. Belki de araştırma sonucunun en vurucu kısmı olan verilerin örneklem bağlamından kopararak genelleştirilebiliyor olmasına yanıt vermektedir. İkinci hedef ise, görünenlerin ötesine geçmektir. Unutulmamalıdır ki, her haber araştırması haber içerikleri, metinleri, görselleri oluşturulup dolaşıma girdikten ve kamuoyu hafızında belirli anlamlar çerçevesinde yer edindikten sonra araştırma konusu olmaktadır. Bu durumda, görünen içeriklerin ötesine, arkasına hatta değerlerin üretildiği tarihsel zemine geçme ve nihayetinde test etme konusunda içerik analizi yöntemine başvurulmaktadır.

İçerik analizi yöntemi nesnel veriler elde etmeyi sağlamaktadır. Fakat değerler taşıyan haber metinlerinde örtük anlamları açığa çıkarmak için nitel ve nicel içerik analizi verilerini birlikte değerlendirmenin yerinde olacağı düşünülmüştür. Buradan hareketle araştırma örneklemini çerçevesinde oluşturulan kategoriler şu şekildedir:

- 1- Haber Sayıları
- 2- Haber Kategorileri
- 3- Haber Organizasyonları
- 4- Haberlerin Yıllara Göre Dağılımı
- 5- Haberlerin İçerik Özellikleri
- 6- Görsellerin Metinle İlişkisi
- 7- Haberlerin Devamlılığı
- 8- Ana Başlığın Metinle İlişkisi
- 9- Ana Başlıkların Görsellerle İlişkisi

³⁵⁶Bilgin, a.g.e., s. 7.

10- Haberlerin Paragraf Sayıları

Araştırmanın amacıyla münhasır şekilde belirlenen kategoriler bağlamında örneklem olarak seçilen haberler incelenmiştir. Kodlama tablolarında yer alan sayı ve yüzdelik dilimler aynı zamanda her gazete için grafik şemalarıyla da gösterilmiştir.

İçerik analizi uygulanan araştırmanın ilk aşamasında cevabı aranan sorular şu şekildedir:

- Sahte haberlerin en fazla yer aldığı kategori nedir?
- Sahte haberlerin kaynağı nereye dayanıyor?
- Sahte haberlerin içeriklerindeki fotoğraf ve video yoğunluğu ve ana başlıkla ilişkisi nedir?
- Sahte haberlerin uzunluğu bir web sayfasında ne kadar yer kaplıyor?
- Sahte haberlerin ‘yalan’ olduğu kanıtlandıktan sonra yayılım süreci hala devam ediyor mu?

Araştırmanın ikinci yönü ise, amaçlı örneklem olarak yapılandırılan derinlemesine görüşme tekniğidir. Bu bölümde, önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde katılımcılarla görüşme gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme tekniğinde yüz yüze kurulan iletişim sayesinde, araştırmanın kapsamlı boyutları ile ilgili soru cevap tekniğine dayanarak bilgi toplamak amaçlanmaktadır. Evreni temsil edecek bir örneklem oluşturmak ve bu bağlamda araştırma konusuna mutabık doğru kişileri seçmek, destekleyici veriler elde etmek adına önem taşımaktadır. Karşıdaki kişinin, tecrübe, duygu ve düşünceleri hakkında konuşması, araştırmanın kapsamı içerisinde önemli bulgular elde etmek adına sosyal bilimcilerin sıklıkla başvurduğu bir nitel araştırma yöntemidir. Derinlemesine görüşme tekniği en yalın hali ile Geray’ın “insanların ne düşündüğünü öğrenmek istiyorsan onlara sor³⁵⁷” düşüncesini ifade etmektedir.

Derinlemesine görüşme tekniği, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Fontana ve Frey’in yaptığı bu kategorileşmede, “yapılandırılmış veya standartlaştırılmış görüşmede sorular önceden belirlenmiştir ve yanıtlar için önceden kodlanmış kategoriler kullanılır ve görüşmenin

³⁵⁷Haluk Geray; **Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.164.

derinlemesine olması amaçlanmaz.³⁵⁸” Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde ise, “araştırmacı tarafından hazırlanan sorular üzerinde yanıtlayıcının kısmen düzeltme, düzenleme hakkı vardır. Sorgulayan ve yanıtlayan, bazı soruları birlikte yeniden düzenleyebilir.³⁵⁹” Görüşme tekniğinin bu türü, nitel araştırmalarda oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan temel konu ve sorular olsa da görüşme esnasında bu iletişim biçimi esnetilebilir, daha farklı sorular sorma imkânı bularak araştırma kapsamı genişletilebilir. Bu noktada araştırmacının görüşmeyi sürdürme, gerekli cevapları alabilme kısacası verileri toplayabilmek adına tecrübeli davranması gerekmektedir. Karşısındaki kişiye rahatça konuşabilmesi için güven vermelidir. Yapılandırılmamış görüşme tekniğinde ise, önceden planlanan ve disiplinli bir çerçeveye konumlandırılan sorular bulunmamaktadır. Daha çok sohbet etme tarzında gerçekleşen bir görüşme türüdür. “Bu tür görüşmede, yönlendirici sorular sorulamaz. Bunun yerine yanıtlayıcıların bilgilerini nasıl düzenlediklerini ortaya çıkarmak için sorulan sorular ile karşılaştırma yapmak için sorulan sorular yer almalıdır. Hem bireyle hem de grupla yapılabilir.³⁶⁰” Dolayısıyla, görüşme tekniklerinin tümünü halihazırda görüşülen kişinin belirttiği görüş, düşünce ve deneyimlere dayandığını söylemek yerinde olacaktır.

Araştırmanın ikinci yönünde yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurulmuştur. Bu yöntemin seçilme nedeni, araştırmanın konusu ile uygun olarak, haber analizlerinden sonra sahada aktif çalışan internet editörlerinin deneyimi, görüş ve önerileri de haberlerin ontolojik yapısını aydınlatmaya ışık tutacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda 12-20 Şubat 2021 tarih aralığında, süresi 45 dakika ile 1 saat arasında değişen toplam 8 gazeteci ile görüşülmüştür. Ana akım medyayı temsil eden haber siteleri içerisinde olan trthaber.com.tr, sabah.com.tr, ntv.com.tr, kanalahaber.com.tr haber sitelerinden toplam 6 internet editörü ile görüşülmüştür. Radyotrafik.com ve sde.org.tr’de görevli internet editörleri ise, hızlı ve sürekli güncellenen haber siteleri olduğu için ve yayın politikaları nedeni ile seçilmiştir.

³⁵⁸Keith Punch, **Sosyal Araştırmalara Giriş**, çev; Zeynep Akyüz, Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Siyasal Kitabevi Ankara, 2005, s. 166.

³⁵⁹Veysel Sönmez, Füsun G. Alacapınar; **Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014, s.152.

³⁶⁰ Sönmez, Alacapınar; **a.g.e.**, s. 152.

4.3.1. Örneklem/Uygulama

Araştırmanın ilk aşaması olan içerik analizi yönteminde belirlenen örneklem şu şekildedir: Haberlerin güncel olanların değerlendirilmeye alma nedeni ile, 2000-2020 yıllarına ait, Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinden seçilen ve yalan olduğu kanıtlanan ya da kabul edilen toplam 125 haber nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu haberlerin 117'si 2015-2020 yıllarına aittir. Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin seçilme nedeni, tıklanma sayısı en yüksek olan ana akım medya içerisinde değerlendirilen gazeteler olmasıdır³⁶¹. Cumhuriyet gazetesi ise, diğer gazetelerden farklı bir habercilik anlayışı benimsemiş olması nedeniyle seçilmiştir. Elde edilen verilerin karşılaştırmalı analizi de bu sayede mümkün olmuştur.

Haberler seçilirken uygulanan tarama yöntemi ise şu şekildedir: Öncelikle Google'da 'yalan haberler' anahtar kelimesi taratılmıştır. Yalan olduğu ispatlanan haberlerin metin içerisinde düzeltme değil metni yalanlayan tekzip metinlerine ulaşılmıştır. Aynı zamanda doğrulama platformu olan ve iletişim araştırmalarında sıkça kullanılan teyit.org'dan yararlanılarak haberlerin ilk yayınlanan halleri ile sonrasında düzeltilen metinlerine ulaşılmıştır. Cumhuriyet gazetesinin ise arşivinden yararlanılarak, yalan haber dijital platformdan kaldırılmış olsa da basılı versiyonunda yer alan halinin görüntüleri alınmıştır. Nihai sonuçta, yalan olduğu ispatlanan ve bizzat gazetenin kendisi tarafından düzeltilen ya da yalan olduğu kabul edilerek kaldırılan haberler 'yalan haber' olduğu kabul edilerek örneklem içerisine alınmıştır.

Tezin araştırma bölümünün ikinci yönünü yarı yapılandırılmış görüşme tekniği oluşturmuştur. Bu bağlamda ana akım medya internet editörleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde temalandırılmış ve içerik analizi yöntemi grafikleştirilerek sınıflandırılmıştır:

- 1- Fake News Formatındaki Haberlerin Çıkış Noktası
- 2- Dijital Dünya ve Fake News İlişkisi
- 3- Fake News ve Multimedya İçeriği İlişkisi
- 4- Fake News İçeriklerin En Fazla Bulunduğu Yer
- 5- Fake News Haber Kategorileri

³⁶¹<https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> Erişim Tarihi: 28.12.2020.

- 6- Yayınlanan Fake News İçeriklere Müdahale Şekli
- 7- Haberlerin Doğrulama Yöntemi
- 8- Dijital Gazetecilikte Doğrulama Platformu
- 9- Fake News ve Hız İlişkisi

4.3.2. Araştırma Bulguları

Bu araştırmada cumhuriyet.com.tr, habertürk.com.tr, hürriyet.com.tr, sabah.com.tr ve milliyet.com.tr gazete çevrimiçi versiyonlarından örneklem olarak seçilen toplam 125 habere 10 kategoride nitel ve nicel içerik analizi uygulanmıştır. Haberlerin nicel değerlendirmesi, haber sayılarını, haberlerin kategorilerini, haberlerin yıllara göre dağılımı ve haber organizasyonlarını içermektedir. Nitel değerlendirme içerisinde ise; haberlerin içerik özellikleri, görsellerin metinle ilişkisi, haberlerin devamlılığı, ana başlığın metinle ilişkisi, ana başlıkların görsellerle ilişkisi ve haberlerin paragraf sayıları yer almaktadır.

İçerik analizi yöntemi ile geleneksel basın olarak değerlendirilen gazetelerin basılı versiyonlarındaki haberler incelenirken, gazete kağıdında kapladığı yer hesaplanarak kodlama tablosu oluşturulmaktadır. Dijital gazetecilik araştırmalarındaki bu eksikliği gidermek adına haberlerin web sayfasında ne kadar uzunluğa sahip olduğunu ölçmek için paragraf sayıları hesaplanmıştır. Bu yöntem ilk defa 2017 yılında yayımlanmamış yüksek lisans tezinde kullanılmıştır³⁶².

Araştırmanın ikinci yönü olarak yarı yapılandırılmış görüşmede ise, elde edilen veriler tematik kodlama yaklaşımı bağlamında çözümlenmiştir. Görüşmeler, yanıtlayıcıların özel izinleri ile dijital kayıt altına alınmış ve metin haline getirilen görüşmeler onaylarına sunulmuştur.

4.3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın ilk aşamasında yer alan örneklemine güncel haber metinlerinden seçilerek oluşturulması amaçlanmıştır. Buradan hareketle, 120 haberin 117'si 2015-2020 yıllarına aittir. Araştırmada, dijital gazetecilikte yer alan sahte haberler incelendiği için, bu yıllar aralığında yer alan haber sayısı da diğer yıllara göre daha fazla bulunmaktadır. Ayrıca, en fazla tıklanma oranına sahip ve ana akım medya olarak

³⁶²Halide Tonga, **İdeal Vatandaş Tasavvurunun İnşasında Politik İletişimin Rolü: Adalet ve Kalkınma Partisi 2023 Vizyonu Örneği**, Tez No: 470469, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

değerlendirilen Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazeteleri ile örneklem sınırlı tutulmuştur. Sahiplik yapısı farklılığı nedeni ile de Cumhuriyet gazetesi seçilmiştir.

Araştırmanın ikinci aşamasında yer alan derinlemesine görüşme tekniğinde ise, görüşme yapılan kişiler ana akım medyadaki internet editörleri ile sınırlandırılmıştır. Buradan hareketle, evreni temsil ettiği düşünülen kişilerin seçilmesi amaçlanarak çalıştıkları kurumlar baz alınmıştır.

4.4. ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, iki yönlü araştırma sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Buna göre ilk olarak, örneklem olarak seçilen yalan haberlerin nitel ve nicel analizleri ve ikinci olarak görüşme sonucunda elde edilen bulgular aktarılmıştır. Kodlama tabloları, alanda lisansüstü eğitim görmüş farklı 2 kişi tarafından daha kodlanmış ve güvenilirliği yüzde 86 bulunmuştur.

4.4.1. Haberlerin Nicel Değerlendirmesi

Bu başlık altında, örneklem bağlamında seçilen toplam 125 haberin değerlendirilecek olan nicel analiz kategorileri şu şekildedir:

- Haber sayıları
- Yalan Haberlerin kategorileri
- Haberlerin yıllara göre dağılımı
- Yalan Haberlerin organizasyonları

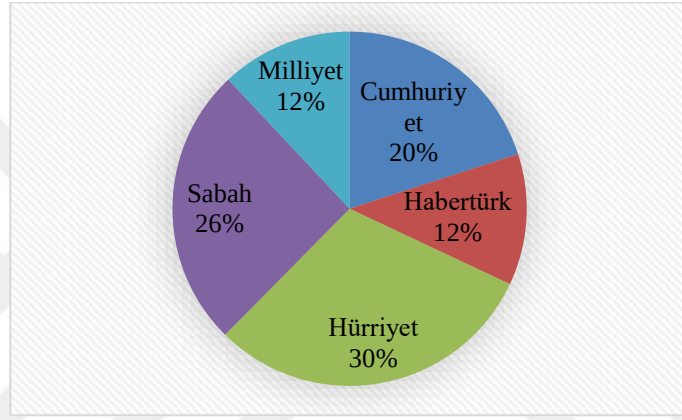
4.4.1.1. Haber Sayıları

Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinden örneklem olarak alınan haber sayılarının dağılımı, kanıtlanan yalan haber sayılarına göre farklılık göstermektedir.

Gazeteler	Haber Sayıları
Cumhuriyet	25
Habertürk	15
Hürriyet	38
Sabah	32
Milliyet	15
Toplam	125

Tablo 1: Haber Sayıları

Tablo 1’de araştırma kapsamında incelenen yalan haber sayıları verilmiştir. Seçilen haber örnekleminin evreni temsil etmesi açısından şu gazeteler incelenmiştir: Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet. Buna göre, yalan haber tespit edilen gazetelerin haber sayıları şu şekildedir: Hürriyet en fazla sayı ile 38, Sabah 32, Cumhuriyet 25, Habertürk 15 ve Milliyet 15 olmak üzere toplam 125 haber tespit edilmiştir.

Şekil 1: Haber Sayıları Yüzdeleri

Şekil 1’de haber sayılarının gazetelere göre yüzdelik dilimleri gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet yüzde 30, Sabah yüzde 26, Cumhuriyet yüzde 20, Habertürk ve Milliyet gazeteleri ise yüzde 12’lik haber sayısı yüzdeliğine sahiptir.

4.4.1.2. Haber Kategorileri

Tablo 2’de, incelenen 125 haberin hangi kategorilerde yer aldığı gösterilmektedir. Tespit edilen yalan haberlerin, gündem ve siyaset, dünya, sağlık ve diğer kategorilerinde yer aldığı saptanmıştır.

	Yalan Haber Kategorileri			
Gazeteler	Gündem/Siyaset	Dünya	Sağlık	Diğer
Cumhuriyet	19	6	-	-
Habertürk	4	6	5	2
Hürriyet	15	16	5	2
Sabah	11	19	2	-

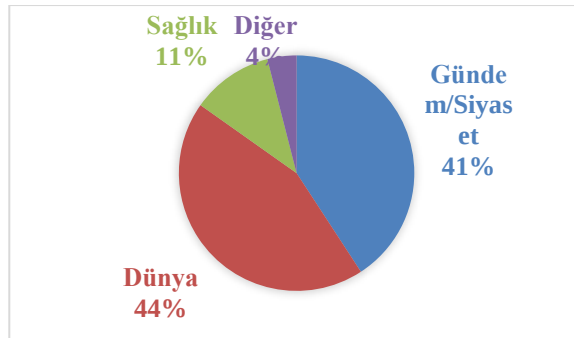
Milliyet	2	8	2	1
Toplam	51	55	14	5

Tablo 2: Yalan Haber Kategorileri

Buna göre, 125 haber içerisinde 55 ile en fazla yalan haberin dünya kategorisinde bulunduğu görülmüştür. Devamında yer alan gündem/siyaset kategorisinde de 51 haber bulunmaktadır. Sağlık 14 ve diğer kategorisinde ise 5 haber yer almıştır.

Örneklem kapsamında incelenen haberlerin en fazla dünya kategorisinde yer alması medyatik bir anlam ifade etmektedir. Haber değeri kriterleri, zamanlılık, yakınlık ve önemlilik gibi öğeler olmasına ilişkin, üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus da insanların ilgisini çekme meselesidir. Haberin doğasında zaten insanların ilgisini çekme kaygısı yatmaktadır. “İnsanın ilgisini çeken konularda genellikle çatışma, kuşku, karışıklık ve olağandışılık bulunması, bunları daha ilginç kılar. Günümüz dünyasında insanın ilgisini çeken haberler, bizi bir gökkuşağı gibi sarıp dururlar.³⁶³” Bu ilgi çekici haberler içerisinde önemli kriterlerden biri de dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen ilginç olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

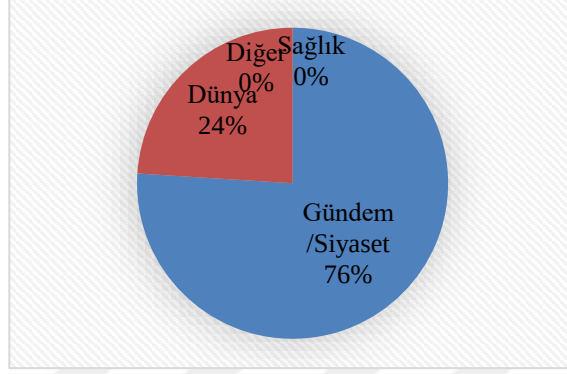
Haber değerinde uzaklık kadar yakınlık da önemli bir öğedir. Yakın çevremizde özellikle yaşadığımız ülkede meydana gelen gündem ve siyaset haberlerine ilişkin merak duyulmaktadır. Haber piramidinde de üstte yer alan gündem ve siyaset haberleri içerikleri en fazla üretilen haber konularıdır. Dolayısıyla en fazla yalan haber de yine bu kategoride yer almaktadır.

Şekil 2: Yalan Haberlerin Kategori Yüzdeleri

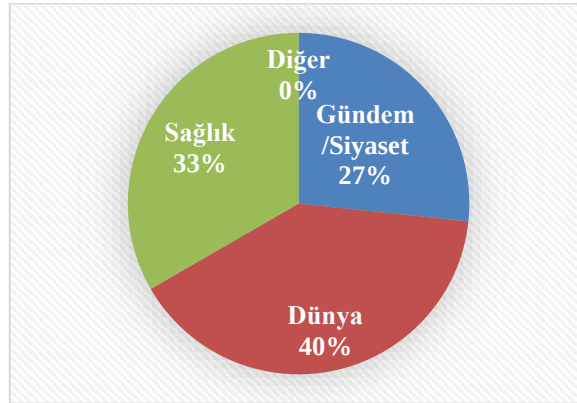
³⁶³ Tokgöz, a.g.e., s. 265.

Şekil 2’de haber kategorilerinin yüzdelik dilimleri gösterilmektedir. Yalan haberlerin en fazla yer aldığı haber kategorileri yüzde 45 ile dünya ve yüzde 42 ile gündem/siyaset olarak bulunmuştur. Sağlık yüzde 11, diğer kategorisi ise yüzde 2 olarak görülmektedir.

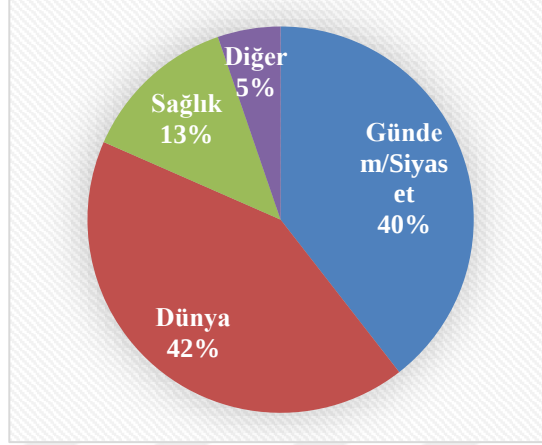
Şekil 3: Cumhuriyet Gazetesi Yalan Haberlerin Kategorisi

Örnekleme kapsamında incelenen gazetelerin yalan haber sayıları birbirinden farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, her gazetenin haber kategori yüzdeleri ayrı ayrı gösterilmiştir. Şekil 3’te Cumhuriyet gazetesinin haber kategorileri gösterilmektedir. En fazla haber gündem ve siyaset kategorisinde yüzde 76 oranı ile bulunmaktadır. Dünya kategorisi yüzde 24’tür. Sağlık ve diğer kategorilerinde ise herhangi bir yalan habere rastlanmamıştır. Bu verilerden yola çıkarak, Cumhuriyet gazetesinde en fazla yalan haberlerin yer aldığı kategoriler gündem/siyaset ve dünya kategorileri olarak görülmektedir.

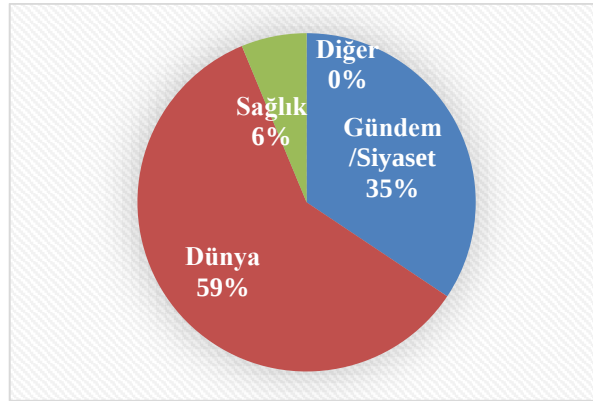
Şekil 4: Habertürk Gazetesi Yalan Haber Kategorisi

Şekil 4'te Habertürk gazetesinde yer alan haber kategorileri bulunmaktadır. Buna göre en fazla yalan haber, yüzde 40 ile dünya kategorisinde, yüzde 33 ile sağlık kategorisinde, yüzde 27 ile de gündem ve siyaset kategorilerinde yer almıştır.

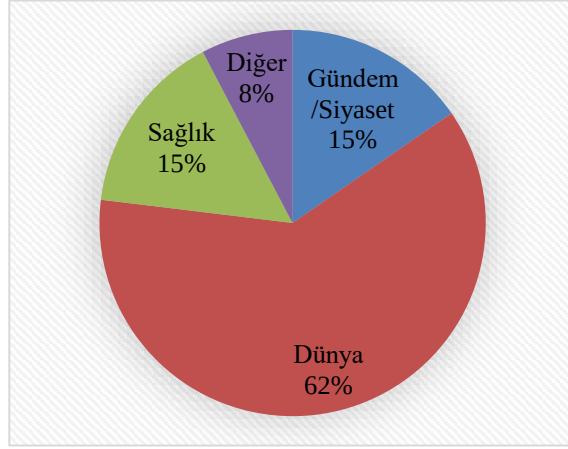
Şekil 5: Hürriyet Gazetesi Yalan Haber Kategorisi

Şekil 5'te Hürriyet gazetesinin haber kategori yüzdeleri gösterilmektedir. Hürriyet gazetesinde yer alan yalan haberler en fazla yüzde 42 ile dünya ve yüzde 40 ile gündem/siyaset kategorisinde yer almaktadır. Sağlık yüzde 13, diğer kategorisinde ise yüzde 5'lik bir dilim bulunmuştur.

Şekil 6: Sabah Gazetesi Yalan Haber Kategorisi

Şekil 6'da Sabah gazetesinin haber kategorileri gösterilmektedir. Buna göre, en fazla yalan haber yüzde 59 ile dünya kategorisinde yer almaktadır. Gündem ve siyaset yüzde 35 ile takip eden kategori olarak görülmektedir. Sağlık yüzde 6 iken diğer kategorisinde herhangi bir habere rastlanmamıştır.

Şekil 7: Milliyet Gazetesi Yalan Haber Kategorisi

Şekil 7’de ise, haber kategorisi yüzdelerinin en sonuncusu olarak Milliyet gazetesinin şeması verilmiştir. Buna göre Milliyet gazetesinde en fazla haber dünya kategorisinde yüzde 62 ile yer almaktadır. Diğer kategoriler ile arasında büyük farklılık bulunmaktadır. Gündem/siyaset ve sağlık kategorileri yüzde 15, diğer kategorisi ise yüzde 8 oranına sahiptir.

4.4.1.3. Haberlerin Yıllara Göre Dağılımı

Habertürk, Hürriyet, Milliyet, Sabah ve Cumhuriyet gazetelerinin yalan haberlerinin yer aldığı yıllar 2000-2020 arası olarak belirlenmiştir. Bu tarih aralığının seçilmesinin nedeni, araştırmanın sınırlılıklarında da bahsedildiği üzere, bulguların güncel verilere dayandırılma nedeniyledir.

GAZETELER	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020
Cumhuriyet	0	0	0	25
Habertürk	0	0	0	15
Hürriyet	1	1	1	30
Sabah	2	2	1	32
Milliyet	0	0	0	15
Toplam	3	3	2	117

Tablo 3: Yalan Haberlerin İncelendiği Dönem

Buna göre Tablo 3’te, örneklem bağlamında seçilen haberlerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. En fazla yalan haber 2015-2020 yılları arasında tespit edilmiştir. Bu durum, son yıllarda dijital gazeteciliğinin hız ve çeşitlilik gösterdiğinin bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tabloda belirtilen yıllar dışında 2000-2010 yılına ait 6 haber de ilgi çekici bulunduğu için örneklem kapsamında incelenmiştir. Bu sayede toplam 125 habere ulaşılmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemden önceki yıllara ait haber örneklerini de incelemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2000-2005 yılları arasında yalan olduğu kanıtlan tek bir haber kategoride yer almıştır. Hürriyet gazetesinin ekonomi kategorisinde yer alan “Dolar 78 yıl önce 80 kuruştur³⁶⁴” başlıklı haberi, dönemin ekonomik koşulları değerlendirildiğinde oldukça ön plana çıkmış bir yalan haberi. Haberin yalan olduğu ise, ekonomi tarihi ile ilgili akademik kaynaklara erişildiğinde kolaylıkla anlaşılabilmektedir³⁶⁵.

2005-2010 yıllarına ait haberler ise yine Hürriyet gazetesinde bulunmaktadır. 8 Aralık 2007 tarihli “82 dolarlık faturaya 10 bin dolar bahşiş³⁶⁶” başlıklı haberde, Donald Trump’ın gittiği bir restoranda garsona 10 bin dolar bahşiş verdiği yazmaktaydı. Konuyla ilgili olarak ertesi gün başka bir haber daha yapılarak “10 Bin Dolar Bahşiş Efsanesi³⁶⁷” başlığı atılmıştır.

Bu noktada, dijital gazeteciliğin teknik özelliklerinin de üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü haberler en nihayetinde bir bilişim sistemi vasıtasıyla yayınlanmaktadır. Sistem içerisinde, haberin içeriği, başlığı, multimedya içerikleri değiştirilmekte hatta haber toptan yayından kaldırılabilir. Tık odaklı haberciliğin ön planda olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise; çok fazla tıklanmış bir haberin silinmesi ki bu Google sıralamalarını ve aylık tıklanma oranlarını etkileyebilir, onun yerine içeriğinde değişiklik yapmak daha makul bir tutum olarak görülmektedir. Fakat Hürriyet gazetesi, gündemi fazlaca meşgul eden Trump haberleri ile ilgili olarak, başka bir haber metni yani linki oluşturarak aynı haberi düzelterek hemen ertesi gün kendisini yalanlayarak tekrar servis etmiştir. İlk yayınlanan yalan haber sistemden kaldırılmamıştır.

³⁶⁴ <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dolar-78-yil-once-80-kurustu-39228224> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

³⁶⁵ Yay, Gülsün Gürkan; “Atatürk Döneminde Para Politikası”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/687519> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

³⁶⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/82-dolarlik-faturaya-10-bin-dolar-bahsis-7831912> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

³⁶⁷ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/10-bin-dolar-bahsis-efsanesi-7830955> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

Haber Görseli 1: Hürriyet Gazetesi, 8 Aralık 2007

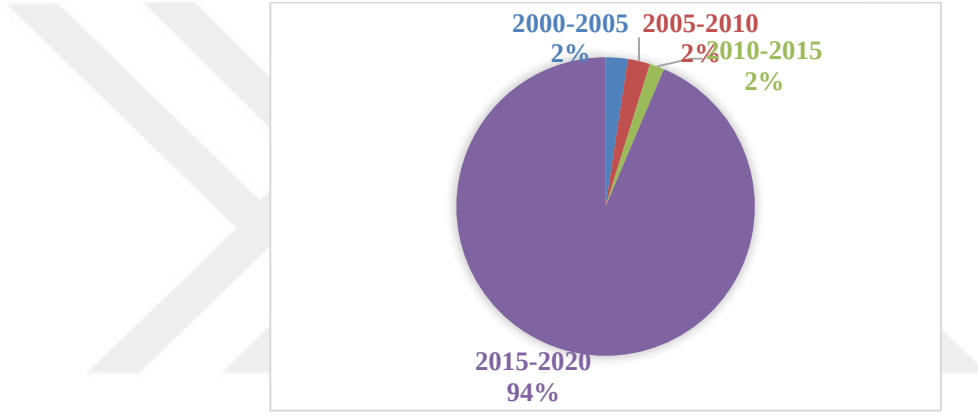

Haber Görseli 2: Hürriyet Gazetesi, 9 Aralık 2007

Hürriyet gazetesinin 17 Nisan 2006 tarihli, gündem kategorisinde yer alan ve gazetenin bir köşe yazısına dayanan haber ise, “Üniversitede 31 Mart Vakası” başlığını taşımaktadır. Haberde yer alan ifadeler şu şekildedir: “Ali Atıf Bir’in dünkü

Hürriyet'teki köşesinde yayınladığı okur mektubu, İstanbul Üniversitesi'ndeki irticai bir eylemi ortaya çıkardı. Bir grup öğrenci 31 Mart Vakası'nı anmak için Vezneciler Kampusu'nda kız öğrencilerin başını zorla kapattırarak, yine zorla Kuran dinletti.³⁶⁸ Haberin içeriği ile ilgili olarak, İstanbul Üniversitesi yetkililerinden yalanlama gelmiş ve gazete tekzip metni yayınlamıştır³⁶⁹.

Özetle, 2000-2010 yılları arasında Hürriyet gazetesinde yer alan 3 yalan haber, içeriklerinin ciddiyeti ile ilgili olarak araştırma kapsamında alınmaya değer görülmüştür. Bu haberlerin aynı zamanda, dijital gazetecilik işlevleri ile ilgili önemli ipuçlarını gösterdiği de vurgulanmıştır.

Şekil 8: Haberlerin Yıllara Göre Dağılım Yüzdelikleri

Şekil 8'de de gösterildiği üzere, örneklem kapsamında değerlendirilmeye alınan yalan haberlerin yıllara göre dağılım yüzdelikleri şu şekildedir: En fazla haber yüzde 94 oranında 2015-2020 yılları arasına aittir. Araştırma kapsamında ön planda tutulan dönem 2015-2020 yıllarına ait yalan haber örnekleridir. 2000-2005 yılları arası yüzde 2, 2005-2010 yılları arası yüzde 2 ve 2010-2015 yılları arası ise yüzde 2'dir.

4.4.1.4. Yalan Haberlere İlişkin Haber Organizasyonları

Haber organizasyonları kodlama tablosunda yer alan kategoriler, haberlerin üretim aşamasına dair bir karne ortaya koymaktadır. En genel anlamıyla, haberlerin kaynaklarına ilişkin bilgi vermektedir.

³⁶⁸ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitede-31-mart-vakasi-4266257> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

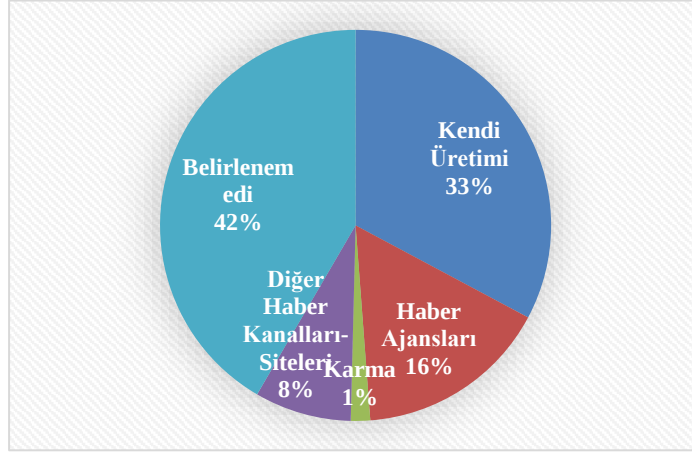
³⁶⁹ <https://www.milligazete.com.tr/haber/739258/hurriyet-e-tekzip> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

Gazeteler	Yalan Haberlere İlişkin Haber Organizasyonları				Belirlenemedi
	Kendi Üretimi	Haber Ajansları	Karma	Diğer Haber Kanalları-Siteleri	
Cumhuriyet	13	5	-	4	3
Habertürk	4	7	-	1	3
Hürriyet	14	4	2	1	17
Sabah	9	3	-	3	17
Milliyet	1	1	-	1	12
Toplam	41	20	2	10	52

Tablo 4: Yalan Haberlere İlişkin Haber Organizasyonu

Tablo 4’te Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin haber organizasyonlarına ilişkin veriler gösterilmiştir. Bu organizasyonlar, haberin kendi üretimi, haber ajansları, karma yani ajans, muhabir ya da başka bir kaynaktan aynı anda yararlanılan haber üretimi, farklı haber siteleri ve belirlenemeyen olarak belirlenmiştir. Buna göre, 125 haber içerisinde 52 haberin kaynağı belirlenememiştir. Dolayısıyla haber metninin nasıl inşa edildiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. 41 haber, gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında kendi üretimi olarak saptanmıştır. Haber ajanslarından alınan haber sayısı 20, farklı sitelerden alınan haber sayısı 10 ve karma olarak belirlenen haber sayısı ise 2 olarak görülmüştür.

Bu tablodan çıkarılacak sonuç, yalan haberlerin organizasyonlarına bakıldığında çoğunlukla kaynağın belirsiz olması durumudur. Güvenilir, resmi ya da haber aktörü olan kişinin bizzat kendi açıklamalarına dayanmayan haberlerin yalan ya da yanlış ifade edilmiş olma ihtimali de yüksektir. Takibindeki organizasyona bakıldığında ise, gazetelerin kendi üretimi olarak görülmektedir. Bu hem basılı versiyonda yer almış ve internete taşınmış haberleri hem de direkt haber sitesi için üretilmiş haberleri içermektedir. Bu durumda da yine haber kaynağının sıkıntılı olduğu durumlar mevcuttur. Herhangi bir söylenti ya da gündeme taşınan konuyla ilgili yapılan ani haberler hezimetle sonuçlanabilmektedir.

Şekil 9: Yalan Haberlere İlişkin Haber Organizasyon Yüzdeleri

Şekil 8’de yalan haberlere ilişkin haber organizasyonlarının yüzdelik dilimleri gösterilmektedir. Buna göre, en fazla haber yüzde 42 ile belirlenemeyen haberler olarak görülmektedir. Bizzat gazetenin kendi üretimi olan haber yüzdesi ise 33’tür. Haber ajanslarından alınan haberler tabloda yüzde 16’lık, diğer haber kanal ya da sitelerinden alınan haberler yüzde 8’lik, karma haberler ise yüzde 1’lik dilimi oluşturmaktadır.

Haber ajansları, haberlerin güvenilirliği ve gerçekliği konusunda önemli kaynaklar olarak görülse de birçok haberin yine ajans kaynaklı yalan olduğu ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Habertürk gazetesinin 31 Mayıs 2020 tarih ve “Dimetoka’daki tarihi caminin minaresine Yunan bayrağı astılar” başlıklı haberinin kaynağı Demirören Haber Ajansı olarak gösterilmiştir³⁷⁰. Gündemi meşgul eden bu haberde yer alan fotoğrafın 2015 yılında çekildiği ve montajlanarak servis edildiği belirlenmiştir³⁷¹.

³⁷⁰ <https://www.haberturk.com/dimetokadaki-tarihi-caminin-minaresine-yunan-bayragi-astilar-2697499>
Erişim Tarihi: 25.10.2020.

³⁷¹ <https://teyit.org/fotografin-dimetokadaki-camiye-yunan-bayragi-asildigini-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

Dimetoka'daki tarihi caminin minaresine Yunan bayrağı astılar

01.06.2020 01:29Güncelleme: 01.06.2020 - 01:29

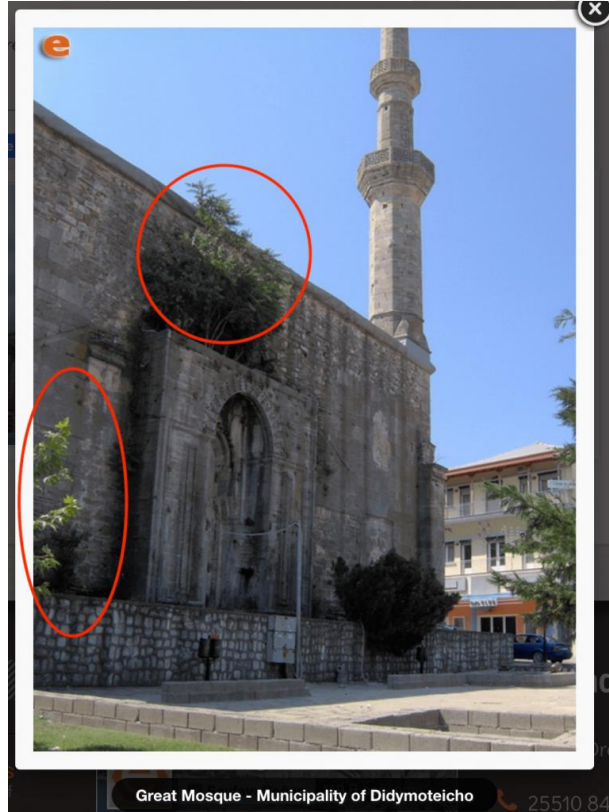
Yunanistan'ın Edirne sınırında bulunan Dimetoka kentinde ibadete kapalı bulunan tarihi Çelebi Mehmet Camii'nin minaresine Yunanistan bayrağı asıldı. Bayrak, fark edilmesinin ardından belediye tarafından indirildi.

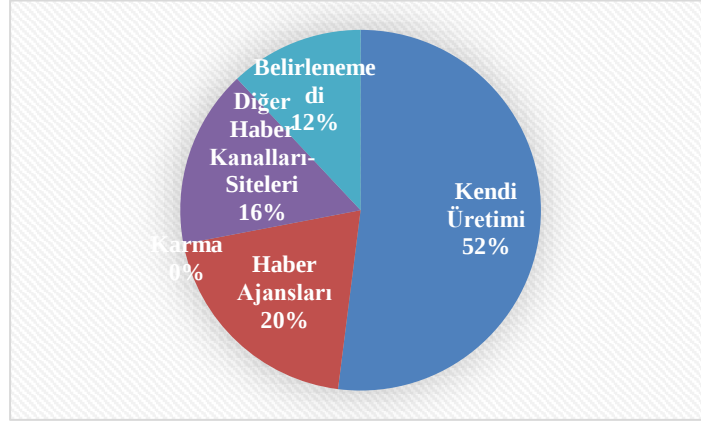
DHA

Edirne'nin Uzunköprü ilçesinin karşısında bulunan Yunanistan'ın Dimetoka kentinde bulunan ve restore edilmeyi bekleyen ibadete kapalı 579 yıllık tarihi Çelebi Sultan Mehmet Camii'nin minaresine dün gece henüz kimliği belirsiz kişiler tarafından Yunan bayrağı asıldı. Bu sabah bayrağın asıldığını fark edenlerin uyarısı ile belediye yetkilileri, Yunan bayrağını minareden indirdi.

Haber Görseli 3: Habertürk Gazetesi, 31 Mayıs 2020

Haber Görseli 4: Teyit.org, 1 Haziran 2020

Şekil 10: Cumhuriyet Gazetesi Yalan Haber Organizasyon Yüzdesi

Şekil 9’da Cumhuriyet gazetesine ait yalan haber organizasyon şeması gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, Cumhuriyet gazetesinin toplam 25 haberinin yüzde 52’si kendi üretimi olarak belirlenmiştir. Yüzde 20 haber ajansları ve yüzde 16 diğer haber kanal ve siteleri olarak görülmüştür. Yüzde 12’lik bir bölümün organizasyonu belirlenememiştir. Karma habere ise rastlanmamıştır.

Gazetede yer alan ve kaynağı kendi üretimi olarak belirlenen 6 Mayıs 2017 tarihli ve “Doğum kontrolü için kullanılan spiral elinde doğdu...”Ben kazandım” ” başlıklı haber, hatalı ilişkilendirilmiş bir yalan haber olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷².

³⁷²http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/734805/Dogum_kontrolu_icin_kullanilan_spiral_elinde_dogdu..._Ben_kazandim_.html Erişim Tarihi: 13.10.2020.

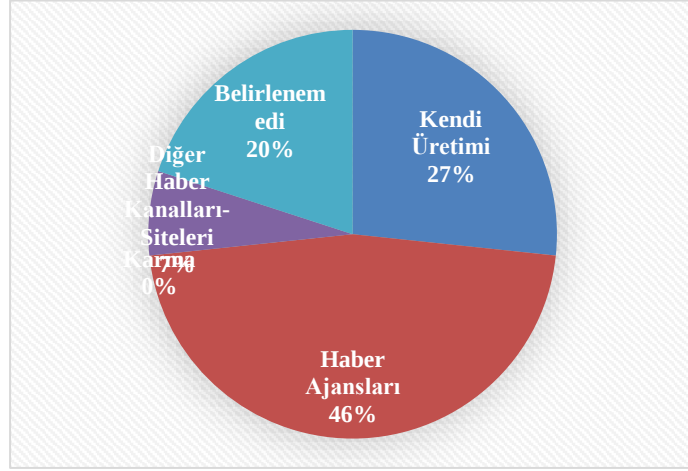

Haber Görseli 5: Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mayıs 2017

KontROLSÜZ şekilde sosyal medyada yayılan yani viral olan bu fotoğraf Cumhuriyet ve diğer birçok haber sitesinde de yer almıştır. Haberde yer alan fotoğrafın yanlış yorumlanma sonucu bu yalan haber yayılmıştır. Çünkü fotoğraftaki bebek elinde spiral ile doğmamıştır. Hemşire tarafından bebeğin eline spiral yerleştirilerek fotoğraf çekilmiştir. Hemşirenin konuyla ilgili açıklaması da olmuştur³⁷³. Haberin hala değiştirilmeden sitede yer aldığı görülmektedir.

Haberlerin bilişim sisteminde değiştirilebiliyor ya da kaldırılabilir olma özelliklerinden dolayı, haberlerin yer aldığı linklerin erişim tarihleri de önem taşımaktadır. Aynı haber içerisinde içerik değişikliği yapılmadan önceki haberlerin tarihi, veri analizi için dikkat çekmektedir.

³⁷³ <https://tevit.org/abdde-bir-bebek-elinde-spiral-ipiyle-dogdu-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

Şekil 11: Habertürk Gazetesi Haber Organizasyon Yüzdesi

Şekil 10’da Habertürk gazetesine ait yalan haber organizasyon şeması gösterilmektedir. Habertürk gazetesinden alınan 15 haberin yüzde 46’sı haber ajanslarından alınarak üretilmiştir. Yüzde 27’si kendi üretim ve diğer haber kanal veya sitelerden ise yüzde 7’lik bir üretim tespit edilmiştir. Organizasyonu belirlenemeyen haberler ise yüzde 20’dir. Karma habere rastlanmamıştır.

Örneğin, Habertürk’te yer alan, 1 Nisan 2020 tarih ve “Sırbistan’da sokağa çıkma yasağını delen 'ağaç' yakalandı” başlıklı haberin organizasyonu ajans olarak belirlenmiştir³⁷⁴. Haberin içeriğinde Sırbistan’da koronavirüs salgını nedeni ile ilan edilen sokağa çıkma yasağını ağaç kılığına girerek, delen bir vatandaşın polis tarafından yakalandığı bilgisi verilmektedir. Fakat, haberde yer alan fotoğrafın Sırbistan’da değil, 2016 yılında Amerika’nın Portland kentinde çekildiği tespit edilmiştir. Ayrıca fotoğraftaki kişinin de performans sanatçısı olduğu ifade edilmiştir³⁷⁵. Şüphe uyandıran fotoğraflar, Google üzerinden tersine arama yöntemi ile kolaylıkla tespit edilebilmektedir.

³⁷⁴ <https://www.haberturk.com/sirbistanda-sokaga-cikma-yasagini-delen-agac-yakalandi-2631278> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

³⁷⁵ <https://teyit.org/sirbistanda-bir-kisinin-sokaga-cikma-yasagini-agac-kiliginda-disari-cikarak-deldigi-iddiasi/> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

Sırbistan'da sokağa çıkma yasağını delen 'ağaç' yakalandı

01.04.2020 - 09:23
Güncelleme: 01.04.2020 - 09:24

Sırbistan'da koronavirüs salgını nedeni ile ilan edilen sokağa çıkma yasağını ağaç kılığına girerek, delen bir vatandaş polis tarafından yakalandı

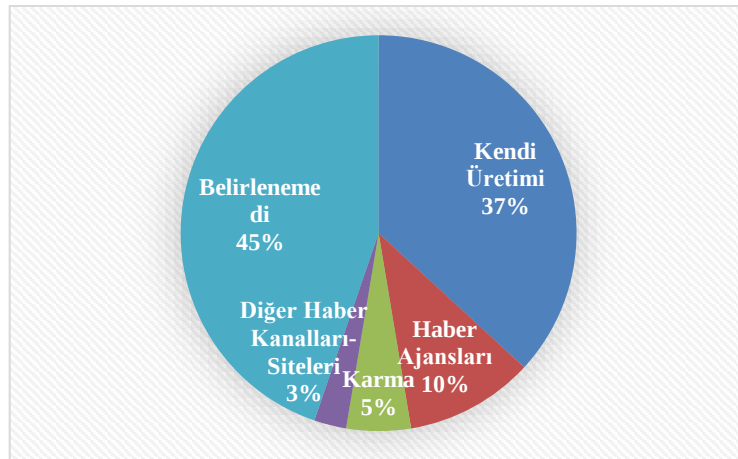

İHA

Çin'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan korona virüs salgını nedeni ile birçok ülke sokağa çıkma yasağı ilan etti.

İHA'nın haberine göre sokağa çıkma yasağı ilan eden ülkelerden biri olan Sırbistan'da bir vatandaş kendisine ağaç süsü vererek yasağı delmeye çalıştı.

Haber Görseli 6: Habertürk Gazetesi, 1 Nisan 2020.

Şekil 12: Hürriyet Gazetesi Haber Organizasyon Yüzdesi

Şekil 11'de Hürriyet gazetesine ait yalan haber organizasyon şeması gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, toplam 38 haberin yüzde 45'lik bir dilimin organizasyonu belirlenememiştir. Kendi üretimi olan haber yüzdesi 37, ajanslar yüzde

10, karma yüzde 5, diğer haber kanal veya sitelerden alınan haber yüzdesi ise 3 olarak belirlenmiştir.

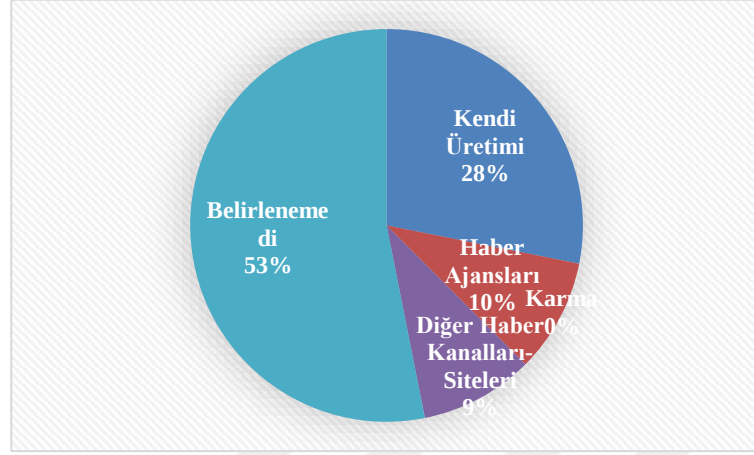
Haber organizasyonu belirlenemeyen haberlerden birine örnek vermek gerekirse, 27 Mart 2017 tarih ve “NASA Güneş’e şempanze yolluyor! Sebebi ise...” başlıklı haberdır³⁷⁶. Haberin içeriğinde yer alan bilgiye göre, NASA, Güneş’e daha yakın yaşama ihtimalini araştırmak için başlatacağı görevde bir şempanzeye görev verecekti. Fakat haberde hem içerik bilgisi, hem de fotoğraf konusunda kusurlar bulunmaktadır. Fotoğrafın montajlanarak servis edildiği ve bu iddianın parodi haber sitesi The Onion’dan alındığı teyit.org tarafından kaydedilmiştir³⁷⁷. Buradan da anlaşılacağı üzere, yalan haberler kulaktan kulağa oyunu gibi, kaynağının ne olduğu ve ne söylendiği tamamen unutulmuş en nihayetinde bambaşka içeriklerle kamuoyuna servis edilmektedir. Uluslararası haber site ve ajanslarında yer alan, doğruluğu onaylanmamış birçok işlenmemiş enformasyon ya da haber içeriği farklı ülkelerde de kısa sürede dolaşıma girmektedir. Haberin nasıl çıktığı şüphesi okuyucu ya da haberi servis eden haber sitelerinde bulunmamaktadır. Hatta yalan haberlerin, yalanlandıktan sonra da ilk haline inanılmaya devam edilmektedir.

³⁷⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/nasa-gunese-sempanze-yolluyor-sebebi-ise-40407076> Teyit.org arşivinden, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

³⁷⁷ <https://teyit.org/nasa-gunese-sempanze-gonderecek-iddiasi> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

Haber Görseli 7: Hürriyet Gazetesi, 27 Mart 2017.

Şekil 13: Sabah Gazetesi Haber Organizasyonu

Şekil 12’de Sabah gazetesinin haber organizasyon şeması gösterilmektedir. Elde edilen veriler şu şekildedir: Örneklem olarak alınan 32 haberin yüzde 53’lük bir kısmının organizasyonu belirlenememiştir. Sitenin kendi üretim haberi yüzde 28, haber ajansları yüzde 10, diğer haber kanal veya siteleri ise yüzde 9 olarak görülmüştür. Karma habere ise rastlanmamıştır.

Organizasyonu belirlenemeyen haberlerden birine örnek olarak 16 Eylül 2020 tarihinde yayınlanan “Gine Devlet Başkanı, Çalışma Bakanını Sokak Ortasında Tekme Tokat Dövdü” başlıklı haber gösterilebilir³⁷⁸. Habere göre, Afrika ülkesi Gine’de, Devlet Başkanı Alpha Conde, Çalışma Bakanı’nı sokak ortasında dövmüştür. Video haber olarak servis edilen haberde, videonun yayınlandığı yer Afrika ülkesi Gine değil, Ekvator ülkesi Gine olarak tespit edilmiştir³⁷⁹. Hatta videonun 2018 yılından beri dolaşımda olduğu belirlenmiştir. 2020 yılında Türkiye’de servis edilen bu yalan haberle ilgili doğrular ortaya çıktıktan sonra, haber aynı link içerisinde değiştirilerek tekrar servis edilmiştir. Bu durum, daha önce belirtildiği üzere, dijital gazetecilikte kullanılan bilişim sisteminin haberin yayımlandıktan sonra da içeriğinde değişim imkânı olması ile ilgilidir.

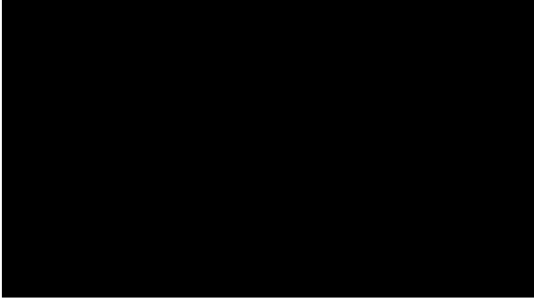
³⁷⁸ <https://www.sabah.com.tr/video/haber/gine-devlet-baskani-bakani-sokak-ortasinda-tekme-tokat-dovdu-video> Erişim Tarihi: 02.11.2020.

³⁷⁹ <https://teyit.org/goruntulerin-bir-bakani-doven-gine-cumhurbaskanini-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 02.11.2020.

SABAH VIDEO HABER SPOR MEDYA YAŞAM SAĞLIK DİZİLER A HABER A SPOR APARA CANLI İZLE

Video / Haber / Gine Devlet Başkanı, Çalışma Bakanı'nı sokak ortasında tekme tokat dövdü | Video

Gine Devlet Başkanı, Çalışma Bakanı'nı sokak ortasında tekme tokat dövdü | Video

16.09.2020 | 14:21

Afrika ülkesi Gine'de, Devlet Başkanı Alpha Conde, Çalışma Bakanı'nı sokak ortasında dövdü. Başkanın, yönetimdeki erteleme ve sorumluluk

Sıradaki OTOMATİK OYNAT

- Son dakika haberi: Yunan Milletvekili'nden 19.09.2020 | 08:44
- Son dakika! Akdeniz'de yeni NAVTEX | Video 18.09.2020 | 20:38
- Son dakika! 18 Eylül koronavirüs rakamları 18.09.2020 | 20:07
- Son dakika! Bakan Çavuşoğlu'ndan önemli 18.09.2020 | 19:47
- Son dakika! Bakan Koca'dan önemli 18.09.2020 | 19:29
- Son dakika! İstanbul'da kademeli mesai dönemi 18.09.2020 | 18:35

Haber Görseli 8: 16 Eylül, Sabah Gazetesi

sabah.com.tr/video/haber/gine-devlet-baskani-bakani-sokak-ortasinda-tekme-tokat-dovdu-video

SABAH VIDEO HABER SPOR MEDYA YAŞAM SAĞLIK DİZİLER A HABER A SPOR APARA CANLI İZLE

Gine Devlet Başkanı'nın Çalışma Bakanı'nı 'sokak ortasında dövdü' iddiaları yalan çıktı

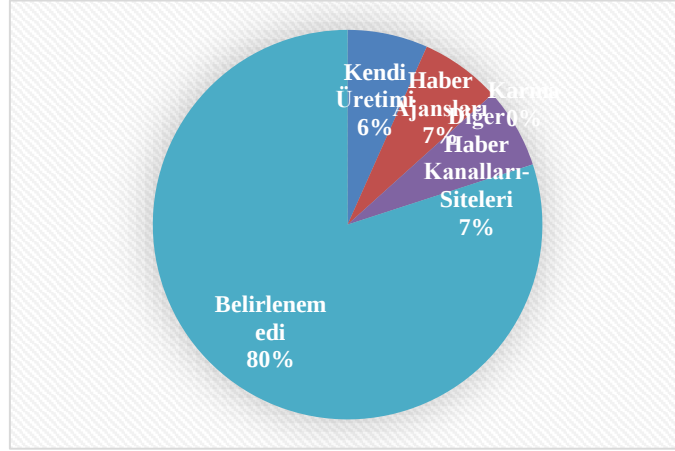
16.09.2020 | 14:21

Afrika ülkesi Gine'de, Devlet Başkanı Alpha Conde, Çalışma Bakanı'nı sokak ortasında dövdüğü iddiaları sosyal medyada gündem olmuştur.

Sıradaki OTOMATİK

- İlk defa deneyici konteynerle suç 06.10.2020 | 13:54
- Son dakika haberi: Azerbaycan'ın eli 05.10.2020 | 13:32
- ABD'de Arizona'ya gitmeye hazırlan 06.10.2020 | 13:35
- Azerbaycan'ın Gı şehrindeki AVM' 06.10.2020 | 13:32
- Dışişleri Bakanı'nı 06.10.2020 | 13:25
- Van'da PKK oper 06.10.2020 | 13:22
- Burhanettin Düz 06.10.2020 | 13:22

Haber Görseli 9: 16 Eylül, Sabah Gazetesi.

Şekil 14: Milliyet Gazetesi Haber Organizasyonu

Şekil 13’te haber organizasyon şemalarından sonuncusu, Milliyet gazetesinin organizasyonu gösterilmektedir. Toplam 15 haberin yüzde 80 oranındaki kısmın organizasyonu belirlenememiştir. Haber ajanslarından ve diğer haber kanal veya sitelerden alınarak organizasyonu gerçekleştirilen haber yüzdesi 7, kendi üretimi 6 olarak belirlenmiş, karma organizasyona ise rastlanmamıştır.

Dünya kategorisinde yer alan ve ajans kaynaklı organizasyonu gerçekleştirilen, 19 Nisan 2020 tarih ve “Vuhan’da 1500 virüsün saklandığı fotoğraf basına sızdı!” başlıklı haber, oldukça gündemi meşgul etmiştir³⁸⁰. Fakat haberde, görseldeki dolabın sıcaklığının -77 derece olduğu yazmaktadır. Bu dolapta zika, hepatit, influenza, herpes gibi virüsler saklandığı bilinmektedir³⁸¹. Bağlamdan koparılarak oluşturulan bu yalan haber de ajans kaynaklı olmasına rağmen doğrulanmadan servis edilmiştir.

³⁸⁰ <https://www.milliyet.com.tr/korona/vuhanda-1500-virusun-saklandigi-fotograflar-basina-sizdi-6192260>
Erişim Tarihi: 25.10.2020.

³⁸¹ <https://teyit.org/wuhanda-bin-500-virusun-kapagi-kirik-bir-buzdolabinda-tutuldugu-iddiasi>
Tarihi: 25.10.2020.

Erişim

Haber Görseli 10: Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 2020.

4.4.2. Haberlerin Nitel Değerlendirilmesi

Bu başlık altında, cumhuriyet.com.tr, hürriyet.com.tr, habertürk.com.tr, sabah.com.tr, milliyet.com.tr adreslerinde yer alan, 200-2010 ve 2015-2020 dönem aralıklarına ait 125 yalan habere ilişkin nitel içerik analizi yöntemi ile nitel değerlendirme yapılmıştır. Buna göre oluşturulan kategoriler şu şekildedir:

- Haberlerin İçerik Özellikleri
- Görsellerin Metinle İlişkisi
- Yalan Haberlerin Devamlılığı
- Ana Başlıkların Metinle İlişkisi
- Ana Başlıkların Görsellerle İlişkisi
- Yalan Haberlerin Paragraf Sayıları

4.4.2.1. Haberlerin İçerik Özellikleri

Gazeteler	Haberlerin İçerik Özellikleri			
	Fotoğraf Kullanımı	Video Kullanımı	Fotoğraf ve Video Kullanımı	Görsel İçerik Yok
Cumhuriyet	21	2	1	-
Habertürk	15	-	-	-

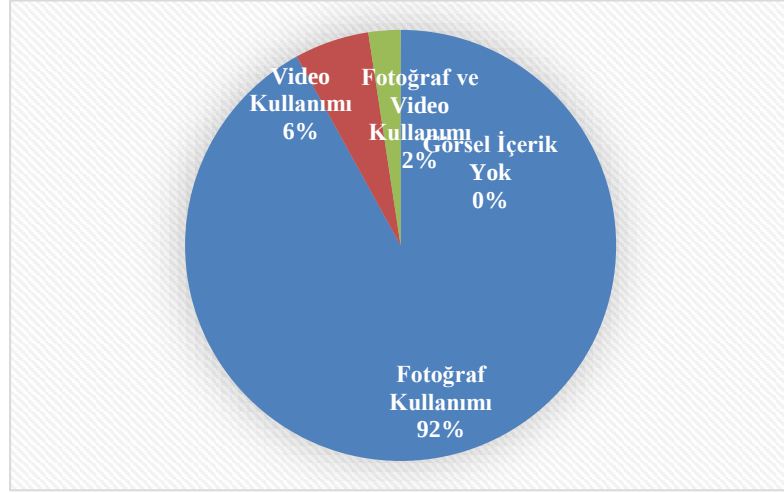
Hürriyet	36	-	2	
Sabah	29	3	-	-
Milliyet	13	2	-	-
Toplam	115	7	3	-

Tablo 5: Haberlerin İçerik Özellikleri

Tablo 5’te haberlerin içerik özellikleri gösterilmektedir. Buna göre belirlenen kategoriler şu şekildedir: Haberde fotoğraf kullanımı, video kullanımı hem fotoğraf hem de video kullanımı veya görsel içeriğin olmaması. Buna göre, incelenen 125 haberin 117’sinde fotoğraf kullanımı, 7’sinde video kullanımı, 3’ünde hem fotoğraf hem de video kullanımı tespit edilmiştir. Görsel içeriğin hiç yer almadığı habere ise rastlanmamıştır.

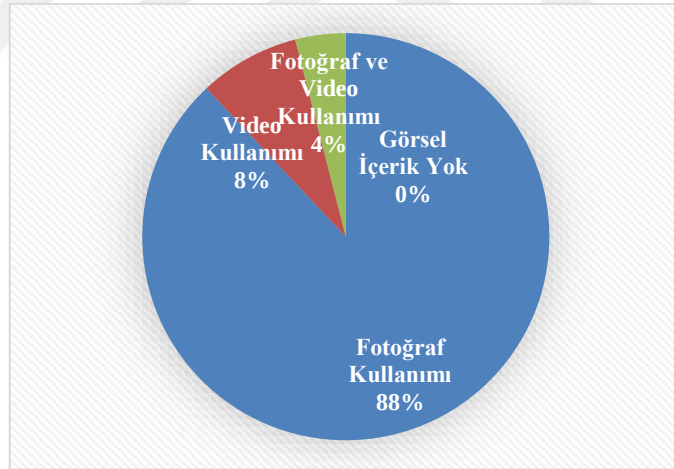
Cumhuriyet gazetesinin 25 haberinin 21’inde fotoğraf kullanımı, 2’sinde video kullanımı, 1’inde ise fotoğraf ve video kullanımı olduğu görülmüştür. Görsel içerik olmayan habere rastlanmamıştır. Habertürk gazetesinin 15 haberinin hepsinde fotoğraf kullanılmıştır. Diğer kategorilerdeki haber içeriklerine rastlanmamıştır. Hürriyet gazetesinin 36 haberinde fotoğraf 2 haberinde ise fotoğraf/video kullanımı olduğu görülmüştür. Sadece video kullanımı olan veya görsel içerik olmayan haber içeriğine rastlanmamıştır. Sabah gazetesinin 29 haberinde fotoğraf kullanımı 3 haberinde ise video kullanımı görülmüştür. Fotoğraf/video kullanımı ve görsel içerik bulunmayan haber içeriklerine rastlanmamıştır. Milliyet gazetesinin 13 haberinde fotoğraf kullanımı, 2 haberinde ise video kullanımı görülmüştür. Fotoğraf/video kullanımı ve görsel içerik bulunmayan haber içeriklerine bu gazetede de rastlanmamıştır.

Yalan haberlerin üretimi ve dolaşımı sırasında en fazla kullanılan multimedya içeriğinin fotoğraflar olduğu anlaşılmaktadır. Bu fotoğrafların bağlamından koparılmış, haber içeriğinde geçen mekândan farklı bir mekânda çekilmiş ya da dijital imkanlarla üzerinde oynanmış fotoğraflar olduğu görülmektedir.

Şekil 15: Haberlerin İçerik Özellikleri

Şekil 15’te haberlerin içerik özelliklerine dair genel bir şema gösterilmektedir. Tabloda da ön plana çıkan, haberlerde en fazla kullanılan içerik yüzde 92 ile fotoğraf kullanımı olarak görülmüştür. Yüzde 6 video kullanımı, yüzde 2 fotoğraf ve video kullanımı olarak görülmüştür.

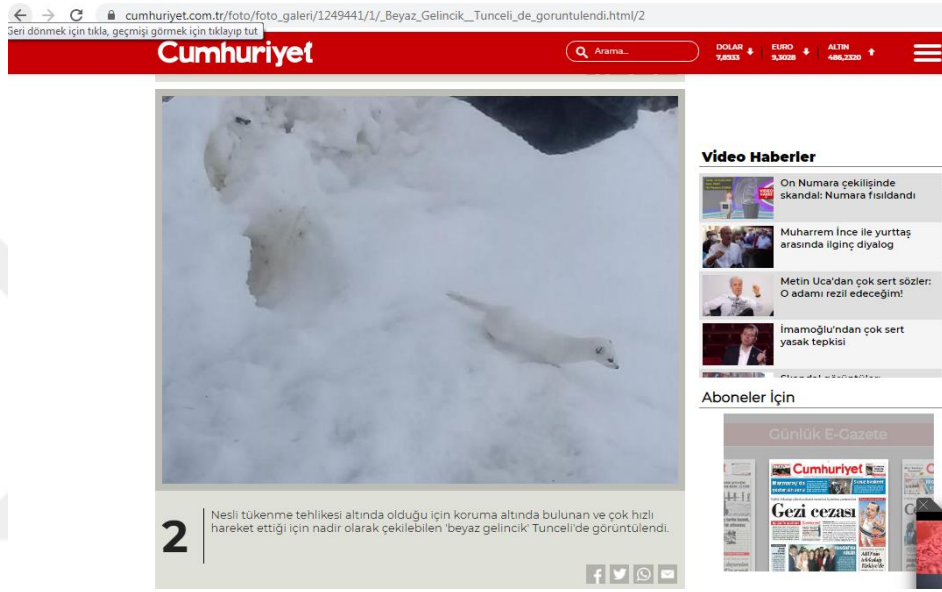
Şekil 16: Cumhuriyet Gazetesi Haber İçeriği

Şekil 16’da Cumhuriyet gazetesinin haber içerik şeması gösterilmektedir. Buna göre, en fazla yüzde 84’lük oran ile haberlerde fotoğraf kullanılmıştır. Yüzde 8 video kullanımı, fotoğraf ve video kullanımı yüzde 4 olarak bulunmuştur.

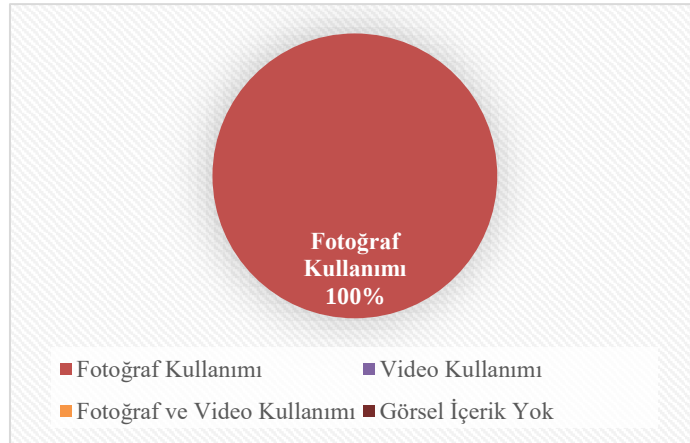
Örneğin, 15 Şubat 2019 tarih ve “Beyaz Gelincik Tunceli’de Görüntülendi” başlığı taşıyan haber, bir foto galeri olarak oluşturulmuştur³⁸². Haberde nesli

³⁸² https://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/1249441/1/ Beyaz_Gelincik_Tunceli_de_goruntulendi.html/8 Erişim Tarihi: 03.11.2020.

tükenmekte olan bir beyaz gelincikten bahsedilmesine rağmen, yanlış bir ilişkilendirme söz konusu olmuştur. Görüntülerdeki canlı, beyaz gelincik olarak belirtilen hayvan türü ayrı bir tür değildir. Gelinciklerin tüyleri yaz mevsiminde kahverengi, kışın ise beyaz renk almaktadır³⁸³. Bu bilgiler, araştırılmadan Cumhuriyet ve diğer haber sitelerinde yayınlanarak çok fazla beğeni ve paylaşım alan haber doğru değildir.

Haber Görseli 11: Cumhuriyet Gazetesi, 15 Şubat 2019.

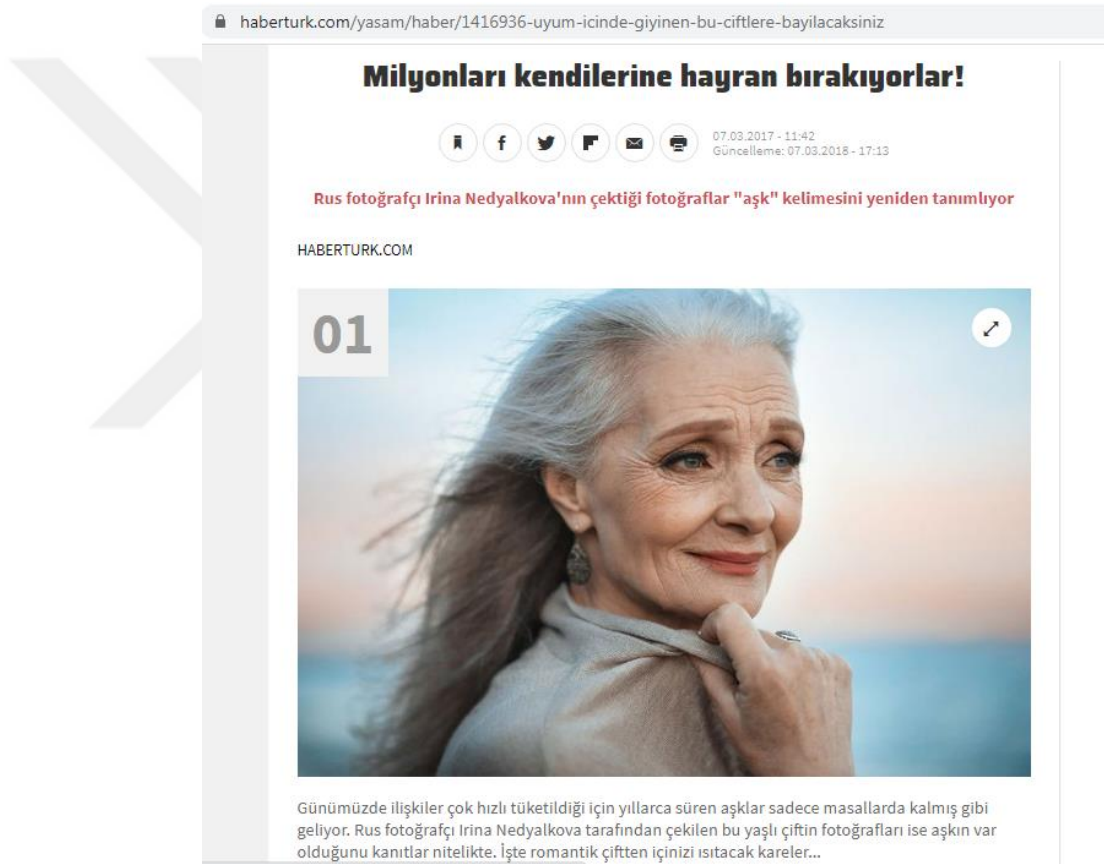

Şekil 17: Habertürk Gazetesi Haber İçeriği

Şekil 17’de gösterilen Habertürk gazetesinin haber içerik şemasına göre, yalan olduğu tespit edilen 15 haberin hepsinde fotoğraf kullanılmıştır. Örneğin 7 Mart 2017

³⁸³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Baya%C4%9F%C4%B1_gelincik Erişim Tarihi: 04.11.2020.

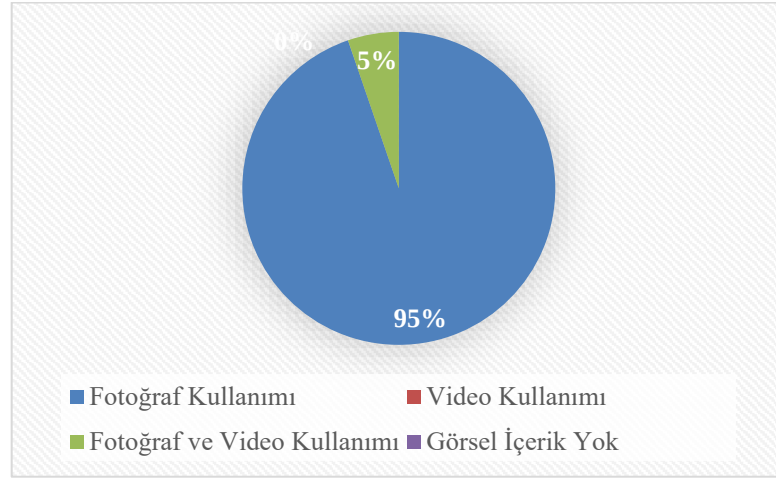
tarikh ve “Milyonları kendilerine hayran bırakıyorlar!” başlıklı haber, foto galeri olarak oluşturulmuştur³⁸⁴. İçerikte, Rus fotoğrafçı Irina Nedyalkova tarafından çekilen yaşlı çiftin fotoğrafları yer almaktadır. Fotoğrafların nerede ve ne amaçla çekildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Çok fazla beğeni alan bu haberin de doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü fotoğrafta yer alan kişiler, gerçek bir çift değil sadece fotoğraf çekimi için bir araya gelmiş modellerdir. Sergey ve Valentina isimli modellerin, @oldushkamodels isimli model ajansında çalıştıkları anlaşılmış ve bir basın açıklamasında bu tekrar yenilenmiştir³⁸⁵.

Haber Görseli 12: Habertürk Gazetesi, 7 Mart 2017.

³⁸⁴ <https://www.haberturk.com/yasam/haber/1416936-uyum-icinde-giyinen-bu-ciftlere-bayilacaksiniz>
Erişim Tarihi: 03.11.2020.

³⁸⁵ <https://teyit.org/yasli-ciftin-aski-iddiasıyla-yayinlanan-fotograflar-kurgulanmis-bir-fotograf-cekiminden> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

Şekil 18: Hürriyet Gazetesi Haber İçeriği

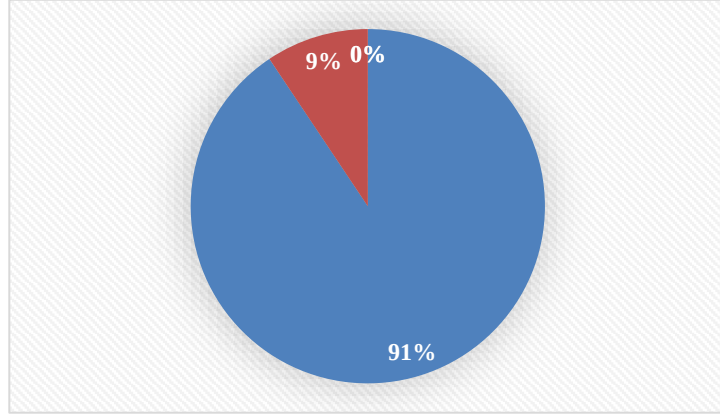
Şekil 18’de ise, Hürriyet gazetesinin içerik şeması gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, gazetede yer alan 38 haberin yüzde 95’inde fotoğraf yüzde 5’inde ise fotoğraf ve video aynı anda kullanılmıştır. Örneğin, 9 Nisan 2017 tarih ve “Yurtdışı Sandıklarda Son Gün Yoğunluğu” başlığı ile verilen haber içeriğinde hem video hem de fotoğraf kesiti paylaşılmıştır³⁸⁶. Fakat video görüntüsünün, 7 Nisan’da İsveç’in başkenti Stockholm’de gerçekleşen terör saldırısında hayatını kaybedenler için 9 Nisan’da yapılan anma etkinliğine ait olduğu anlaşılmıştır³⁸⁷. Daha sonra video kaldırılmış ve içerikte sadece fotoğraf yer almaya devam etmiştir.

³⁸⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yurtdisinda-sandiklarda-son-gun-yogunlugu-40422006> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

³⁸⁷ <https://teyit.org/yurt-disindaki-sandiklarda-yogunlugu-gosterdigi-iddia-edilen-video-stockholmdeki-anmadan> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

Haber Görseli 13: Hürriyet Gazetesi, 9 Nisan 2017.

Şekil 19: Sabah Gazetesi Haber İçeriği

Sabah gazetesinin haber içerik şeması Şekil 19’da gösterilmektedir. Buna göre, örneklem kapsamında alınan 32 haberin yüzde 91’inde fotoğraf, yüzde 9’unda ise video kullanımı olduğu görülmektedir. Fotoğraf ve video kullanımının aynı anda olduğu ya da hiçbir görsel içeriğin olmadığı haber metni saptanmamıştır. Örneğin 5 Ağustos 2020 tarih ve “The Economist’in kapağındaki şok detaylar: Lübnan Beyrut’taki patlamanın ardından The Economist’in Temmuz kapağı dikkat çekti!” başlıklı haberde, kapaktaki fotoğrafın saat ve diğer unsurlarla birlikte Beyrut’taki patlamaya ilişkin gizli mesajlar yer aldığı yazmaktadır³⁸⁸. Hala yayında olan haberin aslında, kapaktaki fotoğrafta Beyrut’taki patlamaya ilişkin bir gizli mesaj içeriği yer almadığı belirtilmiştir. Onun yerine nükleer savaşları temsil ettiği belirtilmiştir³⁸⁹.

³⁸⁸ <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/08/05/son-dakika-lubnan-beyruttaki-patlamanin-ardindan-the-economistin-temmuz-kapagi-dikkat-cekti-sok-detaylar-gundemde> Erişim Tarihi 07.10.2020.

³⁸⁹ <https://www.economist.com/weekyedition/2020-06-27> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

SABAH SON DAKİKA GÜNDEM EKONOMİ YAŞAM SAĞLIK DÜNYA

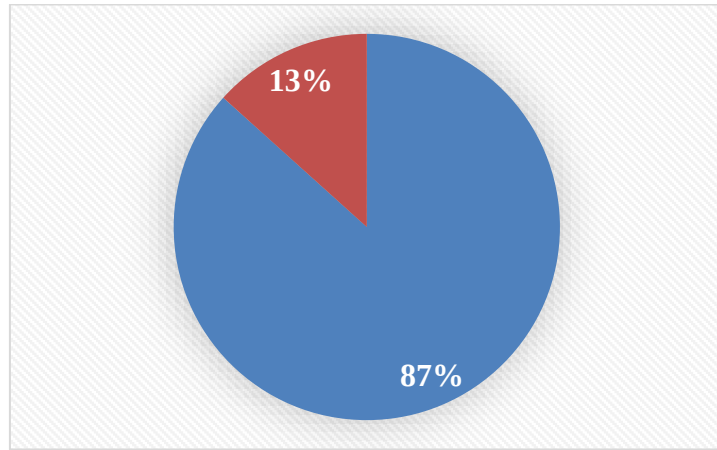
Lübnan Beyrut'ta yaşanan patlama ile ilgili son dakika gelişmeleri yakından takip edilirken ilginç tesadüfler de gündemde yer almaya devam ediyor. Amonyum nitrat maddesi nedeniyle patlayan ve bölgedeki son gelişmeler sosyal medyada yer alırken bir konu daha öne çıkıyor. The Economist'in Temmuz kapağında gösterilen ilginç detay sosyal medyada kısa sürede geniş yer topladı. Kapak fotoğrafları ile gizli mesaj verildiği öne sürülmesi ile birlikte özellikle saat detayı dikkatlerden kaçmadı. İşte Lübnan Beyrut'taki amonyum nitrat patlamasından son dakika gelişmeleri...

Giriş Tarihi: 5.8.2020 12:26 Son Güncelleme: 5.8.2020 12:28 ABONE OL Google News

Beyrut'taki patlamanın ardından son dakika gelişmeleri yakından takip edilirken Beyrut Valisi, dün akşam yaptığı açıklamada kentteki patlamanın etkisini Hiroşima ve Nagazaki benzeri olduğunu söyledi. Kısa süre içinde büyük yankı uyandıran patlama ile birlikte sıradışı tesadüfler de sosyal medyada yer almaya başladı. Bunlardan bir tanesi de The Economist'in Temmuz kapağında yer alan <https://www.economist.com/news/2020/08/05/son-dakika-lubnan-beyruttaki-patlamanin-ardindan-the-economistin-temmuz-kapaginda-gosterilen-ilginç-detay-sosyal-medyada-orta-yer-topladi> erdiği öne sürülmesi nedeniyle bir anda gündemde yerini

Haber Görseli 14: Sabah Gazetesi, 5 Ağustos 2020.

Şekil 20: Milliyet Gazetesi Haber İçeriği

Şekil 20'de Milliyet gazetesi haber içeriği gösterilmektedir. Yalan olduğu tespit edilen 15 haberin yüzde 87'sinde fotoğraf kullanımı, yüzde 13'ünde ise video kullanımı görülmüştür. Fotoğraf ve video kullanımının aynı anda kullanıldığı ya da hiç görsel içerik kullanılmayan habere ise rastlanmamıştır.

Örneğin, 14 Temmuz 2017 tarih ve “Bodrum'da şoke eden cisim! Uzak araştırmacıları harekete geçti” başlıklı haberin fotoğrafında yer alan cismin bir uzak cismi ile özdeşleştirildiği görülmektedir³⁹⁰. Halbuki fotoğrafta yer alan cismin bir maket olduğu anlaşılmıştır. Fotoğraf, DeviantArt isimli sitede Benjamin Dodds isimli kullanıcının 2012 yılında paylaştığı Mummified Fairy isimli bir maketinin fotoğrafı olarak tespit edilmiştir³⁹¹.

Haber Görseli 15: Milliyet Gazetesi, 14 Temmuz 2017.

4.4.2.2. Görsellerin Metinle İlişkisi

Gazeteler	Görsellerin Metinle İlişkisi			
	Uyumlu	Yüzde	Uyumsuz	Yüzde
Cumhuriyet	21	84	4	16
Habertürk	11	73	4	27
Hürriyet	30	79	8	21

³⁹⁰ <http://www.milliyet.com.tr/bodrum-da-soke-eden-cisim-uzay-gundem-2484983/> 10.10.2020.

³⁹¹ <https://teyit.org/fairy-elin-isimli-dunya-disi-varligin-muglada-goruntulendigi-iddiasi> 10.10.2020.

Erişim Tarihi:

Erişim Tarihi:

Sabah	19	59	13	41
Milliyet	11	73	4	27
Toplam	92		33	

Tablo 6: Görsellerin Metinle İlişkisi

Tablo 6’da yalan haber içeriğinde yer alan görsellerin metin ile ilişkileri gösterilmektedir. Buna göre, haber fotoğrafının metin ile uyumlu olup olmadığı kodlama tablosunda yer almıştır. 125 haberin 92’si uyumlu 33’ü ise uyumsuz olarak değerlendirilmiştir.

Örneklem olarak alınan haber metinlerinde yer alan görsellerin metin ile uyumunu ölçen genel hesaplama sonra, gazeteler özelinde de hesaplama yapılmıştır. Buna göre, Cumhuriyet gazetesinde yer alan haber görsellerinin yüzde 86’sı metin ile uyumlu yüzde 16’sı ise uyumsuz olarak görülmüştür. Habertürk gazetesinin haber metinlerinin yüzde 73’ü görsellerle uyumlu, yüzde 27’si uyumsuz; Hürriyet gazetesinin yüzde 79 uyumlu, yüzde 21 uyumsuz; Sabah gazetesinin yüzde 59 uyumlu, yüzde 41 uyumsuz, Milliyet gazetesinin ise yüzde 73 uyumlu, yüzde 27 uyumsuz olarak görülmüştür.

Görsel ve metin uyumsuzluğunun nasıl tespit edildiğinin daha iyi anlaşılır kılınması açısından her gazeteden örnekler verilmesi uygun görülmüştür. Buna göre, Cumhuriyet gazetesinin 16 Ağustos 2020 tarih ve “ ‘İslam’da Haram’ Diyerek Ağaçları Söktüler” başlıklı haberde, görsel ve metin uyumsuzluğu tespit edilmiştir³⁹². Haber metninde, “Pakistan’ın Hayber bölgesinde çekilen ve sosyal medyada izlenme rekorları kıran bir videoda bir grup Pakistanlının, ‘İslam’a göre haramdır’ diyerek, Başbakan İmran Han’ın talimatıyla ekilen fidanları söktükleri öne sürüldü” ifadeleri yer almaktadır. Teyit org’a göre; görüntülerdeki ağaçlar gerçekten sökülüyor olsa da sebep ağaç dikiminin İslam’a aykırı olması değil. Hükümetin, fidanları tarım arazisine söz hakkı olanlara sormadan ekmiş olması gerekçesiyle protesto edilmesidir³⁹³.

³⁹² <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/islamda-haramdir-diyerek-agaclari-soktukleri-iddia-edildi-1757470> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

³⁹³ <https://teyit.org/islamda-haramdir-gerekcesiyle-agaclar-sokuldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

Haber Görseli 16: Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 2020.

Herkes korkuyor o öpüyor Yarasalarla dolu mağaraya girip yakaladığı yarasayı öptü

•
•
•

İHA 23 Mayıs 2020 Cumartesi, 10:37Güncelleme: 23 Mayıs 2020 Cumartesi, 11:00

Bursalı maceracı yarasalarla dolu mağaraya girip eline aldığı yarasayı öptü.

Haber Görseli 17: Habertürk Gazetesi, 23 Mayıs 2020.

Haber Görseli 20'de Habertürk gazetesine ait 23 Mayıs 2020 tarih ve “Herkes korkuyor o öpüyor Yarasalarla dolu mağaraya girip yakaladığı yarasayı öptü³⁹⁴” başlıklı haberin görseli yer almaktadır. Haberde aynı zamanda bir video da bulunmaktadır. Fakat, 2020 yılına ait güncel bir video gibi servis edilen bu haberin görüntüleri aslında

³⁹⁴<https://www.haberturk.com/bursa-haberleri/78143980-herkes-korkuyor-o-opuyoryarasalarla-dolu-magaraya-girip-yakaladigi-yarasayi-optu> Erişim Tarihi: 01.06.2020.

2017 yılına aittir³⁹⁵. Haber İhlas Haber Ajansı tarafından geçilmiştir. Habertürk gazetesi gibi birçok gazetenin çevrimiçi versiyonunda, diğer haber sitelerinde ve sosyal medyada kısa sürede paylaşılmıştır.

Son dakika haberi: Uydu görüntüsü gözler önüne serdi! Çin şehri Wuhan'ın üzerine ceset bulutu çöktü

Gelen son dakika bilgisine göre, yeni ortaya çıkan uydu görüntüleri coronavirüsün sıfır noktası Wuhan'ın üzerindeki gazların gerçekte ne anlama geldiğini gözler önüne seriyor

1

Haber Görseli 18: Hürriyet Gazetesi, 11 Şubat 2020.

Haber Görseli 18, Hürriyet gazetesinin 11 Şubat 2020 tarih ve “Uydu görüntüsü gözler önüne serdi! Çin şehri Wuhan’ın üzerine ceset bulutu çöktü” başlıklı haberine aittir³⁹⁶. Haberde yer alan uydu görüntüsüne göre, Çin’de cesetlerin yakılması kararının ardından şehrin üzerinde oluşan masif sülfürdioksit tabakası olduğu iddia edilmiştir. Habere göre 50 bin kişi yakılmıştır. Fakat, uzman görüşlerine göre, “bu derece emisyon için 4 milyar beden yakılması gerekirdi” ve haritalar ise anlık uydu verilerini yansıtmamaktadır³⁹⁷. Bu haber de görsel ve metin uyumsuzluğu olarak değerlendirilmiştir.

³⁹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=VW0X2g5o6os> Erişim Tarihi: 02.06.2020.

³⁹⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-uydu-goruntusu-gozler-onune-serdi-cin-sehri-wuhanin-uzerine-ceset-bulut-coktu-41444735/2> Erişim Tarihi: 27.07.2020.

³⁹⁷ <https://teyit.org/harita-cinde-koronavirus-sebebiyle-50-bin-kisi-yakildigini-gostermiyor> Erişim Tarihi: 27.07.2020.

Bollywood'un dünyaca ünlü yıldızı Aamir Khan'dan sıra dışı yardım! Görenler gözlerine inanamadı

Oynadığı filmler milyonlarca kişi tarafından izlenen Bollywood'un dünyaca tanınan ve yardımsever kimliği ile ön plana çıkan Hindistanlı aktör **Aamir Khan**'dan görülmemiş bir yardım kampanyası geldi. Aamir Khan ihtiyacı olan herkese 1 kg un dağıtacağını duyurdu. Bunun üzerine yardım kampanyasına fazla başvuru yapılmadı. Sadece gerçekten ihtiyacı olanlar yardım başvurusu yaptılar. Aamir Khan ise un yardımı alanları şoke etti

Giriş Tarihi: 28.4.2020 02:23 Son Güncelleme: 29.4.2020 10:01

ABONE OL

Google News

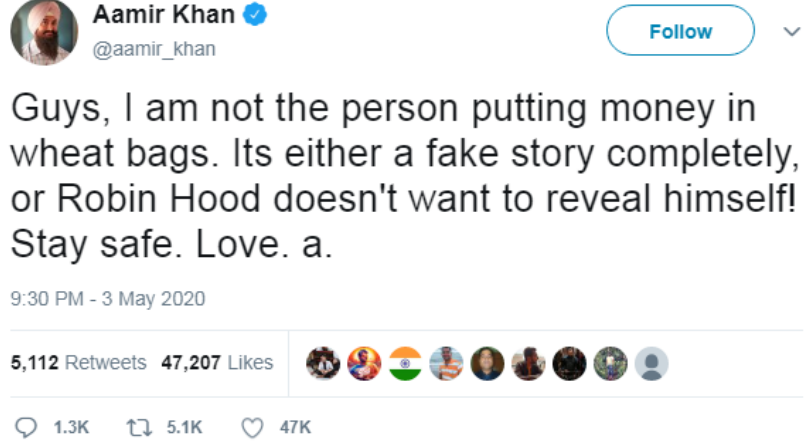

Haber Görseli 19: Sabah Gazetesi, 28 Nisan 2020.

Haber Görseli 19'da Sabah gazetesine ait, 28 Nisan 2020 tarihli, "Bollywood'un dünyaca ünlü yıldızı Aamir Khan'dan sıra dışı yardım! Görenler gözlerine inanamadı" başlıklı haberin görseli yer almaktadır³⁹⁸. Haber metnine göre; "Aamir Khan kişi başı 1 kg un dağıttı. Sadece 1 kilo un olduğu için pek çok insan unu almaya gelmediği öğrenildi. Bu yardımı kabul eden herkes 15.000 rupi unlu paketlerinde buldu. Çünkü gerçekten ihtiyacı olan 1 kilo dahi olsa o unu alacaktı." Fakat haber çarpıtma yoluyla yapılmış bir yalan haberdur. Haberin kaynağı Hindistan merkezli News18 adlı haber sitesi olarak gösterilmektedir. Birçok gazete ve haber sitesi de ana ekranlarına haberi taşımıştır. Sosyal medyada da oldukça paylaşılan bu haberin aslında Aamir Khan'ın isminin bile geçmediği bir Tiktok videosuna dayandığı ortaya çıkmıştır. Videonun sahibi Sameer Khan, yalnızca duyduğu ilginç yardımı anlattığını, videoda yardımı yapan kişinin Aamir Khan olduğundan bahsetmediğini, videoda Aamir Khan'ın adının

³⁹⁸ <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/04/27/aamir-khandan-gorulmemis-yardim-gorenler-gozlerine-inanamadi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

bile geçmediğini ifade etmiştir³⁹⁹. Aamir Khan resmi Twitter hesabından, konusu olduğu haberi de yalanlamıştır.

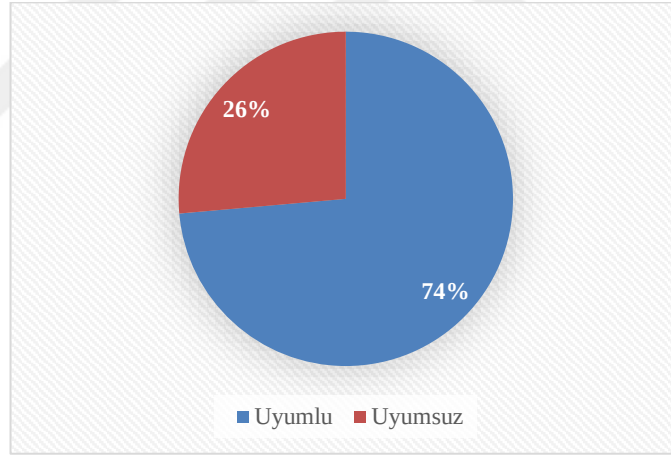
Haber Görseli 20: Aamir Khan Twet'i, 3 Mayıs 2020

Haber Görseli 21: Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 2020

³⁹⁹ <https://teyit.org/aamir-khanin-yaptigi-bir-kilo-un-yardiminin-icine-15-bin-rupi-yerlestirdigi-iddiasi>
Erişim Tarihi: 10.10.2020.

Haber Görseli 21’de Milliyet’te yer alan 11 Nisan 2020 tarih ve “Yoğun bakımdan çıkan İngiltere Başbakanı Johnson ilk kez görüntülendi” başlıklı haberin görseli bulunmaktadır. Haberde şu ifadeler yer almıştır: “Korona virüse yakalanması nedeni ile geçtiğimiz günlerde başbakanlık konutunda kendini karantinaya alan İngiltere Başbakanı Boris Johnson, durumunun kötüleşmesi üzerine yoğun bakıma alınmıştı. Yoğun bakımda 3 gece geçirmesinin ardından dün St. Thomas Hastanesinden taburcu edilen Johnson ilk kez görüntülendi.⁴⁰⁰” Haberde aynı zamanda video görüntüsü de bulunmaktadır. Haberde yer alan görüntüler tersine görsel arama yöntemiyle aratıldığında 9 Nisan 2020 tarihinde paylaşılmış bir videoya ulaşılmaktadır. Barnet Hastanesi’ne ait Royal Free London hesabından yapılan paylaşımda videonun Covid-19 tedavisi gördükten sonra taburcu edilen Dennis Palmer isimli 94 yaşındaki kişiyi gösterdiği belirtilmektedir⁴⁰¹. Haberin içeriği ise daha sonra değiştirilmiştir.

Şekil 21: Görsellerin Metinle İlişkisi

Şekil 21’de görsellerin metinle ilişkisinin genel yüzdelik şeması yer almaktadır. Şemadan da anlaşılabacağı üzere, 125 haberin yüzde 74’nün görsel ve metin ilişkisi uyumlu, yüzde 26’sının ise uyumsuz olduğu görülmüştür.

Haber metinleri ile görselleri arasındaki uyum verilerine göre, birçoğu uyumlu olarak tespit edilmiş olsa da uyumsuz olanların son derece internet kullanım dikkatsizliği nedeni ile ortaya çıktığı görülmektedir. Sosyal medyada viral hale gelen,

⁴⁰⁰<https://www.milliyet.com.tr/dunya/yogun-bakimdan-cikan-ingiltere-basbakani-johnson-ilk-kez-goruntulendi-6186269> Erişim Tarihi: 15.08.2020.

⁴⁰¹<https://teyit.org/video-boris-johnsoni-degil-94-yasindaki-bir-hastayi-gosteriyor> Erişim Tarihi: 15.08.2020.

hızlı ve kontrol dışı gerçekleşen yayımlar sonucunda gündem haline gelen enformasyonlar, haber sitelerinde ciddi bir haber metni olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu durum, bilerek veya bilmeyerek, gazeteler içindeki doğrulama platformlarının da olmadığı göz önünde bulundurulduğunda da internet editörlerinin göz ardı edemeyeceği gündem maddelerini haber sitelerine yansıtma zorunluluğu olarak değerlendirilebilmektedir.

4.4.2.3. Yalan Haberlerin Devamlılığı

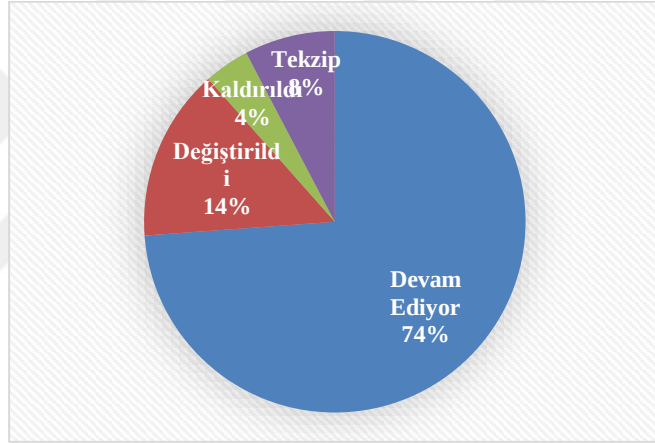
Gazeteler	Değiştirilmeden Devam Ediyor	Değiştirilmiş	Kaldırılmış	Tekzip
Cumhuriyet	18	4	1	4
Habertürk	11	1	2	-
Hürriyet	25	9	2	6
Sabah	29	3	-	-
Milliyet	13	2	-	-
Toplam	96	19	5	10

Tablo 7: Yalan Haberlerin Devamlılığı

Tablo 7’de örneklem olarak incelenen Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin çevrimiçi versiyonlarında yer alan toplam 125 yalan haberin içeriklerinin devamlılığı gösterilmektedir. Belirlenen kategoriler şu şekildedir: İçerikler değiştirilmeden yayınına devam ediyor, içerik değiştirilmiş, içerik kaldırılmış ve kaldırıp kaldırılmadığına bakılmaksızın haberin yalan olduğunu kabul eden tekzip metninin olup olmadığı incelenmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, araştırmanın güncel erişim tarihleri göz önünde bulundurularak yukarıdaki kodlama tablosu oluşturulmuştur. Bu veriler elde edildikten sonra içeriklerin değiştirilme ya da yayından kaldırılma ihtimallerin dijital gazetecilik tekniklerinde mümkün olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

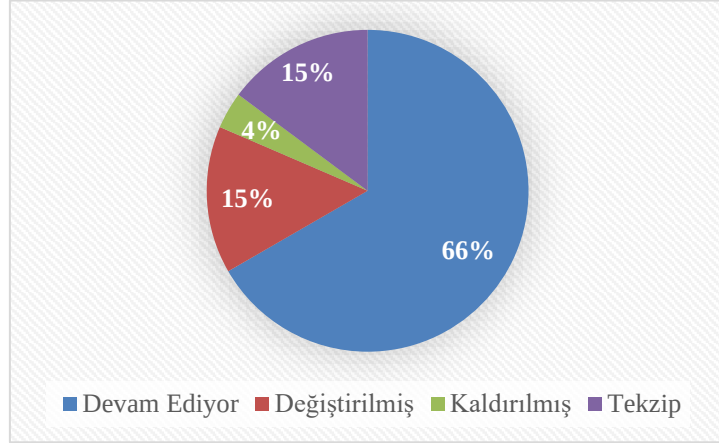
Elde edilen veriler şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin 18 haberi içeriği değiştirilmeden ,4 tanesi ise değiştirilerek yayınına devam etmektedir. Haberlerden 1’i kaldırılmış, 4’ü için ise tekzip metni yayınlanmıştır. Habertürk gazetesinin 11 haberinin içeriği değiştirilmeden, 1’i ise içeriği değiştirilerek yayınına devam etmektedir. 2 haber kaldırılmış ve örneklem olarak alınan haberler için tekzip metnine rastlanmamıştır.

Hürriyet gazetesinin 25 haberinin içeriği değiştirilmeden, 9 haberi ise içeriği değiştirilerek yani doğrusu ile düzeltilerek hala yayında olduğu görülmektedir. Kaldırılan 2 haberi bulunurken 6 haber için ise tekzip metnine rastlanılmıştır. Sabah gazetesinin 29 haberi içeriği değiştirilmeden, 3 haberi ise içeriği değiştirilerek yayınına devam etmektedir. Kaldırılan ve tekzip metni yayınlanan herhangi bir habere rastlanmamıştır. Son olarak Milliyet gazetesinin toplam 13 haberi değiştirilmeden, 2 haberi ise değiştirilerek yayınına devam etmektedir. İçeriği kaldırılan ya da konu ile ilgili tekzip metni yayınlanan habere rastlanılmamıştır. Nihai sonuçta, toplam 96 haber değiştirilmeden yayınlanmaya devam etmektedir. Toplam 19 haber değiştirilmiş, 5 haber kaldırılmış, 10 haber içinse tekzip metni yayınlanmıştır.

Şekil 22: Yalan Haberlerin Devamlılığı

Şekil 22’de yalan haberlerin devamlılığını gösteren yüzdelik şema yer almaktadır. Buna göre, örneklem olarak incelenen Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin çevrimiçi versiyonlarında yer alan toplam 125 haberin, yüzde 74’ü içeriği değiştirilmeden yayınlanmaya devam edilmektedir. Yüzde 14’ü değiştirilmiş/düzenlenmiş hali ile yayınlanmaktadır. Yüzde 8 oranında tekzip metnine rastlanılmış, yüzde 4 oranında ise haberlerin kaldırıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 23: Cumhuriyet Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı

Şekil 22’de Cumhuriyet gazetesinin yalan haber devamlılığına dair yüzdelik şema verilmiştir. Buna göre, gazetenin 25 haberi içerisinde yüzde 66’lık bir oranla haberler içerik değiştirilmeden, yüzde 15’lik bir oranla ise değiştirilerek yayında kalmaya devam etmektedir. Yüzde 15’i için tekzip metni yayınlanmıştır. Yüzde 4’ü ise yayından tamamen kaldırılmıştır.

Haber Görseli 22: Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 2020

Haber Görseli 23: Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 2020

Haberin devamlılığına ilişkin kategorilerin bulunduğu kodlama tablosu ve şemaların nasıl oluşturulduğuna dair örnekler vererek açıklamak yerinde olacaktır. Öncelikle haberlerin ilk yayınlanan fotoğraf ve içerikleri eğer değiştirilmişse bu teyit.org arşivi üzerinden tespit edilmiştir. Değiştirilmiş güncel linkleri ise yeniden kaynakçaya eklenmiştir. Eğer yalan haber olduğuna ilişkin bir tekzip metni varsa, gazete arşivinden haberin orijinaline ulaşılmıştır. Kaldırılmış haberler ise, araştırma sürecinde takip edilmiş ve haberlerin yayınlanan ilk hallerine ulaşmak için, gazetelerin sosyal medya hesaplarındaki görüntülerinden de yararlanılmıştır.

Buna göre, Haber Görseli 25 ve 26'da yer alan ekran görüntüleri, Cumhuriyet Gazetesi 18 Mart 2020 tarihli, "Koronavirüs nedeniyle ilk köpek ölümü yaşandı"⁴⁰² başlıklı haberin, ilk ve değiştirilmiş hali ile yayınlandığı fotoğrafları göstermektedir. Haberin yalan olduğu kesinleştikten sonra başlık değiştirilmiş, içerik değiştirilmemiştir.

⁴⁰² <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/koronavirus-nedeniyle-ilk-kopek-olumu-yasandi-1727920> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

Haberin ilk yayınlandığı anda, başlık ile içerik arasındaki uyumsuzluk da göze çarpmaktadır. Haber kaynağı ise NTV olarak gösterilmiştir.

Haber Görseli 24: Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 2018, Twitter

Haber Görseli 24’te Cumhuriyet gazetesinin 10 Temmuz 2018 tarihli, “İlk kararnameyle sanata darbe: Devlet Tiyatroları kapatıldı⁴⁰³” başlıklı haberi yukarıdaki görselde yer almaktadır. Fakat haber içeriğinde, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü’nden, devlet tiyatrolarının kapatılmasının söz konusu olmadığını ve yapılan haberlerin yalan olduğuna ilişkin bir açıklama yapılmıştır⁴⁰⁴. Haber metni daha sonra, düzenlenerek, Cumhurbaşkanlığı’nın Devlet Tiyatroları ile Devlet Opera ve Balesi’nin özel yasalarını lağvettiği yazılmıştır. Ayrıca metin ile ana başlık arasında uyumsuzluk bulunmaktadır.

⁴⁰³<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilk-kararnameyle-sanata-darbe-devlet-tiyatrolari-lagvedildi-1022912> Erişim Tarihi: 15.09.2020.

⁴⁰⁴<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/devlet-tiyatrolari-kapatildi-haberine-yananlama/1201087> Erişim Tarihi: 15.09.2020.

Muğla'da görüntülendi, araştırmacıları harekete geçirdi

Muğla'nın Bodrum ilçesinde görülen bir varlık, araştırmacıları harekete geçirdi. Görüntüsü insana benzeyen varlık, Türkiye'de ilk kez görüntülendi.

Konut ve Taahhüt kredisinde en iyi oranı tıklayın öğrenin

Bunlarla da ilgilenebilirsiniz

- Muğla'da görüntülendi. Araştırmacıları harekete geçirdi

Beğen: 3 Paylaş: 0

İnsanlar: 0 Tekip et: @cumhuriyetgaz

İnsanlar: 0 Tekip et: @cumhuriyetgaz

Kaydet Kaydetkişim

İHA 14 Temmuz 2017 Cuma, 17:22

Dünyada birkaç kez görülen fairy elin isimli varlık Türkiye'de ilk kez görüntülendi. Ortakent - Yahşi Mahallesi'nde oturan Gülsevin Alemdar tarafından fotoğraflanan varlık görenleri hayrete düşürdü. Eline konarak fotoğrafını çektiği varlığın ne olduğunu anlamayan 63 yaşındaki Alemdar, daha sonra cep telefonundan fotoğrafına baktığı fairy elin tünü cismi görünce şok oldu. Mayıs ayında çektiği fotoğrafa bir daha bakmayan Alemdar daha sonra torununa fotoğrafları gösterdi. Yaşlı kadının çektiği fotoğrafları gören yakınları durumu hemen Sirius uzay bilimleri araştırma merkezi başkanı Hakan Akdoğan'a bildirdi. Akdoğan ve Başkan yardımcısı Erhan Kolbaşı Bodrum'a gelerek fotoğrafın gerçek olup olmadığını inceledi. 2 gün boyunca inceleme yapan Akdoğan ve Kolbaşı fotoğrafların gerçek olduğunu üzerinde herhangi bir oynama olmadığını fark etti.

"ELLERİM UYUŞTU, KALBİM AĞRIDI"

Türkiye'de ilk kez dünyada ise birkaç kez görüntüldüğü bilinen Fairy Elin tünü olarak bilinen yaratığı gören Gülsevin Alemdar, basın mensuplarına yaptığı açıklamada şu ifadeleri yer verdi: "Dışarı çıkacaktım. Arabama binmeden önce

Haber Görseli 25: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 2017

cumhuriyet.com.tr/haber/muglada-goruldugu-iddia-edilen-fairy-elinin-sirri-ortaya-ctikti-781376

Cumhuriyet

Arama...

Muğla'da görüldüğü iddia edilen 'fairy elin'in sırrı ortaya çıktı

Muğla'nın Bodrum ilçesinde görüldüğü iddia edilen cismin bir heykeltıraş sanatçısının eseri olduğu ortaya çıktı.

Tweetle Tekip et: @cumhuriyetgaz Facebook'ta paylaş WhatsApp E-posta

cumhuriyet.com.tr 14 Temmuz 2017 Cuma, 17:22

Abone Ol Google News

<video:781408>

DEVYANT ART

Humorified Fairy by Sili1720

Hi there! I'm creating a Humorified Fairy.

Ask Feed for Sep 26, 2016 "What's your idea for it?"

Professors: Sep 12, 2013 "What's your idea for it?"

Prismant: Oct 3, 2017 "What's your idea for it?"

Ask Feed for Sep 26, 2016 "What's your idea for it?"

Professors: Sep 12, 2013 "What's your idea for it?"

Prismant: Oct 3, 2017 "What's your idea for it?"

Haber Görseli 26: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 2017

Haber Görseli 25 ve 26'da Cumhuriyet gazetesinin 14 Temmuz 2017 tarihli, "Muğla'da görüntülendi, araştırmacıları harekete geçirdi"⁴⁰⁵ başlıklı haberin de yalan olduğu anlaşıncı tekrar düzenlenmiştir. Haberin İhlas Haber Ajansı kaynaklı olması da sorgulanabilir olma özelliği açısından gazeteler için güvenilirlik sağladığı düşünülmektedir.

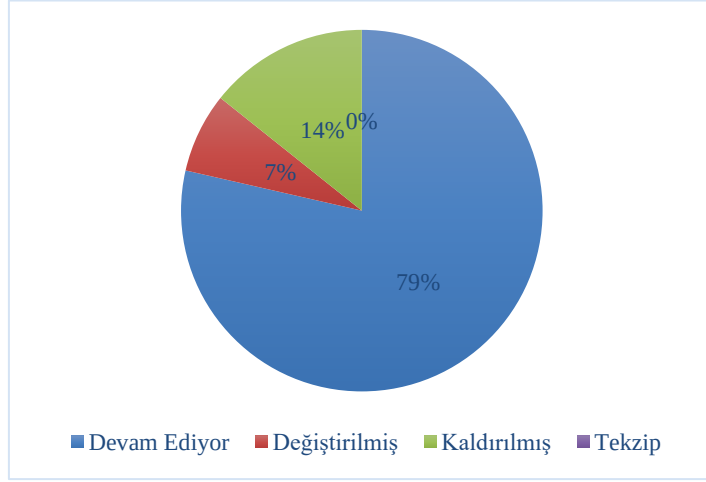
Haber Görseli 27: Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 2020

Haber Görseli 27'de Cumhuriyet gazetesinin 16 Eylül 2020 tarihli ve "37 kişi cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalandıktan sonra gelen iğrenç itiraf: Kremalı suflelerin içinde 'sperm' vardı" başlıklı haberi, yalan olduğu anlaşıncı yayından kaldırılmıştır⁴⁰⁶. Haberin World News Daily Report, mizah ve satir amaçlı sahte içerikler ürettiğini açıkça belirten bir siteden uluslararası basına ve sosyal medyaya yayıldığı tespit edilmiştir⁴⁰⁷.

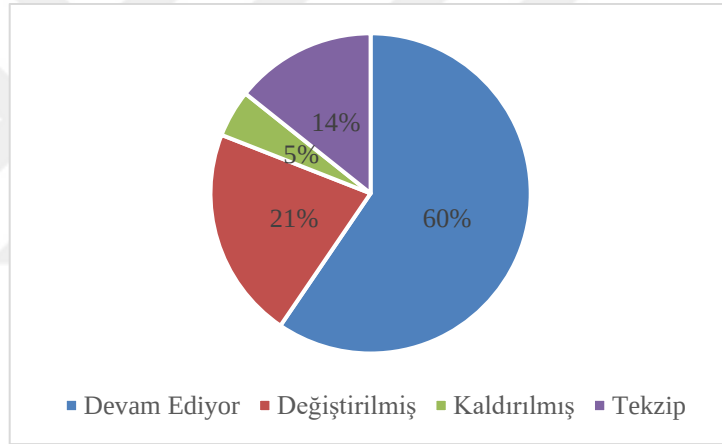
⁴⁰⁵http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/781376/Mugla_da_goruntulendi_arastirmacilari_harekete_gecirdi.html Erişim Tarihi: 14.10.2020.

⁴⁰⁶<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/37-kisi-cinsel-yolla-bulasan-hastalıklara-yakalandiktan-sonra-gelen-igrenc-itiraf-kremali-suflelerin-icinde-sperm-1766415> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

⁴⁰⁷<https://teyit.org/fransada-37-kisinin-icinde-sperm-bulunan-sufle-yediler-diye-zehirlendigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

Şekil 24: Habertürk Gazetesi Yalan Haber Devamlılığı

Şekil 25: Hürriyet Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı

Şekil 24'te Hürriyet gazetesinin haber devamlılığına ilişkin yüzdeler şema yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, gazetenin örneklem olarak alınan 38 haberinin yüzde 60'ı değiştirilmeden yüzde 21'i ise değiştirilerek yayınına devam etmektedir. Yüzde 14'lük bir oranın yayından kaldırıldığı, yüzde 5'lik bir oran için de tekzip metninin yayınlandığı görülmüştür.

Boris Johnson hastanede ilk kez görüntüldü

Koronavirüs tedavisi gören İngiltere Başbakanı Boris Johnson, yoğun bakım servisinden çıkmasının ardından ilk kez görüntüldü.

Çin'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan **korona** virüs salgını Avrupa'da etkisini arttırırken, **İngiltere**'den sevindirici **haber** geldi. Korona virüse yakalanması nedeni ile geçtiğimiz günlerde başbakanlık konutunda kendini karantinaya alan İngiltere Başbakanı **Boris Johnson**, durumunun kötüleşmesi üzerine yoğun bakıma alınmıştı.

En Çok Okunan Haberler

- ABD'den yeni Corona Virüs uygulaması: İşe dönüş için 'bağışıklık sertifikası' geliyor
- Son dakika haberler... İspanya'da 517 kişi daha Corona nedeniyle hayatını...
- Son dakika haberler... İran'da 111 kişi daha Corona Virüsü nedeniyle hayatını...
- Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aksoy'dan 'Ağrı Dağı' açıklaması
- 6 aylık bebeğe Corona Virüsü teşhisi konuldu

Haber Görseli 28: Hürriyet Gazetesi, 11 Nisan 2020

hurriyet.com.tr/dunya/boris-johnsonin-hastane-goruntuleri-yanlanladi-41491962

et
an tr

GÜNDEM DÜNYA EKONOMİ SPOR ARENA VIDEO SEYAHAT KELEBEK SON DAKİKA YAZARLAR LEZZİT MAHMURE ASTROLOJİ FİLM İZLE KELİME OYUNU

Dünya Haber Giriş: 11.04.2020 - 00:12 | Son Güncelleme: 14.04.2020 - 12:36

Boris Johnson'ın hastane görüntüleri yalanlandı

Koronavirüs tedavisi gören İngiltere Başbakanı Boris Johnson'ının, yoğun bakım servisinden çıkarılırken görüntülediği ortaya atılmıştı ancak o anların başbakana ait olmadığı ortaya çıktı

En Çok Okunan Haberler

- Dünya genelinde Covid-19 tespit edilen kişi sayısı 84 milyon 391 bini geçti
- Salgın dünya genelinde eğitimi de sektöre uğrattı
- ABD'de bir anne maske takmayan çocuklarına saldırdı
- ABD'de polise ateş açan Somalili adamın öldürüldüğü an kameraya böyle yakalandı
- ABD'de 68 yıl sonra ilk defa bir kadın mahkum idam edilecek

Haber Görseli 29: Hürriyet Gazetesi, 14 Nisan 2020

Haber Görseli 28'de Hürriyet gazetesine ait 11 Nisan 2020 tarihli "Koronavirüs tedavisi gören İngiltere Başbakanı Boris Johnson, yoğun bakım servisinden çıkmasının ardından ilk kez görüntüldü" başlıklı haberinin fotoğrafı ve içerik bilgileri yer almaktadır. Haber Görseli 29'da ise yine Hürriyet gazetesine ait 14 Nisan 2020 tarihli

“Boris Johnson’ın hastane görüntüleri yalanlandı⁴⁰⁸” başlıklı haberin fotoğrafı ve içerik bilgileri yer almaktadır. Haber, yalan olduğu ve videodaki kişinin İngiltere Başbakanı Johnson’ın olmadığı anlaşıldıktan sonra, portal üzerinde içerik düzeltilerek yeniden yayınlamıştır. Haber tek link üzerinden, iki farklı şekilde yayınlamıştır.

Haber Görseli 30: Hürriyet Gazetesi, 25 Haziran 2020

Haber Görseli 30’da Hürriyet gazetesi, 25 Haziran 2020 tarih ve “Sandra Bullock’un çocuk derisi açıklamasına tepki⁴⁰⁹” başlıklı haberin ekran görüntüsü yer almaktadır. Haber içeriğinde, Sandra Bullock’un genç kalabilmek için yüzüne çocuk derisi enjekte ettiği bilgisi yer almaktadır. Fakat teyit’te yer alan doğrulama tespitine göre, Sandra Bullock’un yüzüne çocuk derisi enjekte ettiği iddiası doğru değildir. Doğrulama metninde, “Bahsedilen işlem, etik olarak tartışmalı olmakla birlikte, sünnet derisinden elde edilen kök hücredeki epidermal büyüme faktörü proteini kullanılan bir cilt bakımı. İddia bu haliyle yanlış bilgi türlerinden bağlamdan koparmaya örnek

⁴⁰⁸ <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/boris-johnson-hastanede-ilk-kez-goruntulendi-41491962>

Erişim

Tarihi: 05.06.2020.

⁴⁰⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/sandra-bullockun-cocuk-derisi-aciklamasina-tepki-sandra-bullock-kimdir-kac-yasinda-41550032> Erişim Tarihi: 26.06.2020.

gösterilebilir” ifadeleri yer almaktadır⁴¹⁰. Haberin içeriği değiştirilmeden hala yayında olduğu görülmektedir.

Haber Görseli 31: Hürriyet Gazetesi, 11 Şubat 2020

Haber Görseli 31’de Hürriyet gazetesinin 11 Şubat 2020 tarihli, “Uydu görüntüsü gözler önüne serdi! Çin şehri Wuhan’ın üzerine ceset bulutu çöktü” başlıklı haberin görseli yer almaktadır. Bu haber görseli, içeriğin yanlış ifadeler bulundurduğu ortaya çıktıktan sonra kaldırılmıştır. Haber içeriği aynı kalmış, sadece foto galeri olarak yayınlanan haberde bu görsel kaldırılmıştır. Çünkü, uydu görüntüsü Çin-Wuhan’da ortaya çıkan ceset bulutunu göstermemektedir.

⁴¹⁰<https://teyit.org/sandra-bullockun-genc-kalabilmek-icin-cocuk-derisini-vucuduna-enjekte-ettirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 27.06.2020.

Haber Görseli 32: Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2018

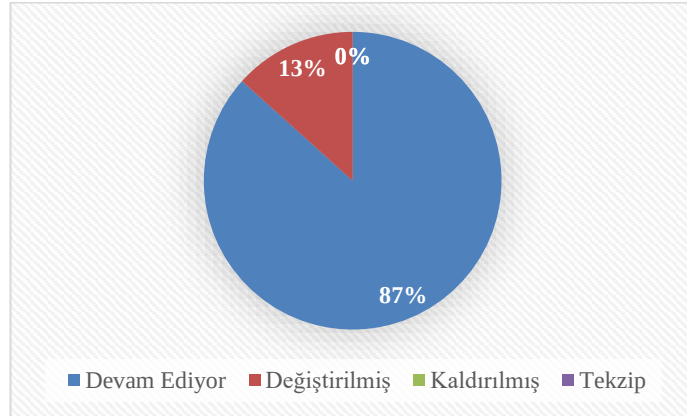

Haber Görseli 32: Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2018

Haber Görseli 32’de Hürriyet gazetesi 25 Ekim 2018 tarihli, “ ‘Trump’ın iPhone’ları Çin ve Rusya tarafından dinleniyor” başlıklı haberin görseli yer almaktadır. Haberde; “Amerikan gazetesi New York Times, ABD Başkanı Donald Trump’ın yardımcılarının uyarılarını dinlemeyerek kullanmaya devam ettiği iPhone’larının Rusya ve Çin’in istihbarat servisleri tarafından dinlendiğini öne sürdü⁴¹¹” ifadeleri yer almaktadır. BBC Türkçe kaynağı ile verilen haberin giriş tarih ve saati 25 Ekim 2018, 13.02 olarak yazılmıştır. Fakat aynı haber, aynı gün içerisinde Anadolu Ajansı kaynaklı saat 19.27’de tekrar farklı linkte servis edilmiştir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, fazla tık alan bir haberin, yalan olduğu anlaşılrsa bile silinme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu nedenle, doğru olan haber farklı bir linkle yeniden yazılarak servis edilebilmektedir. Bu durum, dijital gazetecilik faaliyeti sürdüren bir kurumun, doğru olan haberi ‘de’ vermesi ile belirli bir etik çerçeve oluşturma girişimini göstermektedir. Haber düzenlenmek yerine, baştan yepyeni bir haber oluşturulmuştur. İki haberin de hala yayında olduğu tespit edilmiştir.

⁴¹¹<https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/trumpin-iphonelari-cin-ve-rusya-tarafindan-dinleniyor-40998206>
Erişim Tarihi: 12.09.2020.

Şekil 26: Milliyet Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı

Şekil 26’da gösterilen Milliyet gazetesinin haber devamlılığı yüzdeliğine göre, 15 haberin yüzde 87’si değiştirilmeden, yüzde 13’ü ise değiştirilerek yayına devam etmektedir. İçeriği değiştirilen haberler ise, 28 Eylül 2017 tarih ve “İnsan şeklindeki robot kadını görenler gerçek sandı⁴¹²” başlıklı haberi ile, 11 Nisan 2020 tarih ve “Yoğun bakımdan çıkan İngiltere Başbakanı Johnson ilk kez görüntülendi⁴¹³” başlıklı haberleridir.

Haber Görseli 33: Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 2017

⁴¹² <https://www.milliyet.com.tr/insan-seklindeki-robot-kadini-gorenler-gercek-sandi-molatik-4422/> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

⁴¹³ <https://www.milliyet.com.tr/dunya/yogun-bakimdan-cikan-ingiltere-basbakani-johnson-ilk-kez-goruntulendi-6186269> 10.10.2020.

Haber Görseli 33'te Milliyet gazetesinde yer alan ve içeriği değiştirilen “İnsan şeklindeki robot kadını görenler gerçek sandı” başlıklı haberin görseli yer almaktadır. Haberde, 2017 Tokyo Oyun Fuarı'nda görücüye çıkarılan bir oyunun lansmanı için kullanılan insan biçimindeki robotun gerçek robot olduğu belirtilen haber daha sonra düzenlenmiştir. Konuyla ilgili, Independent gazetesinin “Binlerce kişi Tokyo Game Show'da insan tarafından gerçekleştirilen “androidkız” gösterisinin gerçek bir robot olduğunu düşündü” başlığı taşıyan bir haber yayınlanmıştır. Haber içeriğinde yer alan ifadeler şu şekildedir: “Bir PlayStation 4 oyununda cyborg benzeri bir yaratığı taklit eden bir oyuncuyu gösteren çevrimiçi paylaşılan video viral oldu ve izleyicileri onun gerçek olduğunu düşünmelerine neden oldu.”⁴¹⁴

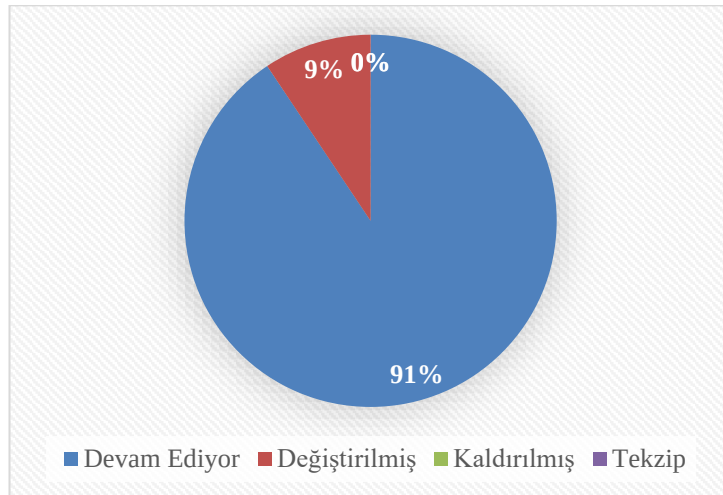
Haber Görseli 34: Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 2020

⁴¹⁴ <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/android-girl-act-tokyo-game-show-real-robot-human-tech-playstation-a7973301.html> Erişim Tarihi: 20.11.2020.

Haber Görseli 35: Milliyet Gazetesi, 14 Nisan 2020

Haber görseli 34'te 11 Nisan 2020 tarih ve "Yoğun bakımdan çıkan İngiltere Başbakanı Johnson ilk kez görüntülendi"⁴¹⁵ başlıklı haber yer alırken, haber görseli 35'te 14 Nisan 2020 tarihinde güncellenmiş ve içeriği değiştirilmiş hali ile "Boris Johnson olduğu iddia edilmişti, 94 yaşındaki adam çıktı!" başlıklı haberin görseli yer almaktadır. Haber metni aynı link içerisinde değiştirilmiştir. Haber kaynağı ise, her iki haber de İhlas Haber Ajansı olarak belirtilmiştir.

⁴¹⁵ <https://www.milliyet.com.tr/dunya/yogun-bakimdan-cikan-ingiltere-basbakani-johnson-ilk-kez-goruntulendi-6186269> 10.10.2020.

Şekil 27: Sabah Gazetesi Yalan Haberlerin Devamlılığı

Şekil 27’de Sabah gazetesinin haber devamlılığı şeması gösterilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre; 32 haberin yüzde 91’i değiştirilmeden, yüzde 9’u ise değiştirilerek yayınlanmaya devam etmektedir. Örneklem bağlamında, yayından kaldırılan veya tekzip metni yayınlanan bir habere rastlanılmamıştır.

Haber Görseli 36: Sabah Gazetesi, 25 Mayıs 2020

Haber Görseli 37: Sabah Gazetesi, 29 Mayıs 2020

Sabah gazetesine ait Haber Görseli 36 ve 37’de aynı haberin, içerik değiştirilerek ve link aynı bırakılarak düzenlenmiş hali görülmektedir. Haber Görseli

40'ta, 25 Mayıs 2020 tarih ve "Son dakika! ABD'de bu kareyi konuşuyor! Trump'ı görünce bu hareketi yaptı, işinden kovuldu..." başlıklı haberin görseli bulunmaktadır. Haberde yer alan ifadeler şu şekildedir: "Son dakika haberine göre, ABD Başkanı Donald Trump, golf oynamaya giderken, bisikletli bir kadının kendisine orta parmak göstermesi ile şok yaşadı. Kısa sürede yayılan fotoğraf ülke gündemine oturdu. Ülkede Trump'ın golf oynamaya gitmesi eleştirilirken, orta parmak gösteren kadın işinden oldu.⁴¹⁶" Haber Görseli 41'de ise, 29 Mayıs 2020 tarihinde güncellenen aynı haberin "Trump ile ilgili çok konuşulan o fotoğraf eski tarihli çıktı" başlıkla yeniden servis edildiği görüntü yer almaktadır⁴¹⁷.

4.4.2.4. Ana Başlığın Metinle İlişkisi

Gazeteler	Ana Başlığın Metinle İlişkisi			
	Uyumlu	Yüzde	Uyumsuz	Yüzde
Cumhuriyet	24	96	1	4
Habertürk	14	93	1	7
Hürriyet	35	92	3	8
Sabah	32	100	-	-
Milliyet	15	100	-	-
Toplam	120		5	

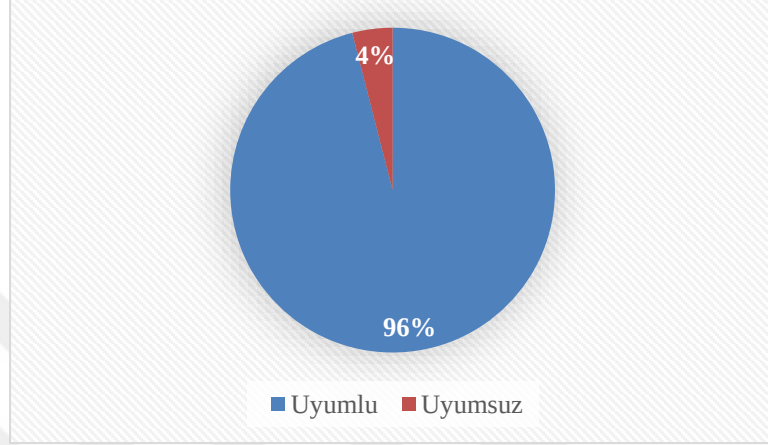
Tablo 8: Ana Başlığın Metinle İlişkisi

Tablo 8'de, Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin örneklem olarak incelenen yalan haber metinlerinin ana başlık ve metin uyum ilişkisi karnesi çıkarılmıştır. Haberlerin birçoğunda yani 125 haberden 120'sinde ana başlıkla metin arasında uyum görülmüştür. 5 haberin ana başlığı ise uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. Buna göre elde edilen veriler şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin 24 haberi uyumlu, 1 haberi ise uyumsuzdur. Habertürk gazetesinin 14 haberi uyumlu, 1 haberi ise uyumsuzdur. Hürriyet gazetesinin 35 haberi uyumlu, 3 haberi uyumsuzdur. Sabah gazetesinin 32 haberinin hepsi uyumludur, ana başlık ve metin uyumsuzluğu olan

⁴¹⁶ <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/05/25/son-dakika-abd-de-bu-kareyi-konusuyor-trumpi-gorunce-bu-hareketi-yapti-isinden-kovuldu> Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020.

⁴¹⁷ <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/05/25/son-dakika-abd-de-bu-kareyi-konusuyor-trumpi-gorunce-bu-hareketi-yapti-isinden-kovuldu> Erişim Tarihi: 01.06.2020.

haber metnine rastlanmamıştır. Milliyet gazetesinin 15 haberinin hepsi uyumludur. Aynı şekilde, Milliyet gazetesinde de ana başlık ve metin uyumsuzluğu olan bir haber metni görülmemiştir.

Şekil 28: Ana Başlıkların Metinle İlişkisi

Şekil 28’de ana başlık ve metin ilişkisini gösteren yüzdeler şema yer almaktadır. Buna göre, toplam 125 haberin yüzde 96’sının uyumlu, yüzde 4’ünün ise uyumsuz olduğu görülmüştür. Gazeteler özelinde ise yüzdeler şunlardır: Cumhuriyet gazetesinin yüzde 96’ı oranında haberi uyumlu, yüzde 4 uyumsuz; Habertürk gazetesinin yüzde 97 haberi uyumlu, yüzde 3’ü uyumsuz ve Hürriyet gazetesinin yüzde 92 haberi uyumlu, yüzde 8’i ise uyumsuzdur. Sabah ve Milliyet gazetelerinde, örneklem olarak alınan haber metinleri içerisinde, ana başlık ve metin arasında uyumsuzluk tespit edilmemiştir.

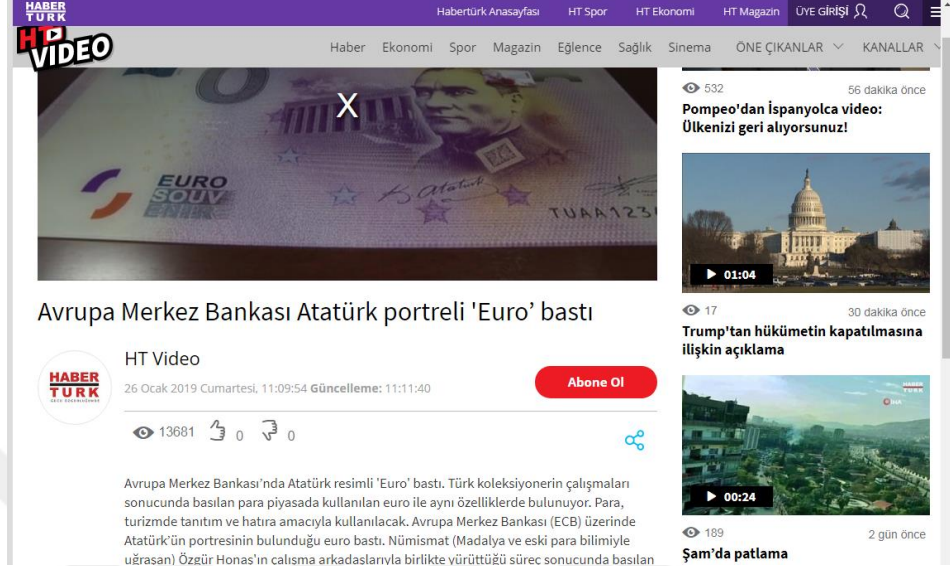
Haber Görseli 38: Cumhuriyet gazetesi, 10 Temmuz 2018, Twitter

Örneğin, Cumhuriyet gazetesinin 10 Temmuz 2018 tarihli haberi, “İlk kararname ile sanata darbe: Devlet Tiyatroları Kapatıldı” başlığı ile servis edilmiştir. Haber içeriğinde, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü’nden, devlet tiyatrolarının kapatılmasının söz konusu olmadığını ve yapılan haberlerin yalan olduğuna ilişkin bir açıklama yer almasına rağmen, ana başlık Devlet Tiyatrolarının tamamen kapatıldığına ilişkin bir anlam taşımaktadır. Haber metni daha sonra, düzenlenerek, Cumhurbaşkanlığı’nın Devlet Tiyatroları ile Devlet Opera ve Balesi’nin özel yasalarını lağvettiği yazılmıştır.

Hürriyet gazetesinde 11 Şubat 2020’de yer alan “Uydu görüntüsü gözler önüne serdi! Çin şehri Wuhan’ın üzerine ceset bulutu çöktü” başlıklı haberin de ana başlık ve metinle bir ilişkisi bulunmamaktadır⁴¹⁸. Hürriyet gazetesinin 25 Haziran 2020 tarihli,

⁴¹⁸ <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-uydu-goruntusu-gozler-onune-serdi-cin-sehri-wuhanin-uzerine-ceset-bulut-coktu-41444735/2> Erişim Tarihi: 27.07.2020.

“Sandra Bullock Açıkladı: Gençlik Sırrım Çocuk Derisi!” başlıklı haberin de ana başlık ve metin uyumsuzluğu bulunmaktadır⁴¹⁹.

Haber Görseli 39: Habertürk Gazetesi, 26 Ocak 2019

Haber Görseli 39’da Habertürk gazetesine ait 26 Ocak 2019 tarih ve “Avrupa Merkez Bankası Atatürk Portreli ‘Euro’ Bastı” ana başlığı ile metin arasında bir uyumsuzluk görülmüştür⁴²⁰. Ana başlıktan çıkarılabilecek ifade, Avrupa Merkez Bankası’nın dolaşımda olan paralara Atatürk portresi bastırıldığı yönündedir. Fakat haber içeriğine bakıldığında; “Türk koleksiyonerin çalışmaları sonucunda basılan para piyasada kullanılan euro ile aynı özelliklerde bulunuyor. Para, turizmde tanıtım ve hatıra amacıyla kullanılacak” ifadeleri yer almaktadır. Dolayısıyla bu haber de ana başlık ve metin uyumsuzluğu çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4.4.2.5. Ana Başlık ve Görsel Uyumu

	Ana Başlık-Görsel Uyumu	
Gazeteler	Uyumlu	Uyumsuz
Cumhuriyet	24	1
Habertürk	12	3
Hürriyet	31	7

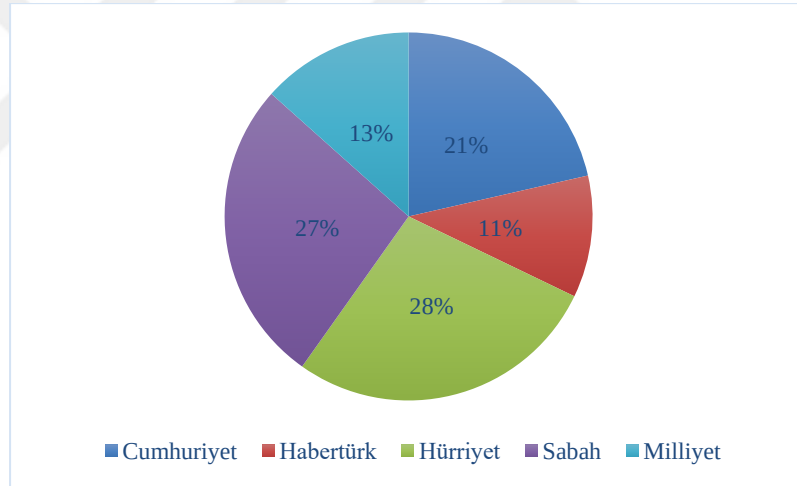
⁴¹⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/galeri-sandra-bullock-acikladi-genclik-sirrim-cocuk-derisi-41549887/4> Erişim Tarihi: 26.06.2020.

⁴²⁰ <https://www.haberturk.com/video/haber/izle/ataturk/592633> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

Sabah	30	2
Milliyet	15	0
Toplam	112	13

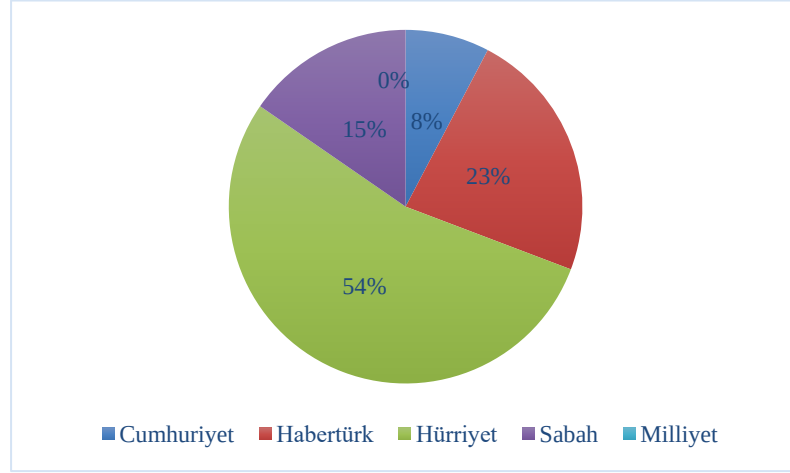
Tablo 9: Ana Başlıkların Görsellerle İlişkisi

Tablo 9’da ana başlıkların görsellerle uyum ilişkisi gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, Cumhuriyet gazetesinin 24 haberi uyumlu 1 haberi uyumsuz; Habertürk gazetesinin 12 haberi uyumlu, 3 haberi uyumsuz; Hürriyet gazetesinin 31 haberi uyumlu, 7 haberi uyumsuz; Sabah gazetesinin 30 haberi uyumsuz, 2 haberi uyumlu; Milliyet gazetesinin 15 haberin tümü ise uyumlu olarak tespit edilmiştir. Buna göre, 125 haber içerisinde toplam 112 haber uyumlu, 13 haberi ise uyumsuz olarak tabloya yansımaktadır.

Şekil 29: Ana Başlık Görsel Uyumluluğu

Şekil 29’da Ana başlıkların görsellerle uyum yüzdeleri verilmiştir. Buna göre, toplam 125 haber içerisinde, Hürriyet gazetesinin yüzde 28, Sabah gazetesinin yüzde 27, Cumhuriyet gazetesinin yüzde 21, Milliyet gazetesinin yüzde 13 ve Habertürk gazetesinin yüzde 11 ana başlık ve görsel uyumlulukları tespit edilmiştir.

Şekil 30: Ana Başlık Görsel Uyumsuzluğu

Şekil 30’da ana başlık ve görsel uyumsuzluğu şeması yer almaktadır. Buna göre, toplam 125 haber içerisinde en fazla uyumsuzluğa sahip gazete yüzde 54 ile Hürriyet gazetesidir. Habertürk gazetesi yüzde 23, Sabah gazetesinin yüzde 15 ve Cumhuriyet gazetesinin yüzde 8 uyumsuzluğu tespit edilmiştir. Milliyet gazetesinde uyumsuzluk tespit edilmemiştir.

Ana başlık ve görsel uyumsuzluğu tespit edilen haberlere örnek vermek yerinde olacaktır. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinin 15 Şubat 2019 tarihli “‘Beyaz Gelincik’ Tunceli’de görüntülendi⁴²¹” başlıklı haberin fotoğrafı, nesli tükenmekte olan bir beyaz gelinciğe ait değil, sıradan bir tür olan ve kış geldiği için rengi beyazlaşan bir gelinciğe aittir. Dolayısıyla bu haberde ana başlık ve görsel uyumsuzluğu tespit edilmiştir.

Habertürk gazetesinin, 1 Haziran 2020 tarihli, “‘Dimetoka’daki tarihi caminin minaresine Yunan bayrağı astılar⁴²²” başlıklı haberin de fotoğrafı montaj olduğu anlaşıldığı için, uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. 1 Nisan 2020 tarihli ve “‘Sırbistan’da sokağa çıkma yasağını delen ‘ağaç’ yakalandı⁴²³” başlıklı haberinde ise, fotoğrafta yer alan fotoğrafın öyküsü, Sırbistan’da ağaç kılığına girip kaçmaya çalışan bir adamı ifade etmemektedir. Fotoğraftaki kişi bir görsel sanatçı olarak tespit

⁴²¹ https://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/1249441/1/_Beyaz_Gelincik_Tunceli_de_goruntulendi.html/8 Erişim Tarihi: 10.10.2020

⁴²² <https://www.haberturk.com/dimetokadaki-tarihi-caminin-minaresine-yunan-bayragi-astilar-2697499> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

⁴²³ <https://www.haberturk.com/sirbistanda-sokaga-cikma-yasagini-delen-agac-yakalandi-2631278> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

edilmiştir. Bu haber de ana başlık ve görsel uyumsuzluğu kategorisinde değerlendirilmiştir.

Hürriyet gazetesinin, 11 Nisan 2020 tarihli ve “Koronavirüs tedavisi gören İngiltere Başbakanı Boris Johnson, yoğun bakım servisinde çıkmasının ardından ilk kez görüntülendi⁴²⁴” başlıklı haberinde kullanılan fotoğraftaki kişi İngiltere Başbakanı Johnson olmadığı için uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. 18 Temmuz 2020 tarihli ve “Apple ve Google haritalardan Filistin’i sildi⁴²⁵” başlıklı haberde de yer alan harita görüntülerinin gerçek olmadığı tespit edildiği için uyumsuz kategorisinde değerlendirilmiştir. 25 Mart 2017 tarih ve “NASA Güneş’e şempanze yolluyor!⁴²⁶” başlıklı haberin görseli ise, montaj olduğu için uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. 6 Ekim 2016 tarihli ve “Fotoğrafçı Cüneyt Akeroglu’nun bu karesi tartışma yarattı” başlıklı haberde yer alan bilgiler şu şekildedir: “Moda fotoğrafçısı Cüneyt Akeroglu Instagram’da paylaştığı iddia edilen Louvre Müzesi fotoğrafı büyük tepki çekti.⁴²⁷” Fakat, çekilen fotoğraf Louvre Müzesi’nde değil, Akeroglu’nun bir arkadaşının evinde olduğu tespit edilmiştir⁴²⁸. Dolayısıyla bu haber başlığı ve görseli arasındaki ilişki de uyumsuz olarak değerlendirilmiştir.

⁴²⁴ <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/boris-johnson-hastanede-ilk-kez-goruntulendi-41491962> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

⁴²⁵ <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/apple-ve-google-haritalardan-filistini-sildi-hamas-tepki-gosterdi-41567288> Erişim Tarihi: 05.11.2020.

⁴²⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/nasa-gunese-sempanze-yolluyor-sebebi-ise-40407076> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

⁴²⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/fotografci-cuneyt-akeroglunun-bu-karesi-tartisma-yaratti-40241471> Erişim Tarihi: 13.11.2020.

⁴²⁸ <https://teyit.org/akeroglunun-uzerine-ciktigi-heykel-louvre-da-degil> Erişim Tarihi: 13.11.2020.

Hürriyet gazetesinin 29 Mart 2020 tarih ve “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Granada’da okunan ezanı dinledi” başlıklı haberde yer alan ifadelere göre; Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun’un paylaştığı görüntüler, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, Granada’da okunan ezanı dinlemesini göstermektedir⁴²⁹. Fakat, görüntülerin Azerbaycan’ın Balaken şehrine ait olduğu ve ezan sesinin ise videoya sonradan eklendiği tespit edilmiştir. Ayrıca, videoda ezan okuyan kişi İranlı Müzisyen Mehdi Yarrahi olduğu doğrulanmıştır⁴³⁰. Hatalı ilişkilendirme ile yapılan ve yer alan iddiaların yanlışlığı tespit edilen haberin ana başlığı ile görseli arasında uyumsuzluk görülmüştür. Aynı haber Sabah gazetesinde 29 Mart 2020 tarih ve “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Granada’da okunan ezanı dinledi” başlığı ile servis edilmiştir⁴³¹. Bu haber de başlık ve görsel açısından uyumsuz olarak değerlendirilmiştir.

4.4.2.6. Yalan Haberlerin Paragraf Sayıları

Yalan Haberlerin Paragraf Sayıları						
Kategoriler	Gazeteler					Toplam
	Cumhuriyet	Habertürk	Hürriyet	Sabah	Milliyet	
Gündem/Siyaset	102	13	80	32	22	249
Dünya	26	29	103	119	44	321
Sağlık	-	40	66	8	21	135
Toplam	128	82	249	159	87	

Tablo 10: Yalan Haberlerin Paragraf Sayıları

Tablo 10’da dijital gazetecilikteki haber araştırmalarında, haber uzunluğunu tespit etme konusundaki eksikliği giderecek bir yöntem ile haberlerin paragraf sayıları hesaplanmıştır. Basılı gazetedeki haberlerin, kapladığı sayfa alanı ve yeri ile ölçülüp

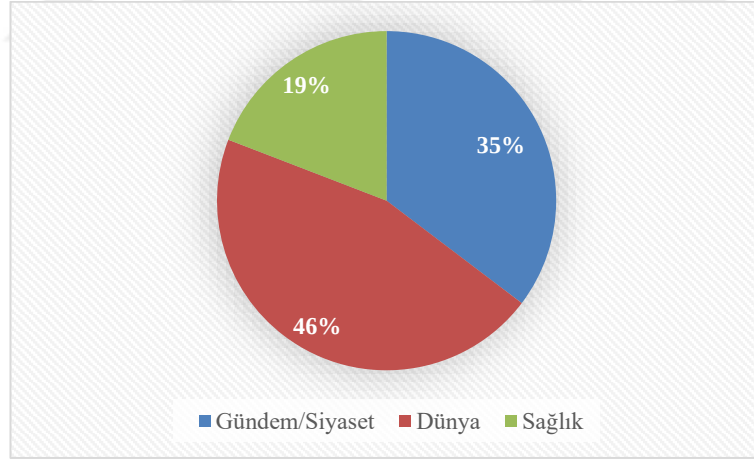
⁴²⁹<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-granadada-okunan-ezani-dinledi-41481166> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

⁴³⁰<https://teyit.org/video/nun-granadada-yuzyillar-sonra-ezan-okundugunu-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

⁴³¹<https://www.sabah.com.tr/video/haber/cumhurbaskani-erdogan-granadada-okunan-ezani-dinledi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

veriler elde edilen ve haberin ne kadar uzunluğa sahip olduğunu net şekilde ortaya koyan bu yöntem, dijital gazetecilikte kullanılamamaktadır. Dolayısıyla, örneklem olarak incelenen haberlerin dijital sayfalarda kaç paragraflık yer kapladıkları hesaplanmıştır. Bu yöntem ilk defa 2017 yılında yayımlanan yüksek lisans tezinde kullanılmıştır⁴³². Buna göre, kategori bazında elde edilen veriler şu şekildedir: En uzun yer kaplayan haberler, 55 haberin yer aldığı dünya kategorisindedir ve 321 paragraf sayılmıştır. Gündem/siyaset kategorisinde yer alan 51 haberde ise toplam 249 paragraf, 14 haberin yer aldığı sağlık kategorisinde ise 135 paragraf sayılmış.

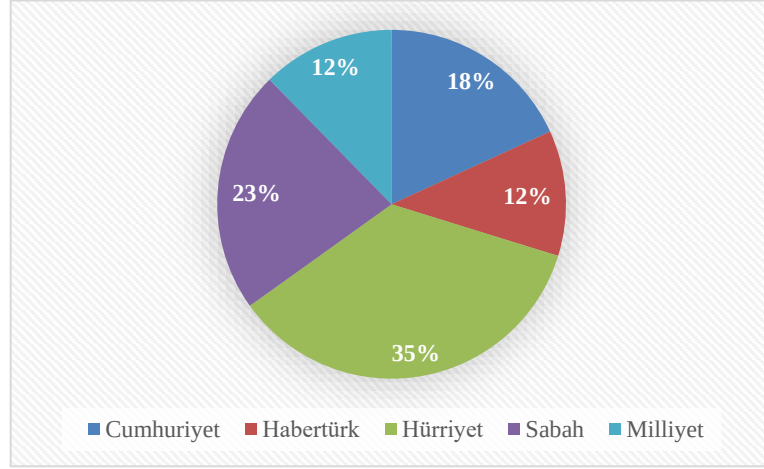
Gazeteler bazında elde edilen sonuçlar ise şu şekildedir: Hürriyet gazetesinde 249, Sabah gazetesinde 159, Cumhuriyet gazetesinde 128, Habertürk gazetesinde 82 ve Milliyet gazetesinde 87 paragraf sayılmıştır. Gazetelerin haber sayıları ile doğru orantı gösteren paragraf sayılarının önemi, hangi kategorideki haberlerin hangi gazetelerde daha uzunlukta verildiği meselesidir. Buna göre, dünya ve gündem/siyaset kategorisindeki haberlerin diğer haberlere göre gazetelerde daha uzunlukta yer kapladığı tespit edilmiştir.

Şekil 31: Kategorilere Göre Yalan Haberlerin Paragraf Uzunlukları

Şekil 31’de kategorilere göre paragraf uzunluklarının yüzdelik sonuçları gösterilmektedir. Buna göre, 125 haber içerisinde yüzde 46 ile en uzun haberler dünya kategorisinde, yüzde 35 ile gündem/siyaset kategorisinde ve yüzde 19 ile sağlık kategorisinde yer almıştır.

⁴³² Halide Tonga, **İdeal Vatandaş Tasavvurunun İnşasında Politik İletişimin Rolü: Adalet ve Kalkınma Partisi 2023 Vizyonu Örneği**, Tez No: 470469, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şekil 32: Gazetelere Göre Yalan Haberlerin Paragraf Uzunlukları

Şekil 32’de gazetelere göre paragraf uzunluklarını gösteren yüzdeler şema bulunmaktadır. Elde edilen verilere göre, gazeteler içerisinde en fazla paragraf sayısı ile haberlerini daha uzun servis eden gazete yüzde 35 oranı ile Hürriyet gazetesidir. Yüzde 23 ile Sabah gazetesi, yüzde 18 ile Cumhuriyet gazetesi, yüzde 12 ile Habertürk ve Milliyet gazeteleri takip etmektedir.

4.4.2.7. Bulanık Haberler

Fake news formatındaki haber içeriklerinin, kesinlikle haber aktörü kişi veya kurumlarca yalanlanmış ya da yalan olduğu kanıtlanmış haber içerikleri olması gerekmektedir. Oysa, haber kaynak, konu, kişi, olay, metnin inşa ve dolaşım süreci ile ilgili bir kusur bulunmasa da içerikteki bilgilerin doğruluğu ile ilgili bir kusur bulunabilmektedir. Haber kaynağı haberi yalanlamasa da hatta haber içeriğindeki bilgilerin bir kısmı doğru olsa da buradaki asıl sorun ana başlık ve içerik bilgisi arasındaki uyumsuzluktur. Ana başlıkta verilen bilginin içerikte doğrulanmamış hali ile inşa edilen ve dijital gazetecilikte sıklıkla karşılaşılan bu formattaki haberlere ‘Bulanık Haber’ demek yerinde olacaktır. Bu haberler, tık çekiciliği kaygısı ile hazırlanmış ve özellikle dijital mecralarda başlık okutarak okuyucuyu içeriğe dahil etme çabası bulunmaktadır. Örneğin “Koronaya Karşı Sarımsak⁴³³” başlıklı bir haberin içeriğinde, sarımsağın bağışıklık sistemini güçlendirmedeki katkısı bir uzman tarafından anlatılmaktadır. Haberin içeriğinde herhangi bir yanlış veya yanıltıcı bilgi bulunmamasına rağmen, ana başlıkta verilen anlama göre bu besinler Kovid-19’a karşı

⁴³³ <https://www.cnnturk.com/saglik/koronaya-karsi-sarimsak> Erişim Tarihi: 14.03.2021.

etkili olabilmektedir. Halbuki, haberin yayınlandığı tarihte ve güncel araştırmalarda konuyla ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kısacası ana başlık ve görsel kullanarak okuyucuyu linke tıklamak için davetkar bir teknik sunan bu içeriklerdeki gerçeklerin dış dünyada bir tezahürü bulunmamaktadır.

4.4.3. İnternet Editörleri ile Fake News İçerikler Hakkında Yapılan Görüşmelerin Bulguları

Tezin amacı ve cevabı aranan sorulara yanıt bulma çabası nedeni ile tezin araştırma bölümünün ikinci yönünü derinlemesine görüşme tekniği oluşturmuştur. Bu bölümde, haber analizlerinden sonra sahada aktif çalışan internet editörlerinin deneyimi, görüş ve önerileri de haberlerin ontolojik yapısını aydınlatmaya ışık tutacağı düşünülmüştür. Katılımcılar amaçlı örneklem çerçevesinde seçilmiş ve önceden hazırlanmış temalar üzerinden görüşme gerçekleştirilmiştir.

Gazeteci	Kurumu	Görevi
Ogün Öcek	Trthaber.com.tr	Dijital Medya Ekibi Kıdemli Editörü
M.Fatih Gediman	Sabah.com.tr	Haber Sorumlusu
Ersel Yıldırım	Sabah.com.tr	Spor Haberleri Sorumlusu
Hakan Taşyaran	Radyotrafik.com	Radyo Trafik İzmir İnternet Editörü ve Radyo Programcısı
M.Samet Okur	Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayın Müdürü- sde.org.tr	İnternet Editörü ve Yayın Müdürü
Begüm Suyolcubaşı	Ntv.com.tr	İnternet Editörü
Burak Ünverdi	Kanalahaber.com	İnternet Editörü
Ayşe Ası	Kanalahaber.com	İnternet Editörü

Tablo 11: Görüşülen Gazetecilerin Listesi

Tablo 11’de araştırma kapsamında görüşülen gazetecilerin isim, kurum ve kurum içindeki görevlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ana akım medyayı temsil eden haber siteleri içerisinde olan trthaber.com.tr, sabah.com.tr, ntv.com.tr, kanalahaber.com.tr haber sitelerinden toplam 6 internet editörü ile görüşülmüştür. Radyotrafik.com ve sde.org.tr’de görevli internet editörleri ise, hızlı ve sürekli güncellenen haber siteleri olduğu için ve yayın politikaları nedeni ile seçilmiştir.

Görüşme yapılan gazetecilere, konuya ilişkin genel çerçeveyi özetleyen bir form verilmiş ve sonrasında her biri ile 45 dakika ve 1 saat aralığında olmak üzere toplam

sekiz gazeteci ile 12-20 Şubat 2021 tarih aralığında online görüşmeler gerçekleştirilmiştir⁴³⁴. Görüşmeler, katılımcıların izni alınarak kayıt altına alınmış ve deşifre edilmiştir. Deşifre metinleri katılımcılara mail yolu ile bilgilendirme amacı ile gönderilmiştir. Elde edilen bulgular, soru içerikleri ile mutabık şekilde tematik çerçeveler oluşturularak içerik analizi yöntemi ile düzenlenmiştir. Nihayetinde, gazetecilerin belirtmiş olduğu bilgi, görüş ve önerileri sınıflandırılmıştır. Gazetecilerle yapılan görüşmelerin temaları şu şekildedir:

- 1- Fake News Formatındaki Haberlerin Çıkış Noktası
- 2- Dijital Dünya ve Fake News İlişkisi
- 3- Fake News ve Multimedya İçeriği İlişkisi
- 4- Fake News İçeriklerin En Fazla Bulunduğu Yer
- 5- Fake News Haber Kategorileri
- 6- Yayınlanan Fake News İçeriklere Müdahale Şekli
- 7- Haberlerin Doğrulama Yöntemi
- 8- Dijital Gazetecilikte Doğrulama Platformu
- 9- Fake News ve Hız İlişkisi

Araştırmanın amaç ve önemine uygun şekilde oluşturulmuş sorulara verilen yanıtlar içerisinde, gazetecilerin görüşlerinden elde edilen bulgular şöyledir:

4.4.3.1. Fake News Formatındaki Haberlerin Çıkış Noktası

Araştırma kapsamında görüşülen gazetecilere, fake news formatındaki içeriklerin nasıl ortaya çıktığına ilişkin deneyim ve düşünceleri sorulmuştur. Görüş bildiren gazetecilerin tamamı, fake newslerin sosyal medyada, bot ya da gerçek kişi hesaplardan üretildiğini ve hızlıca dolaşıma sokulduğunu belirtmiştir. Ayrıca üç katılımcı, sosyal medya hesaplarının haricinde kaynağı ve sahibi belirsiz, kasti olarak fake news üreten haber sitelerinin de varlığını belirtti. Özellikle künye bilgilerinde eksiklik olduğunu belirterek diğer haber sitelerin de kaynak olabileceğini belirten katılımcılar, Trt Dijital Medya Ekibi Kıdemli Editörü Ogün Öcek, Stratejik Düşünce Enstitüsü Genel Yayın Müdürü M. Samet Okur ve Kanalahaber.com eski internet

⁴³⁴ Yök online görüşme kararı covid

editörü Burak Ünverdi. Fake news içeriklerin ortaya çıkış şekline ilişkin M. Fatih Gediman şunları söylemiştir:

“Hem okur hem de haberciler olarak resmen bombardıman altındayız. Fake news, dünyanın temel problemlerinden birisidir. Faklı kanallarla üretimi söz konusu olabiliyor. Görsel, siyasi, tık kaygısı ile para kazanmak gibi birçok neden var. Siyasi olarak, belirli gruplar ya da gruba aidiyet hissedenler, karşı tarafı kötüleme amacı ile fake news üretebiliyor. Tık kaygısı ile yapılan içerikler de bu şekilde. Bu içerikler genel olarak sosyal medya aracılığı ile dolaşıma sokuluyor.”

Konuyla ilgili olarak, sosyal medyada oluşan yanlış bilgi havuzlarının önüne geçilemediğini belirten Ersel Yıldırım’ın açıklaması ise şu şekildedir:

“Başıktan haber okutma devri artık bitti. Google’da bu haberler okunmuyor. Haberde galeri yoluna başvurulabilir. Bunlar reklam amaçlıdır ve haberi okutmaya yöneliktir. Sosyal medyada havuz oluyor yanlış bilgilerle ilgili. Önüne geçilemiyor. İnternet siteleri yaptıkları haberin paylaşılmasına izin vermezse bir ölçü bu durum azalabilir.”

Sosyal medya aracı ile herkesin ‘yerinde habercilik’ yapabildiğini ve enformasyonların doğru veya yanlış, yararlı veya zararlı şekilde hızlıca yayıldığını ifade eden Hakan Taşyaran ise konu ile ilgili şöyle konuşmuştur:

“Habere ulaşmak kadar haber yaymak da çok kolay. Şu an yazılı ya da dijital basında çalışan gazeteciler kadar, herkes haberci olmuş durumda. Sosyal medya araçları kullanılarak büyük bir kitleye duyurulmak istenen enformasyon, kolaylıkla gerçekleştirilebiliyor. Yararlı olduğu durumlar da mevcut. Örneğin, kayıt altına alınan suçlarla ilgili bu yararlı bir durum. Diğer yandan, basın kuruluşu ya da gazeteciler haricinde o kadar çok takipçisi olan kişiler var ki, bu gücü kullanarak itibarsızlaştırma çabalarına girebiliyor ve sevmediği kişiler hakkında fake news üretebiliyor. Uluslararası içerikler de başka boyutlarla kullanılıyor. Örneğin, başka bir ülkedeki fotoğrafı alıp bizim ülkede çekilmiş

gibi kullanabiliyor. Yani genel olarak, sosyal medya platformları, dijital dünyada fake news yayılımında önemli bir araç haline geldi.”

İletişim ve mesaj stratejisi ilişkisine değinen, sadece sosyal medyanın değil aynı zamanda bilerek fake news üreten haber sitelerinin de olduğuna dikkat çeken M. Samet Okur ise şunları belirtmiştir:

“İletişimde her şey mesaj stratejisine dayanır. Dolayısıyla mesaj çekicilikleri de çok önemlidir. Kamuoyunun genelini ilgilendiren konular, sosyal medya ya da doğrulama olasılığı olmayan bir araç vasıtasıyla dolaşıma girmesi fake newslerin çıkış noktasını oluşturuyor. İnsanların etkilenmesini sağlayan, duygusal ya da rasyonel çekicilikle bu noktada önemlidir. Fake newsleri yayınlayanlar siyaset kaygısı taşıyarak, okuyucunun düşünsel zemininde değişiklik yapmak da isteyebilir.”

Fake news içeriklerle Facebook’un çoğu zaman başa çıkmadığını ve teyit.org ile anlaşma yaptığını hatırlatan Begüm Suyolcubaşı’nın açıklamaları ise şu şekildedir:

“Aslında dünyada ve Türkiye’de dijital gazetecilik yapan gazeteciler, genel olarak ajanslardan gelen bilgileri geçerler. Eğer ajans bir düzeltme yaparsa, düzeltilir. Fakat fake newslerin ne olduğu tartışılmalı. Genel anlamda Facebook’un yalan haberlerle başı ağrıdığı için bir doğrulama platformu olan Teiy.org ile bir anlaşma yaptı. Fakat şu an yine de içeriklerle ilgili şüpheye düşülebiliyor. Hatta T24 ile Teyit.org arasında şu an bu konuda ciddi bir savaş da var. Facebook, ‘bu haber fake’tir’ dediğinde, biz tık kaybı da yaşayabiliyoruz.”

Fake newslerin basın tarihi kadar eski olduğunu fakat dijital dünyada kontrolsüz şekilde hız kazandığını, sosyal medya ve başka haber siteleri kaynaklı da üretildiğini ifade eden Burak Ünverdi ise şunları söylemiştir:

“Fake news olgusu en az basın tarihi kadar eskidir ve önüne geçmek maalesef mümkün değildir. Dijital dünyada bu ivme kazanmıştır. Sosyal medya ve sahibi

belirsiz haber siteleri nedeniyle yalan haber çağı başladı. Gerçek haberi bulmak samanlıkta iğne aramaya benzedi.”

4.4.3.2. Dijital Dünya ve Fake News İlişkisi

Fake News içeriklerin yazılı basında da tarih boyunca üretildiği görülmektedir. Fakat dijital dünyanın yarattığı avantajlar bu noktada dezavantaja dönüşebiliyor. Dolayısıyla, dijital dünyanın ve dijital medyanın fake news ile ilişkisinin var olup olmadığı ve ilişki varsa eğer bu ilişkinin hangi boyutlarda arttığı önem taşımaktadır. Buradan hareketle katılımcılara dijital dünya ve fake news arasındaki ilişki sorulmuştur. Katılımcıların tamamı ilişkinin etkin bir şekilde mevcudiyetine dikkat çekmişlerdir.

Katılımcıların tamamı dijital dünya ve fake news arasında etkin bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili kasti ve sehven yapılanlar olarak iki yönlü bir sebep sonuç ilişkisi olduğunu ifade eden Ogün Öcek şunları söylemiştir:

“Bunun detaylı bir cevabı var. İki yönlü yapılan fake newsler var. Birincisi kasti yapılanlar. Sıfırdan fake news üretim süreci var. Bunları yapan platform ya da bot hesaplar var. İkinci olarak ise, farkında olmadan fake news yapan ya da bilgi ve haberi paylaşan bireysel hesap veya basın kuruluşları var. Sosyal medya ve genel olarak dijital medya mecrasında hız çok önemli olduğu için bunların yayılımı rahat gerçekleşebiliyor. Biz double check (çift kontrol) ya da daha fazla kaynaktan haber doğruluğuna gitsek de bu işi sadece hızlıca haber aktarmak olarak gören basın kuruluşları maalesef bu yalan haber üretim ve dağıtımına katkıda bulunuyor. Nedenine ilişkin birçok sosyolojik alt yapı ve ekonomik meseleler var. Sosyal medya kuruluşlarına baktığımızda, bu konuyla ilgili hiçbir hukuki bir alt yapıları yokken bir de fake news ile mücadele bu alanlarda mümkün gibi görünmüyor. Bu alandaki kişilerin ehil olma durumlarında, doğru haberler bir nebze de olsa kendine yer bulabilir.”

Haber sitelerine doğrudan giriş yapan ve sosyal medya kanalları aracılığı herhangi bir bilgi ya da habere ilişkin içerik takip eden okurlar arasındaki önemli farka değinen M. Fatih Gediman ise, dijital dünya ve fake news arasındaki ilişkiyi şu şekilde değerlendirmiştir:

“Fake news formatındaki içerikler sosyal medya eli ile dağıtımına sokuluyor. Haber sitesine giriş yaparak haber okuyan ve sosyal medya üzerinden hashtag olmuş bir haberi okuyan kitle sayısı arasında uçurum var. Türkiye’nin en iyi sitesinde yer alan bir haberde bile anlık 4 bin civarı bir okunma gerçekleşir. Çok hayati bir durum yoksa eğer bir haberin içerisinde 150 bin kişi bulunmaz. Ama sosyal medya yüz binlerce kişi aynı anda aynı haberi okuyabilmektedir.”

Dijital dünyanın fake news içeriklerine rahat bir zemin sağladığını belirten ve basılı gazetelere göre dijital ortamdaki şaşırtmacalara dikkat çeken Ersel Yıldırım ise şunları söylemiştir:

“Dijital dünyanın fake news formatındaki haberlere rahat zemin sağladığını düşünüyorum. Basılı gazetede her birimin bir sorumlusu var. Okur, basılı bir gazete aldığı anda hangi sayfada ne tarz haberler verildiğini biliyor, yanıltma yok. Ama dijitalde öyle değil. Dijital gazetelerin web sitelerinde ilk üç manşet gündemken dördüncü manşette okuyucu kendini magazin içerisinde bulabiliyor.”

Bireysel sosyal medya hesaplarında takipçi kazanmak ve reklam geliri elde etmek için fake news içerikler üretildiğini belirten Hakan Taşyaran ise; “Dijital dünyanın fake news içeriklere rahat bir zemin sağladığını düşünüyorum. Haber sitelerinin de haricinde bireysel hesaplar, takipçi sayısını arttırmak ve para kazanmak için bu tarz yollara başvurabiliyor” şeklinde konuşmuştur.

Sosyal medya araçlarının fake news üretimlerine yönelik bir koruma algoritması olmadığını ve farklı dijital platformların da bu içerikleri ürettiğini belirten M. Samet Okur şunları ifade etmiştir:

“Dijital dünya ve fake newslerin dolaşıma girmesi birbiri ile ilişkilidir. Dijital platformlar ya da medya unsurlarında fake newsler daha fazla karşımıza çıkıyor. Amacı sadece fake news üretmek olan dijital platform örnekleri de mevcut. Sosyal medya platformu olan Instagram ve Twitter’ın fake newsleri etiketlemek, süzgeçten geçirmek ya da engellemek için bir algoritması yok. Sonuçta, bu süreç kontrolsüz hale geliyor.”

Dijital medyada zincirleme şekilde fake news içeriklerin hızlıca dolaşıma girdiğini söyleyen Begüm Suyolcubaşı, “Dijital dünya, fake newslerin yayılmasına rahat bir zemin sağlıyor. Örneğin, bir haberi sosyal medya hesaplarımızda paylaştığımızda, takipçilerimiz de kendi hesaplarında paylaşıyor. Siz haberi geri çekseniz ya da düzeltseniz bile bu zincirleme bir şekilde yayılıyor” ifadelerini kullanmıştır.

Sosyal medyada yazılan içeriklere inanan kişi sayısının fazla olduğunu, fake news içeriklerin aslında hedef kitlelerinin önceden belirlendiği ve propaganda aracı olarak kullanıldığını ifade eden Burak Ünverdi ise şöyle konuşmuştur:

“Sosyal medya uygulamaları, haber siteleri ve diğer platformlar yani internetin geneli, arka planı ve yayınlayanların bilinmediği fakat hedef kitlenin bilindiği içerikler üretiliyorlar. Her görüntü, ses veya video aslında bir propaganda ile yalan haber aracı haline getirildi. Sosyal medya uygulamalarını kullanan kişi sayısının artması ve burada yazılanları sorgulamadan kabul eden insanların sayısının da artması artık yalan haberi gerçekçi kılmıştır.”

Hız ve okur ilişkisinin dijital dünyada fake news içeriklerle de bağlantılı olduğuna dikkat çeken Ayşe Ası şunları belirtmiştir:

“İkisi birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Tıklanma, okuru o haberin içeriğine çekme, okurun o haberde kalma süresi gibi faktörler hızla ilişkilidir. Bu durumda da fake newsler yayılabilmektedir. Çok hızlı şekilde dolaşıma sokulabiliyor. Sosyal medya da buna çok etkili bir zemin sağlıyor. Zaten şüphe duyulan bir haberse yayınlamamakta özgürsünüz. Ama dijital gazetecilikte sürekli güncelleme yapılabildiği için, her bilgi görmezden gelinmiyor. Basılı yayında bu durum farklıdır. Teyit için gerekli zaman vardır.”

4.4.3.2. Fake News ve Multimedya İçeriği İlişkisi

Dijital medya içeriklerinin en önemli özelliklerinden birisi de multimedya içeriklerinin haber inşa süreçlerinde sıklıkla kullanılması hatta olmazsa olmazı haline gelmesi durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir haberle ilgili görüntü, ses ve videoların hızlı şekilde dolaşımda olması, habere olan güveni de arttırmaktadır. Dijital

gazetecilikte sıklıkla başvurulanan bir yöntem olan multimedya içeriklerinin eklenmesi, düzenlenmesi, kesilmesi veya farklı amaçla editlenmesi diğeryandan fake news içeriklerde de kullanılmaktadır. Katılımcıların tümü, fake news ve multimedya içeriklerinin birbirini beslediğini ifade etmiştir.

Konuyla ilgili olarak, içeriklerin artık fotoğraf üzerinde oynama ile değil video üzerinde oynama ile daha dikkat çekici ve inandırıcı hale geldiğini vurgulayan Ogün Öcek şöyle yanıt vermiştir:

“İkisi arasındaki bağlantı tamamen yayılma hızı ile ilgili. Öncelikle sosyal medya ve dijital medyayı eşdeğer anlamda kullanıyorum. Son üç yılda aslında daha kolay bir yöntem olan fotoğraflar üzerinde oynama ile fake news yapılırken şu an tüm dünyada aslında insanların birçoğu video içeriklerine müdahale ile fake news üretiyorlar. Çünkü videonun fotoğrafa göre daha avantajlı yanları; alt yazı, ses ve metin özellikleri ile kişiyi tamamen etki altına alabilirsiniz.”

Haberlerin konu ve kategorilere göre içeriğinde kullanılan fotoğraf ve video galerinin de değişiklik gösterdiğini ifade eden Ersel Yıldırım’ın yanıtı şu şekildedir:

“Haber galeri şeklinde iki veya üç sayfa yaparsanız okuyucu doğruluğundan şüphe ediyor ve gidiyor, sayfada kalma süresi azalıyor. Ama bunu yirmi sayfa yaparsanız, okuyucu sonlara doğru başlık ve olay ilişkisini görebiliyor. Örneğin, gündem ve ekonomi haberleri salt haber formatında yazılır. İlgi çeken toplumsal konularla ilgili (emekli ya da asgari ücret gibi) haberler, galeri formatında yazılmışsa da okuyucu sonuna kadar sayfada gezinebiliyor. Fakat, diğerykonularla ilgili bir haberin içerisinde çok fazla galeri, video vd. varsa o içerik haber olmaktan biraz uzaklaşabiliyor. Gerçek haberler daha az fotoğraf ve fazla metinle yazılır.”

Haber üretim sürecinde retorici oluşturan araçların multimedya içerikleri olduğunu söyleyen ve bu içeriklerle haberlerini zenginleştiren basın kuruluşlarının sosyal medyada takipçi sayılarının da giderek arttığına vurgu yapan M. Samet Okur şunları ifade etmiştir:

“Birbirlerini besleyen olgular. Görüntü dediğimiz unsur, haber üretim sürecinde oldukça etkilidir. Anlatıların dijital medyada görüntülere göre daha az anlamı vardır. Son trendler de gösteriyor ki, görsel üzerinden giden sosyal medya hesaplarının takipçileri giderek artmakta. Fotoshop, after effects, indesign gibi araçlar, retoriği oluşturan platformlar olarak karşımıza çıkıyor ve bu son derece önemlidir. Çünkü hem ikna edici olma özelliği taşıyor hem de kişileri manipüle edebiliyor.”

Okuyucuların multimedya içerikleri ile zenginleştirilmiş haber içeriklerinden hoşlandığını, yazılı basın da dahil olmak üzere fazla fotoğraf az yazının her zaman daha dikkat çekici unsur olduğunu belirten Begüm Suyolcubaşı şunları söylemiştir:

“Aralarında bir ilişki kesinlikle var. Bir haber fotoğraf ve video ile desteklendiğinde daha fazla okuyucuya erişiyor, okuyucular da bu durumdan hoşlanır. Yazılı basında da büyük fotoğraflı gazeteler daha çok satılır, daha fazla yazının olduğu gazeteler de daha az satılır. Çok ciddi haber kaynakları bile web sitelerinde daha büyük fotoğraflara yer veriyor. Haber metninden daha çok görüntünün çarpıcılığı önemli. Kişiler genelde spotu okurlar sadece.”

Haber metinlerinin içeriğinin doğru olsa bile kullanılan görüntü veya video ile çarpıtma içerikler de hazırlanabileceğini hatırlatan Ayşe Ası’nın cevabı ise şu şekildedir:

“Birbirlerini destekleyici unsurdur. Fake Newslerin haricinde yanıltıcı bilgiler de mevcut. Haber metni içerisindeki olay doğru olsa bile, o içeriğe ait olmayan bir görüntü ya da video ile onu yalan hale getirip, inandırıcılığını arttırabiliyorlar. Fotoshop ve video edit yöntemleri de bu unsura doğrudan etkilidir.”

Amaca ve inşa edildiği platform niteliğine göre fake news ve multimedya içerikleri arasında değişen bir ilişkinin varlığına dikkat çeken Burak Ünverdi şunları söylemiştir:

“Amaca ve yayınlanan platforma göre değişen bir ilişkisi mevcut. Bazen montajlanmış fotoğraflar, bazen üzerinde oynanmış tek bir görsel ya da

oynanmış videolar tek bir amaca çok rahat hizmet edebiliyor. Ancak bazen de bu unsurların hepsi bir araya gelerek herhangi bir olgu ya da olay, bambaşka bir yöne doğru çekiliyor ve mesaj verilmeye çalışılıyor.”

4.4.3.4. Fake News İçeriklerin En Fazla Bulunduğu Yer

Fake news içeriklere dünya basınında mı yoksa ulusal basında da mı rastlandığı konusu da hem haber kategorisi ile ilgili soruya zemin hazırlamak hem de fake news içeriklerin haritasını çıkarmak adına önem taşımaktadır. Bu bağlamda, katılımcılara bu içeriklere en fazla hangi alanda rastladıkları sorulmuştur. Katılımcıların 6’sı ulusal basın olarak bu soruyu cevaplamışlardır. Dünya basınında da sıklıkla karşılaşıldığını fakat daha fazla ulusal basında yer aldığını ifade etmişlerdir. Ulusal basın yanıtını veren katılımcılardan bazılarının açıklamaları şu şekildedir:

“Dünya basınında İngiltere ve İtalya kaynaklı haberlerde fake news formatındaki içeriklere çokça rastlıyorum. Fakat Türkiye’de bu durum Avrupa’ya göre daha ileri seviyede.” (Ersel Yıldırım)

“Konuyla ilgili bir araştırma var mı bilmiyorum ama şahsen en çok Türkiye’de rastlıyorum. Özellikle sosyal medya daha özelinde Twitter’da çok fazla sahte bilgi ve haber dolaşıma girmiş durumda. İnsanların birçoğu da bu platformlardan bilgilenmeyi tercih ediyorlar.” (Ayşe Ası)

Dünya basınındaki fake news örneklerinin yadsınamayacak kadar fazla ve toplumları etkisi altına aldığını ifade eden görüşler ise şu şekildedir:

“Hem dünya basınında hem de ulusal basınında çok fazla yalan haber pompalanıyor. Dünyanın önde gelen basın kuruluşları ve ajansları bile çarpıtma bilgiler yayımlayabiliyor. Bu arada fake news, sadece bilgileri yanlış vermek değil, doğruları gizlemek de fake news ün bir türü olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin, Dağlık Karabağ Harekâtı sırasında, Ermenistan’ın Azerbaycan’da sivil bölgelere saldırısı karşısında dünya basını bu haberi geçmedi, sessiz kaldı. Yani, işlenen bir savaş suçunu dünyada rakibi olmayan, önde gelen haber ajansları farklı coğrafyalara duyurmadı.” (Ogün Öcek)

“En fazla dünya basınında rastlıyorum. Amerikan medyası bu açıdan tam bir çöplük. İngiliz medyasında da Daily Mail ve benzeri platformlarda da karşımıza fake news çıkıyor. Türk medyası olaylara daha temkinli yaklaşıyor. Dünya basınında örneğin Trump-Biden yarışında da gördüğümüz gibi fake newslerin önü alınamıyor ve Facebook’un bu noktada etkisi çok büyük.” (Begüm Suyolcubaşı)

4.4.3.5. Fake News Haber Kategorileri

Fake news içeriklerin hangi haber kategorilerinde yer aldığı, içerdiği konuyla ilgili doğrudan bir çıkarım yapmaya olanak vermektedir. Dolayısıyla toplumsal hafızada yer edinen ve kamuoyunda önemli duygu ve davranışların yönetilmesine sebebiyet veren fake newslerin bulunduğu haber kategorileri de son derece önem taşımaktadır. Buradan hareketle, görüşülen gazetecilere deneyimlerine dayanarak hangi haber kategorisinde bu içeriklerle karşılaştıkları sorulmuştur. Katılımcılar bu kategorilere sırasıyla, gündem/siyaset, spor, magazin, sağlık ve ekonomi olarak cevap vermişlerdir.

Haber kategorileri ile ilgili olarak ideolojik ve tık odaklı kaygılarla içerikler üretildiğine dikkat çeken M. Fatih Gediman şunları söylemiştir:

“İdeolojik kaygı ve tık kaygısı için yapılan fake newsler olarak ikiye ayıralım. İdeolojik kaygılarla yapılanlara gündem ve siyasette rastlıyoruz. Tık kaygısı ile yapılanlara ise magazin ve spor haberlerinde çok fazla rastlıyoruz. Özellikle spor alanında sahte transfer haberleri çok yaygın. Futbolcular hayali olarak gider gelir ama bir bakarsınız kendi takımı ile aslında sözleşmesini üç sene daha uzatmıştır. Okurlar da böyle haberi defalarca ve günlerce okuyup tıkladığı ile kalır.”

Magazin haberlerinin güvenilir kaynak sorunu yaşadığını ve spor haberlerinde de transfer dönemlerde çok fazla fake news içerikle karşılaştıklarını ifade eden Ersel Yıldırım’ın yanıtı ise şu şekildedir:

“Spor ve magazin haberleri kategorilerinde çok fazla fake news içeriği rastlıyoruz. Ben spor bölümü sorumlusu olarak örneğin her haberi aldırmiyorum. Küresel bazdaki internet siteleri, transfer döneminde “O uçak iniyor!” gibi başlıklar atabiliyorlar. Bunu tabi ki böyle yapmıyoruz. En fazla fake news

haberlere magazin kategorisinde rastlıyorum. Çünkü magazinle ilgili haberlerin bir havuzu ve kaynakları yok. Spor müsabakaları ile ilgili enstantane var, gündemle ilgili kabine ya da bakanlar kurulu toplantıları oluyor ve bunlarla ilgili bilgiler yayınlanıyor. Fakat magazin ve sonrasında sporla ilgili kategorilerde fake newslerin daha fazla olduğunu düşünüyorum. Sporda, transfer dönemlerinde hayali transferlerle ilgili mantığa aykırı haberler olabiliyor. Devamında teknoloji ve sağlık kategorilerini de ekleyebilirim.”

Hem uluslararası hem de ulusal siyasetteki haber içeriklerinde sıklıkla yalana başvurulduğunu belirten Ogün Öcek, ekonomi haberlerinin de artık hatırı sayılır derecede yer aldığını vurgulayarak şunları söylemiştir:

“Birincisi değişmeyen bir kategori, o da siyaset. Sadece ulusal sınırlardaki siyaset değil, dünya siyasetine ilişkin haberlerde de bunu görüyoruz. Örneğin, Amerikan seçimlerindeki yalan haber ya da yanlış bilgiler sadece o ülkede değil, Türkiye basınında da yer alıyor. İkinci olarak ekonomi kategorisidir ve şu an için korkutucu boyuttadır. Bugüne kadar çok fazla siyasi haberde fake news görsek de ekonomi haberlerinde de artık fake news ya da manipülasyonlar görebiliyoruz. Örneğin, Elon Musk’ın son zamanlardaki sanal paralarla ilgili paylaşımı önemlidir. Yalan bir açıklama ya da haber yapmadı ama onun bir paylaşımı ile bir para biriminin ne kadar büyük değerler kazanabileceğini hepimiz gördük. Eğer sosyal medyadan ekonominin yönetileceğine dair bir algı oluşursa fake news ile mücadele savaşılamayacak bir seviyeye gelecek gibi görünüyor. Zaten altını çizeyim, fake news mücadele edilebilecek bir alan değil, bunlar her zaman olacak.”

Konuyla ilgili diğer gazetecilerin görüşleri ise şu şekildedir:

“Zihnimde yer edindiği kadarıyla şunu söyleyebilirim ki, genelde uluslararası ilişkiler ve siyasetle ilgili kategorilerde daha çok rastlıyorum. Özellikle pandemi döneminde sağlık kategorisinde de sıkça yalan habere rastladık. Kısmi boyutta da savunma ve sanayi ile ilgili haberleri de söyleyebilirim.” (M. Samet Okur)

“Özellikle spor kategorisinde transfer haberleri ile ilgili içeriklerde çok fazla rastlıyorum. Bireyler kendi hesaplarından doğrulanmamış bilgileri paylaşarak yanlış bilgi yayılımı gerçekleştiriyor. Hayali transferler yapılıyor. Ayrıca gündem, siyaset ve magazin kategorilerinde de sıklıkla rastlanabiliyor.” (Hakan Taşyaran)

“Her haber kategorisinde karşılaşılabiliyoruz. Siyaset, gündem, spor ve magazin haberlerinde çok sık rastlıyoruz.” (Ayşe Ası)

“Fake newsler aslında gündemle orantılı şekilde oluşturuluyor. Bunlar da gündem, siyaset veya ekonomi kategorileri olabilir.” (Burak Ünverdi)

“En fazla sağlık kategorisinde fake newslere rastlıyorum.” (Begüm Suyolcubaşı)

4.4.3.6. Yayınlanan Fake News İçeriklere Müdahale Şekli

Farkında olarak ya da olmadan dolaşıma sokulan hatalı bilgiler, yalan haberler, çarpıtılmış görseller, uydurma metinler ve dahası hızlı bir şekilde özellikle sosyal medyada gündem olmaktadır. Dolayısıyla gündemi 7/24 yakından takip eden ana akım medya da bu içerikleri görmezden gelememektedir. Bu durumda, bu içerikler sehven haber sitelerinde de yer alabilmektedir. Gazetecilere, böyle bir durumla karşılaştıklarında ne gibi bir müdahalede bulundukları sorulmuştur. Katılımcıların tamamı, içerik düzeltilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, durumun etik, ahlak ve hukuki boyutlarına göre haberi silme eyleminin de gerçekleştirilebileceği hatırlatılmaktadır.

M. Fatih Gediman, kasti üretilen fake news ve talihsizlik kurbanı olunmuş içerikler arasında bir ayrım yapmaktadır. Ayrıca, dijital gazeteciliğin en önemli özelliği olan içerikte düzenleme ile ilgili bilgi verirken, birçok okuyucu ve hatta gazetecinin de gözden kaçırdığı url linkleri hakkında şunları söylemektedir:

“Birden fazla alternatifimiz var. Gerçekten ideolojik kaygılar ya da kötü niyetle yapılmış bir fake news değil de bir talihsizliğin kurbanı bir içerik ise, kurum da yönetici de gazeteciye esneklik sağlıyor. Dijital gazeteciliğin en önemli farklarından birisi olan, editleme, düzenleme ve gerekirse içeriği silme yoluna gidiliyor. Url link denilen yapı komple kapatılıp veya içerisine başka bir haber

girme işlemi gerçekleştirilebilir. Bu arada url link istenildiği takdirde değiştirilebilir. Fakat genelde değiştirilmeme nedeni ise, arama motorlarına yönelik çalıştığımız için, o linkler Google'ın böcekleri aracılığı ile arama motorunda iyi bir yer edinmişse, tık azaltmamak için url linki değiştirmek ya da silmek tercih edilmez. Bunun yerine içerik değişikliği tercih edilir.”

Fake news ve hatalı içerik hakkında bilgi veren ve hatalı içerik paylaşılsa da silmenin okuyucuya saygısızlık olacağını, bunun yerine düzeltme metni yayınlanması gerektiğini ifade eden Ogün Öcek ise şunları belirtmiştir:

“Biz karşılaşmadık. Ama hatalı bilgilendirme ile fake news çok ayrı kavramlar. Bir haberin içeriğindeki bir bilgi yanlış ya da eksik verilebilir. Bu fake news değildir. İçerikte düzenlemeye gidilir. Ülke çapında da yaygınlaşmasını desteklediğimiz önemli bir konu var. Sosyal medyaya herhangi bir içerik atıldıktan sonra, o bilgide hata da olsa onu silmek en kötü tercih ve okuyucuya saygısızlıktır. Yayıldıktan sonra silmek yerine, zincirleme paylaşım ya da farklı mecralarda yeniden bir paylaşım imkanını kullanmak gerekir. Düzeltme içeriği ve hata kaynağı ile ilgili okuyucuyu bilgilendirmek, aynı zamanda gazetecilik etiğine de uygun bir tutumdur.”

Hatalı içerik ya da sehven yayınlanan fake newsleri silmek yerine düzeltme bilgisi verilmenin okuyucu nezdinde basın kuruluşunu yücelteceğini vurgulayan Hakan Taşyaran'ın cevabı ise şu şekildedir:

“Haberler ne zaman doğrulanırsa o zaman yayınlanmalıdır. Bazen “ilk ben bu haberi geçeyim” hevesi yaşanır, işte o zaman haberin yalan ya da yanlış çıkma ihtimali de artıyor. Sonrasında güvenilen kaynak bile olsa, düzeltme olursa tabi ki içerikte düzeltmeye gidilmeli. O haber siteden kaldırılmamalı. Kaldırılırsa da onun yerine konulacak haberde mutlaka öncekinin kaldırılma nedeni ile ilgili okuyucuya bilgi verilmelidir. Basın kurumları bu düzeltmeyi resmi sosyal medya hesaplarından da paylaşmalı. Çünkü on saniye duran bir haberin görüntüsü bile alınabiliyor. Eğer okuyucu ile bu durum paylaşılmazsa, kurum

okuyucu nezdinde itibarsızlaşır. Ama gelen yanlış bilginin düzeltilmesi ise bu kurumu yüceltir.”

Fake news olduğu kanıtlanan bir içeriğin kaldırılması gerektiğini ifade ederek diğer gazeteci görüşlerinden farklı bir yanıt veren Burak Ünverdi’nin açıklaması şu şekildedir:

“Fake news olduğu kanıtlanan bir haberi tabi ki kaldırmak gerekir. Bunun yasal süreci de mevcut. Yalan habere maruz kalan kişi veya kurumlar, o medya kuruluşu ile iletişime geçebilir. Bunun inisiyatifi o anda medya kuruluşundadır, haberine ne derece inandığı ve güvendiği ile doğrudan ilişkilidir. Diğer yol ise, mahkeme kararı ile yayından kaldırma kararı da alabilirler. Hatta tekzip yayınlatabilirler.”

Konuyla ilgili düzeltme yapılması gerektiğini ifade eden diğer görüşler ise şu şekildedir:

“Haberlerde kaynak gösterimine önem veriyoruz. Eğer böyle bir durum olursa da bir düzeltme yayınlamak gerekiyor. Bu bence bir zorunluluktur. Fazlaca şüphe duyulan bir haber varsa karşımızda, o noktada beklemeye gidilebilir.” (M. Samet Okur)

“Ajans kaynaklı da bu sorun yaşanabiliyor. Video ve görüntüler uyumlu olmayabiliyor. Haberleri düzeltme yoluna gidiyoruz. Haberi eğer sosyal medya hesaplarımızdan paylaştıysak, o gönderiyi silmeden okuyucuya düzeltme bilgisi vermek daha yerinde bir tutumdur.” (Begüm Suyolcubaşı)

4.4.3.7. Haberlerin Doğrulama Yöntemi

Haberler gerçeklikten yani olay ve olgulardan beslenmektedir. Haberin bu karakteristik özelliği en önemli unsurlarından birisidir. Bu nedenle, okuyucu ya da izleyici üzerindeki etkisi de gerçeklik, inanç ve tutum olarak tezahür etmektedir. Gazetecilerin, olay ve olgulara ilişkin belirli bir süzgeçten geçirerek oluşturdukları bu metinler, işlenmemiş enformasyonlar olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir bilgi ya da içeriğe yönelik duyulan bir şüphe anında gazetecilerin ne gibi

bir doğrulama yöntemi izlemesi gerektiği de son derece önem taşımaktadır. Bu amaçla, alanında tecrübeli olan katılımcı gazetecilere bu yöntemde hangi kaynaklara başvurulduğu sorulmuştur. Bu soruya ise katılımcılar sırası ile en fazla haber kaynağının ajans kaynaklı olduğunu diğerlerinin ise, sosyal medya (kişi veya kurumların resmi hesapları, resmi kaynaklar, olay yeri, bireysel haber kaynağı ve arşiv olarak ifade edilmiştir.

Her haber kategorisinin kendine özgü konuları ile mutabık şekilde farklı doğrulama yöntemleri olduğunu ifade eden Ersel Yıldırım şunları söylemiştir:

“Kişilerle ilgili şüpheyi gittiğimizde Google’da görüntülerine bakıp doğrulamaya gidilebilir. Google’dan fotoğraf almaktan bahsetmiyorum ama kişilerin fotoğrafları ile ilgili şüpheyi gidildiğinde bu yöntem uygulanabilir. Onun harici bakanlık ya da diğer resmî kurumlarla ilgili bilgiler için de ilgililerin resmi sosyal medya hesaplarından doğrulama gerçekleştirilmelidir. Farklı haber kategorileri için farklı doğrulama girişimleri olmalıdır. Birim sorumlusuna veya muhabire danışma kaynaklı doğrulamalara gidilmelidir. İşe yeni başlayan tecrübesiz arkadaşlarımızın mutlaka daha tecrübeli birilerine danışması gerekir. Birim sorumlularının da tabi ki hangi kategoride olursa olsun entelektüel birikimlerinin olması gerekir.”

Şüpheli bilgi ve içeriklerin ilk olarak haber kaynaklarına çok dikkat edilmesi gerektiğini ifade eden ve farklı teyit yöntemleri hakkında bilgi veren Ogün Öcek’in yanıtı şu şekildedir:

“Öncelikle gazetecinin şüpheli olarak yaklaştığı bir haberin kaynağının ne olduğunu sorgulaması gerekir. Sosyal medyada mı gördü ya da kendi bağlantıları ile ilişkili olarak başka bir yerden mi duydu, bu çok önemlidir. Her alanın kendine göre bir teyit mekanizması var. Dış haberler, siyaset, ekonomi kategorileri gibi alanlardaki teyit yöntemleri farklıdır. Ajans geçmese bile açık kaynak kullanımı ile emin olduğunuz bir içeriği paylaşabilirsiniz. Fakat savaş ve çatışma ile ilgili görüntü ya da videoları resmi kanallar aracılığı ile teyit edilmeden paylaşmıyoruz. Bunların haricinde, gazeteci birebir haber kaynağı ile

iletişim kurabilir, farklı kaynaklarla da teyit etme imkânı fazla olduğu için bu imkânı kullanabilir.”

Herhangi bir olaya ilişkin en güvenilir kaynağın yerinde gazeteci gözlemi olması gerektiğini vurgulayan Hakan Taşyaran ise şöyle konuşmuştur:

“Haberciliğın doğası sahadan bilgi almaktadır. En önemlisi, bir ihbar geldiğinde (ki şimdi yazılı basından farklı şekilde işliyor) oraya gazeteci gönderilmelidir. Çünkü iletilen bilgilerin ne kadarı doğru bunu ilk başta bilemeyiz, olay yerine gidildiğinde ise belki de farklı bir bakış açısı ile haber metni şekillenecek. Ama günümüzde, ajans kaynaklı haberler çok fazla kullanılıyor. Bu hız ve maliyet konusunda basın kuruluşlarına avantaj sağıyor. Resmi kaynakların açıklamaları, web siteleri ve sosyal medya hesapları da oldukça önem teşkil etmektedir.”

şüpheli bulunan içeriklerle ilgili birden fazla haber ajansının doğrulamasını beklemenin en sağılıklı yöntem olduğunu belirten Begüm Suyolcubaşı’nın yanıtı ise şu şekildedir:

“şüpheli yaklaşılan haberlere karşı temkinli olmak gerekiyor. Birkaç ajansın daha haberi geçmesini beklenmeli. Özellikle kritik son dakika haberlerinde bu durum yaşanıyor. Zaten dakikalar içerisinde diğerk kaynaklar da paylaşıyor. Habere dâhil olan kişiyi doğrudan biz arayıp konuyla ilgili bilgi alabiliyoruz ya da aynı zamanda bir TV kanalı olduğumuz için muhabirlere de danışabiliyoruz.”

4.4.3.8. Dijital Gazetecilikte Doğrulama Platformu

Hem gazetecilerin hem de okuyucuların maruz kaldıkları fake news içeriklerin kontrolsüzlüğü ve doğrulanamaz şekilde hızlıca yayılımı, iletişim araştırmalarında akademik ve pratik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tek bir sosyal medya letisi, görseli ya da videosu, toplum üzerinde derin bir etki bırakarak kişilerin inanç ve davranışlarını yönlendirme konusunda da başarılı olmaktadır. Bu nedenle hem resmi kaynaklar hem de basın kuruluşları doğrulama yöntem ve platformlarına son zamanlarda önem vermektedir. Örneğın, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, sosyal medya yalanlarıyla mücadele için yeni nesil doğrulama platformu hazırladı. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun ise, platformun

test aşamasında olduğunu belirterek, “Çok ama çok yakında yayına geçecek bu platform, hakikat mücadelemizin güçlü aygıtlarından biri olacak” açıklamasını yapmıştır⁴³⁵. Amerika merkezli Poynter-The International Fact-Checking Network (Uluslararası Olgu Kontrolü Ağı) ise, amaçları kapsamında şu ifadelere yer vermiştir: “Merkezin çalışmaları sayesinde gazetecilik değerlerini değiştirebilecek ve halk bu değerlerin günlük yaşamlarını nasıl etkilediğini daha iyi anlayacak, karşılıklı güven ve şeffaflık uygulamaları inşa edecektir.”⁴³⁶ Birçok ülkenin de kendine özgü doğrulama platformu bulunmaktadır⁴³⁷. Bu nedenle, sahada aktif çalışan gazetecilerin de konuyla ilgili olarak pratikte doğrulama platformların olup olamayacağına ilişkin görüşleri son derece önem taşımaktadır. Buna göre, gazetecilerin yarısı doğrulama platformu olmalı, yarısı ise olmamalı yanıtını vermiştir. Gazetecilerin hepsi, doğrulama biriminin hiçbir basın kuruluşunda olmadığını da ifade etmiştir.

Dijital gazetecilik ve hız ilişkisini ön plana çıkararak, doğrulama birimlerinin bu hızı yavaşlatacağını ve arama motorlarında üst sıralarda bulunmama tehlikesi doğuracağını ifade eden M. Fatih Gediman’ın konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Böyle bir birim hiçbir yerde yok. Bence haber siteleri departmanlarında doğrulama platformu olmamalı. Dijital medyada bizim için en önemli unsur hızdır. Haberin okura hızlıca ulaşması tabi ki önemli. Arama motorlarındaki gözündeki değerimiz bizim için çok kıymetli. Özgün bir içeriği ilk defa siz hazırlıyor ya da ajansın geçtiği bir haberi ilk sizin paylaşıyor olmanız durumunda Google bunu size ihale ediyor. Google üzerinde birinci sırada yer alan bir son dakika haberi 10 bin ve üzeri tıklanabilirken, üçüncü sıradaki haber bin bile tıklanmaz.”

Dijital gazetecilikte birim sorumlularının tecrübeli ve entelektüel seviyelerinin bulunması gerektiğini vurgulayan Ersel Yıldırım da böyle bir durumda doğrulama birimine ihtiyaç olmayacağını vurgulamıştır:

⁴³⁵ <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskanligi-iletisim-baskanligi-sosyal-medya-yalanlariyla-mucadele-icin-yeni-nesil-dogrulama-platformu-hazirladi2002> Erişim Tarihi: 05.03.2021.

⁴³⁶ <https://www.poynter.org/the-craig-newmark-center-for-ethics-and-leadership-at-poynter/#whatwedo> Erişim Tarihi: 05.03.2021.

⁴³⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_fact-checking_websites Erişim Tarihi: 05.03.2021.

“Olmamalı. Birim sorumlularının tecrübeli olması, bununla ilgili ihtiyacı doğurmayacaktır. Dijital habercilikte her şey birkaç saniye ya da dakika içerisinde servis edildiği için o an öyle bir departmanın varlığı da hızı yavaşlatacaktır.”

Ogün Öcek de kurum içerisinde doğrulama platformlarının olamayacağını belirterek, gazetecilerin birincil kaynaklara yönelmesi gerektiğini söylemiştir:

“Doğrulama platformları kurum içerisinde olmaz. Gazetecilerin de kendilerine özgü haber kaynakları ve çevresi vardır. Konuya göre haber doğrulamak için haber teyidi birincisi muhabir tarafından sağlanır. Ama yönetici olarak, şüpheli bir içeriği yayınlama konusunda herhangi bir tereddüt duymuyorsanız, hukuki olarak da sorumlusunuz. Gerekli hukuki alt yapılar iyileştirilebilir. Ama bu durum asli ahlaki unsurların olmadığı anlamını da taşımaz. Ek olarak, teyit.org gibi doğrulama platformları yaygınlaşabilir.”

Dijital gazetecilik pratiklerinde doğrulama platformlarının işleyişinde sıkıntı olabileceğini düşünen Burak Ünverdi ise; “Şu an için pratikte doğrulama platformu olmamalı. Çünkü günümüz dijital gazetecilik işlevlerinde bu mümkün değil. Ancak dijital gazetecilik anlayışı değişirse o zaman konuşulabilir” yanıtını vermiştir.

Basın kuruluşu içerisinde doğrulama platformlarının olması gerektiğini ifade eden gazeteci görüşleri ise şu şekildedir:

“Çalıştığım yerlerde doğrulama platformu ile karşılaşmadım. Ama kesinlikle, dijital gazetecilikte çalışan gazetecilerin herhangi bir doğrulama platformuna üye olmalarını ve takip etmelerini öneririm. Örneğin, herhangi bir siteden aldığınız haber, o site tarafından yalan olduğu anlaşıldıktan sonra kaldırılabilir. Ama konuyla ilgili haberi siz yapmış olmamanıza rağmen Google sonuçlarında bir anda en üst sırada yer alabilirsiniz. Bunun tıklanma ya da takipçi sayısı ile bir ilişkisi yoktur. O yüzden iyi takip edilmelidir. Bunun haricinde, kurum içerisinde eğer sağlıklı bir haber verme kaygınız varsa, ayrı bir doğrulama platformu olmalı.” (M. Samet Okur)

“Doğrulama platformlarının yaygınlaşması fake news içeriklerin hızlı şekilde dolaşıma girmesini önleyebilir. Okurun kuruma yönelik güveni artar ve kurumun da imajı zedelenmemiş olur.” (Ayşe Ası)

“Doğrulama platformu dijital medya içerisinde de olmalı. Teyit.org’un bu konuda tekelleşmesi çok doğru değil. Bir tane doğrulama platformu yerine bu kaynakların çoğalması okuyucu için de gazeteci için de bir avantaj. Örneğin Malumatfuruş da bu yönde doğrulama yapan bir platform. Çoğalması gerekiyor.” (Begüm Suyolcubaşı)

4.4.3.9. Fake News ve Hız İlişkisi

Dijital gazeteciliğin en önemli amacı olarak ‘hız’ faktörü karşımıza çıkmaktadır. Gazetecilerin doğru, güvenilir içerikleri hızlı şekilde haber metni halinde dolaşıma sokması hayati önem taşımaktadır. Haberlerin aynı zamanda görsel ve işitsel multimedya içeriklerinin de eklenmesi, o haberin zenginliğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda hız ve reklam alma oranı arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Özellikle sosyal medyada gündem maddesi olan konu ve içeriklerin doğruluğu tespit edilemeden haberleştirilmesi ya da bilerek fake news içerik üretilmesi, dijital gazetecilik pratiklerini de zorluklarla karşılaştırmaktadır. Buradan hareketle, gazetecilere fake news ve hız arasındaki ilişkiye dair görüşleri sorulmuştur. Gazetecilerin tamamı aralarında doğrudan bir ilişki olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Dijital medyada hızın önemli bir faktör olduğunu ve bu durumun zaman içerisinde teyit mekanizmalarını da olumsuz anlamda etkilediğini belirten Ogün Öcek’in yanıtı şu şekildedir:

“Dijital medyanın birinci çıkış noktası hızı. Fakat 2010’lar itibari ile bu dezavantajlı durumlar sağlamaya başladı. Çünkü ikili veya üçlü teyit mekanizmaları hemen hemen sıfıra indi. Basın kuruluşları hızlı olma çabasına da girdi. Hal böyle olunca yanlış bilgiler de hızla yayılmaya başladı ve bu geçmeyecek bir sorun. ‘Dijital medya eşittir hız’ düşüncesi ile hareket edip bunun altını doldurmazsanız, o kavramın içi boş kalır ve yalan bilgiler de hızlıca yayılır. Fake news burada devreye giriyor. Vatandaşların haricinde, basın

kuruluşları bile herhangi bir konuya şüpheli yaklaşmıyor. Başlarda dijital medyanın avantaj olarak sunduğu hız kavramı, şu an dijital medyanın en büyük düşmanıdır.”

Fake news ve hız arasında dolaylı yoldan bir ilişki bulunduğunu, hız nedeniyle yapılan her hatanın fake news olmadığını ve bu içeriklerin kasti olarak üretildiklerini vurgulayan M. Fatih Gediman şunları söylemiştir:

“Fake news deyince aklıma kasıtlı yapılmış haberler geliyor. Kasıtlı olmadığı sürece bunlara fake news dememek lazım. Hızdan kaynaklı oluşan problemler genelde hata diyebileceğimiz ya da yanlış bilgi dolaşımından kaynaklı haberler olabilir. Bunları fake news kategorisine sokmamalıyız. Ama başka bir mecrada gördüğünüz bir içeriği hız kaygısı ile siz de yayınlamak ister ve yayınlarsanız, istemeden de olsa buna hizmet etmiş olursunuz. O zaman dolaylı yoldan bu ikisi arasında ilişkinin var olduğunu söyleyebilirim.”

Hız faktörünün etik ve ahlak haricinde, dijital gazetecilikte her şeyden önce geldiğini ve haberleri ilk olarak yayınlamanın arama motorlarında üst sıralarda yer alma konusunda da avantaj sağladığını ifade eden Ersel Yıldırım şöyle konuşmuştur:

“Etik ve ahlak haricinde hız unsuru, dijital gazetecilikte her şeyden önemlidir. Örneğin, Doğan Cüceloğlu’nun vefatı ile ilgili haberi ilk biz verdik ve önemli bir trafik elde ettik. Hem rakiplerimizi atlattık hem de ciddi bir tık aldık. Haberi ilk ve hatasız vermek çok önemlidir. Fakat hızlı olmak her zaman doğru olmak demek değildir. Hızlı olurken önemli olan iyi iş yapmaktır. Hızlı olurken hatalar yapılabilir. Fakat fake newslerin de hızla ilişkisi mevcuttur.”

Haberin doğruluğu konusunda uzlaşmış bir nokta olmadığını ve hızlı olma kaygısı nedeniyle her gelen bilgiyi paylaşmanın dijital gazeteciliğe zarar verdiğini belirten Hakan Taşyaran’ın yanıtı şu şekildedir:

“Hızlı olma kaygısı ile fake news ilişkisi tabi ki var. Ama hızlı olacağım diye yanlış içerik paylaşılmamalı. Herhangi bir bilgi geldiğinde bunu gelir gelmez paylaşmak, dijital basında çok fazla zararlara da yol açmıştır. En önemli unsur,

doğru haber vermektir ve bu sizi daha güvenilir kılar. Diğer yandan da her haber doğru mudur ya da kime göre doğrudur? Bunların da göz önünde bulundurulması gerekiyor.”

Yaşadığımız çağın bir ‘hız çağı’ olduğunu, fake newslerin aslında haber değil birer anlatı olduğunu ve okuyucuların da bu anlatılardan hoşlandığını belirten M. Samet Okur ise şunları söylemiştir:

“Yavaş bir çağda yaşamıyoruz. Artık enformasyon çok hızlı şekilde yayılıyor ve yayılması da gerekiyor. Her şey çok çabuk tüketiliyor. Editörün veya muhabirin gün içerisinde girmesi gereken belli bir haber sayısı var ve buna yönelik kurum içerisinde de takdir ediliyorsunuz. Hızlı olma kaygısı nedeniyle de doğru olmayan bilgiler dolaşıma girebiliyor. Fakat fake newsler bence haber değildir, anlatıdır. İnsanlar da anlatıları seviyorlar. Trendlere ilişkin içerik üretme süreçleri mevcut. Toplum o gün neyle meşgul ve ne yapılıyor? Buna yönelik fake newsler de üretilebiliyor. Fake newsler de komplo teorilerinden oluşuyor. Farklı bilgi ve içerik içeren haberleri de insanlar aslında gündemin sıkıntılarından uzaklaşmak için de okuyabiliyorlar. Ve en hızlı olan kazanıyor. Ne yazık ki böyle bir durum var.”

Fake news ve hız ilişkisinin olduğunu düşünen diğer gazetecilerin görüşleri ise şu şekildedir:

“Son dakika haberciliği kavramı var. Türk medyası bu anlamda çok hızlı. Dünyada yaşanan bir olay bile anında ulusal basında veriliyor. Dolayısıyla ikisi arasında bir ilişki mevcut. Sürat felakettir. Ama ne kadar hızlı bilgi gönderirsen o kadar hızlı ve fazla tık alırsın ve okuyucuya erişirsin. Haliyle yalanın yayılma hızı da artıyor. Bazen düzeltme yapıyorsun ama bazen de şüpheli bir içerikse bile hiçbir zaman fake news mü değil mi bilemiyorsun. Artık o bilgi yayılıyor. Düzeltme geçsen de geçmiş olabiliyor. Hatta okuyucu düzeltmeyi başka yerden görüp senden görmezse, seni yalancı olarak da düşünebiliyor. Çok fazla kaynak var. Okuyucular bir haberi bir yerde okuduktan sonra aynı kaynaktan okumaya

devam etmiyor. Farklı platformlara yönelme gereği duyuyor.” (Begüm Suyolcubaşı)

“Günümüz dijital gazeteciliğinde hız en önemli faktördür. Haberin nesnelliği, doğruluğu, içeriği, kalitesi, görsellerle desteklenmesi bir yana en önemli faktör hızdır. Okuyucuların beklentisi de hızdır. İyi ve gerçek haberler zaman, emek ve kurgu ister, gerçek haberin bir ruhu vardır. Fakat tüketim kültürü ile bağlantılı şekilde, dijital habercilikte haberler de çok hızlı tüketiliyor. Bir haberin dolaşımında kalması artık günler ve saatlerle değil, dakikalarla ölçülebiliyor. Unutulmamalıdır ki, sürat felakettir. Gazetecilikte de bu böyle. Dolayısıyla fake news ve hız ilişkisi de önemli bir faktördür.” (Burak Ünverdi)

“Dijital medyada hız çok önemli. Herhangi bir bilgiye ulaşınca hemen yayınlama arzusu doğar gazetecinin içinde. “İlk benden duyulsun, ilk benim imzam ile yayınlansın” arzusu doğar. Zaten haberde kolaylıkla ekleme, değiştirme ya da düzenleme yapılabilir. Tık alma kaygısı da mevcut.” (Ayşe Ası)

SONUÇ

İletişim bilimlerinde haberin gerçekliği ve doğasına ilişkin tartışmalar, doğruluk ve hakikat felsefesi ile doğrudan ilişkilidir. Haberin içeriği, ilettiği mesaj, inşa süreci ve alımlayıcıdaki etkisi konusunda oluşan gerçeklik sürecinin anlaşılması, gerçekliğin ve doğruluğun anlaşılması ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, tezin kuramsal art alanındaki gerçeklik ve doğruluk tartışmaları, çalışmaya özgünlük katarak, tez konusunun temellendirildiği gerçeklik arayışına dair, tarihselleşmiş bilgi ve görüşler ortaya konarak, medyadaki gerçeklik üzerine yapılacak tartışmalara zemin hazırlanmıştır.

Eskiçağdan Günümüze Doğruluk Sorunu” başlıklı birinci bölümün girişinde, Türkçe dilinde karışıklığa sebebiyet veren, doğruluk, hakikat ve gerçeklik kavramları yabancı literatür ile karşılaştırılarak açıklanmıştır. Daha sonra ise, doğruluk meselesinin ilk defa tartışma alanı bulduğu Antik Yunan düşünürleri ile konuyla ilgili temel düşünceler aktartılmaya başlanmıştır. Bu çağda doğruluk, özünde değil nesnede aranmıştır. Doğruluğun mevcudiyetinin değiştiğine, doğaya ya da insana dayalı olduğuna ve tümüyle reddine dayanan görüşler bu çağa damgasına vurmuştur. Ortaçağ’daki tartışmaların ise, günümüz kültür ve düşünce geleneklerinin temellerinin atılmasını sağladığı görülmüştür. Bu çağda doğruluk, inanç, bilgi, akıl ve tanrı ekseninde aktarılmıştır. Yeniçağ’da ise, nihayet felsefenin kendi bağımsız yapısına kavuştuğu görülmüştür. Bilgi ve gerçeklik üzerine şekillenen önermeler ortaya atılmıştır. Kilisenin her alandaki tahakkümü reddedilmiş ve bilimin otoritesi artmıştır. Daha sonra ise, mantıkçı pozitivist, fenomenolojik ve ontolojik bakış açılarına göre doğruluk arayışları vuku bulmuştur. Yirmi ve yirmi birinci yüzyıl felsefe tartışmalarında ise, doğruluk tartışmaları gerçeklik eksenine büyük oranda kaymış ve gerçeklikle ilişkili rasyonel, hem nesne hem özneye dayanan, değişken ve simülatif olduğu düşüncesi hakim olmuştur.

“Post-truth ve Müphem Gerçeklik” ana başlığı taşıyan tezin ikinci bölümünde, fake news ve post-truth kavramları, bu kavramların tarihsel süreç içerisindeki konumları, post-truth ve hakikat ilişkisi ve bu ekseninde yeni medya alanında dönüşüme uğrayan haber, haber değeri, kaynakları ve gerçekliği üzerine yaklaşımlar paylaşılmıştır. İletişim

bilimleri literatüründe, özellikle dijital çağdaki gazetecilik pratiklerine dair çalışmaların oldukça sık işlendiği çalışmalar içerisinde önemli bir kavram olarak yer bulan, post-truth ve fake news kavramlarının sığınağına karşılık, geniş bir yabancı literatür taranmış ve Türkçe çalışmalara ışık tutacağı düşünülen çalışmaların önemli bölümleri literatüre kazandırılmıştır. Konuyla ilgili olarak, kavramların tarihi, hakikatle ilişkisi ve haberlerde post truth dönemde haber kaynağının duygular olduğu sonucu tartışılmıştır.

“Dijital Gazetecilikte Gerçek Ötesi Çağ” başlığı taşıyan tezin üçüncü bölümü, dijital gazetecilik pratiklerinin gerçek ötesi çağda değişen ve yeniden tanımlanan konumu üzerinde durmaktadır. Bu başlık altında, dünyada ve Türkiye’de dijital gazeteciliğin tarihsel doğuşu, dijitalleşmenin gazetecilik pratiklerine etkisi, dijital gazetecilik ve gerçeklik ilişkisi ve son olarak tüm bu hızlı değişimlerin sebebiyet verdiği etik sorunlar anlatılmıştır. Hem dünyada hem de Türkiye’de dijital gazeteciliğin yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ile mutabık şekilde nasıl şekillendiği tarihsel bir sıralama süreci ile anlatılmıştır. Bu bölümde dünyadaki dijital gazetecilik pratiklerinin tarihi ile ilgili olarak İngilizce ve Fransızca kaynaklardan yararlanılmıştır.

Ulusal ve uluslararası geleneksel gazeteciliğin dijital gazetecilik karşısındaki mücadelesi, dönüşümü, bazen geri kalması bazen de bir adım öne çıkması, değişen habercilik pratikleri, bilgi toplama işlevleri, gazetecilerden beklenen yetenek ve becerilerin değişmesi, yönetim ve reklam ilişkileri, okuyucu odaklılık anlayışı gibi konular ön plana çıkarılmıştır. Haber odaları, organizasyonları, işleyişleri ve yayın formlarının, kendilerini önemli ölçüde, yeni iş türleri ve gazetecilik faaliyetleri çerçevesinde icat etmekle yükümlü olduğu bu yeni düzende Avrupa ve Türkiye’deki hızlı gelişimler, örnek ve akademik çalışmalarla açıklanmıştır. Post-truth çağda dijital gazetecilik pratikleri ile gerçeklik ve doğruluk arasındaki ilişki tartışılmıştır. Dijital gazetecilik pratikleri ile birlikte hem gazetecilerde hem medya şirketlerinde hem de okuyucu nezdinde çok önemli istek, beklenti ve etkilenme konusunda farklılıklar ve çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bu çatışmaların en dikkat çekici unsuru ise, haber ve gerçeklik ilişkisindeki tereddüt ya da sorgusuz inanma durumları olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda, bu başlık altında dijital gazetecilik pratikleri ile ortaya çıkan gerçeklik sorunun temeline inilmeye çalışılmıştır. Bu sorun karşısında gazetecilerin,

okuyucuların ve yöneticilerin yapması gerekenler irdelenmiştir. “Fact-checking (olgu kontrolü)” kavramı açıklanmış ve medyada doğrulama fikirlerinin doğuşu ve amacına ilişkin önermeler aktarılmıştır. Ayrıca, dijital haber odalarında üretilen haberlerle ilgili öne çıkan etik endişeler ve öneriler aktarılmıştır.

Bu bölümde, tık odaklı dijital gazetecilik pratiklerinin literatürde de önemli şekilde yer aldığı görülmüştür. Hız, arama motorlarında üst sıralarda yer alma arzusu ile haber metni içerisinde galeri gibi haberi bilinen inşa sürecinden farklı konuma taşıyan, okuyucu odaklılığa önem verme ve bunun sonucunda okuyucunun arzu ve beklentilerine yönelik içerik oluşturma ve en nihayetinde tıklanma oranı ile reklam geliri arasında doğru orantıya ulaşma çabası, literatürde daha önce rastlanmayan ‘tık çekiciliği’ kavramı ile açıklanmıştır.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise, iki yönlü bir araştırma süreci gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Buna göre, tezin birinci araştırma yönünü, cumhuriyet.com.tr, habertürk.com.tr, hürriyet.com.tr, sabah.com.tr ve milliyet.com.tr adresleri olan ana akım gazetelerin çevrimiçi versiyonlarında yer alan 2015-2020 yıllarına ait 117 ve 2000-2015 yıllarına ait 8 önemli haberden seçilen toplam 125 yalan habere nitel ve nicel içerik analizi oluşturmuştur. Buna göre, nicel analiz kapsamında; haber sayıları, yalan haberlerin kategorileri, yalan haberlerin yıllara göre dağılımı ve haberlerin organizasyonları yer almıştır. Nitel analiz kapsamında ise, yalan haberlerin içerik özellikleri, görsellerin metinle ilişkisi, yalan haberin devamlılığı, ana başlıkların metinle ilişkisi, ana başlıkların görselle ilişkisi ve haberlerin paragraf sayıları yer almıştır.

Örneklem olarak seçilen haber sayıları, Hürriyet 38, Sabah 32, Cumhuriyet 25, Habertürk 15 ve Milliyet 15 olmak üzere toplam 125 olarak alınmıştır. Yalan haber kategorileri ise şu şekilde tespit edilmiştir: 125 haber içerisinde 55 ile en fazla yalan haberin dünya kategorisinde görülmüştür. Devamında yer alan gündem/siyaset kategorisinde de 51 haber bulunmaktadır. Sağlık 14 ve diğer kategorisinde ise 3 haber yer almıştır. Yüzdelik dilimleri ise şu şekildedir: Yalan haberlerin en fazla yer aldığı haber kategorileri yüzde 45 ile dünya ve yüzde 42 ile gündem/siyaset olarak

bulunmuştur. Sağlık yüzde 11, diğer kategorisi ise yüzde 5 olarak görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinin en fazla fake news içeriği yüzde 76 ile siyaset ve gündem kategorisinde görülmüştür, dünya kategorisi yüzde 24, diğer kategorilere ise rastlanmamıştır. Habertürk gazetesinde ise, en fazla yüzde 40 ile dünya kategorisinde, yüzde 33 ile sağlık kategorisinde, yüzde 27 ile de gündem ve siyaset kategorilerinde yer almıştır. Hürriyet gazetesinde yer alan yalan haberler en fazla yüzde 42 ile dünya ve yüzde 40 ile gündem/siyaset kategorisinde yer almaktadır. Sağlık yüzde 13, diğer kategorisinde ise yüzde 5’lik bir dilim bulunmuştur. Sabah gazetesinde en fazla yüzde 59 ile dünya kategorisi, yüzde 35 ile gündem ve siyaset, sağlık ise yüzde 6 olarak görülmüştür. Milliyet gazetesinde en fazla haber dünya kategorisinde yüzde 62 ile yer almıştır. Diğer kategoriler ile arasında büyük farklılık bulunmaktadır. Gündem/siyaset ve sağlık kategorileri yüzde 15, diğer kategorisi ise yüzde 8 oranında görülmüştür. Buna göre, dünya ve gündem/siyaset kategorileri yalan haber içeriklerinde oldukça ön plana çıkmaktadır. Sağlık alanındaki yalan haberlerin tümü Kovid-19 salgını ile ilgili içeriklerdir. Kısacası, hem gündem ve siyasete ilişkin güncel meseleler hem de uzak diyarlarda yaşanan ilgi çekici olay ve olguların içerik üretimi diğer kategorilere göre çok daha ön plana çıkmıştır.

Haberlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında ise, en fazla yalan haber içeriğinin 2015-2020 yılları arasında olduğu görülmüştür. 2015-2020 yılları arasından 117, 2000-2015 yılları arasından da 8 haber örneklem olarak alınmıştır. Özetle, en fazla haber yüzde 95 oranında 2015-2020 yılları arasına aittir. Araştırma kapsamında ön planda tutulan dönem 2015-2020 yıllarına ait yalan haber örnekleridir. 2000-2005 yılları arası yüzde 1, 2005-2010 yılları arası yüzde 2 ve 2010-2015 yılları arası ise yüzde 4’tür. Bu oranların son 5 yılda artan dijital gazetecilik faaliyetleri ile ilişkisi bulunduğu görülmektedir.

Yalan haber içeriklerinin kaynaklarına yönelik bilgi veren haber organizasyonları kategorisinde ise şu kodlar oluşturulmuştur: haberin kendi üretimi, haber ajansları, karma yani ajans, muhabir ya da başka bir kaynaktan aynı anda yararlanılan haber üretimi, farklı haber siteleri ve belirlenemeyen. Buna göre, 125 haber içerisinden 52 haberin kaynağı belirlenememiştir. Dolayısıyla haber metninin nasıl inşa edildiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. 41 haber, gazetelerin çevrimiçi

versiyonlarında kendi üretimi olarak saptanmıştır. Haber ajanslarından alınan haber sayısı 20, farklı sitelerden alınan haber sayısı 10 ve karma olarak belirlenen haber sayısı ise 2 olarak görülmüştür. Sonuç olarak, yalan haber içeriklerinin kaynaklarına dair bir belirsizlik bulunmaktadır. Bu durumun sosyal medya kanallı uygulama ya da diğer web sitelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Herhangi bir zamanda gündem olmuş konu veya konularla ilgili olarak hız kaygısı ile beklenilmeden haber yapılması olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Yüzdelik sonuçlar ise şu şekildedir: En fazla haber yüzde 42 ile belirlenemeyen haberler olarak görülmektedir. Bizzat gazetenin kendi üretimi olan haber yüzdesi ise 33'tür. Haber ajanslarından alınan haberler tabloda yüzde 16'lık, diğer haber kanal ya da sitelerinden alınan haberler yüzde 8'lik, karma haberler ise yüzde 1'lik dilimi oluşturmuştur.

Haber organizasyonlarının gazeteler özelindeki araştırma sonuçları ise şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin toplam 25 haberinin yüzde 52'si kendi üretimi olarak belirlenmiştir. Yüzde 20 haber ajansları ve yüzde 16 diğer haber kanal ve siteleri olarak görülmüştür. Yüzde 12'lik bir bölümün organizasyonu belirlenememiştir. Karma habere ise rastlanmamıştır. Habertürk gazetesinden alınan 15 haberin yüzde 46'sı haber ajanslarından alınarak üretilmiştir. Yüzde 27'si kendi üretim ve diğer haber kanal veya sitelerden ise yüzde 7'lik bir üretim tespit edilmiştir. Organizasyonu belirlenemeyen haberler ise yüzde 20'dir. Karma habere rastlanmamıştır. Hürriyet'in toplam 38 haberinin yüzde 45'lik bir dilimin organizasyonu belirlenememiştir. Kendi üretimi olan haber yüzdesi 37, ajanslar yüzde 10, karma yüzde 5, diğer haber kanal veya sitelerden alınan haber yüzdesi ise 3 olarak belirlenmiştir. Sabah gazetesinden seçilen 32 haberin yüzde 53'lük bir kısmının organizasyonu belirlenememiştir. Sitenin kendi üretim haberi yüzde 28, haber ajansları yüzde 10, diğer haber kanal veya siteleri ise yüzde 9 olarak görülmüştür. Karma habere ise rastlanmamıştır. Milliyet gazetesinin toplam 15 haberinin yüzde 80 oranındaki kısmın organizasyonu belirlenememiştir. Haber ajanslarından ve diğer haber kanal veya sitelerden alınarak organizasyonu gerçekleştirilen haber yüzdesi 7, kendi üretimi 6 olarak belirlenmiş, karma organizasyona ise rastlanmamıştır.

Haberlerin nitel değerlendirme sonuçlarında yer alan kategorilerden ilki ise, haberlerde fotoğraf, video, hem fotoğraf hem video kullanımı ya da görsel yok şeklinde

bir kategorilendirme yapılmıştır. İncelenen 125 haberin 117'sinde fotoğraf kullanımı, 7'sinde video kullanımı, 3'ünde hem fotoğraf hem de video kullanımı tespit edilmiştir. Görsel içeriğin hiç yer almadığı habere ise rastlanmamıştır. Yüzdelik dilimler ise şu şekildedir: Fotoğraf kullanımı yüzde 92, video kullanımı yüzde 6, fotoğraf ve video kullanımı ise yüzde 2 olarak görülmüştür.

Yalan haber içeriklerinde kullanılan multimedya içeriklerinin gazeteler özelindeki araştırma bulguları şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin 25 haberinin 21'inde fotoğraf kullanımı, 2'sinde video kullanımı, 1'inde ise fotoğraf ve video kullanımı olduğu görülmüştür. Görsel içerik olmayan habere rastlanmamıştır. Habertürk gazetesinin 15 haberinin hepsinde fotoğraf kullanılmıştır. Diğer kategorilerdeki haber içeriklerine rastlanmamıştır. Hürriyet gazetesinin 36 haberinde fotoğraf 2 haberinde ise fotoğraf/video kullanımı olduğu görülmüştür. Sadece video kullanımı olan veya görsel içerik olmayan haber içeriğine rastlanmamıştır. Sabah gazetesinin 29 haberinde fotoğraf kullanımı 3 haberinde ise video kullanımı görülmüştür. Fotoğraf/video kullanımı ve görsel içerik bulunmayan haber içeriklerine rastlanmamıştır. Milliyet gazetesinin 13 haberinde fotoğraf kullanımı, 2 haberinde ise video kullanımı görülmüştür. Fotoğraf/video kullanımı ve görsel içerik bulunmayan haber içeriklerine bu gazetede de rastlanmamıştır.

Bu noktada, fake news içeriklerin multimedya ile ilişki karnesi gözler önüne serilmiştir. Buna göre, görsel içerik olmayan bir içeriğin bulunmaması, şüpheli içeriklerde daha fazla fotoğraf kullanımının olması dikkat çekmektedir. Dijital gazetecilik pratiklerinde son dönemde artan video kullanımına karşılık bu içeriklerde video olmaması da fotoğraflarda fotoshop bulunduğuna veya konuyla ilgisiz görsellerin dolaşımda olduğuna işaret etmektedir. Bu fotoğraflar basın kuruluşları tarafından değil sosyal medya kullanıcı ya da bot hesapları tarafından üretilip dolaşıma sokulmaktadır. Çünkü haber içeriklerinde, görsellerin kaynağı da belirtilmemiştir. Google'da tersine arama yöntemi ile fotoğrafların orijinallerine kolaylıkla ulaşılabilir.

Görsellerin metinle ilişkisinin uyumlu veya uyumsuz olduğunu ölçen kategori sonuçlarına göre, 125 haberin 92'si uyumlu 33'ü ise uyumsuz olarak saptanmıştır. Yani; 125 haberin yüzde 74'nün görsel ve metin ilişkisi uyumlu, yüzde 26'sının ise uyumsuz olduğu görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde yer alan haber görsellerinin yüzde 86'sı

metin ile uyumlu yüzde 16'sı ise uyumsuz olarak görülmüştür. Habertürk gazetesinin haber metinlerinin yüzde 73'ü görsellerle uyumlu, yüzde 27'si uyumsuz; Hürriyet gazetesinin yüzde 79 uyumlu, yüzde 21 uyumsuz; Sabah gazetesinin yüzde 59 uyumlu, yüzde 41 uyumsuz, Milliyet gazetesinin ise yüzde 73 uyumlu, yüzde 27 uyumsuz olarak görülmüştür. Uyumsuz olan görsellerin, haber içeriğindeki konu veya mekanla ilgili olduğu görülmüştür. Bahsedilen yere ilişkin olmayan fotoğraf ya da video görüntüsü yer almış veya bahsedilen kişi ve olaya ilişkin olmayan içerikler yer almıştır. Bu durumda, görsellerin içerik bilgisi ile uyumunun olup olmadığını tespit etmek, fake news içeriklerin de tespit edilmesine rahatlıkla bir yol sağlayabilmektedir. Ayrıca görsel ve metin uyumu teyit işlemlerinin dijital gazetecilik pratiklerinde yaygınlaşması gerektiği de ortaya çıkmıştır.

Yalan haberlerin devamlılığı kategorisi, bu alanda yapılan içerik analizi incelemeleri içerisinde özgün bir değer taşımaktadır. Buna göre incelenen kategoriler şu şekildedir: İçerikler değiştirilmeden yayınına devam ediyor, içerik değiştirilmiş, içerik kaldırılmış ve kaldırıp kaldırılmadığına bakılmaksızın haberin yalan olduğunu kabul eden tekzip metninin olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin 18 haberi içeriği değiştirilmeden ,4 tanesi ise değiştirilerek yayınına devam etmektedir. Haberlerden 1'i kaldırılmış, 4'ü için ise tekzip metni yayınlanmıştır. Habertürk gazetesinin 11 haberinin içeriği değiştirilmeden, 1'i ise içeriği değiştirilerek yayınına devam etmektedir. 2 haber kaldırılmış ve örneklem olarak alınan haberler için tekzip metnine rastlanmamıştır. Hürriyet gazetesinin 25 haberinin içeriği değiştirilmeden, 9 haberi ise içeriği değiştirilerek yani doğrusu ile düzeltilerek hala yayında olduğu görülmektedir. Kaldırılan 2 haberi bulunurken 6 haber için ise tekzip metnine rastlanılmıştır. Sabah gazetesinin 29 haberi içeriği değiştirilmeden, 3 haberi ise içeriği değiştirilerek yayınına devam etmektedir. Kaldırılan ve tekzip metni yayınlanan herhangi bir habere rastlanmamıştır. Son olarak Milliyet gazetesinin toplam 13 haberi değiştirilmeden, 2 haberi ise değiştirilerek yayınına devam etmektedir. İçeriği kaldırılan ya da konu ile ilgili tekzip metni yayınlanan habere rastlanılmamıştır. Nihai sonuçta, toplam 96 haber değiştirilmeden yayınlanmaya devam etmektedir. Toplam 19 haber değiştirilmiş, 5 haber kaldırılmış, 10 haber içinse tekzip metni yayınlanmıştır. Buradan çıkarılan sonuç, yalan haberlerin farkında olarak veya olmadan yayınlarına devam ettiği

görülmektedir. Örneklem olarak seçilen haber kategorileri de göz önünde bulundurularak, içeriklerin hayati meseleler taşımadığı takdirde değiştirilmeden yayınına devam etmesi, ana akım medyada tıklanma oranlarında yaşanabilecek bir düşüş tehlikesini de dikkate aldıklarını göstermektedir. Arama motorlarında önemli bir yer edinmiş haberin, konusu ve etkisi anlık olarak büyük olsa da değiştirilmeden devam etmesinde herhangi bir hukuki sakınca bulunmadığı takdirde haberde yayından kaldırma veya düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Toplam 19 haberin içerikleri değiştirilse de url linklerinin aynı bırakıldığı gözlemlenmiştir. Bu da tıklanma oranlarında düşüş yaşama sıkıntısı ile karşı karşıya geleceklerinden dolayı tercih edilmiş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tekzip yayınlanan haberlerin tamamı da gündem/siyaset kategorisinde bulunan ve Cumhuriyet gazetesine ait olan haberlerdir. Kaldırılan haberler de yine gündem/siyaset kategorisinde bulunan haberlerdir.

Ana başlıkların metinle uyumunun gösterildiği kategoride ise elde edilen bulgular şu şekildedir: Haberlerin birçoğunda yani 125 haberden 120'sinde ana başlıkla metin arasında uyum görülmüştür. 5 haberin ana başlığı ise uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. Buna göre elde edilen veriler şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin 24 haberi uyumlu, 1 haberi ise uyumsuzdur. Habertürk gazetesinin 14 haberi uyumlu, 1 haberi ise uyumsuzdur. Hürriyet gazetesinin 35 haberi uyumlu, 3 haberi uyumsuzdur. Sabah gazetesinin 32 haberinin hepsi uyumludur, ana başlık ve metin uyumsuzluğu olan haber metnine rastlanmamıştır. Milliyet gazetesinin 15 haberinin hepsi uyumludur. Aynı şekilde, Milliyet gazetesinde de ana başlık ve metin uyumsuzluğu olan bir haber metni görülmemiştir. Özetle; toplam 125 haberin yüzde 96'sının uyumlu, yüzde 4'ünün ise uyumsuz olduğu görülmüştür. Bu noktada, başlığın cezbedici olma durumu ve tıklanma arasındaki uyumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bir başlık okur nezdinde ne kadar davetkar olursa o kadar tıklanmaktadır. Tezin üçüncü bölümünde değinilen tık çekiciliği kavramı bu noktada da devreye girmektedir. Tık çekiciliğini arttırmak için başlık ve görsel, dijital gazetecilik pratiklerinde son derece önem taşımaktadır. Ana başlık ve metin uyumsuzluğunda ise, okur kendisini kandırılmış gibi hissedebilmektedir ve sayfadan hızla uzaklaşma tehlikesi bulunmaktadır. Dolayısıyla, haber içeriği doğrulanmamış da olsa ana başlık ve metin arasındaki uyuma dikkat edildiği görülmüştür.

Ana başlık ve görsel uyumu da hem okuyucu hem de gazeteci açısından oldukça önemlidir. Bu uyumu ölçen kategori sonucunda elde edilen veriler şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesinin 24 haberi uyumlu 1 haberi uyumsuz; Habertürk gazetesinin 12 haberi uyumlu, 3 haberi uyumsuz; Hürriyet gazetesinin 31 haberi uyumlu, 7 haberi uyumsuz; Sabah gazetesinin 30 haberi uyumsuz, 2 haberi uyumlu; Milliyet gazetesinin 15 haberin tümü ise uyumlu olarak tespit edilmiştir. Buna göre, 125 haber içerisinden toplam 112 haber uyumlu, 13 haberi ise uyumsuz olarak tabloya yansımaktadır. Uyum yüzdeliklerine göre ise; Hürriyet gazetesinin yüzde 28, Sabah gazetesinin yüzde 27, Cumhuriyet gazetesinin yüzde 21, Milliyet gazetesinin yüzde 13 ve Habertürk gazetesinin yüzde 11 ana başlık ve görsel uyumlulukları tespit edilmiştir. Uyumsuzluk tespit edilen görsellerin doğrulanmamış kaynaklardan alındığı tespit edilmiştir. Buna göre içerik ve görsel uyumsuzluğu durumunda haberde bir çarpıtma bulunabilmektedir. İçerik doğru olsa bile, o içeriğe ait olmayan herhangi bir video ya da görselin doğruymuş gibi verilmesi, haberi şüpheye düşürmektedir. Sonradan düzeltme bile yayınlansa, dolaşıma giren ses, görüntü ya da videolar özellikle sosyal medyada gündem haline gelebilmektedir ve düzeltilmiş hali itibar görmemektedir.

Gazetelerin basılı versiyonlarında haberlerin sayfa ve sütunda ne kadar yer kapladığını tespit etmek o habere verilmiş ehemmiyeti de göstermektedir. Dijital gazetecilikte oluşan bu araştırma yöntemi açığı, paragraf sayılarak kapatılmaya çalışılmıştır⁴³⁸. Buna göre, kategori bazında elde edilen veriler şu şekildedir: En uzun yer kaplayan haberler, 55 haberin yer aldığı dünya kategorisindedir ve 321 paragraf sayılmıştır. Gündem/siyaset kategorisinde yer alan 51 haberde ise toplam 249 paragraf, 14 haberin yer aldığı sağlık kategorisinde ise 135 paragraf sayılmış.

Gazeteler bazında elde edilen sonuçlar ise şu şekildedir: Hürriyet gazetesinde 249, Sabah gazetesinde 159, Cumhuriyet gazetesinde 128, Habertürk gazetesinde 82 ve Milliyet gazetesinde 87 paragraf sayılmıştır. Gazetelerin haber sayıları ile doğru orantı gösteren paragraf sayılarının önemi, hangi kategorideki haberlerin hangi gazetelerde daha uzunlukta verildiği meselesidir. Buna göre, dünya ve gündem/siyaset kategorisindeki haberlerin diğer haberlere göre gazetelerde daha uzunlukta yer kapladığı

⁴³⁸ Yöntem ilk defa bir yüksek lisans tezinde kullanılmıştır: Halide Tonga, **İdeal Vatandaş Tasavvurunun İnşasında Politik İletişimin Rolü: Adalet ve Kalkınma Partisi 2023 Vizyonu Örneği**, Tez No: 470469, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

tespit edilmiştir. 125 haber içerisinde yüzde 46 ile en uzun haberler dünya kategorisinde, yüzde 35 ile gündem/siyaset kategorisinde ve yüzde 19 ile sağlık kategorisinde yer almıştır. Dünya ve gündem/siyaset kategorisinde örneklem olarak daha fazla seçilmiş haber bulunduğu için, bu durum paragraf sayısı sonuçlarına da yansımıştır. Fakat daha az haber sayısı bulunan sağlık kategorisindeki haberlerin uzunluk ve görsel içerikleri de oldukça dikkat çekmektedir. Bu durumun güncel bir mesele olan Kovid-19 pandemi problemi ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Gündemi meşgul eden meselelerle ilgili içeriklerin üretim ve dolaşımı haliyle daha fazla olmaktadır. En nihayetinde, yalan olduğu tespit edilen haber içeriklerinde haberlerin aslında kısa yazılmadığı tespit edilmiştir.

İçerik analizi araştırma bulguları bölümünde son olarak, flou news (bulanık haber) içerikleri kavramı anlatılmıştır. Buna göre, dijital mecradaki okuyucuyu link içerisine davet etmenin en iyi yollarından birisi de ana başlık ve görsel çekiciliğidir. Ana başlıkta iddia edilen bir bilgi, haber metni içerisinde doğrulanmamış ve içerikte yanlış olmayan başka bilgiler verilmişse bu formattaki içerikle flou news olarak adlandırılmaktadır.

Araştırmanın ikinci yönünde ise, trthaber.com.tr, sabah.com.tr, ntv.com.tr, kanalahaber.com.tr, radyotrafik.com ve sde.org.tr (Stratejik Düşünce Enstitüsü)'den toplam 8 internet editörü ile konuyla ilgili yarı yapılandırılmış online görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler niteliksel analiz yöntemiyle belirlenen temalar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Buna göre, fake news formatındaki haberlerin çıkış noktası teması çerçevesinde, katılımcıların verdiği cevaplar sosyal medya ve diğer haber siteleri olarak tespit edilmiştir. Sosyal medya içeriklerinin, gerçek ya da bot hesaplı olması dikkate alınmaksızın hızlı şekilde dolaşıma girmesi bu sahte içeriklerin yayılım ve etki alanını genişlettiği ifade edilmiştir. İçerik analizi araştırma bulgularından da anlaşıldığı üzere, şüpheli ve sahte bilgilerin dijital dünyadaki çıkış yeri çoğunlukla sosyal medya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital dünya ve fake news ilişkisine dair, aralarında etkin bir ilişkinin mevcudiyetine yönelik uzlaşmış noktadır. Katılımcı açıklamalarına göre, dijital dünya içerisinde fake news içerikler kasti ve sehven olarak üretilmektedir. Kasti üretilen

içeriklerin dolaşıma sokulmasında sosyal medya hesapları önemli rol oynamaktadır. Ayrıca maliyeti düşük şekilde oluşturulan bazı web siteleri, sadece bu amaca yönelik içerikler üretmektedir. Fakat özellikle ana akım medyada üretilmeyen bu içerikler, kaynağı ve teyit mekanizmalarının hızdan kaynaklı kısıtlılığı sebebi ile hatalar yapılabilmektedir. Dolayısıyla, gündem olmuş bir madde görmezden gelinememektedir. Dijital gazeteciliğin en önemli unsurları, hız, güncellik ve paylaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmanın birinci yönünde de ana akım medyada tespit edilen haber sayılarının son 5 yılda artış gösterdiği görülmektedir⁴³⁹.

Fake news ve multimedya içeriği ilişkisine dair katılımcıların hepsi aralarında ilişki olduğunda dair yanıt vermişlerdir. Özellikle videoların belirli bölümlerinin kesilerek verilip, altına metin uydurulması işlemleri sıklıkla rastlanılan durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fotoğraflardaki fotoshop uygulamaları da aynı etkiye sahiptir. Bir de haber metin içeriğinden bağımsız şekilde, zaman ve mekâna ait olmayan görüntüler yine hıza dayalı habercilik pratikleri gerçekleştirilirken yanlışlıkla seçilebilmektedir. Bu noktada, görüntü ve sesin haberin aktörü, mekânı ve olayına ilişkin oluşturulmuş içerikler olduğundan emin olmak gerekmektedir. İncelenen 125 sahte haberin hepsinde fotoğraf ve/veya video tespit edilmiştir. Nihayetinde, multimedya içeriklerinin bu formattaki medya içeriklerini desteklediği, güvenilir ve inanılır kıldığını söylemek mümkündür. Olay anına ilişkin görüntü veya ses, okuyucunun haberin nesnelliğine ilişkin olumlu bir pozisyonda yer almasını sağlamaktadır.

Fake news içerikler hem ulusal hem de uluslararası medya kuruluşlarını sıklıkla rahatsız eden bir durum olarak görülmektedir. Katılımcıların birçoğu bu içeriklere ulusal basında rastladıklarını ama dünyada da hatırı sayılır ölçüde bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu içerikler ulusal basında, gündeme, popüler kişi veya olaylara ilişkin oluşturulmuşsa okur tarafından son derece dikkat çekmektedir. Dünya basınındaki örnekler ise, haberin doğasına ilişkin ‘merak’ duygusunun devrede olması ile ilgilidir. Okurlar kendi bulundukları bölge veya ülkeden uzak diyarlardaki kişi ve olaylara ilişkin de ilgi duyabilmektedir.

⁴³⁹ Bkz. Sayfa 200.

Fake news içeriklerin bulunduğu kategoriler katılımcılar tarafından şu şekilde cevaplanmıştır: Gündem/siyaset, spor, magazin, sağlık ve ekonomi. Ulusal basın özelinde cevaplanan bu kategoride gündem/siyaset ve spor kategorileri ön plana çıkmaktadır. Gündem ve siyasetin bu içeriklere yazılı basında da dijital basında da sürekli maruz kaldığı bilinmektedir. Çok uzun süre daha bu kategorilerin başı çekeceği düşünülmektedir. Spor kategorisinde ise, özellikle transfer döneminde oluşturulan hayali futbolcu transfer haberlerinin gazetecileri sıkıntıya soktukları gözlemlenmiştir. Devamında yer alan magazin haberlerinin ise kaynaklarının tamamen belirsiz olması en büyük engel olarak görülmüştür. Ekonomi kategorisindeki içeriklerin ise, sadece ulusal değil uluslararası basında da dikkat çektiği görülmektedir. Özellikle sanal paralarla ilgili ünlü kişilerin paylaşımları ekonomi dengelerini bir sosyal medya iletişi üzerinden nasıl bozduğu gözlemlenmiştir. Sağlık kategorisi ise, çok fazla hız kaygısı gütmeyen bir kategorisi olmasına rağmen bu listede yerini almasının sebebi yine dikkat çekici içerikler üretme çabası ile doğrudan ilişkili olmaktadır. İçerik analizi yöntemi ile incelenen haberlerin de en fazla dünya ve gündem/siyaset kategorisinde yer aldığı görülmüştür. Bu kategorilerdeki haberlerin sosyal medyadaki görünür olma ve kamuoyundaki etkili olma alanlarının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Yayınlanan fake news içeriklere müdahale şekli katılımcıların hepsinin uzlaştığı cevabı ile ‘değiştirilme’ olarak görülmüştür. İçerik analizi tablo ve haber görseli örneklerinde de verildiği üzere, içeriklerin yayından kaldırılması yerine içeriğinde anında müdahaleye gittiği gözlemlenmiştir. Bu durumun, bir içeriği yayınladıktan sonra arama motorlarında yer edinmesi ve kazandığı tık sayısı ile ilgisi bulunmaktadır. Bu rakamsal başarıyı silmek istemeyen gazeteci, farkında olmadan yapılan bu hatalarda içerikte düzeltmeye gitmektedir. Dijital gazeteciliği basılı gazetecilikten ayıran en önemli özellik zaten içeriklerde güncelleme sisteminin sürekli aktif olmasıdır. Ayrıca, basın kuruluşlarının sosyal medya hesaplarında yaptıkları paylaşımlar da silinmek yerine üzerine düzeltme metni yayınlamayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Bu durum, okuyucuya olan saygı olarak görülmektedir.

Dijital basında çalışan bir gazetecinin herhangi bir haberi doğrulama yöntemi olarak sırasıyla; ajans, sosyal medya, resmi kaynaklar, bireysel haber kaynakları ve olay yeri inceleme yöntemi olarak belirlenmiştir. Buna göre, haberlerin en güvenilir kaynağı

ajans olarak görülmektedir. Fakat burada önemli olan nokta, geleneksel basında bu ağırlık ajans ve bireysel kaynaklar iken dijital dünyada çeşitlenen kaynaklar bütünlüğü karşımıza çıkmaktadır. Bu da herhangi bir konu ile ilgili bilgi ve içeriklerin şüpheli hale gelmesine kolaylıkla zemin hazırlamaktadır. Haber analizlerine bakıldığında ise, ajans kaynaklı sahte haberlerin dolaşıma girebildiği görülmektedir. Dolayısıyla geleneksel basın pratiklerinde sıklıkla karşılaşılan medya kuruluşlarının ajansa duyduğu güven üzerinden haberleri inşa etme süreçlerine dijital pratikte de rastlanmaktadır.

Dijital gazetecilik bünyesi içerisinde doğrulama platformu olup olmaması gerektiği ile ilgili temada katılımcılar tam olarak yarı yarıya ayrılmışlardır. Buradan çıkarılan sonuç şudur: Doğrulama platformları şu an için birer arzu nesnesidir. Ama ideal gazetecilik pratiklerini sağlamak adına bir gün mutlaka üzerinde konuşulması gereken, hatta reklam ve basın kuruluşu ilişkisi düzenlendiğinde hıza dayalı çabalar da azalacağından doğrulama mekanizmaları için vakit kalacağı görülmüştür. Doğrulama platformlarının olmamasına dair cevaplardan çıkarılan sonuca göre, bu platformların şu an için gazeteci ve kuruluşların hızını yavaşlatacağı yönündedir. Dijital gazeteciliğinin en önemli özelliği olan ‘hız’a ilişkin ise bir olumsuzluk yaratacağı görülmektedir. Çünkü bu durum en nihayetinde maddi üretim ilişkilerini de sekteye uğratacak, gündem gerisinde kalınacak, takipçi ve okuyucu sayısı azaltacak ve arama motorlarında ise alt sıralarda yer almasına sebebiyet verecektir.

Fake news ve hız ilişkisi ile ilgili oluşturulan temada, ilişkinin varlığına dayalı sonuç elde edilmiştir. Buna göre, hıza dayalı haber üretim sistemi, sehven hatalar yapılmasına sebebiyet verebilmektedir. Haberi güvenilir bir haber ajansı geçmiş olmasına rağmen doğrulama mekanizması sıfıra indiği için hemen paylaşılmaktadır. Haberin doğrusu veya içeriğindeki düzeltmeye yönelik başka bir bilgi geçildiğinde ise artık iş işten geçmiş olmaktadır.

İki yönlü gerçekleştirilen araştırma sonuçları, tezin araştırma varsayımlarını destekler niteliktedir. Buna göre; sahte/yalan haberlerin sayısı ve dolaşım hızı dijital gazetecilikte ciddi bir artış göstermiştir. Yalan haberlerin kaynağı belirsiz olmakla birlikte, sosyal medya kaynaklı yalanların da devreye girdiği düşünülmektedir. Sahte haberlerdeki görsellerin de metinden bağımsız şekilde ilgisiz olduğu düşünülmektedir. Sahte haberlerin dolaşımı sürekli devam etmektedir.

Kitle iletişim araçlarını kullanan kişi sayısının çok fazla olması ve dakikalarla yarışan bir habercilik sisteminin varlığı da göz önüne alındığında fake news içeriklerin uzun süre daha hem okuyucu hem de gazetecileri sıkıntıya sokacağı görülmektedir. Konuyla ilgili hukuki yaptırımların zayıflığı, dijital gazetecilik yapan kişilerin yetkinliği, hız ve reklam ilişkisi, okur beklentisi, multimedya içeriklerinin doğrulama yöntemi ile ilgili bilgi zayıflığı, medya okur yazarlığının göz ardı edilmesi, sosyal medya kullanıcılarının da birer içerik üreticisi hale gelmesi ve denetim mekanizması olmadan istenilen her içeriğin dolaşıma sokulması, ‘anında habercilik’ beklentisi gibi nedenler, haberlerin inşa süreçlerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu durum etik ihlal ve yanlışlıklara sebebiyet verebilmektedir. Konuyla ilgili akademik ve saha iş birliği gerekmektedir. Hıza dayalı dijital gazetecilik anlayışı şu an tüm dünyada var olan bir pratiktir. Fakat en nihayetinde ihtiyaç duyulan olgulara ve gerçeklere dayanan gazetecilik anlayışıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adanır, Oğuz. **Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler**, Eylül Sanat Yayıncılık, 2017.
- Baudrillard, Jean. **Kötülüğün Şeffaflığı**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Baudrillard, Jean. **Simülakrlar ve Simülasyon**, çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.
- Baudrillard, Jean. **Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği**, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.
- Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2016.
- Aristoteles. **Metafizik Cilt1**, çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2012.
- Aristoteles. **Metafizik Cilt2**, çev: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1993.
- Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, Ankara, 2009.
- Arslan, Ahmet. **İlkçağ Felsefe Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aquinas, Thomas. **Summa Contra Gentiles Book One: God**, Translated, With an Introduction and Notes by Anton C. Pegis, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1955.
- Badiou, Alain. **Being And Event**, çev; Oliver Feltham, Continuum, USA, 2010.
- Badiou, Alain. **Felsefe İçin Manifesto**, çev: Nilgün Tural; Hakkı Hünler, Aralık Yayınları, İzmir, 2005.
- Badiou, Alain. **Sonsuz Düşünce**, çev; Işık Ergüden, Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bilgin, Nuri. **İçerik Analizi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000.
- Bottomore, Tom. **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev: Metin, Tuncay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Carnap, Rudolf. **Philosophy and Logical Syntax**, Thoemmes Press, Bristol, 1996.

- Castells, Mauel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi Birinci Cilt**, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Cevizci, Ahmet. **İlkçağ Felsefesi-Felsefe Tarihi 1**, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Copleston, Frederick. **Felsefe Tarihi Kant**, çev: Aziz, Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çotuksöken, Betül. Babür, Saffet. **Ortaçağda Felsefe**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Deleuze, **Kant'ın Eleştirel Felsefesi**, çev: Taylan Altuğ, Payel Yayınları, İstanbul, 1995.
- Demir, Abdullah. **“Platon Felsefesinde Bilgi Sorunu”**, Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Antikçağ Yunan Düşüncesi, Ortaçağ Düşüncesi, Proje Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Denkel, Arda. **Anlam ve Nedensellik**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Descartes, René. **Felsefenin İlkeleri**, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 2018.
- Descartes, René. **İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler**, çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbaası, Ankara, 1942.
- Descartes, René. **Metot Üzerine Konuşma**, çev. Afşar Timuçin, Yüksel Timuçin, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Dominique, Albertini. Doucet, David; **La Fachosphère. Comment l'Extrême Droite Rempporte la Batailled Internet**, Flammarion, 2016.
- Dürüşken, Çiğdem. **Antikçağ Felsefesi-Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni**, Alfa Basım, İstanbul, 2016.
- Fiske, John. **İletişim Çalışmalarına Giriş**, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 2003.
- Foucault, Michel, **Doğruyu Söylemek**, çev; Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Gans, Herbert Julius. **Deciding What's News: A Study of CBS Evening News NBC Nightly News**, Newsweek, and Time, Vintage Books, New York, 1980.
- Geray, Haluk. **Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

- Gilson, Etienne. **La philosophie du Moyen Âge**, Éditionélectronique (ePub) v.: 1,0 : Les Échos du Maquis. Édition de 1949.
- Guthrie, William Keith Chambers. **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Basın Yayın, Ankara, 1988.
- Gürcan, Halil İbrahim. **Sanal Gazetecilik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999.
- Güz, Nurettin. **Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005.
- Hartmann, Nicolai. **Ontolojinin Işığında Bilgi**, Çev; Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1998.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. **Hegel's Philosophy of Right**, Çeviri ve Basım: Oxford University Press, İngiltere, 1952.
- Heidegger, Martin. **Being And Truth**, çev: Gregory Fried ve Richard Polt, Indiana University Press, Indiana, 2015.
- Heidegger, Martin. **Teknik ve Dönüş**, çev; Necati Aça, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Hume, **Din Üstüne**, çev. Mete Tuncay, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1995.
- Hume, David. **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma**, çev: Oruç Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.
- Husserl, Edmund. **Cartesian Meditations An Introduction To Phenomenology**, çev: Dorion Cairns, Springer, Science-Business Media, Dordrecht, 1960.
- Husserl, Edmund. **Fenomenoloji Üzerine Beş Ders**, çev. Harun Tepe, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Husserl, **Ideas Pertainingto a Pure Phenomenologyandto a Phenomenological Philosophy – General Introductionto a Pure Phenomenology**, çev: F. Kersten, Kluwer Academic Publishers, The Hague, 1982.
- İyi, Sevgi. **Martin Heidegger'de İnsan Sorunu**, Asa Kitabevi, Bursa, 2003.
- Kant, Immanuel. **Arı Usun Eleştirisi**, çev: Aziz, Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993.

- Kant, Immanuel. **Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena**, çev: İonna, Kuçuradi; Yusuf, Örnek; Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2011.
- Keyes, Ralph; **Hakikat Sonrası Çağ- Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatmaca**, çev: Deniz Özçetin, Tudem Yayın, İzmir, 2019.
- Krippendorff, Klaus. **Content Analysis: An Introduction to Its Methodology**, Sage Publications, Newbury Park, 1980.
- Koyré, Alexandre; **Réflexions Sur le Mensonge**, Paris, Éd. Allia, 2004, (1943).
- Knowless, David. **"The Evolution of Medieval Thought"**, London, Longman, 1988.
- Kuçuradi, İonna. **Etik**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2015.
- Kuçuradi, İonna. **Çağın Olayları Arasında**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2016.
- Leibniz, Gottfried Wilhem. **Monadoloji- Metafizik Üzerine Konuşma**, çev: Doç. Dr. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019.
- Locke, John. **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev: Vehbi, Hacıkadıroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Marc, Bloch. **Réflexions d'un Historien sur les Fausses Nouvelles de la Guerre**, Paris, Éd. Allia, 1921.
- Marx, Karl. Engels, Friedrich. **Seçme Yapıtlar Cilt 3**; çev: M. Kabagil, A. Gelen, K. Somer, V. Erdoğan, Ö. Ünal, M. Belli, S. Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979.
- Neundorf, Kimberly A. **The Content Analysis Guidebook**. Sage Publications Inc., Thousand Oaks, CA, 2002.
- Özer, Ömer. **Haber, Söylem, İdeoloji- Eleştirel Haber Çözümlemeleri**, Literatürk Yayınları, Konya, 2011.
- Pavlik, John V. **Yeni Medya ve Gazetecilik**, Çev: Müge Demir, Berrin Kalsın, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
- Platon. **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu; M. Ali, Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Platon. **Gorgias**, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Platon. **Sokrates'in Savunması**, çev. Niyazi Berkes, Çağdaş Matbaa, İstanbul, 1998.
- Platon. **Phaidon**, çev: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

- Platon. **Timaios**, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015.
- Popper, Karl. **Bilimsel Araştırmanın Mantığı**, çev: İlknur Aka, İbrahim Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Popper, Karl. **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**, çev: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Popper, Karl. **Hayat Problem Çözmektir**, çev: Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Popper, Karl. **Objective Knowledge: An Evolutionary Approach**, Oxford University Press; Revised Edition, 1966.
- Popper, Karl. **“Truth and Approximation to Truth”**, Popper Selections, Ed: David Miller, Princeton: Princeton University Press, 1985.
- Öçal, Şamil. **“Sofistler ve Sokrates”**, Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni-Antikçağ Yunan Düşüncesi, Ortaçağ Düşüncesi, Proje Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Punch, Keith. **Sosyal Araştırmalara Giriş**, çev: Zeynep Akyüz, Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Siyasal Kitabevi Ankara, 2005.
- Rivenc, **Sémantique et Vérité : deTarski à Davidson**, PressUniversitaires de France, 1998.
- Ross, David. **Aristoteles**, çev: Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Russell, Bertnard. **Batı Felsefesi Tarihi**, çev:Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 2000.
- Schneider, Wolf. Raue, Paul Josef. **Gazetecinin El Kitabı**, çev: Işık Aygün, Ofset Baskı, Ankara, 2000.
- Sönmez, Veysel. Alacapınar, Füsun G. **Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Timisi, Nilüfer. **Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2013.
- Tokgöz, Oya; **Temel Gazetecilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- Yüksel, Erkan. Gürcan, Halil İbrahim. **Habercinin El Rehberi-Soru ve Örneklerle Haber Toplama ve Yazma Kural ve Teknikleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2001.

Ward, Stephen J. A.. **The Invention of Journalism Ethics: The Path to Objectivity and Beyond**, McGill-Queen's University Press, Montreal-Kingston, 2004.

Wittgenstein, Ludwig. **Tractatus**, çev: Oruç, Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

MAKALELER

Carlson, David, **"The History of Online Journalism"**, Dijital Journalism: Emerging Media and the Changing Horizons of Journalism, Ed: Kevin, Kawamoto, Rowman & Littlefield Publishers, USA, 2003.

Çüçen, A.Kadir. **"Kant's Theory of Knowledge and Hegel's Criticism"**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2, Sayı:2.

Carnap, Rudolf. **"Doğruluk ve Onaylama"**; çev: Ercan Salgar, Dört Öge, 1:3, 2013.

Carnap, Rudolf. **"Truth and Confirmation"**, Readings on Philosophical Analysis, Der: Herbert Feigl, Wilfrid Sellars, Appleton-Century-Crofts, New York, 1949.

Charon, Jean-Marie. **"Les médias à L'ère Numérique,"** Les Cahiers du Journalisme No: 22/23, Automne 2011,

David, Glance. **"Piratages et Manipulations: de Serviteur de la Démocratie, la Technologie Numérique Devient son Fossoyeur"** Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018.

Davidson, Donald. **"True to the Facts"**, Journal of Philosophy 66, 1969.

Davidson, Donald. **"Truth and Meaning"**, Synthese, Vol. 17, 1967.

Deniz, Şadiye. **"From The Reporter On The Street To The Reporter On The Desk: Effects of Digitization on Journalists' Working Conditions"**, Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences, Ed: Doç. Dr. Sait Erdal Dinçer, Doç. Dr. Sinan Sönmez, Dr. Mustafa Bostancı, Dr. Ertan Özçoban, Gece Akademi, Ankara, 2019.

Deniz, Şadiye. Özel, Elif, Korap. **"Google Gazeteciliği: Dijital Çağda Bir 'Gerekli Kötü' Olarak SEO Haberleri ve Haberin 'Tık' Uğruna Deformasyonu"**, Istanbul University Journal of Communication Sciences, 2018.

Dönmez, İ. Hakan. **"İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve "Kapan" Manşetler"**, Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 14, 2010, ss.105-127.

Merrill, Fabry; **"Here's How the First Fact-Checkers Were Able to Do Their Jobs Before the Internet"**, 2017.

- Fırlar, F. Belma. Deniz, Şadiye. **“Dijital Gazeteler ve Pazarlama: Türkiye’deki Dijital Gazetelerin Pazarlama Dinamiklerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Analiz”**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 11.
- Gauthier, Gilles. **“Le Post-Factualisme- Réalité, Communication, Information et Débat Public”**, Communication Information Médias Théories Pratiques, Vol. 35/1, 2018.
- Görmüş, Alper. **“Haber ve Habercilik”**, <https://m.bianet.org/bianet/medya/1466-haber-ve-habercilik>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- Joanna M, Burkhardt. **“Chapter 1: History of Fake News”**, Combatting Fake News in The Digital Age, Library Technology Reports, 53:8, 2017.
- Halıcı, Nihat. **“Online Gazetecilik”**, Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, Der. Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnal, Ayşe. **“Tarihsel Gelişimi İçinden Gazetecilik Etiğini Yeniden Düşünmek”**, Televizyon Haberciliğinde Etik, Ed: Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Kalsın, Berrin. **“Geçmişten Geleceğe İnternet Gazeteciliği: Türkiye Örneği”**, The Journal of Academic Social Science Studies Jasss, N.42, 2016.
- Karaduman, Murad. **“İnternet ve Gazetecilik”**, Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, Der. Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Klein, Olivier, **“Fake News et Crédulité: Que Peut-on Faire? Pistes D’analyse et D’intervention Sur Base de la Recherche en Psychologie Sociale”**, Centre de Recherche en Psychologie Sociale et Interculturelle, 24.04.2018.
- Laurent, Bigot. **“Le Fact-Checking ou La Réinvention D’une Pratique de Vérification”**, NecPlus- Communication&langages, No: 192, 2017/2.
- Lisa-Maria. Neudert. Howard; Philip N., **“Collective Action Needed Now to Tackle Spread of Disinformation in Public Life, Finds New Report”**, Ready to Vote: Elections, Technology&Political Campaigning In the United Kingdom, Oxford Technology&Elections Commission (OxTEC).
- Marc, Laimé, **“Journalisme à L’épreuve D’internet”**, Les Cahiers du Journalisme, no7, France, Juin 2000.

- Mercier, Arnaud, Menace. **“Fake News et Post-Vérité: Tous Une Part de Responsabilité!”**, Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018.
- Mercier, Arnaud. Pignard-Cheynel, Nathalie. **“#info, Commenter et Partager L’actualité sur Twitter et Facebook”**, Éditions Fondation Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 2018.
- Pelissier, Nicolas. **“Les Mutations du Journalisme a L’heure des Nouveaux Reseaux Numeriques”**, Médias et Société Internationale, AFRI, Volume II, 2001.
- Özel, Elif Korap. Deniz, Şadiye. **“Bana Okurunu Söyle, Sana Manşetini Söyleyeyim: Gazetecilerin, İçerik Hiyerarşisini ve Gündemi Belirlemede Okurun Değişen Rolüne Bakışı”**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 3, 2018.
- Richard, Kreitner. **“Post-Truth and Its Consequences: What a 25-Year-Old Essay Tells Us About the Current Moment”**, The Nation, USA, <https://www.thenation.com/article/archive/post-truth-and-its-consequences-what-a-25-year-old-essay-tells-us-about-the-current-moment/> Erişim Tarihi: 24.04.2020.
- Sabrina, Tanquerel. **“La Post- Vérité Reflète une Époque et Marque une Nouveauté”**, Fake News et Post-Vérité : 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018.
- Samantha, Bradshaw. Howard, Philip N.; **“Global Inventory of Organised Social Media Manipulation”**, Computational Propaganda Research Project, University of Oxford, 2019.
- Stéphane, Grumbach. **“L’économie Politique des Fake News”**, Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018.
- Sloman, Steven. **“The Psychology Of Fake News”**, Cosmos & Culture, Commentary on Science and Society, 2018.
- Tarski, **“The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics”**, The Nature Of Truth, Ed. Michael P. Lynch, The Mit Press, London, 2001, ss.341-376.
- Taş, Oğuzhan. **“Medya Etiğinin Tarihsel Temelleri ve Gelişimi”**, Televizyon Haberciliğinde Etik, Ed: Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Yayıncılık, Ankara, 2010.

Tourya, Guaaybess. “Fake News : de l’Instrumentalisation Politiqued’un Terme à la Mode”, Fake News et Post-Vérité : 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace, France, 2018.

TEZ

Tonga, Halide. **İdeal Vatandaş Tasavvurunun İnşasında Politik İletişimin Rolü: Adalet ve Kalkınma Partisi 2023 Vizyonu Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/10/041006_isg_wmd.shtml Erişim Tarihi: 02.05.2020.

<https://archive.is/C2tO4> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://archive.is/FCvQ0> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/fake-news> Erişim Tarihi: 14.01.2021.

<https://m.bianet.org/bianet/medya/1466-haber-ve-habercilik>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/devlet-tiyatrolari-kapatildi-haberine-yalanlama/1201087> Erişim Tarihi: 15.09.2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/yazili-medya-istatistikleri-aciklandi/1540855#> Erişim Tarihi: 14.07.2020.

<https://www.alexa.com/topsites/countries/TR> Erişim Tarihi: 28.12.2020.

<https://www.britannica.com/topic/innate-idea> Erişim Tarihi: 05.02.20.

<https://www.cnnturk.com/saglik/koronaya-karsi-sarimsak> Erişim Tarihi: 13.03.2021.

https://www.cumhuriyet.com.tr/yayin_ilkeleri Erişim Tarihi: 25.06.2020.

<https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi10032015> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.internetworldstats.com/stats.htm> Erişim Tarihi: 14.07.2020.

<https://www.icisleri.gov.tr/cumhuriyet-gazetesine-yapilan-tekzip> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.icisleri.gov.tr/hurriyet-gazetesi-kose-yazari-ertugrul-zkok-e-gonderilen-tekzip-16-04-2014> Erişim Tarihi: 06.06.2020.

<https://sozluk.gov.tr/>Erişim Tarihi: 18.09.2019.

https://www.npr.org/sections/13.7/2018/03/27/597263367/the-psychology-of-fake-news?utm_campaign=storyshare&utm_source=twitter.com&utm_medium=social

Erişim Tarihi; 15.04.2020.

<https://www.oii.ox.ac.uk/news/releases/use-of-social-media-to-manipulate-public-opinion-now-a-global-problem-says-new-report/> Erişim Tarihi: 20.04.2019.

<https://www.oii.ox.ac.uk/news/releases/collective-action-needed-now-to-tackle-spread-of-disinformation-in-public-life-finds-new-report/> Erişim Tarihi: 19.04.2020.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/clickbait> Erişim Tarihi: 26.05.2020.

<https://time.com/4858683/fact-checking-history/> Erişim Tarihi: 06.06.2020.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 Erişim Tarihi: 14.07.2020.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/734805/Dogum_kontrolu_icin_kullanilan_spiral_elinde_dogdu..._Ben_kazandim_.html Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/islamda-haramdir-diyerek-agaclari-soktukleri-iddia-edildi-1757470> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/koronavirus-nedeniyle-ilk-kopek-olumu-yasandi-1727920> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/almanya-polis-kopeklerine-emeklilik-hakki-verdi-maaslari-6-bin-lira-847972>

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/aamir-khan-ihitiyac-sahiplerine-un-yolladi-icinden-para-da-cikti-1735559> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/37-kisi-cinsel-yolla-bulasan-hastalıklara-yakalandıktan-sonra-gelen-igrenc-itiraf-kremali-suflelerin-icinde-sperm-1766415>

Erişim Tarihi: Teyit Arşiv'den 10.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/islam-ansiklopedisinde-haram-helal-skandalı-uyey-torunla-evlilik-helalmis-1736927> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ondeki-eylemci-daha-cok-tazminat-odeyecek-229971> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilk-kararnameyle-sanata-darbe-devlet-tiyatrolari-lagvedildi-1022912> Erişim Tarihi: 15.09.2020.

http://www.cumhuriyet.com.tr/video/video/707347/Ankara_polisi_Evet_i_dagitabilir_siniz_Hayir_i_dagitamazsiniz.html Erişim Tarihi: Erişim Tarihi: 03.11.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bogazda-kacak-var-1732955> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hataydaki-yangin-bolgesinde-maden-projesi-yapilacak-1772698> Erişim Tarihi: 18.20.2020.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/781376/Mugla_da_goruntulendi_arastirm_acilari_harekete_gecirdi.html Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/video/koronavirusten-korunma-diye-sattiklari-muska-keriz-yolma-duasi-cikti-1745250> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

https://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/1249441/1/Beyaz_Gelincik_Tunceli_de_goruntulendi.html/8 Erişim Tarihi: 11.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/netflixin-kurucusundan-is-hayatinda-basari-tavsiyesi-kitap-okumayin-1754100> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bu-neyin-adaleti-466057> Erişim Tarihi: 14.09.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/video/ilber-ortaylinin-misiroglunu-elestirdigi-goruntuler-yeniden-gundem-oldu-1761540> Erişim Tarihi: 02.11.2020.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ambargo-resmilesti-1769134> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://teyit.org/suudi-arabistanin-turkiyeye-resmi-ambargo-karari-aldigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 06.10.2020

<https://teyit.org/aanin-tarihci-ilber-ortaylinin-onunden-kadir-misirlioglunu-elestirdigi-icin-mikrofonu-aldigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 02.11.2020.

<https://teyit.org/netflixin-kurucusunun-kitap-okumayin-diye-tavsiye-verdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/ozdilin-mustafa-kemalkitabinin-ozel-serisinde-kullanilan-yazitipine-10-kasim-adinin-verildigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kultursanat/1213122/Yilmaz_Ozdil_in_Mustafa_Kemal_kitabi_4_saatte_tukendi.html Erişim Tarihi: 19.10.2020.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cevre/749952/7_bin_yillik_bugday.html Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://teyit.org/kultepede-bulunan-7-bin-yillik-bugday-tohumlari-marmariste-ekildi-iddiasi> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://teyit.org/tunceli-gumushane-ve-hakkaride-nesli-tukenmekte-olan-beyaz-gelincik-goruntulendigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 11.10.2020.

<https://teyit.org/koronavirusten-korunma-muskasi-gorseli-parodi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/hatayda-yanan-arazinin-ihaleye-acilan-maden-arazisi-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 18.20.2020.

<https://teyit.org/diyanetin-uvey-torunun-dedeye-haram-olmadigi-fetvasini-verdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/aamir-khanin-yaptigi-bir-kilo-un-yardiminin-icine-15-bin-rupi-yerlestirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/abdde-bir-bebek-elinde-spiral-ipiyle-dogdu-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/almanyadaki-polis-kopekleri-ne-zaman-emekli-oluyor-ne-kadar-maas-aliyor> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://teyit.org/bir-kopegin-yeni-koronavirus-nedeniyle-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/fransada-37-kisinin-icinde-sperm-bulunan-sufle-yediler-diye-zehirlendigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/islamda-haramdir-gerekcesiyle-agaclar-sokuldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/fairy-elin-isimli-dunya-disi-varligin-muglada-goruntulendigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://teyit.org/kizi-istismar-edilen-annenin-ifadeleri-hakkındaki-iddia> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://teyit.org/hayir-kampanyasina-mudahale-eden-polislerin-evet-dagitvorsaniz-dagitin-dedigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 03.11.2020.

<https://teyit.org/devlet-tiyatrolarinin-kapatildigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 15.09.2020.

<https://twitter.com/cumhuriyetgzt/status/1307572012626391040>

Erişim

Tarihi:

06.10.2020.

<https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/04/14/iletisim-baskani-altunun-avukatindan-cumhuriyetin-haberine-tepki-tahrifat-ve-tezvirati-reddediyoruz>

Erişim

Tarihi:

08.09.2020.

<https://teyit.org/ataturk-un-sesinden-selanik-turkusunun-kaydi-ortaya-cikti-iddiasi>

Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/fotografin-dimetokadaki-camiye-yunan-bayragi-asildigini-gosterdigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/sirbistanda-bir-kisinin-sokaga-cikma-yasagini-agac-kiliginda-disari-cikarak-deldigi-iddiasi/>

Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/yasli-ciftin-aski-iddiasiyla-yayinlanan-fotograflar-kurgulanmis-bir-fotograf-cekiminden>

Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/ummanin-wakan-koyunde-3-5-saat-oruc-tutuldugu-iddiasi>

Erişim

Tarihi: 14.10.2020.

<https://teyit.org/toggdan-britanya-basininda-cigir-acan-ilk-yerli-otomobil-olarak-bahsedildigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/videonun-bursadaki-magarada-koronaviruse-aldirmadan-yarasa-open-birini-gosterdigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 20.06.2020.

<https://teyit.org/avrupa-merkez-bankasinin-uzerinde-ataturk-portresi-bulunan-sifir-avroluk-banknotlar-bastirdigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://teyit.org/karahindiba-kokunun-48-saat-icinde-kanseri-yendigi-iddiasi>

Erişim

Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/antepfistiginin-covid-19a-karsi-koruyucu-ozelligi-oldugu-iddiasi>

Erişim

Tarihi: 15.09.2020.

<https://teyit.org/fotografin-karabagda-ermenistan-pkk-isbirligini-gosterdigi-iddiasi>

Erişim Tarihi: 03.11.2020.

<https://teyit.org/yeni-koronavirusun-dnasiyla-oylandigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/the-simpsons-trumpun-covid-oldugunu-ve-olecegini-bildigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://teyit.org/almanyadaki-polis-kopekleri-ne-zaman-emekli-oluyor-ne-kadar-maas-aliyor> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://teyit.org/portsmouth-ve-ii-abdulhamit-iddialari-portsmouth-futbol-kulubunu-kim-kurdu> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/afyonkarahisarda-bin-53-kitap-okuyan-cocugun-guinness-rekorlar-kitabina-girdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 18.10.2020.

<https://teyit.org/video-boris-johnsoni-degil-94-yasindaki-bir-hastayi-gosteriyor> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/ronaldonun-otellerini-yeni-koronavirus-nedeniyle-hastaneye-cevirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/yurt-disindaki-sandiklarda-yogunlugu-gosterdigi-iddia-edilen-video-stockholmdeki-anmadan> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/instagramda-ekran-goruntusu-alindiginda-karsi-tarafa-bildirim-gittigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://teyit.org/akeroglunun-uzerine-ciktigi-heykel-louvre-da-degil> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://teyit.org/davalar-karisti-halisdemir-in-ailesine-acilan-tazminat-davasi-yok> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/sandra-bullockun-genc-kalabilmek-icin-cocuk-derisini-vucuduna-enjekte-ettirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 05.11.2020.

<https://teyit.org/harita-cinde-koronavirus-sebebiyle-50-bin-kisi-yakildigini-gostermiyor/> Erişim Tarihi: 30.07.2020.

<https://teyit.org/aamir-khanin-yaptigi-bir-kilo-un-yardiminin-icine-15-bin-rupi-verlestirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/japonya-basbakaninin-salgin-nedeniyle-ekonomi-bozuldugu-icin-istifa-ettigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/nasa-gunese-sempanze-gonderecek-iddiasi> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

<https://teyit.org/nasa-paralel-evren-buldugunu-aciklamadi> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/google-ve-applein-harita-uygulamalarindan-filistini-sildigi-iddiasi>
Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/nejmde-yayinladigi-iddia-edilen-turkiyenin-koronavirus-raporu> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://teyit.org/cinli-virolog-li-meng-yangin-koronavirusun-insan-yapimi-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://teyit.org/hilal-kaplanin-fbi-ajani-kendini-oldurdu-iddiasi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/videonun-granadada-yuzyillar-sonra-ezan-okundugunu-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/ummanin-wakan-koyunde-3-5-saat-oruc-tutuldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2016/06/08/dunyanin-en-kisa-orucu-bu-koyde-tutuluyor> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/video/haber/gine-devlet-baskani-bakani-sokak-ortasinda-tekme-tokat-dovdu-video> Erişim Tarihi: 05.10.2020.

<https://teyit.org/goruntulerin-bir-bakani-doven-gine-cumhurbaskanini-gosterdigi-iddiasi>
Erişim Tarihi: 05.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/son-dakika-vuhandan-bomba-fotograflar-sizdi-1500-virusu-burada-sakliyorlarmis> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/wuhandan-500-virusun-kapagi-kirik-bir-buzdolabinda-tutuldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/arjantininde-yasayan-128-yasindaki-adamin-adolf-hitler-oldugu-iddiasi>
Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/son-dakika-bilgierialmanyadan-kan-donduran-corona-virus-raporu-8-yil-once-hazirlanmis/2> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/alman-meclisine-2012-yilinda-sunulan-raporda-yeni-koronavirus-salgininin-anlatildigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/04/27/aamir-khandan-gorulmemis-yardim-gorenler-gozlerine-inanamadi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/12/29/nazi-roketi-72-yil-sonra-new-yorku-vuracak> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/sabahin-nazi-roketi-new-yorku-vuracak-haberi-parodi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://archive.is/Pvpyl> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<http://www.sabah.com.tr/dunya/2017/06/22/ben-hitler> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/magazin/2020/06/25/sandra-bullock-genc-kalabilmek-icin-cocuk-derisi-enjekte-ettirdigini-itiraf-etti-herkesi-saskina-cevirdi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/05/25/son-dakika-abdde-bu-kareyi-konusuyor-trumpi-gorunce-bu-hareketi-yapti-isinden-kovuldu> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/trumpa-el-hareketi-yapan-kadinin-fotografinin-guncel-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/ugradigi-tecavuzleri-kaldiramayinca-otenazi-oldu/10> Erişim tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/cinsel-istismara-ugrayan-17-yasindaki-genc-kizin-otanazi-ile-yasamina-son-verdigi-iddiasi> Erişim tarihi: 25.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/06/13/son-dakika-haberler-yeni-corona-vakalari-icin-cinde-somon-baligi-skandali-corona-virusu-salgininin-sifir-noktasinda-ikinci-dalga-panigi-yasaniyor?paging=4> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/pekinde-yeni-bir-virusun-ortaya-ciktigi-iddiasi/> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dunya-bu-son-dakika-haberinin-konusuyor-corona-virusu-yogun-bakim-doktorunun-ses-kaydi-olay-yaratti/17> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/ispanyada-bir-doktorun-solunum-cihazlarinin-65-yas-ustundekilerden-alinip-genclere-verildigini-soyledigini-iddiasi/> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/wuhandaki-virusu-39-yil-once-yazmis-dunya-bu-kitabi-konusuyor/10> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/dean-koontz-koronavirus-salginini-onceden-sezmis-miydi/> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

[https://teyit.org/papaya-koronavirus-teshisi-konmadi /](https://teyit.org/papaya-koronavirus-teshisi-konmadi/) Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/01/son-dakika-papa-francisin-koronavirus-testleri-pozitif-cikti-iddasi-italyada-corona-alarmi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/koronavirus-hakkinda-korkunc-iddia-koronavirus-biyolojik-silah-mi/14> Erişim Tarihi: 30.07.2020.

https://www.youtube.com/watch?v=cSPlsSZke4&list=PL4Hsl0zv40apeqkesJZXbvXfr mSp7x_XC&index=3 Erişim Tarihi: 30.07.2020.

<https://www.sabah.com.tr/magazin/2016/11/04/ii-abdulhamide-saygisizlik?paging=3> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/cem-yilmazin-saldiriya-ugrayan-heykeli-satin-aldigi-dogru-degil> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/02/13/chp-aydin-buyuksehir-belediye-baskani-ozlem-cercioglu-afisi-gorunsun-diye-agaci-kestirdi> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://teyit.org/goruntulerin-cercioglundun-afisinin-onundeki-kesilen-agaclari-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://teyit.org/mustafa-kemal-ataturkun-meclis-baskanligina-bir-oy-farkla-secildigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/04/18/ataturk-1-oyla-kazanmisti> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/whatsapp-son-dakika-guncellemesi-whatsapp-cevrimici-ozelligi-devre-disi-birakildi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/whatsappin-son-gorulme-yaziyor-ve-cevrimici-ozelliklerini-kaldirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/22/tunc-soyerden-bir-garip-cikis-izmire-ayri-para-ve-ayri-bayrak-basacaktim> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/tunc-soyerin-izmire-ozerklik-hazirligi-icin-bayrak-ve-para-calismasi-yaptirdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/07/25/kustah-yunan-ataturk-evini-ziyarete-kapatti> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://teyit.org/yunanistanin-ataturkun-evini-ziyarete-kapattigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 08.10.2020

<https://www.sabah.com.tr/video/haber/cumhurbaskani-erdogan-granadada-okunan-ezani-dinledi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.haberturk.com/gaziantep-haberleri/80455456-korona-savar-antep-fistigi> Erişim Tarihi: 15.09.2020.

<https://www.haberturk.com/htgastro/lezzetli-hatlar/paca-icin-korona-virusten-korunun-2609385> Erişim Tarihi: 06.08.2020.

<https://www.haberturk.com/abd-de-yasayan-turk-doktor-obuz-a-gore-kovid-19-un-dna-siyla-oylandi-2658758> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.haberturk.com/video/haber/izle/ataturk/592633> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://hthayat.haberturk.com/saglik/haber/1028229-kemoterapiden-100-kat-daha-etkili-inanilmaz-bitki> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://www.haberturk.com/bursa-haberleri/78143980-herkes-korkuyor-opuyoryarasalarla-dolu-magaraya-girip-yakaladigi-yarasayi-optu> Erişim Tarihi: 20.06.2020.

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/1250685-bu-koyde-orucun-suresi-35-saat> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.haberturk.com/yasam/haber/1416936-uyum-icinde-giyinen-bu-ciftlere-bayilacaksiniz> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://www.haberturk.com/sirbistanda-sokaga-cikma-yasagini-delen-agac-yakalandi-2631278> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.haberturk.com/dimetokadaki-tarihi-caminin-minaresine-yunan-bayragi-astilar-2697499> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.haberturk.com/abd-ortadogu-ya-yeni-askeri-yiginak-2546499> Erişim Tarihi: 12.09.2020.

<https://www.haberturk.com/salgindan-3-ay-once-new-york-ta-koronavirus-tatbikati-2565748> Erişim Tarihi: 11.08.2020.

<https://www.haberturk.com/tunceli-de-beyaz-gelincik-goruntulendi-2374264> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/galeri-simpsons-kehanetleri-yeniden-gundemde-simpsons-kehanetleri-neler-41626009> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-suudi-arabistana-12-bin-asker-gonderecegimiz-haberleri-yan-41390856> Erişim Tarihi: 12.09.2020.

http://www.hurriyetaile.com/sizin-icin/kampanyalar-duyurular/abdli-bebek-elinde-spiral-ipi-ile-dogdu_23891.html Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/almanyada-kopeklere-6-bin-lira-emeklilik-maasi-40613273> Erişim Tarihi: Arşiv- 19.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/boris-johnson-hastanede-ilk-kez-goruntulendi-41491962> Erişim Tarihi: Arşiv-07.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/boris-johnsonin-hastane-goruntuleri-yanlandi-41491962> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/o-gun-de-bugun-de-manset-25824115> Erişim Tarihi: 12.09.2020.

<http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/dort-ayda-1053-kitap-okuyan-8-yasindaki-mahir-atabey-guinness-rekorlar-kitabinda-41382885> Erişim Tarihi: 18.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ismet-berkan/kabatas-28535518> Erişim Tarihi: 12.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/10-bin-dolar-bahsis-efsanesi-7830955> Erişim

Tarihi: 19.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/82-dolarlik-faturaya-10-bin-dolar-bahsis-7831912>

Erişim Tarihi: 03.11.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/portsmouthun-ay-yildizi-2-abdulhamitten-mi-geliyor-](https://www.hurriyet.com.tr/portsmouthun-ay-yildizi-2-abdulhamitten-mi-geliyor-14344269)

[14344269](https://www.hurriyet.com.tr/portsmouthun-ay-yildizi-2-abdulhamitten-mi-geliyor-14344269) Erişim Tarihi: 25.10.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/galeri-ronaldodan-corona-virusu-ile-mucadelede-](https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/galeri-ronaldodan-corona-virusu-ile-mucadelede-ornek-davranis-41469267/5)

[ornek-davranis-41469267/5](https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/galeri-ronaldodan-corona-virusu-ile-mucadelede-ornek-davranis-41469267/5) Erişim Tarihi: 13.10.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/apple-ve-google-haritalardan-filistini-sildi-hamas-](https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/apple-ve-google-haritalardan-filistini-sildi-hamas-tepki-gosterdi-41567288)

[tepki-gosterdi-41567288](https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/apple-ve-google-haritalardan-filistini-sildi-hamas-tepki-gosterdi-41567288) Erişim Tarihi: 08.10.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/galeri-paralel-evren-var-mi-nasadan-aciklama-paralel-](https://www.hurriyet.com.tr/galeri-paralel-evren-var-mi-nasadan-aciklama-paralel-evren-nedir-41522360)

[evren-nedir-41522360](https://www.hurriyet.com.tr/galeri-paralel-evren-var-mi-nasadan-aciklama-paralel-evren-nedir-41522360) Erişim Tarihi: 07.10.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/trumpin-iphonelari-cin-ve-rusya-tarafindan-](https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/trumpin-iphonelari-cin-ve-rusya-tarafindan-dinleniyor-40998206)

[dinleniyor-40998206](https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/trumpin-iphonelari-cin-ve-rusya-tarafindan-dinleniyor-40998206) Erişim Tarihi: Arşiv-12.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-boyle-tepki-gosterdi-yalan-haber-40998686>

Erişim Tarihi: 12.09.2020.

<http://www.hurriyet.com.tr/nasa-gunese-sempanze-yolluyor-sebebi-ise-40407076>

Erişim Tarihi: 03.11.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-japonya-basbakani-shinzo-abe-istifa-](https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-japonya-basbakani-shinzo-abe-istifa-ediyor-41597595)

[ediyor-41597595](https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-japonya-basbakani-shinzo-abe-istifa-ediyor-41597595) Erişim Tarihi: 25.10.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/galeri-unlu-oyuncu-un-paketinin-icinde-para-dagitti-](https://www.hurriyet.com.tr/galeri-unlu-oyuncu-un-paketinin-icinde-para-dagitti-41504841)

[41504841](https://www.hurriyet.com.tr/galeri-unlu-oyuncu-un-paketinin-icinde-para-dagitti-41504841) Erişim Tarihi: 10.10.2020.

[https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-uydu-goruntusu-gozler-onune-](https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-uydu-goruntusu-gozler-onune-serdi-cin-sehri-wuhanin-uzerine-ceset-bulut-coktu-41444735/2)

[serdi-cin-sehri-wuhanin-uzerine-ceset-bulut-coktu-41444735/2](https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-uydu-goruntusu-gozler-onune-serdi-cin-sehri-wuhanin-uzerine-ceset-bulut-coktu-41444735/2)

Erişim

Tarihi:

30.07.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/galeri-sandra-bullock-acikladi-genclik-sirrim-cocuk-derisi-41549887/2> Erişim Tarihi: 05.11.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sinav-biter-skandal-bitmez-18452820> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dolar-78-yil-once-80-kurustu-39228224> Erişim Tarihi: 08.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/video/kahraman-sehit-astsubay-halisdemire-tazminat-soku-36137018> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<http://www.hurriyet.com.tr/fotografci-cuneyt-akeroglunun-bu-karesi-tartisma-yaratti-40241471> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/instagramda-ekran-goruntusu-alan-yandi-40512307> Erişim Tarihi: 14.10.2020.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tuncelide-beyaz-gelincik-goruntulendi-41117909> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitede-31-mart-vakasi-4266257> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yurtdisinda-sandiklarda-son-gun-yogunlugu-40422006> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/koronaviruse-karsi-beslenmede-14-altin-kural-41477851>

<https://www.hurriyet.com.tr/galerisondakikahaberlercinliviologunkoronavirusaciklama-sikan-dondurdu-dunyaya-bunu-anlatabilmek-icin-ulkemden-kactim41564661/37> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-ilk-korona-raporu-41520620> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/aile/galeri-bu-besinler-koronaviruse-karsi-kalkan-oluyor-41477584/15> Erişim Tarihi: 06.08.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/koronavirus-surecinde-saglikli-beslenmenin-anahtari-3-ceyrek-modeli-41500665> Erişim Tarihi: 06.08.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kulagimiz-mujdede-kalbimiz-cephede-41629700?kisa-haber>

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iskal-altindaki-karabagda-ermenistan-pkk-ypg-isbirligi-41625642>

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kulagimiz-mujdede-kalbimiz-cephede-41629700?kisa-haber> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iskal-altindaki-karabagda-ermenistan-pkk-ypg-isbirligi-41625642> Erişim Tarihi: 03.11.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-kaymakamlık-binasi-turgev-e-29764375> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/yeni-bir-turkiye-doguyor-26230064> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/meslek-yerine-din-sorusu-6570216> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-granadada-okunan-ezani-dinledi-41481166> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/05/03/99luk-rockefellere-6nci-kalp> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/corona-virusunden-sonra-katil-arilar-dehset-saciyor-2020nin-yeni-kabusu-vespa-mandarinia/18> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/12/13/iki-gazetenin-de-yalani-tescillendi> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/01/19/cumhuriyetin-yalani-ortaya-cikti> Erişim Tarihi: 14.09.2020.

<https://www.sabah.com.tr/aktuel/2017/06/29/cumhuriyetten-buyuk-carpitma-1498746925> Erişim Tarihi: 12.09.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/08/05/son-dakika-lubnan-beyruttaki-patlamanin-ardindan-the-economistin-temmuz-kapagi-dikkat-cekti-sok-detaylar-gundemde> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/goruntulerin-hindistan-ve-abd-de-meydana-gelen-zehirli-esek-arisi-saldirisini-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/rockefeller-6-kalp-3-bobrek-ve-2-ciger-nakli-gecirdi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

<https://teyit.org/beyrut-patlamasinin-the-economistin-haziran-kapaginda-resmedildigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/hilalkaplan/2016/11/07/bir-daha-seviyesizlikten-bahsedene-olursa> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.memurlar.net/haber/210236/osym-hurriyet-e-tekzip-metni-yayinlatti.html> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.milligazete.com.tr/haber/739258/hurriyet-e-tekzip> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.osym.gov.tr/TR,544/basin-aciklamasi-16112011.html> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

<https://www.takvim.com.tr/guncel/2015/03/01/hurriyet-gazetesinin-o-haberi-yanan-cikti> Erişim Tarihi: 08.09.2020.

https://www.youtube.com/watch?v=cSPisSZke4&list=PL4Hsl0zv40apeqkesJZXbvXfr mSp7x_XC&index=3 Erişim Tarihi: 11.08.2020.

<https://www.sabah.com.tr/video/haber/ibbden-dikkat-ceken-israf-50-kisilik-organizasyona-319-bin-780-lira-odendi-video> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/ibbnin-2019-yilinda-gerceklesen-calistayda-yemek-masraflarina-319-bin-780-tl-odedigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 07.10.2020.

<https://teyit.org/yozgatta-bir-vatandasın-koronavirustan-korunmak-icin-arapsabunu-yedigini-iddiasi/> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/13/son-dakika-haberi-corona-virusunden-korunmak-icin-yaptigi-yontem-yok-artik-dedirtti-yogurda-arap-sabunu-katti> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/gaziantep/2020/08/30/korona-savar-antep-fistigi> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/02/27/koronaviruse-karsi-4s-formulu-sogan-sirke-sarimsak-sabun> Erişim Tarihi: 06.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/the-simpsons-george-floyd-un-olumunu-bildi-mi--molatik-15666/> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/pembelar/aci-kavun-sinuzite-iyi-gelir-mi-2338109> Erişim Tarihi: 25.10.2020.

<https://teyit.org/aci-kavunun-omurga-hastaliklari-ve-sinuzite-iyi-geldigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/korona/vuhanda-1500-virusun-saklandigi-fotograflar-basina-sizdi-6192260> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/dunya/yogun-bakimdan-cikan-ingiltere-basbakani-johnson-ilk-kez-goruntulendi-6186269> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/kovid-19la-diyalog-6175043> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/yeni-koronavirusle-ilgili-tespitler-iceren-metnin-doktor-mehmet-oze-ait-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/madonna-corona-virusu-2019-da-bildi-mi--molatik-14631/> Erişim Tarihi: 15.10.2020

<https://teyit.org/madonna-2019da-piyasaya-cikan-albumunde-koronavirusu-ongormus-muydu> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

<https://www.milliyet.com.tr/skorer/ronaldo-otelini-hastaneye-ceviriyor-6166070>

<https://teyit.org/ronaldonun-otellerini-yeni-koronavirus-nedeniyle-hastaneye-cevirdigi-iddiasi>

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/sehit-halisdemirin-ailesine-tazminat-soku-> Erişim Tarihi: 10.10.2020.

[2321469#:~:text=Nevin%20G%C3%B6k%C3%A7ek'in%20mezarl%C4%B1ktan%20ayr%C4%B1lmas%C4%B1n%C4%B1n,liral%C4%B1k%20tazminat%20davas%C4%B1%20a%C3%A7t%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1%20s%C3%B6yledi](#) Erişim

Tarihi: 10.10.2020.

<http://www.milliyet.com.tr/nasa-gunes-e-sempanze-gonderecek-teknoloji-2419793/>

Erişim Tarihi: 15.10.2020.

<https://teyit.org/nasa-gunese-sempanze-gonderecek-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

<http://www.milliyet.com.tr/david-rockefeller-101-yasinda-oldu-dunya-2417339/> Erişim

Tarihi: 13.10.2020.

<https://teyit.org/samsungun-applea-olan-1-milyar-dolarlik-borcunu-30-tir-dolusu-5-cent-ile-odedigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

<http://www.milliyet.com.tr/bodrum-da-soke-edem-cisim-uzay-gundem-2484983/> Erişim

Tarihi: 11.10.2020.

<http://www.milliyet.com.tr/kan-grubu-rh-negatif-olanlar-uzayli-olabilir-molatik-7589/>

Erişim Tarihi: 11.10.2020.

<http://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/mocono-kasirgasi-yemen-sahillerini-balikla-doldurdu-4701568> Erişim Tarihi: 11.10.2020.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve bu aşamaya kadarki süreçlerde, eğitim-öğretim hayatım boyunca benden desteklerini bir an olsun esirgemeyen aile üyelerim Gülay, Mehmet ve Erman Tonga'ya sonsuz teşekkür etmeyi, onlara karşı vefamın minik bir parçası sayarım. Akademik kariyerimin mimarı, lisansüstü eğitimimde yol gösterici, her konuda muteber gördüğüm ve çok saygı duyduğum sevgili Danışman Hocam Doç. Dr. Şadiye Deniz'e en büyük teşekkürümü sunarım. Tez yazım süreci boyunca değerli katkıları ile çalışmamı sistematik hale getirmeme yardımcı olan değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Aslı Elgün ve Doç. Dr. Özgür Köseoğlu hocalarıma çok teşekkür ederim. Katılımlarından dolayı Doç. Dr. Elif Korap Özel ve Dr. Öğr. Üyesi Didem Deniz hocalarıma da ayrıca çok teşekkür ederim. Tezimin araştırma bölümünde, çok değerli görüşleri ile akademik veri elde etmemi sağlayan, dijital gazetecilikte önemli işlere imza atan internet editörleri M. Fatih Gediman, Ersel Yıldırım, Ogün Öcek, Hakan Taşyaran, Begüm Suyolcubaşı, Ayşe Ası, M. Samet Okur ve Burak Ünverdi'ye teşekkür ederim. Ayrıca, kendimi her tıkanmış hissettiğim anlarda, bana cesaret veren canım dostlarıma da minnetle.

ÖZGEÇMİŞ

Halide TONGA

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde 2014 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2017 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Ege Üniversitesi'nde aynı bölümde doktora eğitimine 2017'de başladı. İngilizce ve Fransızca bilmektedir.

